МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ «УКРАЇНСЬКА ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШКУРКО АНГЕЛІНА ВАДИМІВНА

УДК 378.046-021.68:61-05] :347:005.336.2 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПСИХОЛОГІЇ

011 Освітні, педагогічні науки
01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Ангеліна Шкурко

Науковий керівник: Коваленко Олена Едуардівна,
доктор педагогічних наук, професор

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Шкурко А. В. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, 2025.

Дисертацію присвячено проблемі розвитку комунікативної компетентності (КК) майбутніх фахівців (МФ) із психології.

На основі аналізу психолого-педагогічної, методичної, спеціальної літератури та статистичних даних виявлено проблеми розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології у педагогічній теорії та практиці, а саме: необхідність удосконалення освітніх програм професійної підготовки МФ із психології та інноваційного методичного забезпечення розвитку КК МФ із психології, яке б ураховувало специфічні особливості професійної діяльності; невідповідність співвідношення затребуваності фахівців із психології та реальною кількістю фахівців, які здобули вищу освіту із спеціальності «Психологія» та працюють за фахом; відсутність наукових розвідок щодо обґрунтування результативного цілеспрямованого розвитку КК МФ із психології у ЗВО, що передбачає розроблення та верифікацію (відповідно вимогам як європейських, так і державних стандартів професійної підготовки МФ із психології) системи розвитку КК МФ із психології, чітких визначень понять, структури розвитку КК МФ із психології.

Визначено ключові поняття дослідження «комунікативна компетентність фахівців із психології – інтегративна якість особистості, що характеризується сукупністю професійних знань, комунікативних здібностей і властивостей, культурою спілкування, умінням розв’язувати різні види ситуацій у процесі комунікативної взаємодії, спроможністю активно взаємодіяти й ефективно спілкуватися та налагоджувати контакти як зі своїми клієнтами, так і з оточенням із урахуванням їх соціальних стереотипів поведінки, шляхом

використання засобів вербальної й невербальної комунікацій», «розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології – це цілеспрямований процес удосконалення інтегративних якостей особистості, формування комунікативних, психологічних, педагогічних знань та умінь, що дозволяють якісно застосовувати комунікативні здібності у власній професійній діяльності задля успішного досягнення комунікативної взаємодії».

Уточнено структуру розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, що складається із чотирьох компонентів: соціально-вольового (сприяє реалізації соціальної ролі фахівця із психології на високому рівні, що досягається завдяки розвитку регулятивної та перцептивної компетенцій); інтегративно-діяльнісного (технологічна (інтеграція комунікативних методів, технологій, прийомів, форм, засобів задля виявлення та вирішення професійних завдань), прогностична (прогнозування власних дій щодо вирішення кожної конкретної проблеми шляхом спілкування з урахуванням різних факторів) й конфліктологічна (здатність ефективно розв’язувати проблеми клієнтів, передбачати та вирішувати різні види конфліктів) компетенції); когнітивно-мотиваційного (гностична компетенція – опанування змісту, способів впливу на інші людину шляхом комунікації, підвищення рівня інтелектуального саморозвитку; мотиваційно-ціннісна компетенція – сформованість емоційно-вольової сфери, здатність до здійснення професійної діяльності відповідно до загальнолюдських та професійних цінностей); комунікативно-рефлексивного (за мовленнєвою компетенцією передбачає вміння володіти професійним мовленням, нормами літературної мови, здатність до активної комунікації із клієнтами; за рефлексивною компетенцією – уміння ефективно та адекватно оцінювати власну професійну діяльність, процес комунікації).

Розроблено критерії та відповідні показники – когнітивно-мовленнєвий (рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування, рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності, рівень знань механізмів соціальної

перцепції), інтерактивно-комунікативний (рівень сформованості загальнолюдських цінностей, рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності, здатність до здійснення рефлексії), діяльнісно-перцептивний (рівень розвитку емпатії, здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення, рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів) розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

Теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, яка складається з трьох взаємозалежних структурних блоків: методологічно-цільового (мета, зміст, завдання, методологічні підходи, принципи, функції), змістовно-процесуального (об'єкт, суб'єкт, компоненти структури розвитку КК майбутніх фахівців із психології, методи, форми та засоби її розвитку), діагностико-результативного (критеріальний апарат розвитку КК МФ із психології, діагностичний інструментарій вимірювання рівня та очікуваний результат); єднальною ланкою моделі системи виступають організаційно-педагогічні умови розвитку комунікативної компетентності.

Після проведення формувального етапу на контрольному етапі педагогічного експерименту здійснено оцінювання ефективності розвитку КК МФ із психології – у респондентів ЕГ зафіксовано підвищення з середнього до високого за всіма критеріями, а саме: за когнітивно-мовленнєвим – показниками «рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування» (із 75,48 % до 93,86 %), «рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності» (із 72,6 % до 92 %), «рівень знань механізмів соціальної перцепції» (із 75,4 % до 94,75 %); за інтерактивно-комунікативним критерієм – «рівень сформованості загальнолюдських цінностей» (із 79,25% до 94,5%), «рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності» (із 80,2% до 95,2 %), «здатність до здійснення рефлексії» (із 75,4 % до 94,8 %); за

діяльнісно-перцептивним критерієм – «рівень розвитку емпатії» (із 77,4 % до 96,8%), «здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення» (із 81,85% до 94,2 %), «рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів» (із 80,6 % до 95,2%).

У респондентів КГ зафіксовано також підвищення результатів, але в межах середнього рівня: за когнітивно-мовленнєвим – показниками «рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування»(із 76,44 % до 81,62 %), «рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності» (із 74,2 % до 77,4%), «рівень знань механізмів соціальної перцепції» (із 75,8 % до 88,7 %); за інтерактивно-комунікативним критерієм – «рівень сформованості загальнолюдських цінностей» (із 80,9 % до 84,6%), «рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності» (із 80,4 % до 86,4 %), «здатність до здійснення рефлексії» (із 76,6 % до 79,8%); за діяльнісно-перцептивним критерієм – «рівень розвитку емпатії» (із 79% до 80,6%), «здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення» (із 82,25% до 85,5%), «рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів» (із 82,3 % до 85,5%).

Отримані дані свідчать про ефективність розробленої структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено структурно-функціональну модель системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, що складається з трьох взаємопов’язаних блоків: методологічно-цільового, змістовно-процесуального, діагностико-результативного; розроблено критерії (когнітивно-мовленнєвий, інтерактивно-комунікативний, діяльнісно-перцептивний), показники та рівні

ефективності розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології; визначено ключові поняття дослідження «комунікативна компетентність фахівців із психології», «розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології»;

уточнено загальнонаукові (науковості, цілісності й системності, гуманізації та толерантності, наступності, активності) та спеціальні (єдності загальної та професійної культури спілкування, мотивації, комунікативної взаємодії, прогнозування, конфіденційності, рефлексії та самоорганізації) принципи, функції (інформаційно-гносеологічна емоційно-мотиваційна, операційно-організаторська, рефлексивно-прогностична) розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології шляхом їх конкретизації; структуру розвитку даної компетентності (соціально-вольовий, інтегративно-діяльнісний, когнітивно-мотиваційний, комунікативно-рефлексивний компоненти);

набули подальшого розвитку форми та методи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників, які позитивно впливають на досліджуваний процес.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні в освітній процес структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. Розроблено, організовано та впроваджено в процес професійної підготовки майбутніх фахівців із психології вибіркового освітнього компоненту «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» та однойменний навчальн ий посібник. Організовано та проведено цикл бесід «Майстерне оперування стилями спілкування психолога як запорука професійного успіху»; тренінги для психологів – «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології», «Мотивація до розвитку комунікативної компетентності: мотиви та перешкоди»; коучинги – «Вербальне та невербальне спілкування як взаємозалежні компоненти якісної комунікації психолога», «Методи рефлексії»; психологічні воркшопи – «Емоційна

стійкість», «Відновлення психологічних ресурсів», семінари – «Інноваційна діяльність фахівців із психології у сучасних закладах освіти в умовах діджиталізації», «Діджитал ресурси підвищення рівня розвитку комунікативної компетентності психолога», «Роль спілкування в структурі професійної діяльності фахівця із психології», «Психологічні аспекти комунікації між фахівцем та суб'єктом психологічного впливу», «Теоретичні основи розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології в сучасних умовах»; конкурси – професійного есе «Розвиток комунікативної компетентності в професійно-науковому просторі», «Психотея гра чи реальність, перенесена у гру»; щорічну веб-конференцію «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога»; психологічну студію «Psychological help».

Матеріали дослідження можуть бути використані для вдосконалення едукації майбутніх фахівців із психології у закладах вищої освіти та під час тренінгової діяльності, а також при підготовці навчально-методичних та наукових матеріалів щодо розвитку комунікативної культури майбутніх фахівців із психології.

Ключові слова: комунікативна компетентність, майбутні фахівці із психології, розвиток, структурно-функціональна модель, компоненти розвитку комунікативної культури, критерії розвитку, показники розвитку.

ABSTRACT

Shkurko A. V. Development of communicative competence of future specialists in psychology – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Philosophiae Doctor in speciality 011 Educational, pedagogical sciences. – Academic Council of Ukrainian Engineering Pedagogics Academy of V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2025.

The dissertation is dedicated to the issue of developing communicative competence (CC) in future psychology professionals (FPPs). Based on the analysis of

psychological, pedagogical, methodological, specialized literature, and statistical data, problems in developing communicative competence in future psychology professionals in pedagogical theory and practice were identified. These problems include: the need to improve educational programs for the professional training of FPPs and to develop innovative methodological support for the development of CC which would take into account the specific characteristics of professional activity; a mismatch between the demand for psychology professionals and the actual number of professionals who have obtained higher education in the specialty «Psychology» and are working in the field; a lack of scientific research to substantiate an effective and targeted process for developing CC in FPPs in higher education institutions, which involves the development and verification (in accordance with both European and state standards for professional training of FPPs) of a system for developing CC in FPPs; the absence of clear definitions of concepts and the structure of CC in FPPs.

The key concepts of the study are defined, namely: «the communicative competence of psychology specialists» is an integrative quality of a person characterised by a set of professional knowledge, communicative abilities and properties, a culture of communication, the ability to solve various types of situations in the process of communicative interaction, the ability to actively interact and communicate effectively and establish contacts with both their clients and the environment, taking into account their social stereotypes of behaviour, through the use of verbal and non-verbal communication tools; «the development of communicative competence of future psychology specialists» is a purposeful process of improving integrative qualities of a personality, forming communicative, psychological, pedagogical knowledge and skills that allow for the qualitative application of communicative abilities in their own professional activities in order to successfully achieve communicative interaction.

The structure of the development of communicative competence of future psychology specialists, consisting of four components and corresponding competences, is clarified: socio-volitional (promotes the realisation of the social role of a psychology specialist at a high level, which is achieved through the development

of regulatory and perceptual competences); integrative-activity (technological (integration of communication methods, technologies, techniques, forms, means to identify and solve professional problems), prognostic (predicting own actions to solve each specific problem through communication, taking into account various factors) and conflictological (ability to effectively solve clients' problems, anticipate and resolve various types of conflicts) competences); cognitive and motivational (gnostic competence – mastering the content, ways of influencing others through communication, raising the level of intellectual self-development; motivational and value competence – formation of the emotional and volitional sphere, the ability to carry out professional activities in accordance with universal and professional values); communicative and reflexive (in terms of language competence, it implies the ability to master professional speech, the norms of the literary language, the ability to actively communicate with clients; in terms of reflective competence, it implies the ability to effectively and adequately evaluate one's own professional activities and the communication process).

Criteria and relevant indicators have been developed: cognitive and linguistic (level of mastery of general theoretical and professional knowledge, techniques, methods, forms and means of communication, level of communicative and linguistic literacy, level of knowledge of social perception mechanisms), interactive and communicative (level of formation of universal values, the level of motivation of future psychology specialists to improve communication competence, ability to reflect), activity-perceptual (level of empathy development, ability to identify and analyse conflict situations and psychological disorders, level of effectiveness of using general scientific and specific scientific methods, techniques, technologies of influence on clients) and levels (high, medium, sufficient) of development of communicative competence of future psychology specialists.

A structurally functional model of the system for developing communicative competence in future psychology professionals has been theoretically substantiated. This model consists of three interrelated structural blocks: the methodological-target block (goal, content, tasks, methodological approaches, principles, functions), the

content-process block (object, subject, components of the structure for developing communicative competence in future psychology professionals, methods, forms, and means of its development), and the diagnostic-result block (criteria framework for the development of communicative competence in future psychology professionals, diagnostic tools for measuring the current level and expected result). The organizational and pedagogical conditions for developing communicative competence serve as the unifying link of the model.

After the formative stage, the control stage of the pedagogical experiment assessed the effectiveness of the development of communicative competence in future psychology professionals. An increase from medium to high in all criteria was recorded for the respondents in the experimental group (EG), specifically: for the cognitive-linguistic criterion: «level of proficiency in general theoretical and professional knowledge, methodologies, methods, forms, and means of communication» (from 75,48% to 93,86%), «level of communicative and speech literacy» (from 72,6% to 92%), «level of knowledge of social perception mechanisms» (from 75,4% to 94,75%); for the interactive-communicative criterion: «level of formation of universal human values» (from 79,25% to 94,5%), «the level of motivation of future psychology specialists to improvement of communication competence» (from 80,2% to 95,2%), «ability to perform reflection» (from 75,4% to 94,8%); for the activity-perceptual criterion: «level of empathy development» (from 77,4% to 96,8%), «ability to identify and analyze conflict situations and psychological disorders» (from 81,85% to 94,2%), «level of effectiveness in using general scientific and specific scientific methods, techniques, and technologies of influence on clients» (from 80,6% to 95,2%).

The respondents in the control group (CG) also showed an improvement in results, but within the average range: for the cognitive-linguistic criterion: «level of proficiency in general theoretical and professional knowledge, methodologies, methods, forms, and means of communication» (from 76,44% to 81,62%), «level of communicative and speech literacy» (from 74,2% to 77,4%), «level of knowledge of social perception mechanisms» (from 75,8% to 88,7%); for the interactive-

communicative criterion: «level of formation of universal human values» (from 80,9% to 84,6%), «presence of motivation in future psychology professionals» (from 80,4% to 86,4%), «ability to perform reflection» (from 76,6% to 79,8%); for the activity-perceptual criterion: «level of empathy development" (from 79% to 80,6%), «ability to identify and analyze conflict situations and psychological disorders» (from 82,25% to 85,5%), «level of effectiveness in using general scientific and specific scientific methods, techniques, and technologies of influence on clients» (from 82,3% to 85,5%).

The obtained data indicate the effectiveness of the developed structurally functional model of the system for developing communicative competence in future psychology professionals.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that:

For the first time, a structurally functional model of the system for developing communicative competence in future psychology professionals has been theoretically substantiated and experimentally tested. This model consists of three interrelated components: the methodological-target component, the content-process component, and the diagnostic-result blocks. Criteria (cognitive-linguistic, interactive-communicative, activity-perceptual), indicators, and levels of effectiveness for the development of communicative competence in future psychology professionals have been developed. Key concepts of the study have been defined: «communicative competence of psychology professionals» and «development of communicative competence in future psychology professionals».

General scientific principles (scientific rigor, integrity and systematization, humanization and tolerance, continuity, activity) and special principles (unity of general and professional culture of communication, motivation, communicative interaction, forecasting, confidentiality, reflection, and self-organization) **have been refined**, as well as the functions (informational-gnosiological, emotional-motivational, operational-organisational, reflective-prognostic) for developing communicative competence in future psychology professionals by specifying them;

the structure for developing this competence (social-volitional, integrative-activity, cognitive-motivational, communicative-reflexive components).

The forms and methods for developing communicative competence in future psychology professionals **have been further developed**, taking into account the internal and external factors that have a positive effect on the researched process.

The practical significance of the obtained results lies in the implementation of the structurally functional model of the system for developing communicative competence in future psychology professionals into the educational process. An elective educational component, «Development of Communicative Competence in Future Psychology Professionals», and a corresponding educational manual were developed, organized, and implemented in the professional training process for future psychology professionals.

A series of discussions titled «Masterful Operation of Communication Styles by Psychologists as a Key to Professional Success» was organized and conducted. Training sessions for psychologists were held, including «Development of Communicative Competence in Future Psychology Professionals», «Motivation for Developing Communicative Competence: Motives and Obstacles»; coaching sessions such as «Verbal and Non-verbal Communication as Interdependent Components of Quality Communication by Psychologists», «Methods of Reflection»; psychological workshops like «Emotional Resilience» and «Restoring Psychological Resources»; seminars such as «Innovative Activities of Psychology Professionals in Modern Educational Institutions under Digitalization», «Digital Resources for Enhancing the Development of Communicative Competence in Psychologists», «The Role of Communication in the Structure of Professional Activity of Psychology Professionals», «Psychological Aspects of Communication Between Professionals and the Subject of Psychological Influence», and «Theoretical Foundations for Developing Communicative Competence in Psychology Professionals in Modern Conditions». Competitions were also held, including the professional essay contest «Development of Communicative Competence in the Professional and Scientific Space» and «Psychothea: Game or Reality Transferred into Play». Additionally, the

annual web conference «Theoretical and Methodological Foundations for Developing Communicative Competence in Psychologists» and the psychological studio «Psychological Help» were conducted.

The research materials can be used to improve the education of future psychology professionals in higher education institutions and during training activities, as well as in the preparation of educational, methodological, and scientific materials on the development of communicative culture in future psychology professionals.

Keywords: communicative competence, future psychology professionals, development, structurally functional model, components of communicative culture development, development criteria, development indicators.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Shkurko A. Peculiarities of competence-based training of candidates for pedagogical higher education. *Synesis*. 2023. V.*15*(3). P. 233–242. URL: https://seer.ucp.br/seer/index.php/synesis/article/view/2603 (*Indexed in WoS*).

2. Шкурко А. В. Критерії та показники рівнів розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2023. Вип. 1(8). С.131–141.

3. Шкурко А. В. Теоретичне обґрунтування структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Освітні Обрії.* 2023. Вип. 1(56). С. 134–136.

4. Шкурко А. В. Структура розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2023. Вип. 79. С. 69–74.

5. Shkurko A. Research algorithm for the development of communicative competence of future specialists in psychology. *Гірська школа українських Карпат*. 2022. № 27. С. 52–55.

6. Шкурко А. В. Обґрунтування понятійно-термінологічного апарату дослідження розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Наукові інновації та передові технології.* 2022. Вип. 12 (14). С.406–417.

7. Шкурко А. В. Сучасні проблеми розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців з психології. *Освітні Обрії*. 2022. Вип. 2(55). С. 98–100.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Шкурко А. В. Розвиток міжкультурної комунікації під час проходження практики майбутніми психологами. *Пріоритетні напрями розвитку науки під час воєнного стану*: матеріали CXXXIX Міжнар. наук-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 8 березня 2024р.). Одеса, 2024. С. 225–228.

9. Shkurko A. Роль комунікативних орієнтирів у підготовці майбутніх фахівців із психології. *Innovation – Science – Society*: abstracts of LXV International Scientific and Practical Conference (USA, Chicago 22-23 February, 2024). USA, Chicago, 2024. P.84–89.

10. Шкурко А. В. Використання цифрових технологій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців із психології. *Пріоритетні шляхи розвитку науки і освіти*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29-30 листопада 2023 року). Львів : Львівський науковий форум, 2023. С. 68–69.

11. Шкурко А. В. Організаційно-педагогічні умови розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Стратегічні орієнтири освіти та реабілітації в умовах воєнного стану та повоєнного часу: проблеми, рішення, перспективи* : зб. тез доповідей міжн. наук.-практ.конф. (м. Запоріжжя, 26-27 жовтня 2023 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2023. С. 506–508.

12. Шкурко А. В. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців із психології. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*: збірник тез доповідей VI міжн. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 27–28 жовтня 2022 р.). Мукачево : Вид-во МДУ, 2022. С. 391–393.

13. Шкурко А. В. Психоемоційний аспект у сфері діяльності «людина-людина». *Педагогіка партнерства: реалії та перспективи* : зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 104-й річниці від дня народження В. Сухомлинського (м. Кропивницький, 11–12 жовтня 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 363–366.

Опубліковані праці, які додатково відображають результати дисертації

14. Шкурко А. В. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології: навч. посібник. Харків : УІПА, 2024. 334 с.

15. Шкурко А. В. Діагностика якості розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології: навч.-метод. видання. Харків : ФОП Бровін О. В., 2021. 102 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ..... 18
ВСТУП..... 19
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПСИХОЛОГІЇ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА..... 28
1.1. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології в теорії та практиці педагогіки та визначення проблеми дослідження..... 28
1.2. Понятійно-термінологічний апарат розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології..... 47
1.3. Сутність та структура розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології..... 64
Висновки до розділу 1..... 79
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПСИХОЛОГІЇ..... 82
2.1 Критерії розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології..... 82
2.2 Структурно-функціональна модель системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології..... 103
2.3. Практична реалізація структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології..... 128
Висновки до розділу 2..... 141
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПСИХОЛОГІЇ..... 144

3.1. Етапи дослідження розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології…… 144
3.2. Аналіз результатів констатувального етапу педагогічного експерименту……..…….. 151
3.3. Аналіз результатів контрольного етапу педагогічного експерименту……..... 169
Висновки до розділу 3……... 195
ВИСНОВКИ……..... 199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …….. 202
ДОДАТКИ.……...…….. 237

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

EFPA	– Європейською Федерацією асоціацій психологів
ЕГ	– експериментальна група
ЗВО	– заклад вищої освіти
ІКТ	– інформаційно-комунікаційні технології
КГ	– контрольна група
КК	– комунікативна компетентність
МОН	– Міністерство освіти і науки України
МФ	– майбутні фахівці
НПП	– науково-педагогічні працівники
ООП	– освітньо-професійна програма
ПП	– професійна підготовка

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Освіта є віддзеркаленням глобальних світових та національних політичних, соціальних, психологічних, екологічних тощо зрушень, таких як пандемія COVID-19, воєнна агресія росії й як наслідок вимушена еміграція населення, збільшення кількості народження дітей із особливими освітніми потребами, які потребують допомоги самі, та психологічної підтримки їх батьків, що призводять до змін усіх сфер життєдіяльності суспільства та впливають на психологічний стан людини.

Так, «в урядовому Плані відновлення України значна увага приділяється відродженню людського потенціалу після перемоги. Адже вся країна стала Захисниками і Захисницями від російських окупантів. Побудова нової системи психологічної реабілітації і тих, хто брав участь у бойових діях, і цивільних людей є одним із головних пріоритетів Мінветеранів та Уряду. …. Внесення змін, які сьогодні ухвалив Уряд, наближають до створення нової дієвої системи психологічної реабілітації» [168].

Одним із аспектів, які потребують урегулювання, стає психологічний комфорт, що обумовлений нестійким емоційним станом, професійним вигоранням, депресією, агресією, стресом, панічними атаками, смертю близької людини, а часто й не однієї тощо, що вимагає фахової психологічної допомоги спеціалістів.

Відтак, набуває особливої актуальності проблема розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, що є основою вербальних та невербальних форм спілкування та взаємодії з клієнтами. Адже це підґрунтя їх майбутньої фахової діяльності, яке сприятиме розв’язанню різнопланових психологічних проблем.

Вивчення науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження свідчить про багатоаспектність її наукового осмислення. Проблеми професійної педагогічної освіти на теоретичному та методологічному рівнях досліджували В. Андрущенко, І. Бех, Н. Брюханова, О. Дубасенюк, М. Євтух, І .Зязюн,

О. Коваленко, А. Коломієць, В. Кремень, Н. Ничкало, Г. Пономарьова, В. Семиченко, С. Сисоєва, Г. Шевченко, Л. Штефан, М. Ярмаченко та інші. Теоретико-методичні засади професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців із психології розкрито в наукових доробках Ю. Вінтюка, Т. Григоренка, Г. Дьоміної, Н. Завініченко, О. Корніяки, С. Погорілової, Д. Романовської, Л. Рудєвої, І. Чезової, В. Шевчук та інших. Методологічні аспекти вербального та невербального спілкування та комунікативної компетентності як ефективного інструмента суб'єктів комунікації представлено в роботах Дж. Р. Андерсена, Л. Барановської, А. Богуш, Л. Верченко, Ю. Вторнікової, О. Головко, М. Заушнікової, Л. Карамушки, О. Лахтадир, Л. Мамчур, Н. Мордовцевої, Т. Симоненко, І. Соколової, А. Струк, Т. Сухарєвої, В. Черевко, О. Чуйко та інших.

Сучасні дисертаційні роботи присвячувалися різним аспектам підготовки майбутніх фахівців із психології, зокрема питанням: формування у майбутніх психологів готовності до професійного самовдосконалення (О. Затворнюк), роботи із сім'ями підлітків у процесі професійної підготовки (Т. Кобилянська), консультативної діяльності у процесі фахової підготовки (Н. Байбекова), використання засобів естетотерапії у професійній діяльності (В. Ратєєва) формування соціальної компетентності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки (Р. Скірко), формування педагогічної компетентності майбутнього психолога (Н.Нагорна), дослідження педагогічних умов професійного самовдосконалення майбутніх психологів у процесі фахової підготовки (Л. Смалиус) тощо.

Проте, проведений теоретичний аналіз нормативно-правових актів та наукових досліджень свідчить про те, що проблема розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології досі не була предметом спеціальних досліджень.

Доцільність розв'язання проблеми розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології пов'язана з необхідністю подолання таких *суперечностей*:

– високими суспільними вимогами до професійної кваліфікації фахівців із психології та реальним станом їх готовності до розвитку комунікативної компетентності під час виконання своїх професійних функцій із урахуванням особливостей психологічного стану клієнтів;

– сучасними світовими тенденціями розвитку вищої педагогічної освіти та необхідністю осучаснення теоретико-методологічних основ професійної підготовки майбутніх фахівців із психології відповідно до міжнародних освітніх стандартів;

– необхідністю модернізації освітнього процесу (впровадження сучасних нормативних та вибіркових освітніх компонентів, форм, методів), що сприяли б розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, та відсутністю системи її розвитку;

– потребою в оцінюванні розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології та недосконалістю інструментарію вимірювання його результату.

Таким чином, практична значущість, недостатня теоретична розробленість проблеми, а також відсутність комплексного її вивчення, необхідність розв’язання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційної роботи **«Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану наукової роботи Української інженерно-педагогічної академії в межах держбюджетної теми «Теоретико-методологічні засади розробки змісту неперервної інженерно-педагогічної освіти» (протокол № 6 від 16.06.2011 р., державний реєстраційний номер RK № 0111Y005050).

Тему дослідження затверджено Вченою радою Української інженерно-педагогічної академії (протокол № 5 від 19.12.2022 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й розробити структурно-функціональну модель системи розвитку комунікативної компетентності

майбутніх фахівців із психології та експериментальним шляхом перевірити її ефективність.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати стан розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології у педагогічній теорії та практиці з метою визначення проблеми дослідження.

2. На основі аналізу науково-педагогічної та спеціальної літератури визначити ключові поняття дослідження «комунікативна компетентність фахівців із психології», «розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» й уточнити структуру розвитку даної компетентності.

3. Розробити критерії, показники та рівні розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

4. Теоретично обґрунтувати структурно-функціональну модель системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

5. Практично реалізувати та експериментально перевірити ефективність розробленої структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

Об’єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх фахівців із психології.

Предмет дослідження – структурно-функціональна модель системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології буде здійснюватися більш ефективно, якщо спиратиметься на обґрунтовані теоретико-методологічні основи (методологічні підходи, принципи, функції); структурні компоненти розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології (соціально-вольовий, інтегративно-діяльнісний, когнітивно-мотиваційний, комунікативно-рефлексивний); оцінюватиметься за розробленими критеріями (когнітивно-мовленнєвим, інтерактивно-

комунікативним, діяльнісно-перцептивним) та реалізовуватиметься шляхом упровадження в освітній процес моделі системи розвитку даної компетентності.

Теоретико-методологічна основу дослідження становлять: загальні положення теорії пізнання, філософії освіти, принципи діалектики, положення комунікативного (Н. Альохіна, Т. Бакалець, С. Березка, О. Бойчук, Ю.Вторнікова, Ю. Карпюк, А. Кузнецова, О. Петрук, М. Прищак, А. Струк), компетентнісного (Ю. Вінтюк, В. Єгорова, О. Коваленко, І. Матійників, Е. Панасенко, Г. Пономарьова), аксіологічного (Ю. Асєєва, І. Бех, С. Вітвицька, Л. Нікогосян, Г. Шевченко, О. Шолох), особистісно орієнтовного (Н. Брюханова, Н. Корольова, О. Низовець, М. Оліяр, І. Пузь, О. Шевченко), системного (В. Андрющенко, А. Литвин, Л. Руденко, Л. Штефан), діяльнісного (М. Лазарєв, І. Соколова, А. Харківська) підходів; нормативно-правові документи, що стосуються професійної підготовки майбутніх фахівців із психології.

Для вирішення завдань на різних етапах наукового пошуку використані такі **методи дослідження:**

– *теоретичні*: системний і порівняльний аналіз: філософської, педагогічної, психологічної, спеціальної літератури, довідникової, навчально-методичної та інструктивно-нормативної документації з метою вивчення стану визначеної проблеми та понятєво-категоріального апарату; вивчення й узагальнення теоретичного та практичного педагогічного досвіду, що дозволило визначити сутність і структурні компоненти розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології; метод моделювання під час розробки структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології; узагальнення результатів педагогічного експерименту з метою перевірки ефективності структурно-функціональної моделі системи означеного процесу;

– *емпіричні:* педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) для перевірки ефективності розробленої структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної

компетентності майбутніх фахівців із психології; діагностичні методи (спостереження, бесіда, опитування, експертна оцінка та самооцінка, тестування тощо) із метою виявлення проблем і суперечностей розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології та визначення рівня їх професійної підготовки; метод узагальнення незалежних характеристик;

– *методи математичної статистики* (критерій Пірсона) для обробки експериментальних даних, кількісного та якісного аналізу емпіричного матеріалу, інтерпретації результатів дослідження та підтвердження сформульованої гіпотези.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено структурно-функціональну модель системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, що складається трьох взаємопов'язаних блоків: методологічно-цільового, змістовно-процесуального, діагностико-результативного; розроблено критерії (когнітивно-мовленнєвий, інтерактивно-комунікативний, діяльнісно-перцептивний), показники та рівні ефективності розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології; визначено ключові поняття дослідження «комунікативна компетентність фахівців із психології», «розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології»;

уточнено загальнонаукові (науковості, цілісності й системності, гуманізації та толерантності, наступності, активності) та спеціальні (єдності загальної та професійної культури спілкування, мотивації, комунікативної взаємодії, прогнозування, конфіденційності, рефлексії та самоорганізації) принципи, функції (інформаційно-гносеологічна емоційно-мотиваційна, операційно-організаторська, рефлексивно-прогностична) розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології шляхом їх конкретизації; структуру розвитку даної компетентності (соціально-вольовий,

інтегративно-діяльнісний, когнітивно-мотиваційний, комунікативно-рефлексивний компоненти);

набули подальшого розвитку форми та методи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників, які позитивно впливають на досліджуваний процес.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні в освітній процес структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. Розроблено, організовано та впроваджено в процес професійної підготовки майбутніх фахівців із психології вибіркового освітнього компоненту «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» та однойменний навчальний посібник. Організовано та проведено цикл бесід «Майстерне оперування стилями спілкування психолога як запорука професійного успіху»; тренінги для психологів – «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології», «Мотивація до розвитку комунікативної компетентності: мотиви та перешкоди»; коучинги – «Вербальне та невербальне спілкування як взаємозалежні компоненти якісної комунікації психолога», «Методи рефлексії»; психологічні воркшопи – «Емоційна стійкість», «Відновлення психологічних ресурсів», семінари – «Інноваційна діяльність фахівців із психології у сучасних закладах освіти в умовах діджиталізації», «Діджитал ресурси підвищення рівня розвитку комунікативно компетентності психолога», «Роль спілкування в структурі професійної діяльності фахівця із психології», «Психологічні аспекти комунікації між фахівцем та суб’єктом психологічного впливу», «Теоретичні основи розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології в сучасних умовах»; конкурси – професійного есе «Розвиток комунікативної компетентності в професійно-науковому просторі», «Психотея гра чи реальність перенесена у гру»; щорічну веб-конференцію «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога»; психологічну студію «Psychological help».

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Української інженерно-педагогічної академії (довідка № 107-04-65 від 29.03.2024 р.), Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка № 01-12/187 від 01.04.2024 р.), ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 01-10-428 від 08.04.2024 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 194 від 03.04.2024 р.).

Матеріали дослідження можуть бути використані для вдосконалення едукації майбутніх фахівців із психології у закладах вищої освіти та під час тренінгової діяльності, а також при підготовці навчально-методичних та наукових матеріалів щодо розвитку комунікативної культури майбутніх фахівців із психології.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дисертації репрезентовано на науково-практичних конференціях, форумах, круглих столах, симпозіумах, семінарах різного рівня:

– *міжнародних* – «Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції» (м. Мукачево, 27–28 жовтня 2022 р.), «Стратегічні орієнтири освіти та реабілітації в умовах воєнного стану та повоєнного часу: проблеми, рішення, перспективи» (м. Запоріжжя, 26-27 жовтня 2023 р.), «Пріоритетні шляхи розвитку науки і освіти» (м. Львів, 29-30 листопада 2023 року), «Пріоритетні напрями розвитку науки під час воєнного стану» (м.Одеса, 8 березня 2024р.), «Innovation – Science – Society» (USA, Chicago 22-23 February, 2024);

– *всеукраїнських* – «Педагогіка партнерства: реалії та перспективи» (м. Кропивницький, 11–12 жовтня 2022 р.), «Мова й література у проєкції різних наукових парадигм» (Полтава, 2023 р.).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 15 наукових працях, зокрема: 6 статей – у наукових виданнях, які входять до переліку фахових видань категорії «Б» МОН України; 1 стаття – в іноземному виданні, включеному до науко метричної бази Web of Science; 6 публікацій – у

матеріалах наукових та науково-практичних конференцій; навчальний посібник; навчально-методичне видання.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (275 найменувань, з яких 35 – іноземною мовою), 23 додатків на 255 сторінках. Робота містить 22 таблиці та 29 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 456 сторінок, із них основного тексту – 178 сторінок.

РОЗДІЛ 1
РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПСИХОЛОГІЇ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології в теорії та практиці педагогіки та визначення проблеми дослідження

В умовах сучасних подій в Україні, зокрема з перебігом воєнних дій на території країни, підвищується рівень потреби у психологічній допомозі для осіб, які зазнали будь-яких видів фізичних, моральних, психологічних знущань, втратили робоче місце, дім, рідних тощо, як наслідок перед закладами вищої освіти (ЗВО) виникає нагальна потреба у підготовці кваліфікованих фахівців із психології, які здатні до роботи у критичних ситуаціях, відкриті до спілкування, спроможні до саморозвитку та самовдосконалення.

Професія психолога на сьогодні посідає особливе місце в системі наук, що вивчає людину, її поведінку, здібності, передбачає розвиток особистості. Психологія як наука почала формуватися наприкінці XIX ст. – початку XX ст. Попри досить короткий період розвитку цієї науки, вона поступово перетворюється з елітарної на масову. Якщо спершу професія психологів була пов’язана з процесом опанування психологічних знань для педагогів, працівників медичної та соціальної сфер, то сьогодні психологія як наука увійшла майже в усі сфери життєдіяльності людини.

Погоджуємось із думкою О. Коваленко, що фахівці із психології мають «бути спроможним професійно виконувати свої обов’язки та працювати з людьми, які перебувають у кризових ситуаціях, відчувають життєві труднощі, не спроможні швидко адаптуватися до умов сьогодення. Враховуючи це, необхідним є оновлення змісту освітніх компонентів професійної підготовки психологів і, в першу чергу, навчального процесу, навчальних дисциплін» [67,

с. 38].

Професійна діяльність фахівців із психології передбачає безпосередню взаємодію з клієнтами з метою розв'язання різних психологічних проблем шляхом комунікації. Відтак серед низки професійних компетентностей вагоме місце посідає комунікативна компетентність (КК) фахівців із психології, адже саме від рівня розвитку їх комунікативних здібностей залежить успішність комунікативної взаємодії із клієнтами. Розвиток КК майбутніх фахівців (МФ) із психології у теорії педагогічної та психологічної наук виступає як відображення головної ідеї професійної системи «людина-людина», що передбачає прямий вплив на результативність фахової діяльності людини. Тому розвиток КК МФ із психології є одним із ключових завдань професійної підготовки (ПП) фахівців із психологічної сфери діяльності.

Проаналізуємо процес розвитку КК МФ із психології у теорії та практиці новітньої вищої освіти.

Розвиток КК МФ із психології досліджували Н. Байбекова [5], І. Блохіна, [191], О. Винославська [191], Н. Волянюк [191], О. Грейліх [33], Т. Григоренко [34], О. Заворотнюк [51], Т. Здоровець [54], Н. Кипиченко [58], Т. Кобилянська [61], О. Корніяка [77], О. Кравченко-Дзондза [85], Г. Ложкін [191], І. Мазоха [96], О. Михайленко [104], Н. Нагорна [110], О. Низовець [114, 115], В. Панок [127], І. Пузь [170], В. Ратєєва [173], Т. Розова [175], Р. Скірко [184], Л. Смалиус [187], І. Соколова [190], О. Шевченко [170] та інші.

Сучасна ПП МФ із психології, як обґрунтовано у дисертації «Формування професійних компетентностей у психолога (спеціального, клінічного) у процесі навчання» Т. Григоренко, повинна бути зосереджена на формування професійних компетентностей, які передбачають «індивідуальну самореалізацію та всебічний розвиток фахівців у пізнанні їх майбутньої діяльності» [34, с. 25]. На наш погляд, Т. Григоренко загально схарактеризувала мету ПП МП із психології, адже такою метою є будь-яка ПП МФ. При такому визначенні нівелюються всі специфічні ознаки ПП МП із психології.

Професійна компетентність МФ з психології, на думку Т. Здоровець, є «складним психологічним утворенням, яке забезпечує результативність у його професійній діяльності та охоплює систему діяльністно-рольових (знання, навички, уміння) та особистісних (професійно важливих якостей) характеристик» [54, с. 155]. Уважаємо, що таке визначення не містить специфіки їх професійної діяльності, тому не може у повному обсязі відобразити зміст ПП МФ із психології. Адже одним із необхідних чинників становлення МФ із психології як професіонала відповідно до умов сьогодення є формування у нього комунікативної компетентності, оскільки успішна результативність професійної діяльності фахівця «прямо залежить від його здатності ефективно організовувати багатофункціональний процес комунікації ґрунтуючись на толерантності» [197, с. 5].

Н. Кипиченко пропонує КК в системі ПП МФ досліджувати як тривалий та цілеспрямований процес, «у цьому контексті досить важливо поступово залучати майбутніх спеціалістів до вирішення фахових завдань, поетапно підвищуючи їх рівень складності, при цьому враховуючи курс, мету та завдань навчання, а також їх рівень комунікативної підготовки» [58, с. 67].

Погоджуючись із автором, зазначимо, що взагалі будь-яка ПП МФ має досліджуватися як тривалий системний процес, про що чітко прописано як у професійних стандартах, так і в освітньо-професійних програмах кожного напряму підготовки відповідних фахівців. Крім того, у визначенні Н. Кипиченко відсутній акцент на специфіку формування саме КК.

Сучасний підхід до розвитку КК, за Л. Мурадовою, «полягає в тому, що професійна підготовка розглядається, у тому числі й, як саморозвиток і самовдосконалення на основі власних дій», що представленні як «комплекс знань із галузі психології особистості; уміння й навички комунікації; здатність об’єктивно сприймати, як себе так, й інших суб’єктів комунікації, знання основних психологічних закономірностей, індивідуально-психологічних і соціально-психологічних особливостей клієнтів» [109, с. 40].

Слушною є думка О. Кравченко-Дзондзи, що розвиток КК в системі

професійної підготовки МФ спрямований на «їхній всебічний розвиток, покращення мовної й комунікативної компетенції, досягнення певного рівня оволодіння діловою комунікацією, який буде достатнім для здійснення результативної та плідної участі майбутнього спеціаліста в вирішенні професійних завдань» [85, с. 99].

С. Біров та Г. Вархолик зазначили, що під час розвитку КК МФ «має не лише здобувати професійні знання, а й формувати свій характер, розвиватися інтелектуально та емоційно» [10, с. 22].

О. Михайленко дійшла висновку, що МФ із психології під час здобуття освіти повинні опанувати професійні дії, які спрямовані на формування: «вміння здійснювати психологічну діагностику; і відпрацювання вербальних та невербальних засобів комунікативного впливу; та розвиток уміння співпереживати, надавати психологічну, емоційну підтримку іншим; вміння створювати умови для всебічного розвитку особистості та орієнтуватися на реалізацію потенціалу клієнта» [104, с. 202-203].

На думку І. Мазохи, розвиток КК МФ із психології передбачає формування у них спеціальних умінь та навичок: «отримувати потрібну інформацію, виражати та культурно відстоювати свою точку зору під час діалогу і публічного виступу, визнаючи різноманітність позицій і поважаючи загальні цінності; це вміння оцінювати ситуацію, враховуючи наміри та методи комунікації співрозмовника, обираючи відповідну стратегію спілкування» [96, с. 44].

У процесі наукової розвідки будем спиратися на висновки І. Пузь та О. Шевченко, які у статті «Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів» звертають увагу, що «на процес формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології також впливають й чинники індивідуально-психологічні та соціально-психологічні. Вони визначаються вищою нервовою діяльністю, запитами, інтересами, мотивами, здатностями, індивідуальними й психологічними особливостями людини, умовами її життєдіяльності у

соціальному оточенні та соціальним досвідом» [170, с. 156] і висновки О. Низовець, яка обґрунтовує, що професія психолога «відоситься до соціономічних видів праці, де комунікація, що супроводжує професійну діяльність, перетворюється на фаховий важливий і значущий аспект», а відтак уся професійна діяльність «здійснюється через організацію спілкування» [115, с. 360] відноситься до соціономічних видів діяльності, де спілкування, яке супроводжує трудову діяльність, перетворюється на професійно важливий і значущий аспект.

Підсумовуючи зазначимо, що загальна специфіка ПП висуває до особистості МФ із психології цілу низку певних вимог щодо розвитку його не лише професійних, але й особистісних характеристик, якостей, здібностей. Особливого значення у цьому випадку набуває саме розвиток комунікативних компетентностей особистості, з метою «опанування вербальними і невербальними засобами комунікації, здатностями встановлювати контакт» [170, с. 150]. Поділяють вищенаведену думку й Г. Пономарьова, А. Харківська та інші, які зазначають, що «зміст комунікації виявляється не лише на вербальному рівні, а також на невербальному – через погляди, жести, міміку, що певною мірою може бути відповіддю або зверненням до співрозмовника. Тому педагогічний працівник у цій взаємодії виступає як ініціатор та організатор комунікації» [150, с. 142]. Також, на їх думку, спілкування розглядається як «важлива складова людського існування, без якої неможливий всебічний розвиток особистості, її існування як індивіда» [150, с. 140].

Ґрунтовний аналіз психолого-педагогічної літератури [7; 8; 92; 150, с. 140; 172] дозволив дійти висновку, що до однієї із важливих ознак спілкування фахівців із психології дослідники відносять: уміння толерантно вести розмову; уміння компетентно «виступати перед аудиторією, вести бесіду, дискусії, вміти захищати власну позицію, виступати за/проти, бути здатними виступати у ролі лідера, приймати участь у формуванні колективного рішення» [96, с. 41; 115; 172], адже «спілкування виникає на основі спільних

поглядів, загального інтересу, змісту або способу дії. … У процесі комунікації людина отримує не лише логічну інформацію, формує методики мисленнєої діяльності, а також через наслідування, співпереживання засвоює емоції, почуття, модель поведінки співрозмовника» [197]. Спілкування є професійно значущим компонентом діяльності фахівця психологічної сфери, що реалізується шляхом розвитку комунікативної компетентності. На думку О. Низовець, сучасному фахівцю з психології «недостатньо лише оволодіти теоретичним матеріалом і методикою його передачі. Специфіка професії потребує додаткових видів компетентності, таких як – комунікативна компетентність, що передбачає розвиток комунікативних умінь (вербальних та невербальних)» [115, с. 356].

У дисертації «Креативність як чинник розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів» Т. Розова наголошує, що «професійна комунікативна діяльність, що виконується психологом, залежить від його особистості, моральних установок, бажання, мотивів і прагнень працювати з різними категоріями людей. Саме тому головною є проблема не лише забезпечення майбутнього фахівця знаннями про закони і механізми комунікації, а й навичками професійного спілкування, задля формування у майбутніх спеціалістів фахового інтересу до комунікативної діяльності» [175, с. 9].

Отже, формування та розвиток КК МФ на сьогодні є актуальним питання у системі їх ПП. Науковці зазначають, що якісна КК є запорукою професійного становлення МФ, як під час здобування освіти в ЗВО, так і під час власної професійної діяльності.

Висвітлимо погляди науковців щодо методичного забезпечення розвитку КК МФ із психології та значення практичних занять й активних методів у результативності усього процесу.

Є. Проворова влучно помітила, що для досягнення успіху у формуванні КК майбутніх педагогів необхідним є «науково і методично обґрунтована

методика має включати детальний опис та регламентацію дій викладача і студента, а також методи для досягнення освітніх цілей» [165, с. 37].

Т. Конівіцька зауважила, що процес формування риторичної компетенції МФ із психології «потребує методологічного підґрунтя та обґрунтування інноваційних педагогічних підходів і методичних положень стосовно формування риторичної компетентності майбутніх психологів у вищій школі» [74, с.6].

Комунікативну компетентність МФ досліджувала Н. Альохіна, яка зазначила, що ПП має враховувати «належне організаційно-методичне забезпечення освітнього процесу, професійну компетентність і педагогічну майстерність науково-педагогічни працівників; створення мотиваційної бази активності здобувачів щодо освоєння технології компетентної комунікації тощо» [1, с. 54].

Впевнену позицію щодо проблеми сучасного методологічного забезпечення розвитку КК МФ із психології має В. Панок: «методичний комплекст практичного психолога зазвичай міститять неперевірені та невалідні методики. Більше того, вони не утворюють усталеної системи, а, зазвичай, становлять випадковий набір. При цьому теоретичне обґрунтування цих методик часто взагалі відсутнє» [127, с. 136]. Водночас він вважає, що «психологи освоюють нові методики на «курсах» і міжнародних «школах», що фактично не є психологічними, а тільки використовують психологічну термінологію, і побудовані за принципами мережевого маркетингу» [127, с. 137].

Слушними є висновки В. Бондар та Ю. Приходько, які зазначили, що «формування професійних умінь і навичок комунікації майбутніх психологів повинне здійснюватися під час практичних занять, де вони зможуть поліпшувати певні мовленнєві вміння шляхом моделювання ситуації комунікативної взаємодії між фахівцем і клієнтом. У таких ситуаціях підвищується рівень професійних вмінь, зокрема здатностей комунікувати із клієнтами, розуміти невербальні жести, міміку та діяти згідно до розуміння, вміння формулювати психотерапевтично коректні, висловлювання й

толерантно сприймати клієнта» [12, с. 13; 130]. На їх думку ПП МФ із психології повинна містити більше практичних форм роботи, аби вони набували дієвих навичок комунікувати, розвивали власну КК.

Н. Рабецька дійшла висновку, що завдяки застосуванню інтерактивних методів відбувається систематизація знань МФ, що сприятиме усвідомленню ними «комунікативних бар'єрів і сприятиме оволодінню фахівцями умінь уникати їх у майбутніх фаховій діяльності» [172, с. 61], а також «формуванню та удосконаленню мовленнєвої грамотності, оволодіння перцептивними і рефлексивними навичками, уміннями розуміння й використання невербальної комунікації» [172, с. 66].

Як зазначає О. Бойчук «інноваційні педагогічні методики проблемного навчання, ситуативного моделювання, технології колективного, групового та індивідувального навчання, розвитку критичного мислення, інтерактивного, розвивального й інтегрованого навчання, використання інформаційно-комунікаційних технологій» є найбільш ефективними формами формування професійної КК МФ [11, с. 149-150].

Висновки, що були зроблені Т. Костолович у дисертації «Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоепії» хоча і відносяться до майбутніх учителів української мови і літератури, уважаємо доречним застосувати й до МФ із психології. Учена передбачає підготовку фахівців «з високим рівнем мовленнєвої культури, мотивацією до самовдосконалення, саморозвитку й самореалізації, наявним умінням ефективно застосовувати традиційні й інноваційні методики, методи, форми, прийоми та засоби навчання в майбутній фаховій діяльності, швидко адаптуватися в гіперінформаційному просторі, використовувати отриману інформацію із різнопланових життєвих та професійних ситуацій» [83, с. 3].

Ю. Карпюк уважає, що залучення активних методів розвитку КК МФ із психології в їх ПП допоможуть їм удосконалити «комунікативні уміння, розвивати нові, а також підвищувати рівень комунікативної компетентності та

розкрити здібності, які важливо враховувати в процесі професійної підготовки майбутніх психологів» [57, с. 286].

На думку С. Березка та А. Кузнецова, «використання тренінгової діяльності як інтенсивної форми навчання та особистісного саморозвитку… враховуючи складну та багатокомпонентну структуру комунікативної компетентності, дозволяє студентам опанувати усім комплексом гнучких навичок, які необхідні для результативної діяльності практичного психолога» [9, с. 346].

Л. Козак зазначила, що формування КК майбутнього викладача дошкільної педагогіки та психології передбачає: «по-перше, у контексті загальної роботи над формуванням його професійної компетентності, застосування як традиційних форм, методів і прийомів (усні відповіді, дискусії, виступи на семінарських і практичних заняттях), так і нетрадиційних (активні методи, організація ділових ігорових психолого-педагогічних ситуацій тощо); по-друге, шляхом спеціально організованих тренінгів» [72, с. 66].

Як бачимо проблема включення в систему ПП МФ інноваційних методів, форм та технологій, на думку науковців, сприятиме розвитку їх КК, збагаченню практичного комунікативного досвіду, розвитку особистісних загальнолюдських якостей та спеціальних професійних умінь та навичок, які дозволять активно організовувати комунікативну взаємодію із співрозмовниками, якісно будувати розмову, спілкуватися та вирішувати психологічні проблеми клієнтів.

Проаналізувавши науково-педагогічну літературу [6; 8; 11; 13; 57; 72; 74; 83; 113; 119; 124; 125; 128; 129; 172; 205; 208; 222; 227; 232; 264], дійшли висновку про недостатню розробленість методичних наробок щодо розвитку КК МФ із психології під час їх навчання у ЗВО. Отже, наступною проблемою уважаємо необхідність удосконалення інноваційного методичного забезпечення розвитку КК МФ із психології, яке б ураховувало специфічні особливості професійної діяльності, а саме: самоконтроль, толерантність, гуманність, постійну самоосвіту та самовдосконалення, стресостійкість, уміння розв’язувати конфліктні ситуації, встановлювати комунікативні зв’язки із будь-

якою людиною (за віком, статтю, національністю, віросповіданню, статусом, темпераментом, інтересами тощо), аналізувати особистість (її стан, настрій, емоції, поведінка, мовлення тощо).

Узагальнюючи все вищезазначене, наголосимо, що формування та розвиток КК МФ із психології під час їх ПП в ЗВО мають бути зорієнтованими на опанування теоретичних знань щодо розв'язання професійних завдань у різноманітних практичних видах діяльності, що становить ядро його професійних якостей. Професійна підготовка МФ із психології має власну змістову своєрідність, яка передбачає стійкий набір професійних вимог до освітнього процесу, результатів здобуття освіти, розвитку індивідуальних якостей. Така характеристика МФ виявляється у рівні володіння сучасним змістом та сучасними комунікативними засобами вирішення професійних завдань.

Наступним, відповідно до алгоритму дослідження, стане аналіз освітньо-професійної програми та державних стандартів за відповідними напрямами ПП. Наукову розвідку уважаємо за доцільне здійснити використовуючи компетентнісний підхід.

Офіційне приєднання України до Болонського процесу 2005 р. актуалізувало потребу компетентнісного підходу в системі навчання у ЗВО та передбачало «запровадження європейських стандартів оцінювання знань студентів, їх практичної підготовки, сформованої компетентності, результативності наукових досліджень» задля підвищення рівня конкурентоспроможності випускників ЗВО [17, с. 53].

Компетентнісний підхід в системі сучасної вищої освіти є концептуальним підґрунтям ПП МФ усіх напрямів підготовки, зокрема психологів. Опанування професійних компетентностей МФ із психології є передбачуваним результатам здобуття вищої освіти відповідного профілю.

За Проєктом «Тьюнінг – гармонізація освітніх структур у Європі» роль професійних компетентностей в системі вищої освіти визначається як можливість «сприяти започаткуванню спільних обговорень і роботи серед

європейських університетів щодо нової парадигми, необхідності підвищення якості, конкурентноспроможності на ринку праці, готовності до громадянства та над створення Європейського простору вищої освіти» [250, с. 15].

Простір Європейської вищої освіти сприяє створенню задовільних умов для співробітництва ЗВО, їх викладачів та здобувачів вищої освіти, тому важливим є «впровадження європейських стандартів вищої освіти та між інституційної співпраці, інтегрування освітніх програм підготовки майбутніх фахівців тощо» [45, с.136].

Однією із сучасних європейських систем сертифікації фахівців із психології є EuroPsy, засновану Європейською Федерацією асоціацій психологів (EFPA). Відповідно до цієї системи існує «єдиний стандарт професійної компетентності і етичної поведінки і є прийнятою національними асоціаціями психологів 36 країн (включаючи всі країни ЄС), які є членами EFPA» [251]. Здобуття відповідного сертифікату є підтвердженням європейської кваліфікації фахівця, а сама система EuroPsy «заохочує та сприяє здобуттю психологами безперервної та спеціалізованої освіти по всій Європі» [251].

Ураховуючи той факт, що Україна належить до EFPA, система ПП МФ із психології повинна враховувати особливості цієї сертифікації, аби максимально наблизити професійний рівень випускників до специфічних вимог EuroPsy, що знаходить відображення у низці вітчизняних нормативних документів [123; 160], де визначені вимоги до рівня сформованості їх професійних компетентностей. Отже, проаналізуємо зміст державних стандартів та освітньо-професійних програм.

В освітньо-професійній програмі з підготовки фахівців із психології першого (бакалаврського) рівня серед загальних компетентностей передбачено опанування навичок «використання інформаційних і комунікативних технологій» та «міжособистісної взаємодії» [123, с. 8], а в програмових результатах навчання окреслено такі навички, як: «здійснювати пошук інформації з різних джерел, зокрема із використанням інформаційно-

комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань», а також «взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності» [123, с. 10-11].

Майбутній фахівець із психології, який здобув рівень бакалавра, є базовим фахівцем у межах дворівневої вищої освіти, який здатен вирішувати актуальні проблеми у власній професійній діяльності. Освітньо-професійну програму для підготовки фахівців із психології укладають згідно зі стандартом вищої освіти України, що регламентує професійні компетентності, які повинні опанувати МФ.

Відповідно до визначених професійних компетентностей стандарту спеціальності 053 Психологія, майбутні фахівці з психології мусять оволодіти такими компетентностями: «здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології; здатність до ретроспективного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду розуміння природи виникнення, функціонування та розвитку психічних явищ; здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків; здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел; здатність використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій; здатність самостійно планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження; здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації; здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову); здатність здійснювати просвітницьку та психопрофілактичну відповідно до запиту; здатність дотримуватися норм професійної етики; здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку» [160, с.7].

У професійному стандарті «Практичний психолог (соціальна сфера)» від 03.02.2021 р. серед професійних компетентностей визначено такі: «здатність встановлювати контакти та взаємодіяти з установами та закладами сфери

охорони здоров’я, соціального захисту, охорони правопорядку, навчальними закладами та іншими заінтересованими сторонами; здатність брати участь у інформаційно-просвітницьких заходах, методичних нарадах, конференціях, семінарах, круглих столах, тренінгах тощо для створення безпечного психологічного середовища» [158].

Відповідно до професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти» від 24.11.2020 р. МФ із психології повинні опанувати основами «соціальної та професійної комунікації, технік ведення переговорів, інструментів медіації та діалогу, роботи з конфліктами, моделей та стратегій співпраці та стратегій (комунікації) із зацікавленими сторонами», уміти «управляти комунікацією під час взаємодії та координації дій» [159, с. 26].

У вищезгаданих стандартах серед загальних компетентностей передбачене оволодіння МФ із психології під час їх ПП мовною компетентністю, що характеризується як «здатність розуміти, висловлювати та інтерпретувати поняття, факти, думки, почуття як усно, так і письмово, слухати, говорити та писати у відповідних соціальних та культурних контекстах» [159].

У цих документах зафіксовані професійні компетентності, якими повинні оволодіти МФ із психології для успішної власної професійної діяльності. Відповідно до проаналізованих документів, МФ із психології, здобувши необхідні компетентності, зможуть ефективно організовувати власну професійну діяльність, вирішувати актуальні завдання в типових та нестандартних ситуаціях, уміти чітко та обґрунтовано доносити свою думку.

Здійснений аналіз ОПП та професійних стандартів [123; 158; 159; 160] і власний педагогічний досвід дозволяє дійти висновку, що висококваліфікований фахівець із психології, після закінчення навчання в ЗВО в контексті цієї наукової розвідки повинен: володіти культурою мислення й мовлення; уміти працювати з інформацією; уміти структуровано, зв’язно та логічно арґументувати свої думки в усному та писемному мовленні; бути готовим до взаємодії із співрозмовниками; прагнути до саморозвитку,

самостійності, самокритики; уміти застосовувати методи, форми та засоби для підвищення рівня комунікації; вільно володіти державною мовою; знаходити рішення в нестандартних ситуаціях та нести відповідальність за свої дії.

Погоджуємось із Л. Штефан про необхідність розробки або удосконалення освітніх програм у ЗВО, «які будуть спрямовані на задоволення потреб і вимог роботодавців, підвищуючи тим самим конкурентоспроможність його випускників на ринку праці та зміцнюючи їх конкурентну позицію» [238, с. 17].

Водночас, уважаємо, що необхідність розширення переліку освітньо-професійних характеристик МФ із психології у відповідності до вимог європейського освітнього простору вищої освіти сприятиме мобільності фахівців із психології у межах України та поза нею; в умовах інтеграції системи освіти до європейського освітнього середовища, виникла потреба у поглибленому розвитку комунікативних компетенцій задля підвищення рівня конкурентноспроможності українських випускників-психологів у Європі. Адже, у проаналізованих професійних стандартах та ОПП лише часткова прописані вимоги щодо розвитку регулятивної, перцептивної, прогностичної, мотиваційно-ціннісної та інших компетенцій. Отже, перед ЗВО виникла проблема щодо удосконалення освітніх програм ПП МФ із психології.

Здійснивши критично-порівняльний аналіз теоретичних наукових розвідок сучасних учених та проаналізувавши ООП й освітні стандарти за цим напрямом підготовки наголосимо: розвиток КК – необхідний, невід’ємний і вагомий внесок у професійну складову сучасного фахівця з психології. Саме в його професійній діяльності ця компетентність сприяє вдалій організації комунікативного процесу. Відповідно, встановлення взаєморозуміння між учасниками такого процесу і налагодження тісного зв’язку між ними можуть стати передумовою успішності діяльності фахівця у вигляді знакових досягнень/результатів/ вирішення проблемних питань співрозмовників/клієнтів. А це, зі свого боку, забезпечить продуктивне функціонування фахівця із психології у власному професійному середовищі.

Крім того, провідну роль у формування МФ із психології посідає КК завдяки тому, що вона: інтегрує в собі комунікативну навичку й інтелектуальну складову професійної діяльності; відображає ідеологію змісту освіти, що містить стандартизовані вимоги до випускників кожного рівня освіти; характеризується інтегративною природою повноцінного розвитку особистості.

Результати вивчення та аналізу психолого-педагогічної літератури [6; 8; 11; 12; 13; 34; 54; 57; 58; 74; 83; 85; 96; 104; 113; 115; 129; 170; 172; 175; 239; 255; 262] щодо розвитку КК МФ із психології в теорії та практиці педагогіки дозволили дійти висновку про необхідність визначення сучасного стану затребуваності ПП МФ із психології. Для цього звернемось до аналізу статистичних даних.

Проаналізовані статистичні дані 2019-2021 років [27; 106; 108; 213] дозволили дійти висновку, що спеціальність «Психологія» залишається у десятці популярних серед абітурієнтів (рис. 1.1).

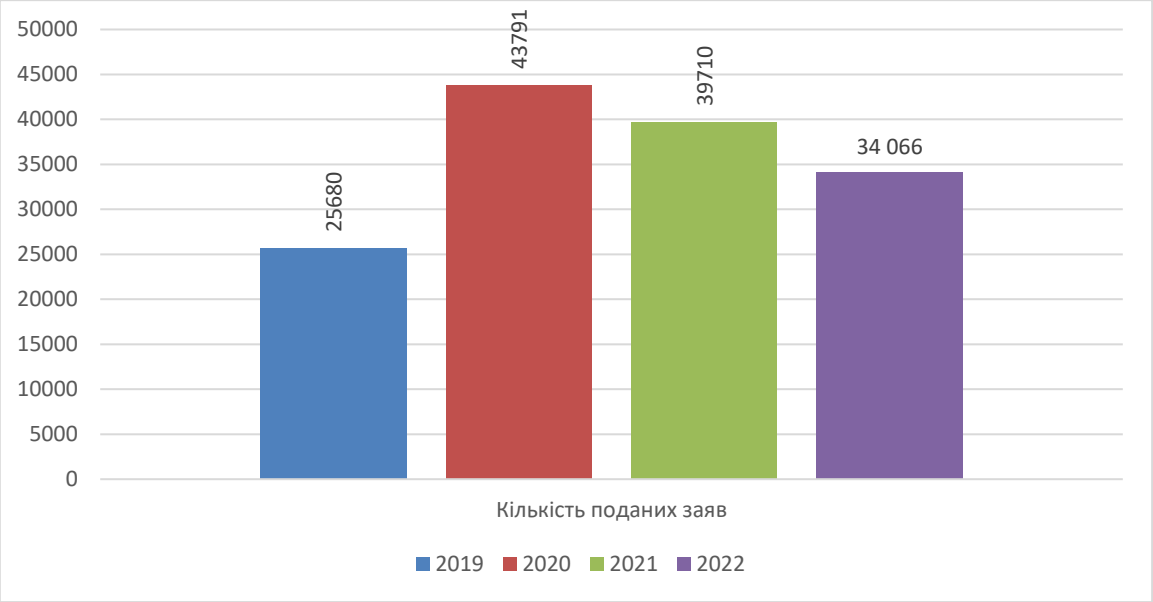

Рис.1.1. Кількість поданих заяв абітурієнтами на спеціальність «Психологія»

Значну різницю кількості поданих заяв абітурієнтами 2019 та 2020 рр. можна пояснити суспільною потребою у фахівців психологічної служби із-за пандемії Covid-19. Уже відомо, що одним із наслідків перенесення хвороби

є порушення психологічного стану людини. Найбільше це проявляється у депресії, апатії, безсонні, розчаруванні, самотності, як наслідок перебування людини в ізоляції від соціуму. Вагомим поштовхом до подання заяв на спеціальність «Психологія» у 2022 році стала повномасштабна війна, розв'язана росією, що призвела до зникнення чи загибель рідних, руйнування домівок, вимушене переселення людей в інші регіони та навіть країни. Тому потреба у фахівців із психології у цей період почала зростати, адже як зазначено у листі Міністерства освіти і науки (МОН) від 02.08.2022, фахівці із психології повинні надавати якісну психологічну допомогу, що представлена сукупністю «заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги оточуючим, які відчувають емоційне напруження та страждання» [41, с. 8]

У зв'язку із тим, що молодь зацікавлена у здобутті кваліфікації психолога, уважаємо доречним з'ясувати відповідність кількості випускників психологічних спеціальностей ЗВО та попиту фахівців із психології в Україні на сьогодні.

За даними МОН України і статистичними підрахунками, розміщеними на офіційному вебсайті Єдиної державної електронної бази з питань освіти, з'ясовано кількість випускників-бакалаврів ЗВО України зі спеціальності 053 Психологія [174]. Зокрема, станом на жовтень 2022 року в Україні нараховано 148 закладів (Додаток Б), у яких було здійснено ПП і випуск психологів-бакалаврів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Кількість випускників-бакалаврів галузі психології

Форма навчання	Кількість випускників-психологів, осіб
Денна	19 495
Заочна	12 016
Вечірня	52
Дистанційна	93
Загальна кількість	**31656**

У результаті аналізу ринку праці за спеціальність 053 Психологія було виявлено розподіл вакансій на сайтах щодо працевлаштування фахівців із

психології 2022 р. (рис. 1.2) [196, с. 4].

Рис. 1.2. Кількісний розподіл вакансій для фахівців із психології

Співвідношення випускників спеціальності «Психологія» (рис. 1.1) та кількість вакансій (рис. 1.2) свідчать про значний рівень конкурентності (31 656 випускників та 511 вакансій): 61 особа на 1 вакансію.

Такі дані підтверджують те, що на сьогодні залишається актуальною проблема затребуваності фахівців із психології та реальною кількістю фахівців, які здобули вищу освіти із спеціальності «Психологія» та працюють за фахом. Така невідповідність, на наш погляд, обумовлена необхідністю: 1) збільшення фінансування МОН України, освітніх установ для того, щоб вони мали можливість і відповідний штатний розклад для прийняття на роботу фахівців із психології; 2) збільшення заробітної плати фахівців із психології до європейських стандартів; 3) підвищення престижності МФ із психології працювати в закладах освіти; 4) збільшення робочих місць у різних сферах; 5) підвищення рівня заохочення до саморозвитку, самовдосконалення; 6) збільшення академічної та професійної мобільності фахівців із психології задля збагачення та обміну досвідом. Зауважимо, що ці проблеми ми не в змозі вирішити у межах цієї наукової роботи.

Аналізуючи співвідношення вакансій за спеціальністю «Психологія» на сервісах працевлаштування з'ясували, що потреба у фахівцях із психології

у сфері освіти складає 36 %, потреба у корпоративних психологах 46 %, у спеціалістах психологах у силових структурах 18 % [196, с. 4.] (рис.1.3). Водночас 68% із загальної кількості відкритих вакансій становлять приватні заклади (рис. 1.4).

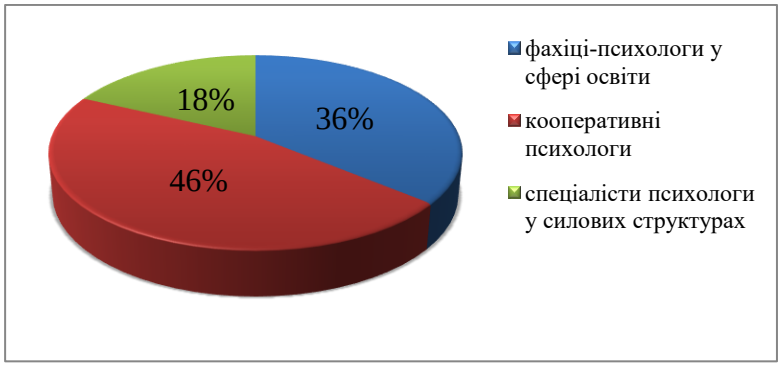

Рис. 1.3. Затребуваність фахівців із психології станом на 2021-2022 рр.

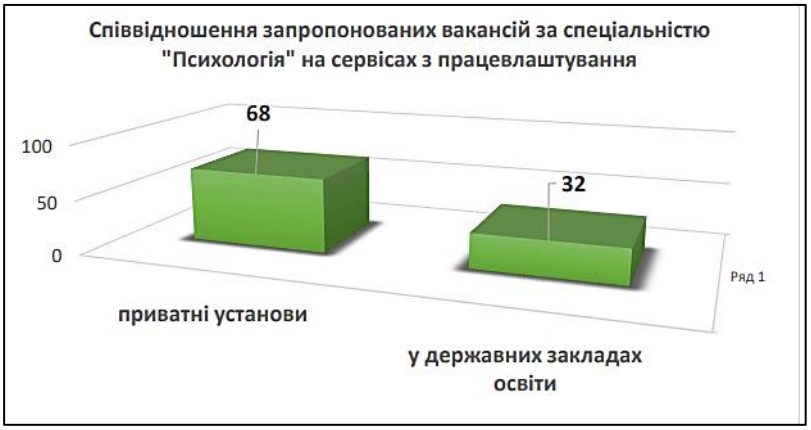

Рис. 1.4. Співвідношення запропонованих вакансій за спеціальністю «Психологія»

Рис. 1.5. Затребуваність фахівців за спеціальністю «Психологія» по регіонам

Фахівці із психології користуються попитом у сфері освіти в окремих регіонах України (рис. 1.5) [196, с. 5-6]. Ці результати можуть бути пов’язаними із місцем працевлаштування (заклад, установа, підприємство), типом підпорядкування (державний, приватний), заробітною платою, безпечними та задовільними умовами працевлаштування тощо.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зазначити, що на сьогодні питання розвитку КК МФ із психології є сферою наукових інтересів як вітчизняних, так і закордонних учених, які мають вагомі теоретичні та практичні надбання [231].

Проте актуальною проблемою є наукові розвідки щодо обґрунтування результативного цілеспрямованого процесу розвитку КК МФ із психології у ЗВО, що передбачає розробку та верифікацію (відповідної вимогам як європейських, так і державних стандартів ПП МФ із психології) системи розвитку КК МФ із психології, оскільки кожен науковець убачає потребу в застосуванні різних підходів, методів, форм та засобів, критеріїв оцінювання цього процесу, ураховуючи особливості професійної діяльності для досягнення освітньої мети – розвитку професійних компетентностей висококваліфікованих фахівців-випускників, також залишається актуальною проблема відсутності чітких визначень понять, структури розвитку КК МФ із психології тощо, що зумовлюють науковців звертатися до дослідження цієї теми, аби систематизувати наявні знання та власний досвід.

Вирішення цих проблем під час дослідження, уважаємо за можливе. Крім того, невідповідність кількості фахівців із психології, які здобули вищу освіту та кількості вакансій, дозволяє нам припустити про майбутню проблему, яка може виникнути через поступове зменшення кількості задіяних фахівців, але ця проблема, як було наголошено вище, має вирішуватися на рівні МОН України.

1.2. Понятійно-термінологічний апарат розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології

До майбутніх фахівців із психології висувають конкретні вимоги щодо їх фахових компетентностей, включаючи й КК. Оскільки їхня професійна діяльність пов'язана з уміннями налагоджувати комунікацію із різними групами клієнтів та характеризується широким спектром міжособистісних взаємодій тому важливо з'ясувати понятійно-термінологічний апарат розвитку КК МФ із психології в сучасній науці.

Відповідно до логіки дослідження уважаємо за доцільне уточнити такі поняття як «компетентність» і «комунікативна компетентність», а також визначити ключові поняття дослідження: «комунікативна компетентність майбутніх фахівців із психології» та «розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології».

Критично-порівняльний аналіз науково-психологічної літератури [19; 31; 53; 94; 136; 143; 149; 172; 206; 210; 239; 241; 263] виявив відсутність єдиного трактування таких понять, як «компетентність» і «компетенція». Часто теоретики та практики ототожнюють ці поняття або використовують їх як синонімічні. Під поняттям «компетенція» вони розуміють «поєднання характеристик, що описують рівень або ступінь, які людина здатна реалізувати» [31; 53; 136, с. 152; 172]. Інші ж сучасні науковці поняття «компетентність» і «компетенція» диференціюють, пояснюючи це тим, що «компетенція не обмежується знаннями чи уміннями, вона є сферою взаємодії між знанням і дією в практиці» [136, с. 152]; «як якість чи характеристика особистості, що сприяє (або навіть надає право) вирішувати певні задачі, приймати рішення, судження у конкретній галузі» [31, с. 26]; компетентність фахівця – «властивість професіонала, що характеризує його здатність доцільно й результативно діяти в реальних умовах через реалізацію компетенції – конкретні групи досвідних надбань стосовно певних напрямків або етапів здійснення професійної діяльності» [16, с. 20].

Поняття «компетенція» за словником української мови тлумачиться як «коло повноважень будь якої організації, установи або особи» [185].

Як бачимо, компетенції визначаються вищим органом (державою, установою тощо) відповідно до різних галузей. Тобто це є загальні вимоги до умінь, навичок та знань, якими повинен володіти фахівець конкретної сфери діяльності. Ширшим поняттям є компетентність, сукупність якої становлять компетенції до певної професії.

Водночас, поняття «компетентність» є характеристикою, «що поєднує фахові й особистісні якості індивіда, демонструючи рівень знань, умінь, досвіду, необхідних для розв'язання професійних завдань та виконання професійних функцій» [136, с. 152]; «ключова сутність, яка відображає поєднання світу та зосереджує в собі реальність пізнаваного буття, розвиток узагальнених здібностей, навичок і власного досвіду в різних сферах діяльності людини, здатність і готовності до їх застосовування» [200, с.2-3].

На підставі опрацювання педагогічної і психологічної наукової літератури [31; 35; 55; 59; 69; 90; 94; 99; 117; 120; 161;167; 182; 206; 248; 257] дібрано та проаналізовано низку дефініцій поняття «компетентність», що занесені до табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Визначення поняття «компетентність»

№ з/п	ПІБ науковців	Визначення
1	**2**	**3**
1.	М. Головань	«інтегративне утворення особистості, що поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід і особистісні якості, які обумовлюють прагнення, готовність і здатність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності» [31, с. 233].
2.	В. Гриньова	«особистісно-інтегрований результат діяльності, готовність діяти в сфері власної компетенції, це індивідуальна якість, що визначається особистими успіхами та старанністю в будь-якому виді діяльності, сприяє виконанню своїх обов'язків або сфери компетенції на високому рівні. Актуальним проявом і результатом набуття компетенції є компетентність» [35, с. 75].
3.	Закон України «Про освіту»	«динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [161].

Продовження табл. 1.2

1	2	3
4.	І. Зязюн	«екзистенціальна властивість людини, є продуктом власної життєтворчої активності людини, ініційованої процесом освіти. Іншими словами, – це власний досвід людини, набутий при підтримці педагога» [55, с. 318].
5.	Н. Клімкіна	«здатність приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію у різних галузях людської діяльності. Поняття компетентності передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних властивостей людини, які необхідні їй для самостійного й ефективного виходу з різних життєвих ситуацій, щоб створити кращі умови для себе в конструктивній взаємодії з іншими» [59, с. 208].
6.	С. Коваль, О. Бігич	«здатність майбутнього фахівця набувати знання, формувати навички та вміння» [69, с. 295].
7.	І. Кухта	«стійка готовність і здатність людини до якої-небудь діяльності «зі знанням справи»» [90, с. 31].
8.	В. Луговий	«інтегральна характеристика особистості, яка розкладається на диференціальні компетентності (загальна компетентність складається з окремих частинних компетентностей)» [94; 167, с. 223].
9.	С. Ніколаєва	«здатність до успішного виконання завдань і задоволення особистісних і соціальних потреб; сукупність знань, умінь, навичок, індивідуального досвіду, цінностей, емоцій і здібностей, якими індивідуум може осягнути й розв’язати певну ситуацію, в тому числі й комунікативну» [117, с. 11–17].
10.	Л. Омельченко	«здатність успішно задовольняти індивідуальні чи соціальні вимоги або виконувати діяльність чи завдання» [120, с. 34].
11.	С. Сисоєва	«інтегрована особистісна якість людини (її капітал), що формується на етапі навчання, остаточно оформлюється і розвивається у процесі практичної діяльності та забезпечує компетентний підхід до вирішення професійних завдань» [182, с. 11].

У табл. 1.3 представлено контент-аналіз дефініції поняття «компетентність» за основними ознаками й особливостями.

Таблиця 1.3

Контент-аналіз дефініції поняття «компетентність»

№ з/п	Сутнісні ознаки поняття «компетентність»	ПІБ науковців										
		М. Головань	В. Гриньова	Закон України «Про освіту»	І. Зязюн	Н. Клімкіна	С. Коваль, О. Бігич	І. Кухта	В. Луговий	С. Ніколаєва	Л. Омельченко	С. Сисоєва
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.	Інтегративне утворення	+	+									

Продовження табл. 1.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
2.	особистісно-інтегрований результат діяльності	+	+									
2.	індивідуальна якість		+									+
3.	здатність особистості	+		+		+	+	+		+	+	
4.	екзистенціальна властивість				+							
5.	власний досвід		+		+							
6.	сукупність фізичних та інтелектуальних властивостей	+		+		+				+		
7.	інтегральна характеристика особистості								+			+
8.	інтегрована особистісна якість людини											+

Здійснений контент-аналіз дефініції поняття «компетентність» засвідчив, що простежується подібність думки науковців щодо ототожнення компетентностей із здатністю особистості до певної діяльності (О. Бігич [69, с. 295], М. Головань [31, с. 233], Н. Клімкіна [59, с. 208], С. Коваль [69, с. 295], І. Кухта [90, с. 31], В. Луговий [94; 167, с. 223], С. Ніколаєва [117, С. 11–17], Л. Омельченко [120, с. 34]). Водночас зазначене поняття пов’язують із сукупністю фізичних та інтелектуальних властивостей особистості М. Головань [31, с. 233], Н. Клімкіна [59, с. 208], С. Ніколаєва [117, С. 11–17]. Компетентність як «особистісно-інтегрований результат діяльності» та «власний досвід» визначають М. Головань [31, с. 233], В. Гриньова [35, с. 75], І. Зязюн [55, с. 318].

Зазначимо, що під час трактування поняття «компетентність» науковці М. Головань [31, с. 233], В. Гриньова [35, с. 75], В. Луговий [94; 167, с. 223] та С. Сисоєва [182, с. 11] звернули увагу, що вважаємо абсолютно правомірним, на інтегральну складову цього феномену, яка передбачає єдність процесу

розвитку індивідуальних якостей особистості та здобуття нових знань, умінь та навичок.

Отже, уважаємо, що поняття «компетентність» має інтегрований характер, співвідноситься з індивідуальними характеристиками індивіда та має практично-результативну спрямованість. Високий рівень розвитку компетентностей особистості сприяє якісній реалізовуватися у фаховій діяльності та самоствердживатись у соціумі.

Під час наукової розвідки, під компетентністю будемо розуміти особистісно-інтегровану сукупність взаємопов'язаних якостей особистості, що характеризується наявністю знань про різноманітні аспекти життєдіяльності людини, зокрема здатністю і здібностями особистості, сукупністю фізичних та інтелектуальних властивостей та набутим досвідом, який реалізовується особистістю для вирішення різних завдань.

Рівень розвитку компетентності особистості свідчить про її обізнаність та орієнтацію у певній галузі підтверджуючи рівень професійного та особистісного зростання. Компетентність демонструє здатність взаємодіяти із іншими людьми не залежно від обставин, умов та особистого відношення. Ця категорія, на основі отриманих знань та відповідного практичного досвіду, характеризує адекватність, повноту і достатність дій, здійснюваних людиною для досягнення бажаних результатів [225, с. 409].

Водночас, кожен вид професійної компетентності відповідає специфіці певної професійної діяльності. Проте комунікативну компетентність уважають [8; 23; 92; 136; 138; 141; 198; 206; 212] однією з ключових професійної компетентності більшості галузей, зокрема й психологічного профілю. Комунікативна компетентність поступово розширює свої межі діяльності щодо налагодження взаємозв'язку з опонентами, створення стратегій поведінки тощо.

О. Лахтадир влучно помітила, що КК «пов'язана із здатністю передавання-прийняття інформації; з оволодінням різними засобами: вербальними і невербальними; з особистим впливом; досягненням однакового

сприйняття комунікативної ситуації» [92, с.11].

А. Погрібна та О. Яценко тлумачать поняття «комунікативну компетентність» як «здатність усвідомлено побудувати конструктивний діалог із суб'єктами професійної взаємодії, що ґрунтується на розумінні та пізнанні, а отже, може виступати внутрішнім ресурсом фахівця, здатним попередити особистісні і професійні деформації/деструкції, пов'язані з міжособистісною взаємодією» [136, с. 152].

Комунікативна компетентність, за Л. Верченко, є здатністю особистості «ефективно здійснювати обмін інформацією, почуттями та емоціями, засобами вербальної, невербальної комунікації, презентувати й цивілізовано відстоювати власні погляди на засадах шанобливого ставлення до цінностей інших людей, підтримувати необхідні контакти з ними» [23; с. 55].

О. Лахтадир визначила КК, як «здатність особистості – через наявність у неї сукупності комунікативних знань, вмінь та навичок – до реалізації своєї комунікативної і професійної діяльності» [92, с. 26]. Водночас науковець не враховує індивідуальні якості кожної особистості, такі як характер, емоційний стан, емпатію тощо.

Н. Рабецька зазначила, що КК є «складним інтегральним утворенням особистості, що характеризується розвиненими особистісними якостями й наявністю знань норм і правил комунікативної поведінки в суспільстві, практичних умінь та навичок, необхідних для здійснення конструктивної взаємодії з довколишніми людьми, і здатністю до їх використання в професійній діяльності» [172, с. 70].

На думку Л. Верченко, «комунікативна компетентність ґрунтується на знаннях та практичних уміннях, що забезпечують успішність комунікації, реалізацію поставлених цілей, оптимальну побудову спілкування в психологічному плані, тобто володіння вербальними та невербальними засобами спілкування, певний рівень розвитку соціальної сенситивності, соціальної перцепції, пам'яті і мислення (розуміння), уявлень і уяви, що виявляються повно в рефлексивності, емпатії тощо» [23, с. 55].

Із погляду Ю. Жукова, КК особистості необхідно розглядати не лише як «здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, але як сукупність відповідних знань і умінь, що забезпечує ефективний перебіг комунікативного процесу» [170, с. 153–154]. А отже, головною характерною особливістю означеного явища «є вміння знаходити спільну мову з людьми, володіти навичками ефективного спілкування з учасниками комунікативного акту» [170, с. 153–154; 214].

Погоджуємось з думкою Н. Рабецькою про те, що КК «є професійно зумовленою якістю» та залежить від «індивідуальних і особистісних якостей, життєвого досвіду, сфери діяльності, інтересів, схильностей, емоційної сфери, світогляду, статусу в колективі, а також комунікативної культури (культури міжособистісного спілкування, культури мовлення, комунікабельності тощо)» [172, с. 46-47].

О. Лахтадир переконана, що КК у системі ПП МФ має «відповідне прагматичне використання суб'єктом набутих знань і навичок у процесі спілкування» [92, с. 83].

Отже, відсутність загальноприйнятого розуміння поняття «комунікативна компетентність» актуалізує проблему трактування цього поняття кожним науковцем відповідно до власних інтересів і цілей.

Близьким до нашого погляду є визначення комунікативної компетентності за І. Мазохою, яка визначає поняття в сучасному розумінні як «інтегративний особистісний ресурс, що забезпечує успішність комунікативної діяльності. Цей ресурс включає не тільки компоненти, що вимірюються за допомогою мовного тестування, але й інші складові, які не входять до конструкту мовного тестування і не можуть вимірюватися за допомогою мовних тестів. Вони виявляються на вищому особистісному рівні і включають інтелект, загальний кругозір, систему міжособистісних відносин, спеціальні професійні знання, а також потенціал особистісного розвитку та зростання в оволодінні мовою та комунікативною діяльністю» [96, с. 41–42].

О. Низовець [115] підтверджує, що найчастіше КК вивчають як здатність

встановлювати та підтримувати необхідний контакт із будь-якою людиною.

Елементом КК є процес спілкування, тобто «обмін інформацією емоційного й інтелектуального змісту, у процесі якого комуніканти організують свою мовну поведінку, що забезпечує оперативний зворотний зв’язок і демонструє вміння дієвого говоріння й активного слухання» [203, с. 148].

О. Лахтадир дійшла висновку, що зазначене поняття «утворилося від лат. communico, що означає робити загальним, зв'язувати, спілкуватися, і competens (competentis) – здатний» [92, с. 11]. Єдність цих понять сприяє розумінню якості процесу обміну, передачі та сприйняття інформації шляхом вербальних і невербальних засобів мовлення опонентів під час комунікативної ситуації.

Зміст поняття «комунікативна компетентність» у загальному вигляді будемо розуміти як сукупність опанованих особистістю знань про норми та правила спілкування, які вона реалізовує у практичній діяльності.

В. Захарова і Н. Хрящова уважають, що до основних чинників прояву КК у процесі спілкування є: «знання в галузі психології особистості, групи, спілкування; вміння та навички спілкування; корекція і розвиток установок, необхідних для успішного спілкування; здатність адекватно і повно сприймати і оцінювати себе та інших людей, а також взаємини, що виникають між людьми; корекція та розвиток системи ставлень особистості, до проблем і ситуацій, які виникають у процесі спілкування» [217, с. 153].

У психологічній науці Н. Бутенко, В. Приходько і Н. Федоренко [20; 84, с. 104] комунікативну компетентність визначають як складну особистісну характеристику якості особистості, що включає комунікативні особливості особистості (здібності, знання й уміння), психологічні знання у процесі спілкування, психологічні стани, що супроводжуються під час спілкування.

М. Обозов [119, с. 154] досліджує КК особистості у контексті двох взаємопов’язаних аспектів: орієнтація людини в різних ситуаціях спілкування, що ґрунтується на набутих знаннях і досвіді; здатність особистості ефективно комунікувати й взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню самого себе й інших людей, з урахуванням зміни їх психічних станів та емоційного фону тощо.

Спираючись на вищезазначене, можна дійти висновку, що в науковій педагогічній та психологічній літературі не існує єдиного визначення поняття «комунікативна компетентність».

Найдоцільніші визначення цього поняття висвітлені у Додатку В, а також здійснено контент-аналіз поняття «комунікативна компетентність» за сутнісними ознаками (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Контент-аналіз поняття «комунікативна компетентність»

№ з/п	Сутнісні ознаки поняття «комунікативна компетентність»	ПІБ науковців															
		Б. Бабинець	Л. Гавриляк	В. Гальмаков, К. Коноз, С. Пухно	А. Гуралюк	К. Данцигер	А. Ключник	О. Корніяка	Г. Кошонько, О. Лужецька	І. Мазоха	Л. Петровська	А. Погрібна, О. Яценко	Ю. Попенко, О. Головіна	С. Пухно	І. Черезова	В. Чорна	О. Чуйко, Н. Сергієнко
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1.	Інтегральна особистісна характеристика/ якість фахівця/май бутнього фахівця		+												+		
2.	спроможність/здатність людини	+		+	+	+	+			+		+	+				
3.	узагальнена комунікативна властивість			+													
4.	сукупність комунікативних здібностей і властивостей			+					+		+		+				
5.	володіння засобами спілкування				+											+	
6.	система психологічних знань				+			+									
7.	інтегроване, комплексне явище						+										

Продовження табл. 1.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
8.	комплекс знань, умінь і навичок людини	+	+	+	+		+						+				
9.	ефективний психологічний інструмент професійної діяльності							+									
10.	рівень сформованості особистісного й професійного досвіду								+								
11.	готовність ставити і досягати мети усної та письмової комунікації				+					+						+	+
12.	внутрішній ресурс фахівця											+					+
13.	базова компетентність особистості													+			
14.	володіння правилами і спроможність використовувати мову в процесі комунікації	+		+						+						+	

Проведений контент-аналіз поняття КК дозволив дійти висновку, що науковці мають різні погляди на його визначення.

Більшість науковці відзначили такі сутнісні ознаки поняття, як: «спроможність/здатність людини» (Б. Бабинець [2, с. 10], В. Гальмаков [30, с. 28], О. Головіна [152, с. 240; 215], А. Гуралюк [36, с. 7-8], К. Данцигер [271; 36, с. 7-8], А. Ключник [60, с. 23], К. Коноз [30, с. 28], І. Мазоха [96, с. 44], А. Погрібна [136, с. 152], Ю. Попенко [152, с. 240; 215], О. Яценко [136, с. 152]) до процесу комунікації, що є, на нашу думку, ключовим фактором; «сукупність комунікативних здібностей і властивостей» особистості

(В. Гальмако [30, с. 28], О. Головіна [152, с. 240; 215], К. Коноз [30, с. 28], Г. Кошонько [75, с. 106], О. Лужецька [75, с. 106], Л. Петровська [133; 60, с. 23], Ю. Попенко [152, с. 240; 215], С. Пухно [171, с. 356]); «комплекс знань, умінь і навичок людини» (Б. Бабинець [2, с. 10], Л. Гавриляк [29, с. 73], В. Гальмаков [30, с. 28], О. Головіна [152, с. 240; 215], А. Гуралюк [36, с. 7-8], А. Ключник [60, с. 23], К. Коноз [30, с. 28], Ю. Попенко [152, с. 240; 215], С. Пухно [171, с. 356]). Зазначимо, що лише Л. Гавриляк [29, с. 73] та І. Черезова [217, с. 105-106] звернули увагу на сутнісну ознаку, яка пов'язана із інтегральною особистісною якістю фахівця [225, с. 412].

Уважаємо, що «володіння засобами спілкування» (А. Гуралюк [36, с. 7-8], В. Чорна [218, с. 82]) є однією з важливих ознак поняття «комунікативна компетентність», адже особистість повинна вміти будувати комунікативні взаємостосунки різними засобами у відповідних ситуаціях. Подібну ж думку мають Б. Бабинець [2, с. 10], В. Гальмаков [30, с. 28], К. Коноз [30, с. 28], І. Мазоха [96, с. 44], С. Пухно [171, с. 356], В. Чорна [218, с. 82], а саме «володіння правилами і спроможність використовувати мову в процесі комунікації» [225, с. 412].

Зазначимо, що лише дослідники А. Гуралюк [36, с. 7-8] та О. Корніяка [80, с. 92] наголошують на психологічних ознаках КК, що на наш погляд є абсолютно правомірним.

Аналіз визначень науковців підтверджує наявність різноманітних трактувань сутності поняття «комунікативна компетентність» і водночас свідчить про спільні погляди. Комунікативна компетентність базується на здобутих знаннях, правилах, засобах і техніках спілкування, а також на практичних навичках застовування цих знань у процесі комунікативної діяльності. Вона є якістю індивіда, яка має як інтелектуальну, так і особистісну основу [225, с. 412].

Аналіз наукових доробок [8; 23; 92; 98; 108; 136; 172; 206] щодо трактувань зазначеного поняття засвідчив, що комунікативна компетентність є інтегральним поняттям, що складається із відповідних знань, умінь, навичок та

особистісних якостей людини (комунікативних цінностей, емоцій, почуттів, власного ставлення до ситуації чи співрозмовника, поведінкових складових), які вони застосовує для продуктивної міжособистісної взаємодії.

Отже, під комунікативною компетентністю будемо розуміти інтегральну якість особистості, що характеризується сукупністю комунікативних знань, здібностей і властивостей, спроможністю людини ефективно спілкуватися та налагоджувати контакт з оточенням, готовністю визначати й досягати цілі вербальної та невербальної комунікації, орієнтуванням у системі психологічних знань, володінням правилами та можливостями використовувати мову і мовний ресурс у процесі комунікативної та професійної взаємодії.

Наголосимо, що схарактеризоване поняття «комунікативна компетентність» є поліфункціональним, оскільки дозволяє легко переходити до визначення рівнів розвитку КК фахівців різних професійних сфер.

Оскільки професійна діяльності фахівців у сфері «людина-людина» пов’язана із прямою взаємодією із іншими особистостями, то важливо говорити про їх КК, яка б ураховувала специфіку професії.

Відповідно до логіки наукової розвідки проаналізуємо погляди на сутність поняття «комунікативна компетентність фахівців із психології»[225, с. 413].

Комунікативна компетентність, як один із ключових елементів професійної компетентності у галузі психології, набуває особливих характеристик: мотивації, знань та навичок забезпечувати ефективну комунікацію спрямовану на досягнення цілей професійного спілкування. Це включає: результативний обмін інформацією, почуттями, емоціями та плануванням майбутньої діяльності для вирішення психологічних проблем клієнтів [225, с. 413-414].

Трактування поняття «комунікативна компетентність фахівців із психології» висвітлені в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Визначення поняття «комунікативна компетентність фахівців із психології»

№ з/п	ПІБ науковців	Визначення
1	**2**	**3**
1.	Н. Демченко, Н. Литвинчук	«активна взаємодія, взаєморозуміння, в процесе якої відбувається, власне, співробітництво між психологом та клієнтом» [38].
2.	Ю. Ємельянов, Є. Ільїн та О. Корніяка	«здатність до спілкування, комунікативності, спроможності особистості встановлювати комунікативний контакт з оточенням; це знання культурних норм і правил спілкування; засвоєння соціальних стереотипів поведінки; володіння комунікативними вміннями і навичками; система внутрішніх засобів регулювання комунікативних дій; набір умінь і навичок, одержаних на основі індивідуального досвіду» [79; 221, с. 50-51].
3.	Г. Кошонько, О. Лужецька	«спрямованість його комунікації, що визначається потребою в спілкуванні; цілеспрямованість; товариськість; швидкість вступу в контакт, гнучкість; продуктивність комунікативного процесу, що досягається за допомогою співпраці; досвід (знання, вміння, навички, звички); психічні процеси; психологічні властивості; характер; рефлективність, система відносин особистості; навички та вміння комунікації; мотиваційна сфера; емоційно-вольові характеристики; соціальні здібності; соціально-психологічні властивості особистості; способи, вміння, навички спілкування та взаємодії; виконання соціокультурних норм» [84, с. 108].
4.	І. Мазоха	«система психологічних знань про себе та інших, умінь, навичок у спілкуванні, стратегій поведінки у соціальних ситуаціях, що дозволяє будувати міжособистісне спілкування відповідно до цілей та умов взаємодії» [96, с. 44].
5.	Т. Пономаренко	«сукупність знань, умінь і навичок, які необхідні йому для здійснення професійної діяльності» [137, с. 41].
6.	І. Пузь, О. Шевченко	«складна інтегральна характеристика особистості майбутнього психолога» [170, с. 159].
7.	Л. Рудєва	«готовність особистості до комунікативної діяльності» [178; 221, с. 50].
8.	В. Шевчук	1) «одне із доповнень до переліку якостей успішного психолога» [221, с. 50]; 2) «це про здатність людини застосовувати у конкретному спілкуванні доречні способи взаємодії, виконувати різні соціальні ролі» [221, с. 51].

На основі висвітлених вище трактувань, здійснено контент-аналіз дефініції поняття «комунікативна компетентність фахівців із психології» (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Контент-аналіз дефініції поняття «комунікативна компетентність фахівців із психології»

№ з/п	Сутнісні ознаки поняття «комунікативна компетентність фахівців із психології»	ПІБ науковців							
		Н. Демченко, Н. Литвинчук	Ю. Ємельянов, Є. Ільїн та О. Корніяка	Г. Кошонько, О. Лужецька	І. Мазоха	Т. Пономаренко	І. Пузь, О. Шевченко	Л. Рудєва	В. Шевчук
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Активна взаємодія психолога з клієнтом	+	+	+	+				
2.	здатність особистості		+	+					+
3.	знання культурних / соціокультурних норм і правил спілкування		+	+					
4.	володіння комунікативними вміннями і навичками		+	+		+			
5.	система внутрішній засобів врегулювання комунікативних дій		+						
6.	спрямованість комунікації психолога			+					
7.	досвід (знання, вміння, навички, звички)			+	+	+			
8.	система психологічних знань про себе та інших				+				
9.	складна інтегральна характеристика особистості						+		
10.	готовність до комунікативної діяльності							+	

Контент-аналіз поняття «комунікативна компетентність фахівців із психології» засвідчив, що більшість науковці зосереджують свою увагу на тому, що головною ознакою поняття є «активна взаємодія психолога з клієнтом» (Н. Демченко [38], Ю. Ємельянов [79; 221, с. 50-51], Є. Ільїн [79; 221, с. 50-51], О. Корніяка [79; 221, с. 50-51], Г. Кошонько [84, с. 108], Н. Литвинчук [38], О. Лужецька [84, с. 108], І. Мазоха [96, с. 44]), адже

професійна діяльність цих фахівців передбачає безпосередню взаємодію шляхом спілкування.

Ю. Ємельянов, Є. Ільїн та О. Корніяка [79; 221,с. 50-51], на нашу думку, найбільш повно розкрили поняття, зокрема через такі ознаки: «здатність особистості», до комунікації; «знання культурних/соціокультурних норм і правил спілкування»; «володіння комунікативними вміннями і навичками» для якісного процесу спілкування; «система внутрішній засобів врегулювання комунікативних дій», що пов'язана із індивідуальними якостями особистості (характер, настрій, емоції, темперамент тощо).

Подібний погляд у Г. Кошонько та О. Лужецької [84, с. 108], проте вони врахували ще й професійну «спрямованість комунікації психолога», «досвід (знання, вміння, навички, звички)», який майбутні фахівці повинні набути під час навчання у ЗДО [225, с. 413].

Лише науковець І. Мазоха [96, с. 44] вважає за необхідне враховувати систему «психологічних знань про себе та інших», адже майбутні фахівці, як професіонали, повинні бути компетентними насамперед у психологічній науці [225, с. 413].

Спираючись на вищезазначені результати аналізу дефініції поняття «комунікативна компетентність фахівців із психології», а також на раніше висвітлене авторське уточнення поняття «комунікативна компетентність», уважаємо за можливе сформулювати одне з ключових понять дослідження.

Комунікативна компетентність фахівців із психології – інтегративна якість особистості, що характеризується сукупністю професійних знань, комунікативних здібностей і властивостей, культурою спілкування, умінням розв'язувати різні види ситуацій у процесі комунікативної взаємодії, спроможністю активно взаємодіяти й ефективно спілкуватися та налагоджувати контакти як зі своїми клієнтами, так і з оточенням із урахуванням їх соціальних стереотипів поведінки, шляхом використання засобів вербальної й невербальної комунікацій [225, с. 413].

Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології

у теорії педагогічної та психологічної науки є відображенням основної ідеї професійної системи «людина-людина», яка передбачає прямий вплив на результативність фахової діяльності індивіда.

На думку, О. Коваленко, опанування МФ професійних компетентностей, зокрема й КК, можливе за умови вивчення «загальної психології, вікової психології, диференціальної психології, соціальної психології, психологічної служби», що за свого боку сприятиме розвитку здібностей міжособистісного спілкування із співрозмовниками / колегами / клієнтами [67, с. 40].

О. Низовець зазначив, що розвиток КК МФ із психології здійснюється під час «застосування цілого комплексу психолого-педагогічних технологій, форм і методів організації процесу вузівської підготовки фахівців» [115, с. 359-361].

Розвиток КК МФ із психології, на думку Н. Перегончук, передбачає урахування «комунікативної (передача інформації), інтерактивної (взаємодія) і перспективної (взаємосприйняття) сторони» всіх учасників комунікативного процесу [132, с. 498]. Проте, науковець не звертає уваги на врахування особистісних якостей фахівців із психології, але саме від цього залежить якісний комунікативний процес [225, с. 414].

Л. Руденко, Р. Сірко, О. Стельмах та О. Вавринів [177, с. 8] уважають, що розвиток комунікативної культури МФ із психології під час їх ПП передбачає: «вироблення у студентів мотиваційно-ціннісного ставлення до спілкування, потреби вдосконалення власної комунікативної культури; озброєння студентів професійно значущими знаннями норм і правил професійного спілкування, розвиток пізнавальних здібностей і потреб особистості, її здатності до ефективного сприймання та осмислення інформації; актуалізацію готовності випускників ЗВО із специфічними умовами навчання виконувати професійну діяльність на основі практичного застосування комплексу комунікативних умінь, навичок міжособистісної комунікативної взаємодії, відбору професійно-значущої інформації; розвиток здатності застосування набутих комунікативних компетентностей під час виконання професійно-комунікативних функцій у навчально-виробничій і майбутній професійній діяльності» [177, с. 8].

І. Вдовенко влучно зауважив, що розвиток КК для МФ із психології є ключовим серед професійних компетентностей, адже вони набувають «уміння налагоджувати контакти, створювати позитивну атмосферу спілкування, ненав'язливо переконувати, тобто – конструювати систему взаємовідносин із клієнтом таким чином, щоб формування знань, оцінок і уявлень у процесі творчого діалогу ґрунтувалося на співпраці щодо вирішення проблемних завдань, дійсному зацікавленні клієнта послугою психолога» [22, с. 16; 177, с. 18].

Розвиток КК МФ з психології сприяє усвідомленому цілісному ставленню до спілкування на засадах норм комунікативної культури, індивідуальних здібностях та вмінь взаємодіяти з різними людьми. Водночас це стимулює фахівців із психології до саморозвитку та самовдосконалення у власній професійній діяльності під час навчання у ЗВО й проходженні педагогічної практики [225, с. 414].

Уважаємо, що процес розвитку КК МФ із психології має враховувати специфіку професійної діяльності, зокрема: здійснення соціальної взаємодії; керування роботою колективу, групи, пари; участь у дискусіях, обговореннях, тренінгах; аналіз, синтез та узагальнення інформації від оточення; оперативний аналіз ситуації, психологічного та емоційного стану їх учасників; вирішення конфліктних ситуацій, проблем, подолання бар'єрів; знання культури різних видів спілкування; психологічні знання відповідно до всіх вікових періодів; здійснення саморефлексії власної професійної діяльності [225, с. 414].

Отже, розвиток КК МФ із психології – це цілеспрямований процес удосконалення інтегративних якостей особистості, формування комунікативних, психологічних, педагогічних знань та умінь, що дозволяють якісно застосовувати комунікативні здібності у власній професійній діяльності задля успішного досягнення комунікативної взаємодії [225, с. 414].

Під час вивчення понятійно-термінологічного апарата дослідження розвитку КК МФ із психології було уточнено зміст поняття «компетентність» і «комунікативна компетентність», а також висвітлено авторське тлумачення

ключових понять «комунікативна компетентність майбутніх фахівців із психології» та «розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології».

Розвиток КК МФ із психології потребує визначення сутності цього явища, що зі свого боку є ключовим ядром досягнення мети цієї наукової розвідки. Наступним кроком дослідження буде сформовано авторське бачення структури розвитку КК МФ із психології.

1.3. Сутність та структура розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології

Розвиток комунікативної компетентності фахівців із психології в умовах здобуття вищої освіти у ЗВО сприятиме майбутній продуктивній взаємодії із клієнтами, якісному процесу спілкування та вирішенню психологічних професійних проблем, особистісному самовдосконаленню.

Єдність особистісних якостей та здібностей вирішувати завдання фахівців із психології передбачає спрямування професійної діяльності на те, щоб допомагати клієнтові орієнтуватися у власних цілях, усвідомлювати потребу в психологічній допомозі, бути активним учасником вирішення проблем, уміти рефлексувати, реально оцінювати рівень власного професіоналізму.

Особистісний та професійний розвиток особистості МФ із психології здійснюється під час опанування необхідних знань, умінь та навичок у ЗВО. Комунікативна компетентність як одна із професійних компетентностей МФ із психології має враховувати специфіку їх професійної діяльності. Явище КК МФ є багатокомпонентним, адже враховує особистісні якості особистості, спеціальні знання, навички, досвід, необхідні для міжособистісної взаємодії задля досягнення цілей професійної комунікації.

Більшість вітчизняних науковців [9; 43; 99; 144; 177; 200; 205; 220; 236; 245; 247; 252; 257; 261; 267; 274] зазначають, що сутність КК у сфері взаємин

між суб'єктами не можна звести лише до сукупності операційних навичок та моделей організації поведінки людини, а потребує звернення до особи у всьому різноманітті її характеристик. О. Коваленко звернула увагу, що ПП МФ із психології повинна сприяти засвоєнню студентами теоретичних засад і прикладних навичок у сфері соціальної психології пізнього зростання, узгодження процесів їхньої підготовки до реальної фахової діяльності [67, с. 43].

Водночас науковці [43; 84; 170] сходяться у тому, що фахівці із психології практично постійно включені у процес міжособистісного спілкування, де особливу значимість має знання внутрішнього світу партнера зі спілкування, а також наявність умінь вибудовувати адекватну лінію поведінки.

Г. Доміна влучно помітила, що «важливим є уміння психолога виражати свої власні думки стосовно проблеми клієнта, адже в залежності від подачі клієнту певної інформації вона може сприйматись чи не сприйматись клієнтом», а також «психолог повинен підштовхнути клієнта до власних роздумів, виявити шляхи отримання прихованої інформації саме за допомогою спілкування» [249, с. 304].

На думку науковця, фахівець із психології «цінує професійну компетентність, емоційний інтелект та ерудицію, відповідально ставиться до справ колег і фахівців інших гуманітарних спеціальностей і не тільки» [43, с. 18]. Для надання висококваліфікованої, ефективної допомоги клієнту фахівець із психології зобов'язаний вільно володіти культурою мовлення.

Перш ніж розробити авторську структуру КК МФ із психології, висвітлимо погляди науковців щодо цього питання.

Аналіз наукової психологічної та педагогічної літератури [43; 96; 107; 170; 249] дозволив виявити два ключові підходи до визначення структури КК: компетентністий та системний.

Компетентнісний підхід щодо поглядів на структурні компоненти КК засвідчив такі особливості:

- синтез особистісних властивостей, організованих пізнавальних процесів

та емоцій, умінь долати комунікативні бар'єри, а складовими КК є «цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички» (І. Черезова) [217, с.105];

- «комунікативно мовленнєві (і немовленнєві), перцептивні й інтерактивні знання, навички і вміння» (О. Корніяка) [79, с. 193];

- «превалюють лінгвістична компетенція, знання іноземних мов, культурна приналежність, міжкультурні компетенції, медіа компетенція», «вміння демонструвати свої знання і можливості, а також інтернаціоналізація» (Ю. Вторнікова) [28, с. 92-93].

Н. Носовець та Т. Пашко під час вивчення розвитку КК виділили такі її елементи, як: «комунікативні знання; комунікативні вміння; комунікативні здібності» [118, с. 223]. Як бачимо, науковці враховують лише загальновідомі аспекти, що забезпечують якісний процес комунікації.

Оскільки розвиток КК є складним багатокомпонентним феноменом, то саме з погляду системного підходу можна дослідити структурні компоненти КК, що перебувають у постійному взаємозв'язку.

Комунікативна компетентність, на думку І. Пузь та О. Шевченко, «є складним системно-структурним утворенням, складовими якого є відповідні комунікативні здібності, комунікативні знання, вміння та навички» [170, с. 155].

Науковці [170] зазначають, що розвиток КК задля ефективної реалізації професійної діяльності має врахувати спеціальні здібності: «вміти здійснювати соціально-психологічний прогноз комунікативної ситуації, в якій очікується комунікативна взаємодія; планувати процес комунікації, враховуючи особливості передбачуваної ситуації; управляти соціально-психологічними процесами взаємодії; встановлювати контакт на різній психологічній дистанції; динамічно та адекватно змінювати психологічні позиції» [170, с. 155; 200].

І. Мазоха [96, с. 42] проаналізувавши роботи Є. Аліфанова, Г. Галич, Я. Коломенського, Т. Наливайко, М. Шинкорука з'ясувала, що до структури означеної категорії відносять такі компоненти: «когнітивний, поведінковий та

емоційний (афективний)». До перелічених компонентів КК К. Гончарова, Я. Коломенський, М. Стадников додають ще «мотиваційний компонент», а З. Богомаз Г. Галич, Н. Павловська, Є. Петрова виокремлюють до того ж «особистісний» і «ціннісно-смисловий» компоненти. К. Гончарова вважає за доцільне включати до структури КК «індивідуально-особистісний» і «загальнокультурний» компоненти [96, с. 42].

Розробляючи авторську структуру КК МФ із психології врахуємо думку І. Мазохи про те, що якісний розвиток КК у зовнішньому вимірі проявляється у вільному володінні технологіями, стратегіями, техніками та тактиками вирішення професійних та комунікативних завдань, а у внутрішньому – «виражена появою потреби, комунікативної інтенції, готовністю та здатністю здійснювати співробітництво, виявляти емпатію, здійснювати творчу інтелектуальну діяльність, швидко адаптуватися до нових умов» [96, с. 42].

Структура розвитку КК за Л. Петровською повинна спиратися на «систему комунікативних, перцептивних й інтерактивних здатностей» [92, с. 30]. На жаль, учена виокремила лише систему здатностей, що, на наш погляд, є вкрай не достатньо, бо для розвитку КК необхідно враховувати й розвиток таких компетенцій як регулятивна, технологічна, мотиваційно-ціннісна тощо.

Є. Руденський зазначив, що структурні компоненти розвитку КК мають відповідати групам комунікативних умінь, зокрема «мовленнєві, соціально-психологічні, психологічні, вміння використовувати у спілкуванні норми мовленнєвого етикету, вміння використовувати невербальні засоби спілкування, вміння спілкуватися у різних організаційно-комунікативних формах політичної діяльності, вміння взаємодіяти: на рівні діалогу» [92, с. 28]. Тоді як компонентами науковець відповідно висвітлив: «комунікативно-діагностичну, комунікативно-прогностичну, комунікативно-програмуючу та комунікативно-організаційну» [92, с. 28]. У цілому погоджуючись із автором, уважаємо, що розвиток КК буде сповільненим, якщо у процесі ПП МФ не буде враховано розвиток мотиваційно-ціннісної та гностичної компетенцій.

О. Лахтадир [92], досліджуючи структуру розвитку КК дійшла висновку, що вітчизняні та закордонні дослідники виокремлюють різні структурні компоненти означуваного поняття, акцентуючи увагу на таких аспектах: «вербально-семантичний, когнітивно-тезаурусний і мотиваційно-прагматичний» (Ю. Караулов); «пізнавальний компонент» (Ю. Ємельянов); «поведінковий компонент» (С. Петрушин); «емоціний компонент» (С. Петрушин, Б. Ломова) тощо [92].

Отже, КК є внутрішнім ресурсом МФ із психології, що складається із індивідуальних, когнітивних, інтелектуальних здібностей та реальних можливостей фахівця, й сприяє успішній взаємодії з іншими особистостями під час спілкування.

Також наголосимо, що немає єдиної унормованої структури КК, а кожен науковець, акцентуючи увагу на окремих аспектах діяльності людини під час спілкування (поведінка, емоції, знання, мотивація тощо), розробляє авторську структуру КК. Узагальнюючи вищезазначене [65; 84; 92; 98; 170; 205; 220; 252; 266], зазначимо, що КК є складною структурою та багаторівневою інтегративною якістю особистості.

Відповідно до логіки дослідження зупинимось детальніше на структурі розвитку КК МФ із психології.

Г. Кошонько й О. Лужецька у структурі розвитку КК фахівців із психології виокремили: «гностичний (система знань про сутність, структуру, функції та особливості спілкування взагалі та професійного зокрема; знання про стилі спілкування), конативний (загальні та специфічні комунікативні вміння; культура мовлення; експресивні уміння, які забезпечують адекватний висловлюванням міміко-пантомімічний супровід; перцептивно-рефлексивні уміння, які забезпечують можливість пізнання внутрішнього світу партнера спілкування та розуміння самого себе), емоційний компоненти (гуманістична установка на спілкування… інтерес до власного внутрішнього світу; розвинуті емпатія та рефлексія; позитивна Я-концепція; адекватні вимогам професійної діяльності психоемоційні стани)» [84, с. 107]. Але, на наш погляд, до

зазначених ученими компонентів доцільно додати мотиваційно-ціннісну складову, адже МФ із психології повинні бути зацікавлені у розвитку власної КК та в її реалізації під час взаємодії із клієнтами, спираючись на загальнолюдські та професійні цінності. А також важливо ураховувати необхідність формування та розвитку регулятивної компетенції, що передбачає уміння бачити позитивні зрушення вирішення існуючих проблем.

О. Корніяка вважає, що розвиток КК МФ із психології реалізовується через «комунікативну, перцептивну й інтерактивну» функції, які науковець репрезентує у компоненти розвитку КК фахівців із психології: «комунікативно-мовленнєву здатність (отримання інформації; адекватне розуміння смислу інформації; програмування і висловлення своїх думок в усній і письмовій формі); соціально-перцептивну здатність як сприймання і розуміння сутності іншої людини, взаємопізнання і взаємооцінка; інтерактивну здатність як вміння організовувати і регулювати взаємодію та взаємовплив і досягати взаєморозуміння» [75, с. 36].

І. Пузь та О. Шевченко у структурі КК МФ із психології виокремлюють «когнітивний (пізнавальний), комунікативно-мовленнєвий, соціально-перцептивний та інтерактивний» компоненти [170, с. 154]. На жаль, науковці не вважали за необхідне включити до структури мотиваційний компонент, який, на нашу думку, має виступати двигуном розвитку професійної компетентності МФ із психології загалом, та їх КК зокрема.

О. Вавринів, Л. Руденко, Р. Сірко, О. Стельмах [177, с. 9] виокремили чотири етапи розвитку КК МФ із психології відповідно до компонентів: «усвідомлення (особистісно-рефлексивний компонент), пізнання (гносеологічно-когнітивний компонент), актуалізація (операційно-технологічний), адаптація (професійно-адаптивний компонент)» [177, с. 9]. Проте автори не враховують мотиваційного та соціально-вольового компонентів, що також виступають рушійною силою у розвитку власної КК МФ із психології.

О. Чуйко та Н. Сергієнко обґрунтовують, що до структури розвитку КК

МФ із психології входить «сукупність знань, вмінь, навичок, які забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу» [220, с. 289.]. Однак, лише сукупності знань, умінь та навичок, на наш погляд, недостатньо для повноцінного розвитку КК МФ із психології, необхідно обов'язково враховувати соціально-вольовий, мотиваційний компоненти задля усвідомленого прагнення до розвитку КК; інтегративно-діяльнісний компонент, що безпосередньо пов'язаний із реалізацією процесу розвитку КК; рефлексивний компонент, який сприяє здійснюванню самооцінки та самокритики МФ із психології у контексті розвитку їх КК.

Як зазначила О. Низовець, розвиток КК МФ із психології «об'єднує розвинуті комунікативні здібності та сформовані уміння і навички міжособистісного спілкування» введення продуктивної взаємодії [113, с. 3]. Водночас учений не звертає уваги на таких складниках структури КК МФ із психології, як: здатність до саморегуляції, самокритики, мотиваційно-ціннісній підтримці, передбачення перебігу процесу комунікації та результатів тощо.

У зв'язку із різноманітністю поглядів науковців щодо змісту комунікативної компетентності виникає потреба у виявленні та систематизації компонентів структури КК фахівців із психології, виокремлення специфічних та загально професійних складових.

Спираючись на висвітлені структурні компоненти КК фахівців із психології, встановлено, що на сьогодні залишається актуальною проблема відсутності єдиної однозначної чіткої структури розвитку КК МФ психологічного профілю, яка б ураховували специфічні особливості їх професійної діяльності.

Із метою розробки авторської структури ККМФ із психології, було здійснено опитування фахівців із психології, які на сьогодні задіяні у відповідній професійній діяльності, а також науково-педагогічних працівників (НПП) ЗВО, що взяли участь в експерименті. Робота із цими фахівцями-експертами сприяла уточненню змісту структури КК майбутніх фахівців із психології, а також й обґрунтуванню добору психодіагностичних

методик для їх вивчення.

Спершу 17-тьом експертам було запропоновано:

1) назвати компетенції, що, на їхню думку, належать до складу КК;

2) названі компетенції оцінити за 8-бальной шкалою щодо рівня важливості у структурі КК професійного фахівця із психології.

За підсумками роботи з експертами було виділено низку компетенцій, що належать до КК МФ із психології. До їх складу увійшли: гностична, конфліктологічна, мотиваційно-ціннісна, оцінна, перцептивна, прогнозована; регулятивна та рефлексивна компетенції.

Розподіл названих експертами компетенцій довів, що не всі з них є актуальними для сучасних фахівців із психології. Про це наочно свідчить встановлена рангова пріоритетність комунікативних компетенцій (1 ранг – найвищий, 8 ранг – найнижчий), що дозволила виділити найбільш популярні серед них (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Розподіл компетенцій, запропонованих експертами у структурі комунікативної компетентності

Назва компетенції	**Кількість експертів**		**Ранг**
	осіб	**%**	
Гностична	16	94,1	1
Конфліктологічна	13	76,5	2-3
Мотиваційно-ціннісна	13	76,5	2-3
Регулятивна	12	70,6	4
Рефлексивна	10	58,8	5
Прогностична	9	52,9	6
Перцептивна	6	35,3	7
Оціночна	5	29,4	8

Як бачимо, найбільш актуальними комунікативними компетенціями є «гностична», «конфліктологічна», «мотиваційно-ціннісна».

До «п’ятірки» належать також «регулятивна» та «рефлексивна» компетенції. Зауважимо, що інші компетенції («прогностична», «перцептивна», «оціночна»), на

думку експертів, також сприяють підвищенню ефективності процесу розвитку КК МФ із психології.

Виявлені рангові пріоритети відповідали результатам нашого теоретичного аналізу, згідно з яким основними компетенціями, що утворюють КК МФ із психології, є гностична, мотиваційно-ціннісна та конфліктологічна.

Гностична компетенція у структурі розвитку КК МФ із психології пов'язана із необхідністю володіння ними відповідними знаннями про сучасні технології, методики, методи, засоби, а також про культуру, правила, види спілкування, про етапи та способи правильного процесу комунікативної взаємодії, ураховуючи особливості різних вікових груп, соціальний статус, релігію тощо.

Мотиваційно-ціннісна компетенція у структурі розвитку КК МФ із психології передбачає розуміння та відповідальність за свої дії МФ із психології згідно етичних засад професійної діяльності.

Насамперед експерти мали на увазі, зазначаючи цю компетенцію, необхідність суворого дотримання фахівцями із психології принципів поваги до прав і свобод особистості та громадянина, інтересів клієнтів, пріоритету їх особистісних цінностей, конфіденційності тощо.

Мотиваційно-ціннісна компетенція МФ із психології передбачає підтримку власної мотивації до розвитку КК, пізнавальної діяльності, активності, що надалі сприятиме удосконаленню особистісних та професійних якостей, самоосвіті.

Конфліктологічна компетенція характеризується умінням фахівців вирішувати будь-які конфліктні ситуації, адже це є одним із головних завдань їх професійної діяльності.

Сюди належать як міжособистісні, міжгрупові конфлікти, так і внутрішньоособистісні (кризові ситуації в житті людини, зокрема вміння не лише їх вирішувати, а й передбачати й контролювати тощо).

Наступним етапом роботи із фахівцями-експертами стало оцінювання висвітлених компетенцій за значущістю їх ролі в структурі розвитку КК фахівців із психології (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Розподіл компетенцій щодо їх значущості у структурі комунікативної компетентності майбутнього фахівця із психології (результати експертної оцінки)

Назва компетенції	Середня експертна оцінка	Ранг
Мотиваційно-ціннісна	8,88	1
Конфліктологічна	8,35	2
Регулятивна	7,38	3
Прогностична	6,54	4
Рефлексивна	6,22	5
Гностична	5,95	6
Оціночна	4,86	7
Перцептивна	4,04	8

Порівнюючи отримані результати із раніше проаналізованими результатами, експерти усвідомлено змогли визначити внесок кожної із висвітлених компетенції у структуру розвитку КК фахівців із психології.

Найбільшу пріоритетність серед них фахівці-експерти надали мотиваційно-ціннісної компетенції, оскільки мотиваційні та етичні аспекти в організації спілкування вони вважали найбільш важливими для професійної взаємодії фахівців із психологічної галузі.

Вищі рангові позиції займають – регулятивна, прогностична і рефлексивна, а також конфліктологічна компетенції. Фахівці-експерти акцентували увагу на тому, що практичні вміння організовувати себе у спілкуванні, коригувати процес спілкування та поведінку співрозмовника набагато важливіше, ніж просто володіння відповідними знаннями. Саме це обумовило те, що конфліктологічна, регулятивна, прогностична та рефлексивна компетенції виявилися в новій ранговій послідовності «вагомішими», ніж гностична компетенція.

Незважаючи на такий перерозподіл рангового порядку комунікативних компетенцій, стійку пріоритетність виявили: мотиваційно-ціннісна, гностична, конфліктологічна, рефлексивна, регулятивна, прогностична компетенції.

Спираючись на все вищезазначене, висвітлимо авторське бачення структури розвитку КК МФ із психології, а саме компонентів та їх компетенцій (рис. 1.6).

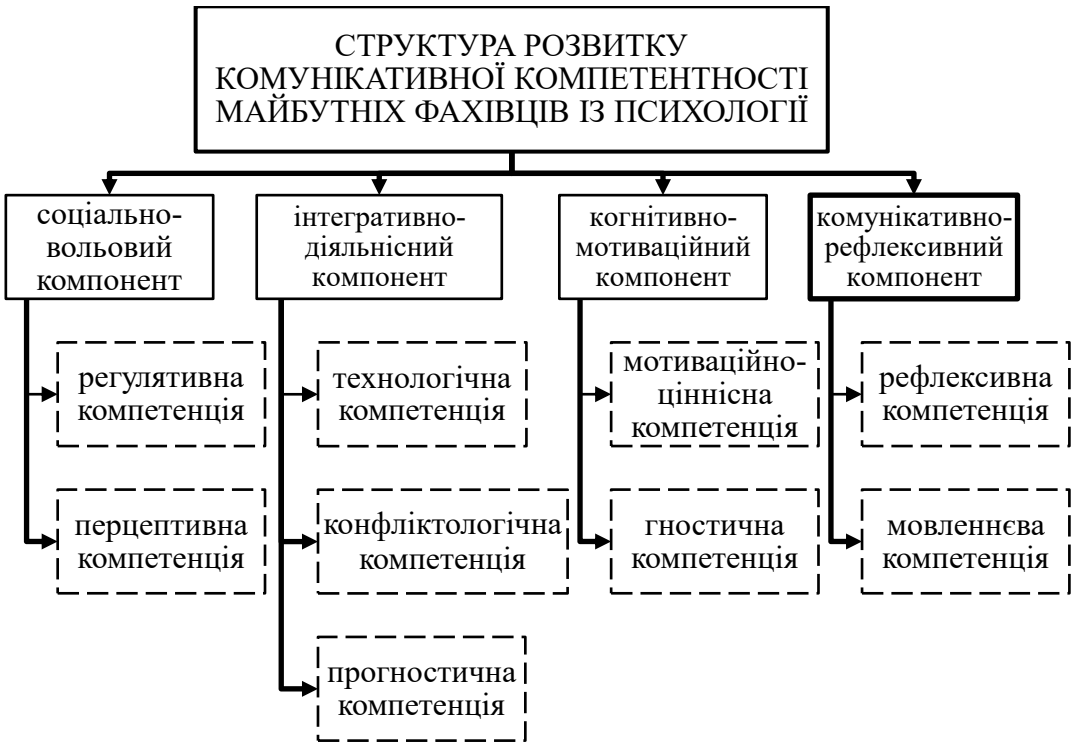

Рис. 1.6. Відповідність компетенцій структурним компонентам розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології

Структура розвитку КК МФ із психології у загальному вигляді представлена чотирма компонентами, які характеризуються відповідними компетенціями. Структурними компонентами розвитку КК МФ із психології у межах дослідження визначено: соціально-вольовий, інтегративно-діяльнісний, когнітивно-мотиваційний, комунікативно-рефлексивний.

Перший структурний компонент – соціально-вольовий. Уважаємо, що розвиток КК МФ із психології здійснюється не тільки як розвиток самої особистість, але і як розвиток їх суб'єкта-професійної діяльності, спрямованої на вирішення конкретних професійних завдань.

Залучення зазначеного компонента до структури розвитку КК МФ із психології обумовлено необхідністю розуміти чи відбувається розвиток особистісних та професійних якостей МФ із психології, серед яких: адекватне сприйняття людини, пильність, швидке визначення ситуації, усвідомлення внутрішніх аспектів та особливостей особистості, психологічна інтуїція, професійна ерудиція та гуманістична спрямованість. Тому до цього компонента

відносимо регулятивну та перцептивну компетенції:

- регулятивна компетенція – уміння бачити прогрес вирішення проблем, вчасно редагувати зміст та алгоритм допомоги клієнтові, здійснювати саморегуляцію та самоконтроль, уміти подавляти свої емоції та бажання задля досягнення цілей спілкування чи (або) професійної діяльності;

- перцептивна компетенція характеризується повноцінним сприйняттям МФ із психології образу співрозмовника, бажанням реалізовувати комунікацію із своїми клієнтами, адекватно сприймати, усвідомлювати й оцінювати інших людей та власні професійні можливості.

Доцільність уключення цього компонента вбачаємо в тому, що МФ із психології необхідно дотримуватися принципів професійної поведінки під час спілкування (здатність контролювати свої емоції, власне ставлення до проблеми, бути ввічливим, чуйним, скромним, ерудованим, майстром слова – цей складник взаємопов'язаний із першим компонентом, адже передбачає урахування цінностей, норм, правил), а також орієнтацію на клієнта (психологічні консультація та допомога передбачають від фахівця забезпечення конфіденційності особистих даних своїх клієнтів; толерантність та гуманність у спілкуванні; культуру поведінки тощо).

Отже, виокремлення соціально-вольового компоненту в структурі розвитку КК МФ із психології буде сприяти реалізації його соціальної ролі на високому рівні, що досягається завдяки розвитку регулятивної та перцептивної компетенцій.

Наступний компонент – інтегративно-діяльнісний – його призначення продемонструвати здібності МФ із психології на інтеграцію різних методів, технологій, прийомів, форм, що сприятимуть усесторонньому виявленню та вирішенню проблем клієнта, а також готовності до спілкування, загальну інтелектуальність, уміння підтримувати бесіду, уміння контролювати власну поведінку, емпатія тощо. До цього компоненту відносимо технологічну, прогностичну й конфліктологічну компетенції.

Майбутні фахівців із психології повинні вміти застосовувати свої

практичні знання з психології та комунікації шляхом використання технологічної компетенції у процесі реалізації своїх професійних функцій: майстерно підбирати методи, форми та засоби спілкування під час активної взаємодії відповідно до різних комунікативних ситуацій; удосконалювати власні навички міжособистісної комунікації.

Уключення інтегративно-діяльнісного компоненту в структуру розвитку КК МФ із психології за конфліктологчною компетенцією сприятиме ефективному використанню відповідних методик задля вирішення всіх видів конфліктів (внутрішньоособистісні, міжособистісні, міжгрупові), а також проблем, що пов'язані із різними сферами життя та діяльності людини; формуванню здатності МФ вчасно виявляти проблеми, попереджати стрімкий розвиток конфліктних ситуацій та розв'язання їх найоптимальнішим шляхом.

Прогностична компетенція передбачає прогнозування МФ із психології успішності процесу професійного вирішення проблем зважаючи на особливості кожної із них: здійснення прогнозування щодо вирішення кожної конкретної проблеми шляхом спілкування з урахуванням власного ставлення (бажання) клієнта вирішувати проблему, рівня складності, застосування різних прийомів, передбачення можливих труднощів тощо.

Інтегративно-діяльнісний компонент у структурі розвитку КК МФ із психології спрямований на практичне опанування та застосування професійних знань, умінь і навичок МФ із психології щодо забезпечення якісної комунікації із клієнтами. Оскільки їх головний інструмент професійної діяльності – слово, вирішення загальних завдань передбачає розвиток КК МФ із психології.

До змісту когнітивно-мотиваційного компонента відносимо: цілеспрямоване володіння МФ із психології нормами літературної мови, культури спілкування як ключових ознак професійної діяльності психологічної сфери, поєднання знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій та особистісних якостей, що спонукають до здійснення комунікативної взаємодії в рамках професійної діяльності.

Зазначений компонент, на нашу думку, спрямований також на мотивацію до розвитку в особистості МФ із психології: сформованості емоційно-вольової сфери, здатності до співпереживання, співчуття, доброти та поваги, готовності допомогти тощо.

Уключення цього компонента в структуру КК МФ із психології, на нашу думку, сприятиме вирішенню таких завдань згідно із гностичною компетенцією: підвищення рівня інтелектуального саморозвитку (отримання всебічних знань, розвиток пам'яті, уваги, розширення уяви, гнучкість мислення тощо); організація якісної бесіди (бачення цілей; передбачення процесу та результатів комунікації).

Проаналізуємо детальніше зміст зазначеного компонента з аспекту мотиваційно-ціннісної компетенції:

1) мотиваційна складова пов'язана із високим рівнем зацікавленості МФ із психології у власній професійній діяльності, а від так і в процесі спілкування з клієнтами; із умінням підтримувати та зберігати внутрішні (саморозвиток, самоствердження, самопізнання, бути корисним іншим) та зовнішні (соціальний статус, заробітна плата, популярність, вимоги суспільства до фахівців із психології) мотиви, а також із необхідністю брати до уваги вік співрозмовника/ клієнта/опонента, психологічний стан, ступінь готовності до міжособистісної взаємодії тощо;

2) ціннісна складова передбачає формування у МФ із психології загальнолюдських цінностей: толерантність, гуманність, доброта, щирість, відповідальність тощо; здатність бачити й розуміти оточення, орієнтуватися в актуальних змінах в розвитку суспільства і відповідних проблем; усвідомлення свої ролі й призначення; уміння правильно добирати цільові установки для своїх вчинків тощо.

Спираючись на вищезазначене, до когнітивно-мотиваційного компонента відносимо компетенції, які пов'язані із особистісною підготовкою МФ із психології до реалізації процесу спілкування під час проходження професійної практики, а також у майбутній діяльності. Урахування гностичної

компетенції сприяє опануванню змісту, способів впливу на інші людину, вивчення вікових й індивідуально-психологічних особливостей людини, адекватно оцінювати іншу людину та передбачати шляхи вирішення проблем. Цей компонент характеризується й пізнавальним інтересом до вирішення проблем клієнта: під час роботи з конкретною людиною фахівець із психології повинен бачити у неї неповторну особистість, уникати типових варіантів рішення проблем; чим складніша проблема – тим цікавіше її вирішувати, адже відбувається збагачення досвіду.

Наступним компонентом структури розвитку КК МФ із психології є комунікативно-рефлексивний, який складається з мовленнєвої та рефлексивної компетенцій.

1) мовленнєва компетенція МФ із психології передбачає вміння адекватно послуговуватися спеціальної (психологічної) термінологією, професійним мовленням; нормами літературної мови у конкретних ситуаціях, використовуючи при цьому вербальні та невербальні засоби задля досягнення цілей спілкування з клієнтами; умінням швидко та доцільно змінювати тему спілкування, реагувати на стан співрозмовника тощо;

2) рефлексивна компетенція пов’язана із самовдосконаленням, самооцінюванням процесу спілкування, його результатів та помилок; сприяє ефективно та адекватно оцінювати власну професійну діяльність відповідно до різних форм рефлексії (ситуативна; ретроспективна (аналіз діяльності у проєкції на минуле), перспективна (передбачення)), вчасно реагувати та змінювати (за потреби) перебіг роботи з клієнтом.

Отже, урахування комунікативно-рефлексивного компонента в структурі розвитку КК МФ із психології насамперед забезпечує цілеспрямованість комунікативної професійної діяльності щодо прагнення до самовдосконалення фахівця як професіонала, який вільно володіє мовою, може чітко висловлювати свої думки, відстоювати їх, зацікавлювати співрозмовника підтримувати бесіду тощо.

Зауважимо, що висвітлені структурні компоненти розвитку КК МФ

із психології ураховують як теоретичне опанування знаннями та вміннями щодо культури спілкування, так і практичне застосування їх безпосередньо під час навчання в ЗВО та проходження всіх видів практики, а також розвитку особистісних якостей МФ із психології.

Підсумовуючи все вищезазначене, зауважимо, що єдність цих компонентів у структурі розвитку КК МФ із психології буде сприяти всебічному розвитку їх як висококваліфікованих фахівців [234]. Комунікативна компетентність МФ із психології передбачає формування та розвиток цілої низки компетенцій, відповідно до компонентів, які враховують специфіку професійної діяльності психологічної сфери, а також саму особистість фахівця: регулятивна, перцептивна, технологічна, конфліктологічна, прогностична, мотиваційно-ціннісна, гностична, рефлексивна, мовленнєва компетенції. Уважаємо, що майбутній фахівець із психології, у якого будуть розвинуті зазначені компетенції, матиме високий рівень розвитку КК, що сприятиме їх якісній професійні діяльності у майбутньому. А найважливішим проявом якісного розвитку КК МФ із психології є здатність визначати та реалізовувати поставлені фахові завдання під час комунікації різного рівня складності.

Відповідно до висвітленої структури КК МФ із психології виникає можливість визначити рівень розвитку КК кожного МФ із психології. Для цього необхідно з’ясувати критерії та показники, що дозволять встановити реальний стан розвитку КК МФ із психології та спрогнозувати подальшу роботу щодо вдосконалення.

Висновки до розділу 1

1. На основі аналізу науково-педагогічної, психологічної, методичної й спеціальної літератури та статистичних даних виявлено, що на сьогодні підвищується рівень потреби у психологічній допомозі для осіб, які зазнали будь-яких видів фізичних, моральних, психологічних знущань, втратили робоче місце, дім, рідних тощо, як наслідок перед ЗВО виникає нагальна потреба у

підготовці кваліфікованих фахівців із психології, які володіють високим емоційним інтелектом, здатні до роботи у критичних ситуаціях, відкриті до спілкування, спроможні до саморозвитку та самовдосконалення. Також до проблем розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології у педагогічній теорії та практиці віднесено: необхідність удосконалення освітніх програм ПП МФ із психології та інноваційного методичного забезпечення розвитку їх КК; невідповідність співвідношення затребуваності фахівців із психології та реальної кількості кваліфікованих фахівців; відсутність чітких визначень понять, структури розвитку КК МФ із психології; недостатнє обґрунтування у наукових розвідках результативного цілеспрямованого розвитку КК МФ із психології у ЗВО, що передбачає розроблення та верифікацію системи розвитку КК МФ із психології.

2. На основі аналізу науково-педагогічної та спеціальної літератури уточнено поняття «компетентність – як особистісно інтегровану сукупність взаємопов’язаних якостей особистості, що характеризується наявністю знань про різноманітні аспекти життєдіяльності людини, зокрема здібностями особистості, сукупністю фізичних та інтелектуальних властивостей, набутим досвідом, який реалізовується особистістю для вирішення різних завдань», «комунікативна компетентність – інтегральна якість особистості, що характеризується сукупністю комунікативних знань, здібностей та властивостей, спроможністю людини ефективно спілкуватися та налагоджувати контакт з оточенням, готовністю визначати й досягати цілі вербальної та невербальної комунікації, орієнтуванням у системі психологічних знань, володінням правилами та можливостями використовувати мову та мовний ресурс у процесі комунікативної та професійної взаємодії», висвітлено авторське тлумачення ключових понять «комунікативна компетентність майбутніх фахівців із психології» та «розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології».

3. Схарактеризовано структуру розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, що складається із чотирьох взаємопов’язаних

компонентів та відповідних компетенцій: соціально-вольового (сприяє реалізації соціальної ролі фахівця із психології на високому рівні, що досягається завдяки розвитку регулятивної та перцептивної компетенцій); інтегративно-діяльнісного (технологічна (інтеграція комунікативних методів, технологій, прийомів, форм, засобів задля виявлення та вирішення професійних завдань), прогностична (прогнозування власних дій щодо вирішення кожної конкретної проблеми шляхом спілкування з урахуванням різних факторів) й конфліктологічна (здатність ефективно розв'язувати проблеми клієнтів, передбачати та вирішувати різні види конфліктів) компетенції); когнітивно-мотиваційного (гностична компетенція – опанування змісту, способів впливу на інші людину шляхом комунікації, підвищення рівня інтелектуального саморозвитку; мотиваційно-ціннісна компетенція – сформованість емоційно-вольової сфери, здатність до здійснення професійної діяльності відповідно до загальнолюдських та професійних цінностей); комунікативно-рефлексивного (за мовленнєвою компетенцією передбачає вміння володіти професійним мовленням, нормами літературної мови, здатність до активної комунікації із клієнтами; за рефлексивною компетенцією – уміння ефективно та адекватно оцінювати власну професійну діяльність, процес комунікації).

Основні положення розділу викладені в 7 публікаціях автора [1; 3; 4; 7; 8; 9; 15] (Додаток А)

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПСИХОЛОГІЇ

2.1. Критерії розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології

Розвиток комунікативної компетентності у майбутніх фахівців із психології є одним із ключових факторів формування професійних умінь та якостей задля їх становлення як професіоналів. Професійні комунікативні уміння та навички цілеспрямовано розвиваються у процесі практичної реалізації різних форм чи способів спілкування, що можливо реалізувати під час навчання у ЗВО. Якісно розвинута КК у МФ із психології проявляється у володінні техніками та стратегіями вирішення завдань комунікації, у здатності виявляти емпатію, бути стресостійким, спиратися на ідеї гуманізму та толерантності тощо.

Визначення рівня сформованості КК досягається за допомогою розробки комплексу критеріїв, які повинні мати теоретичне та практичне обґрунтування та характеризувати різні аспекти ПП під час оцінювання рівня розвитку КК у МФ із психології. З урахуванням розроблених критеріїв можливе діагностування наявного рівня КК у МФ та прогнозування шляхів її розвитку, а також вчасно коригувати методики, форми та методи розвитку КК МФ із психології.

На думку Н. Брюханової та Н. Корольової, «про якісну освіту сучасного спеціаліста можна говорити лише тоді, коли наявні критерії якості, що встановлюються суспільством, викладачами, випускниками, роботодавцями, об’єднані, коли інтереси всіх учасників освітнього процесу збігаються» [18, с. 64].

Р. Чубук під критерієм розуміє «набір ознак та властивостей явища, об'єкта, предмета, які дають змогу судити про його стан, рівень розвитку та функціонування» [219, с. 255].

О. Самборська визначає критерій як характеристику «того, що має зробити студент та спосіб демонстрування отриманих ним навчальних досягнень» [179, с. 240].

На думку, В. Багрія, критерій є стандартом, «на основі якого можна оцінити, порівняти реальне педагогічне явище, процес або якість за еталоном» [3, с. 10].

О. Москаленко зазначила, шо головними критеріями успішного розвитку КК є здатність «до саморозвитку, вияву ініціативи, самостійності і незалежності» [191, с. 65], а О. Корніяк уважає, що навички професійного спілкування є засобом формування морально зорієнтованих комунікативних якостей, адже воно насамперед «потребує знання і узгодження своєї поведінки з соціальними (передусім етичними) нормами, розвитку особистісних рис моральної спрямованості» [76, с. 128]; Л. Руденко, Р. Сірко, О. Стельмах та О. Вавринів зазначені такі критерії КК: «концептуальності, системності, керованості, ефективності та відтворюваності» [177, с.48].

І. Пузь та О. Шевченко серед критеріїв формування та розвитку КК виокремлюють психологічні якості фахівців: «емоційна стабільність, особистісне самовизначення та вироблення нового стилю життєдіяльності, що безперечно сприяє самоосвіті, самоорганізації, мотивації до навчання, готовності до опанування новими знаннями» [170, с. 152].

Важливе значення, на думку О. Лахтадир, має невербальна комунікація, адже «декодування невербальних повідомлень становить одне з головних методичних завдань фахівця» [92, с. 63]. Саме завдяки жестам МФ із психології спроможні передавати інформацію, настрій, власне ставлення до проблем клієнтів.

М. Томаселло досліджуючи джерела людського спілкування, зазначив, що першою суто людською формою спілкування був «вказівний жест»

та «зображувальні (іконічні) жести, що виникли на основі спільної соціальної практики і пов'язаних з нею нових форм соціального пізнання та мотивації» [92, с. 63]. Тому природньо, що людина сприймає інформацію не лише через вербальні засоби, а й зчитує необхідну інформацію з невербальних.

Спираючись на вищезазначене, наголосимо, що невербальна комунікація відрізняється від вербальною у тому, що вона: характеризується полісенсорною природою сприйняття інформації шляхом застосування органів чуття; має еволюційно-історичне підґрунтя довше (за часом) та ґрунтовніше ніж вербальна; більшість рухів, жестів мають мимовільний, тобто рефлексивний характер; не пов'язана із мовленнєвими бар'єрами; не потребує цілеспрямованого довготривалого опанування; враховує окремі психофізіологічні механізми сприйняття свідомістю особистості.

На думку С. Лябик, розвиток КК має відповідати критеріям, що включають «знаннєву підготовку, мовленнєві вміння та комунікативну компетентність» [95]. Єдність цих критеріїв, за науковцем, утворюють інтегрований показник – рівень сформованості КК.

Під поняттям «показник» О. Самборська розуміє «ознаку, доказ, властивість, свідчення, прояв, завдяки яким можна об'єктивно оцінити навчальні досягнення.» [179, с. 240]. В. Багрій акцентує увагу на тому, що «показник є компонентом критерію, конкретним, типовим виявленням однієї із суттєвих сторін об'єкта, за яким можна встановити наявність якості та рівень його розвитку» [3, с.10]. В. Тернопільська та О. Дерев'янко визначають показник як компонент критерію, «який є типовим і конкретним проявом однієї із суттєвих сторін певної якості особистості» [194, с. 265].

В. Черевко обґрунтувала критерії діагностування рівнів сформованості КК, серед яких «особливості професійно-комунікативного самовизначення»; «схильність до обраної професії та наявність професійно-важливих комунікативних якостей»; «володіння вербальними та невербальними засобами спілкування і професійним словником»; «наявність професійно-управлінських комунікативних задатків». Під час розробки цих критеріїв науковець спиралась

на такі показники, як: «мотиви вибору професії»; «усвідомлення особистісних якостей, необхідних для обраної професії»; «особливості розуміння специфіки та ролі комунікативної компетентності в майбутній професії»; «співвіднесення вимог комунікативної функції професійної діяльності з особистісними характеристиками»; «глибина самоаналізу особливостей власного спілкування та усвідомлення засобів і наявність потреби підвищення комунікативної компетентності» [216, с. 11-12]. Проте, науковець не звернула увагу на когнітивний критерій, що вважаємо не зовсім коректним, адже важливо враховувати знання про культуру спілкування, особливості професійної комунікації.

М. Заушнікова визначила критерії діагностування КК («професійно-комунікативна підготовленість; схильність до обраної професії; безумовне прийняття осіб із порушеннями мовлення; володіння вербальними і невербальними засобами спілкування») та відповідні показники («знання з психології спілкування; позитивна професійна мотивація; загальний рівень комунікабельності; уміння слухати і переконувати; ораторські вміння; розуміння вербальної і невербальної комунікації; рівень комунікативного самоконтролю; труднощі у спілкуванні з іншими») [52, с. 3-4]. Науковець підтверджує думку про те, що КК передбачає розвиток особистості із урахуванням особистісно-професійної зрілості, гуманістичної спрямованості, комунікативних та організаторських здібностей, професійної спрямованості тощо. Водночас уважаємо, що до критеріїв необхідно віднести й інтерактивно-комунікативний, що пов’язаний із рефлексією, самооцінюванням, самоконтролем у процесі професійної комунікації, що зі свого боку дозволить оцінити рівень розвитку КК МФ із психології за всіма компонентами відповідної структури (п.п. 1.3).

Критеріями КК особистості, на думку О. Лахтадир, є «мотиваційний, когнітивний та інструментальний» [92, с. 84-85]. Мотиваційний критерій представлений спрямованістю особистості до саморозвитку та самореалізації під час ділового спілкування. Цей критерій авторка розкриває через такі

показники, як: «мотив самовдосконалення у сфері ділового спілкування»; «мотив подолання комунікативних труднощів»; «інтерес особистості до сфери ділового спілкування»; «цінності міжособистісної взаємодії»; «у високій значущості процесів і результатів ділових комунікацій» [92, с. 84].

Когнітивний компонент, за О. Лахтадир, відображає рівень самосвідомості особистості щодо КК, комунікативного потенціалу, обізнаності в техніках спілкування, рефлексії тощо. Показниками науковець визначила «знання індивідуальних комунікативних особливостей», «побудова ефективних комунікативних програм» та «рефлексію ділових комунікацій» [92, с. 85]. Однак, учена не ставила акцент на таких важливих, на наш погляд, показниках як: обізнаність у професійній культурі мовлення, обізнаність у загальнонаукових та конкретно-наукових методах, технологіях комунікації. Відповідно до структури розвитку КК МФ із психології (п.п. 1.3), завдяки когнітивному критерію, можливе здійснення прозорого оцінювання теоретичної підготовки МФ до розвитку власної КК, рівень застосування своїх знань на практиці, що реалізується у технологічній, прогностичній, гностичній, конфліктологічній компетенціях.

До інструментального компонента належить конструктивні шляхи комунікативної поведінки під час спілкування, де показниками є «актуалізація індивідуально-своєрідної системи комунікативних умінь у сфері ділового спілкування», «креативність у сфері ділового спілкування», «адекватність у сфері ділового спілкування» [92, с. 85]. У цілому погоджуємось із авторкою. Уважаємо, що якісне оцінювання рівня розвитку КК МФ із психології буде більш інформативним, якщо враховувати такі показники, як рівень: самоконтролю, вольової активності МФ до професійної діяльності; самосприйняття та міжособистісного сприйняття під час спілкування; професійної етики спілкування, мотивації професійної діяльності; здатності до саморефлексії.

Г. Кошонько та О. Лужецька зазначили, що комунікативна компетентність у системі професійної підготовки «розвиває креативність

(творчість) і самостійність студентів, стимулює професійне та особистісне самовизначення, становлення нестандартно мислячого психолога професіонала, а також підвищує відповідальність за результати діяльності» [84, с. 105]; а також під час ПП фахівців у контексті розвитку КК необхідно акцентувати увагу на «інтерес до оновлення комунікативних знань, підвищення рівня комунікативної грамотності, здійснення рефлексії розвитку власної комунікативної культури» [204, с. 43].

І. Когут [71] виділяє такі критерії та відповідні показники КК:

- «мотиваційно-ціннісний» («здатність до проектування власної професійно-педагогічної комунікативної діяльності; володіння достатнім рівнем сформованості рефлексивних комунікативних умінь; здатність до самостійно-пошукової професійно-педагогічної комунікативної діяльності») [71, с. 87]. Однак, попри те, що в назві критерію є слово «ціннісний», у показниках нами було знайдено відображення оцінювання лише мотиваційної складової розвитку досліджуваного феномену;

- «діяльнісний» («сформованість психолого-педагогічних комунікативних умінь, необхідних для професійно-педагогічної діяльності; здатність до особистісно-оцінної діяльності застосування професійно-комунікативнх тактик та технологій; діагностичний уміння щодо ефективності впливу цих чи тих професійно-педагогічних комунікативних тактик та технологій на учня») [71, с. 87-88]. На наш погляд, до показників цього критерію необхідно додати здатність цілеспрямовано виявляти та вирішувати професійні завдання шляхом комунікації;

- «когнітивний» («здатність до вільного використання професійно-педагогічної лексики відповідно до конкретної ситуації; володіння достатнім рівнем сформованості комунікативної компетенції (мовна, мовленнєва, соціокультурна, соціолінгвістична компетенції») [71, с. 88].

Не зрозуміло, чому І. Когут лише в когнитивному критерії виокремила деякі компетенції. Уважаємо, що такий різноплановий вибір показників за всіма критеріями може ускладнити процес оцінювання рівня розвитку КК МФ із

психології.

Спираючись на вищезазначене, зауважимо, що всі науковці під час виокремлення критеріїв КК спираються на особистісні якості фахівця, теоретичну обізнаність у нормах та правилах ведення комунікативної взаємодії, а також на практичні навички реалізовувати різні техніки та прийоми під час спілкування.

Узагальнюючи, виокремлюємо такі загальні характеристики критеріїв КК, що виділені науковцями: когнітивний (мовленнєва підготовка, володіння професійною термінологією, вербальними та невербальними техніками спілкування тощо); обізнаність у специфіці та методиках міжособистісної взаємодії, де важливу роль відіграє здатність встановлювати та підтримувати психологічний контакт із колегами / співрозмовниками / клієнтами під час спілкування; наявність відповідних мотиваційних утворень (мета, бажання, цілі); професійна самосвідомість, готовність до вирішення проблем шляхом комунікації (опанування та застосування професійних комунікативних знань, умінь та навичок); здатність до вияву творчості у міжособистісній взаємодії; здатність до рефлексії розвитку КК.

Водночас критерії розвитку КК у системі ПП МФ із психології мають ураховувати специфічні особливості професії, аби якісно застосовувати комунікативні здібності та навички у власній професійній діяльності задля вирішення проблем шляхом комунікації.

О. Коваленко зауважила, що зміст ПП МФ із соціальної психології характеризується «вивченням особливостей соціальної психології старості як міждисциплінарної галузі знань, загальної характеристики розвитку людини у старості, вікових змін особистості у старості, специфіки міжособистісного спілкування людини у віці пізньої дорослості, ролі сім'ї в житті старіючої людини, місця і ролі осіб літнього та старечого віку в суспільстві, психологічних особливостей соціальної адаптації у старості, напрямів соціальної активності людей у літньому та старечому віці, специфіки соціальної та психологічної допомоги людині на етапі старості» [67, с. 43].

І. Пузь та О. Шевченко висвітлили основні комунікативні вміння та навички фахівців із психології: «активне слухання; встановлення зворотного зв'язку; вміння тримати клієнта на відстані, ухилятися від емоційної близькості; розвинені емпатійні здібності; вміння використовувати стратегії, які сприяють змінам поведінки клієнта; вміння концентрувати увагу на певних об'єктах та явищах, відображуючи їх достатньо об'єктивно та адекватно» [170, с. 155].

О. Низовець уважає, що важливими показниками сформованості КК МФ із психології є: «показник самоконтролю у взаємодії», здатність до емпатії, ситуативна тривожність», усвідомленням свого «Я», «напруженість, емоційна стабільність», «уміння утримуватись від категоріальних суджень», уміння розпочати та підтримувати розмову, «уміння слухати», поведінка [113, с. 9, 13-14]. Проте науковець пропонує враховувати лише ті показники, що характеризують МФ із психології з погляду саме психології, не враховуючи необхідність оцінювати й педагогічні здібності МФ, а саме: педагогічна майстерність; володіння вербальними та невербальними засобами комунікації; обізнаність та дотримання норм спілкування; вільне висловлювання думки; ерудованість у сфері культури мови тощо.

Аналіз наукових психолого-педагогічних праць [16; 50; 64; 75; 91; 147; 150; 197; 230; 238; 241; 247; 248; 256; 258; 259] дозволив узагальнити найбільш поширені показники сформованості КК МФ, серед яких: практичний досвід спілкування; володіння комунікативними засобами спілкування; здатність активно застосовувати невербальні засоби спілкування (міміка, жести, емоції, поза тощо); володіння прийомами самоконтролю та рефлексії; усвідомлення відповідальності за процес та результати комунікації; здатність добирати та змінювати стратегію спілкування до кожної ситуації; опора на особистісні якості під час спілкування (повага, доброта, гуманність, толерантність, тактовність); формування позитивної професійної орієнтації під час спілкування з різними клієнтами; бути гуманним, ввічливим, добрим, товариським тощо.

Разом із тим, індивідуальними комунікативними якостями майбутнього

фахівця із психології є здатність до безперешкодного спілкування з людьми, уміння вирішувати конфлікти різного рівня складності, професійно використовувати вербальні та невербальні засоби комунікації, уміння чітко висловлювати та відстоювати власну точку зору тощо. Паралельно індивідуальними комунікативними здібностями особистості фахівця з психології є здатність до безперешкодного спілкування з людьми, вміння вирішувати конфлікти різного характеру, майстерне володіння вербальними та невербальними засобами спілкування, а також уміння ясно висловлювати свої думки та захищати їх інші.

Крім того, фахівець із психології під час власної професійної діяльності повинен вирішувати констатуючі (формування уявлення про людину за допомогою різних методів спостереження, аналізу, діагностики тощо), розвивальні (розширення меж психологічного бачення проблеми, формування вмінь та навичок, саморозвиток та самовдосконалення) завдання.

Спираючись на думку вищезгаданих науковців, а також згідно з поглядами О. Низовець [113; 115], Л. Руденко, Р. Сірко, О. Стельмах та О. Вавринової [177], передбачаємо необхідність розробки критеріїв і показників КК МФ із психології, які б характеризували:

- особистісно-індивідуальні вміння (індивідуальні здібності; здатність до самопізнання, саморозвитку та самореалізації; уміння зосереджуватись на спілкуванні з клієнтом, додержуватись моральних цінностей; індивідуальне ставлення до проблем кожного з клієнтів; уміння бути витриманими тощо.

- комунікативні вміння (ерудованість у сфері культури мовлення, зокрема ділового мовлення; володіння вербальними й невербальними засобами комунікації; обізнаність та дотримання норм спілкування; уміння аргументувати свою позицію, вільно висловлювати думки; уміння слухати та чути співрозмовника тощо);

- організаторські вміння (здатність управляти людиною, або групою людей; уміння планувати та прогнозувати результати власної професійної діяльності, психологічного впливу на клієнтів; здатність до професійної

самомотивації задля вирішення проблем клієнтів).

Одночасно до висвітлених умінь відносимо ще й гуманістичну спрямованість спілкування МФ із психології: вони повинні бути доброзичливими, товариськими, відкритими до спілкування, увічливо входити в особисті кордони клієнта, виявляти повагу до його особистості.

Важливим умінням МФ із психології є емпатія – здатність розуміти емоційний стан клієнта на підставі міміки, поведінки, тембру голосу, сприймання і розуміння внутрішнього стану партнера зі спілкування за його зовнішніми ознаками (реакція на навантаження, його висловлювання і тощо). Отже, уважаємо, що для досягнення мети наукової розвідки необхідним є розробка критеріїв та відповідних їм показників досліджуваного феномену, що будуть характеризувати розвиток КК МФ із психології у процесі їх ПП.

Відповідно до логіки дослідження, висвітлимо авторську розробку критеріїв розвитку КК МФ із психології. Такими є: когнітивно-мовленнєвий, інтерактивно-комунікативний, діяльнісно-перцептивний. Визначені критерії та показники розвитку їх КК мають сприяти простеженню динаміки розвитку КК МФ із психології, зокрема за кожним компонентом структури досліджуваного феномену.

Когнітивно-мовленнєвий критерій дозволить визначити рівень розвитку у МФ із психології гностичної компетенції, що включена до когнітивно-мотиваційного компоненту відповідної структури розвитку КК (п.п. 1.3), а саме: опанування способів впливу на співрозмовника, обізнаність у вікових та індивідуально-психологічних особливостей своїх клієнтів, оцінювання психологічного стану клієнта у різних ситуаціях, а також передбачення дієвих шляхів вирішення їх проблем.

Дослідити рівень розвитку КК МФ із психології, за цим критерієм, можна й із урахуванням: рівня знань мови, її функцій; особливостей різних стилів та видів мовлення; знань комунікативних бар’єрів та способів їх подолання; ступеня успішності використання теоретичних знань про комунікативну взаємодію під час розв’язання професійних завдань.

Когнітивно-мовленнєвий критерій допоможе виявити рівень розвитку перцептивної компетенції МФ із психології соціально-вольового компонента структури розвитку КК (п.п.1.3), зокрема навички правильно аналізувати психологічний, емоційний стан співрозмовника, сприймати себе та оточення за різними факторами (стать, вік, професія, зовнішні риси, характер, погляди тощо) без опору на вербальні засоби комунікації.

На рівні вербальної комунікації (п.п.1.3) когнітивно-мовленнєвий критерій має сприяти оцінці: рівня розвитку комунікативних умінь; готовності реалізовувати здобутті знання щодо особливостей спілкування у професійній діяльності; сформованості стилю мовлення; уміння обирати адекватні методи, форми спілкування у відповідності до наявної ситуації тощо. Когнітивно-мовленнєвий критерій дозволить також схарактеризувати рівень обізнаності у невербальних засобах, як прояву КК МФ із психології: експресивні виразні (жести, міміка, поза, рухи); екстралінгвістичні (інтонація, тембр, темп, гучність, виразність, чіткість) та просторові (дистанція, орієнтування у просторі) засоби; візуальний контакт (погляд) (п.п. 1.3).

Крім того, вибір цього критерію буде сприяти можливості визначити рівень розвитку КК МФ із психології за інтегративно-діяльнісним компонентом, що представлений технологічною (застосовувати набуті практичні знання з психології та комунікації на практиці, правильно добирати необхідні методи та технології), конфліктологічною (здатність вирішувати конфліктні ситуації спираючись на засвоєні загально-теоретичні та професійні знання, конкретно-наукові методи, прийоми та технології) компетенціями.

Отже, зазначений критерій спрямований на визначення рівня розвитку КК МФ із психології, а саме: знання мови, культури й традицій спілкування, норм мовлення та засобів спілкування (вербальні й невербальні) у різних стилях спілкування, вікових особливостей комунікативної взаємодії із клієнтами; обґрунтованому оперуванню теоретичними та практичними прийомами, методиками, техніками взаємодії із колегами / співрозмовниками / опонентами / клієнтами та впливу на них тощо.

Показниками когнітивно-мовленнєвого критерію розвитку КК МФ із психології визначаємо такі:

1) рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування;

2) рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності, що передбачає наявність достатнього професійного словникового запасу, знання мовленнєвих норм, правил; опанування культурою мовлення із використанням як вербальних, так і невербальних засобів спілкування, проявом сформованості якої буде логічність, грамотність, чистота мови; структурованість, зрозумілість, виразність у власному мовленні; володіння професійною лексикою, спеціальною термінологією тощо;

3) рівень знань механізмів соціальної перцепції, тобто сприйняття, розуміння та адекватне оцінювання МФ із психології різних соціальних об’єктів (інших людей, самих себе, груп індивідуумів, соціальних угрупувань тощо) через спостереження, атрібуцію, інтеграцію, підтвердження, рефлексію, ідентифікацію; використання сучасних технологій, прийомів аналізу власного психологічного стану та стану співрозмовника, методів впливу на клієнта з метою досягнення професійних цілей.

Оцінювання за когнітивно-мовленнєвим критерієм буде спрямовано на визначення рівня розвитку таких компетенцій, як перцептивної, гностичної та мовленнєвої, що зі свого боку належать до соціально-вольового, інтегративно-діяльнісного, когнітивно-мотиваційного, комунікативно-рефлексивного компонентів структури розвитку КК МФ із психології (п.п.1.3).

Отримані результати за когнітивно-мовленнєвим критерієм із урахуванням визначених показників дозволять спрямувати розвиток КК МФ із психології на цілеспрямоване засвоєння ними необхідних знань щодо культури ділового спілкування, правил ведення бесід, доцільне використання вербальних і невербальних засобів спілкування, механізмів соціальної перцепції; дотримання чистоти мовлення, логічності, доцільності викладу думок для вирішення фахових завдань через комунікативну взаємодію з різними групами

клієнтів.

Другим критерієм розвитку КК МФ із психології визначаємо інтерактивно-комунікативний. Дані за цим критерієм будуть характеризувати динаміку досліджуваного феномену в єдності двох складників, де інтерактивність представлена реалізацією комунікативної взаємодії МФ із психології із колегами / співрозмовниками / клієнтами як моносистеми для обміну інформацією між учасниками спілкування, а комунікативність – як сукупність індивідуальних якостей особистості МФ із психології.

Уключення цього критерію передбачає оцінювання розвитку КК МФ із психології в процесі опанування та практичній реалізації знань щодо різноманітності типів характеру людей відповідно до їх темпераментів, урахування варіацій індивідуальних реакцій клієнтів на різні ситуації, зокрема конфліктні, а також у збагаченні досвіду задля правильної діагностики стану клієнта, передбачення його реакції на ситуацію, розвиток подій тощо. Крім того, МФ із психології повинні послуговуватися нормами поведінкового та мовно-мовленнєвого етикету, з урахуванням моральних, етичних та соціально-професійних норм.

Уважаємо, що відповідно до інтерактивно-комунікативного критерію діагностика рівня розвитку КК МФ із психології пов’язана із визначенням ступеня їх внутрішньої та зовнішньої мотивації до оволодівання необхідними компетенціями. Від активної мотивації МФ із психології до опанування знань комунікативної культури, удосконалення професійних навичок, прагнення допомогти своїм співрозмовникам і цілеспрямованості власної професійної діяльності залежить загальний рівень розвитку їх КК.

Урахування інтерактивно-комунікативного критерію дозволить оцінювати динаміку розвитку досліджуваного процесу за когнітивно-мотиваційним компонентом структури КК МФ із психології, а саме мотиваційно-ціннісною компетенцією, що сприятиме визначенню рівня: умотивованості МФ із психології до здійснення ефективної професійної діяльності; сформованості загальнолюдських цінностей у МФ із психології,

зокрема й тих, які є важливими у їх професійній діяльності: гуманність, толерантність, відповідальність, щирість, доброта, лояльність, сміливість, креативність, доброчесність, конфіденційність тощо (п.п. 1.3).

Варто зауважити, що усвідомлене освоєння цінностей безпосередньо впливає на сферу життєдіяльності МФ із психології, їх саморозвиток, адже їм необхідно розуміти необхідність безперервного вдосконалення як найвищої цінності, потребу в активному поновленню своїх комунікативних знань, умінь та навичок.

Результати отримані за цим критерієм мають показати динаміку розвитку КК МФ із психології в адекватному, об'єктивному сприйнятті комунікативної ситуації, зведенні до мінімуму спотворення інформації, рефлексії організації діяльності та відносин, причин та динаміки розвитку порушень спілкування; здатності здійснювати рефлексію власних мотивів, цінностей, цілей.

Інтерактивно-комунікативний критерій, характеризуючи рівень розвитку за комунікативно-рефлексивним компонентом структури розвитку КК МФ із психології, дозволить визначити рівень сформованості умінь здійснювати рефлексію професійної діяльності, процесу комунікації та вчасно редагувати перебіг комунікативної взаємодії з колегою/співрозмовником/опонентом/ клієнтом (п.п. 1.3). Водночас, за результатами дослідження за цим критерієм можна з'ясувати рівень саморозвитку МФ у контексті збагачення їх КК, визначити цілеспрямованість самовдосконалення фахівця як професіонала, який вільно володіє мовою, може чітко висловлювати свої думки, почуття, емоції, підтримувати бесіду. Крім того, урахування результатів за показниками цього критерію, на нашу думку, дасть можливість виявити у МФ із психології навички передбачувати й вирішувати різні види конфліктів, здійснювати самоконтроль, контролювати весь процес комунікації.

Показниками інтерактивно-комунікативного критерію розвитку КК МФ із психології є:

1) рівень сформованості загальнолюдських цінностей задля здійснення комунікативної взаємодії шляхом наявних ціннісних орієнтирів і розвинутої професійної етики спілкування;

2) рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності;

3) здатність до здійснення рефлексії (самоконтролю та самокорекції).

Уключення інтерактивно-комунікативного критерію для діагностики рівня розвитку КК МФ із психології передбачає виявлення та оцінку індивідуальних комунікативних здібностей МФ із психології, розвиток яких сприятиме якісному розвитку їх КК. Цей критерій буде сприяти оцінюванню розвитку КК МФ із психології за всіма компонентами її структури: соціально-вольовий, інтегративно-діяльнісний, когнітивно-мотиваційний та комунікативно-рефлексивний (п.п. 1.3).

Третім критерієм розвитку КК МФ із психології визначено діяльнісно-перцептивний.

Сприйняття та розуміння МФ із психології свого клієнта або групи клієнтів є суто психологічним процесом, адже сприйняття побудоване на механізмах соціальної оцінки та розуміння іншої особистості у процесі спілкування. Під час розвитку КК МФ із психології необхідним є усвідомлення власних потреб, почуттів, психічних станів, а також наявність перцептивних умінь, що характеризуються здатністю сприймати оточення без традиційних стереотипних упереджень у ставленні до різних особистостей.

Окремої уваги заслуговує емпатія під час розвитку КК МФ із психології, адже під час комунікативної взаємодії вони мають проявляти зацікавленість до співрозмовника та його проблем, поважати думки, почуття інших. Співпереживання допоможе МФ налаштуватися на одну «хвилю» із клієнтом, що зі свого боку передбачатиме продуктивне вирішення проблем.

Уважаємо, що оцінювання за діяльнісно-перцептивним критерієм сприятиме визначенню у МФ із психології рівня розвитку перцептивної компетенції, а також навичок емпатії (п.п. 1.3). Результати, отримані завдяки

врахування цього критерію, допоможуть зорганізувати процес ПП МФ із психології на удосконалення умінь і навичок сприймати, розуміти, співчувати співрозмовнику, що водночас сприятиме розвитку їх КК.

Оскільки МФ із психології задіяні у вирішенні різних видів конфліктних ситуацій, то варто враховувати потребу в обізнаності щодо спілкування в конфліктних ситуаціях, підтримці самооцінки, емпатії, стратегії поведінки у ситуації конфліктної взаємодії тощо. Через те, що конфліктологічна компетенція характеризується умінням фахівців вирішувати будь-які конфліктні ситуації, то оцінювання за діяльнісно-перцептивним критерієм має сприяти виявленню навичок у МФ із психології передбачувати перебіг розвитку взаємодії між учасниками комунікації, зокрема й своєї, розрізняти та аналізувати конфліктні ситуації, бачити шляхи їх розв'язання, регулювати динаміку розвитку конфлікту та адаптувати план своєї професійної діяльності відповідно до кожної ситуації (п.п. 1.3).

Результати, отримані завдяки діяльнісно-перцептивному критерію, допоможуть визначити й рівень володіння МФ із психології спеціальними методами та прийомами, технологіями здійснення діагностики стану психологічної проблеми у клієнта, цілеспрямованого вирішення проблеми тощо, серед ключових груп методів можна виокремити такі методи: формування свідомості, організація діяльності, стимулювання діяльності, самовиховання, психодіагностика, психокорекція тощо. Зазначимо, що більшість психологічних методів і технологій діють шляхом забезпечення процесу комунікації, наприклад, навіювання, заохочення, переконування, казкотерапія, опитування, бесіда та інші.

До діяльнісно-перцептивного критерію розвитку КК МФ із психології відносимо такі показники:

1) рівень розвитку емпатії, як головного засобу сприйняття, самосприйняття та міжособистісного сприйняття клієнта під час спілкування;

2) здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення; передбачати розвиток проблем, вчасно реагувати та якісно планувати процес вирішення проблем клієнтів;

3) рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів, уміння добирати ефективні та дієві шляхи вирішення професійних завдань у процесі опанування відповідних видів практики.

На наш погляд, включення діяльнісно-перцепивного критерію із метою оцінювання розвитку КК МФ із психології сприятиме розумінню того, наскільки вони ефективно реалізовують набуті компетенції, адже їх практичне відпрацювання передбачає розвиток навичок правильного аналізу та усвідомлення психологічного стану своїх клієнтів, вирішення їх проблем.

Визначені критерії та показники дадуть змогу з'ясувати рівень розвитку КК МФ із психології, відповідно до особистісних якостей МФ, обізнаності в комунікативних правилах та нормах, а також навичок застосовувати набуті знання під час безпосереднього спілкування із клієнтами. Урахування всіх трьох критеріїв дозволить здійснити повноцінну оцінку рівня розвитку КК МФ із психології. Відповідність структурних компонентів, критеріїв та показників розвитку КК МФ і психології представлено на рис. 2.1.

Відповідно до розроблених критеріїв та показників було визначено рівні розвитку КК МФ із психології: високий, середній, достатній.

Кваліфікований фахівець із психології має високий рівень розвитку КК, якщо він вільно «зчитує» інформацію з клієнта, правильно орієнтує клієнта у його цілях, дає можливість визначити максимальну кількість варіантів розвитку їх взаємодії під час психологічної допомоги. Фахівець із високим рівнем КК творчо підходить до вирішення проблем: розуміє, що кожна проблема потребує індивідуального, неповторного підходу, тому в його арсеналі безліч професійних підходів, форм, методів, технік до вирішення різноманітних проблем.

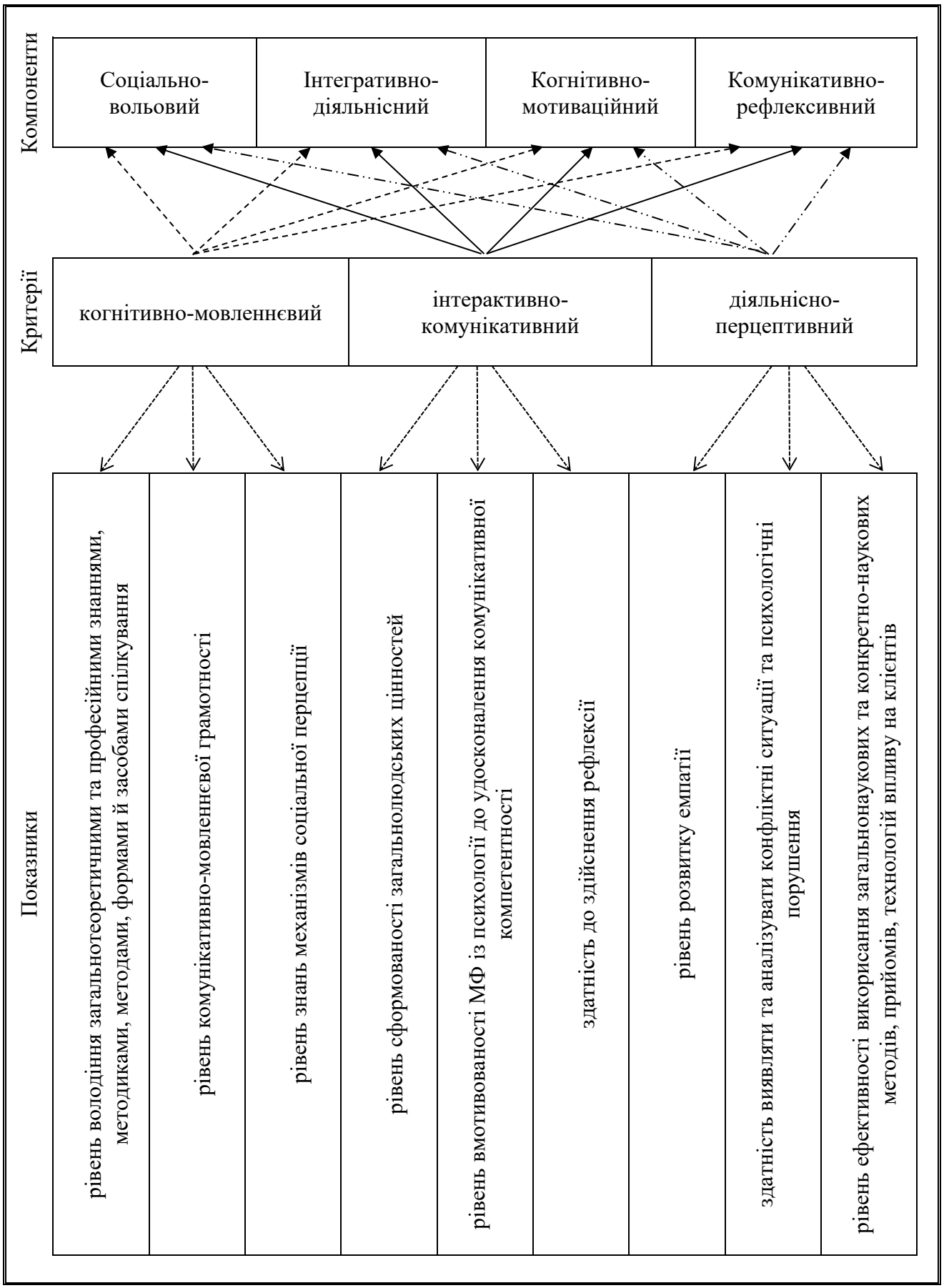

Рис.2.1. Відповідність структурних компонентів, критеріїв та показників розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології

Спираючись на аналіз наукової літератури [170; 177] та власний професійний досвід, можна стверджувати, що фахівець із психології з високим рівнем розвитку КК характеризується такими якостями, як: дбайливий, чутливий; ефективно функціонуюча особистість, яка має високий рівень самоприйняття та самоповаги, опановує конструктивний погляд на природу людини; має значні сучасні теоретичні уявлення про взаємодію з клієнтом, уміло використовує терапевтичне втручання (інтервенцію), не захоплена особистими проблемами під час професійної діяльності; соціально адаптована, компетентна, прагне допомагати людям, вдало застосовує психотерапевтичні прийоми та механізми соціальної перцепції; має здатність до формування «теплих» відносин, виявляє емпатію; здатна вибудовувати індивідуальну модель допомоги конкретної людини; уміє рефлексувати зміст та результативність своєї діяльності; реально оцінює свої можливості та рівень кваліфікації; прагне до співробітництво з колегами; толерантно сприймає альтернативні точки зору (п.п. 1.3).

Найчастіше, такі фахівці із ентузіазмом беруться за вирішення складних проблем, адже це дозволяє їм самовдосконалюватися, перебувати у постійному пошуку нових технік і методів. Вони можуть вступати у дискусії із своїми клієнтами, пропонувати їм авторські підходи до вирішення їх проблем.

Для фахівця із психології з високим рівнем розвитку КК повага до гідності клієнта є аксіомою. Тому, під час спілкування він поважає думки та погляди своїх клієнтів, дослухається до них, цінності клієнта ставить на перше місце, не порушує дистанцію. Такий фахівець характеризується умінням швидко та вправно вирішувати професійні проблеми. МФ із психології з викосим рівнем КК здатний до постійної рефлексії та самокритики під час комунікативних зв’язків із клієнтами, прагне до постійного самовдосконалення.

Відповідно до когнітивно-мовленнєвого критерію та показників МФ із психології із високим рівнем розвитку КК мають високу обізнаність у загально-теоретичних знаннях щодо реалізації процесу комунікації, професійної культури мовлення, комунікативних методах, технологіях реалізації процесу

комунікації, а також комунікативно-мовленнєву грамотність, яка пов'язана із використанням вербальних та невербальних засобів спілкування, наявністю достатнього професійного словникового запасу, знань мовленнєвих норм та правил.

Майбутній фахівець із таким рівнем розвитку КК здатний до саморефлексії, адекватної самооцінки процесу професійної комунікації. Він проявляє вольову активність, підвищену мотивацію, йому притаманні загальнолюдські цінності. Усе це відповідає оцінюванню за інтерактивно-комунікативним критерієм та його показниками.

Високий рівень емпатії та міжособистісного сприйняття допомагають виявити проблеми клієнтів, передбачити перебіг їх розв'язання. Оцінювання за діяльнісно-перцептивним критерієм МФ із психології з високим рівнем розвитку КК має продемонструвати уміння виявляти та розв'язувати на високому професійному рівні будь-які конфлікти за допомогою влучного застосування методів, технологій, прийомів і засобів.

Середній рівень розвитку КК характерний для МФ із психології, які успішно засвоїли знання щодо комунікативної взаємодії із клієнтами та вдосталь застосовують різноманітні техніки спілкування. Під час спілкування з клієнтами вони послідовні, зосереджені та відповідально ставляться до вирішення кожної проблеми, але мають проблеми із одночасним вирішенням кількох проблем із-за браку практичного досвіду роботи.

Майбутні фахівці із психології із середнім рівнем розвитку КК здатні аналізувати психологічний стан клієнта, проте не завжди можуть добирати необхідні шляхи вирішення проблем. Вони спроможні встановлювати комунікативні зв'язки із клієнтами, однак іноді не враховують індивідуальний підхід до вирішення їх проблем.

Відповідно до середнього рівня розвитку КК відносимо й усвідомлену потребу та можливості саморозвитку МФ із психології як професіонала, шляхом самоосвіти. Водночас, МФ із цим рівнем розвитку не завжди здатні до правильного використання психотерапевтичних прийомів, а на їх професійну

діяльність можуть впливати особисті проблеми; такі фахівці не проявляють емпатію, тому мають труднощі в побудові індивідуальної моделі психологічної допомоги конкретної людини (п.п. 1.3).

Відповідно до критеріїв та показників виокремимо такі характеристики середнього рівня розвитку КК МФ із психології:

1) когнітивно-мовленнєвий: мають добру теоретичну підготовку щодо мови, норм, традицій спілкування, загально обізнані у професійній культурі спілкування, у методах і технологіях, однак можливі труднощі або незначні помилки під час роботи; достатньо мовленнєво грамотні у застосуванні вербальних та невербальних засобів спілкування, орієнтуються у механізмах соціальної перцепції у професійній діяльності;

2) інтерактивно-комунікативний: надають перевагу загально-людським цінностям, намагаються дотримуватися професійної етики спілкування; частково здійснюють саморефлексію та корекцію процесу комунікації; проте потребують періодичного підвищення мотивації до роботи й розвитку власної КК, оскільки мають недостатню вольову активність;

3) діяльнісно-перцептивний: здатні до емпатії, однак мають незначні перешкоди в самосприйнятті та самоконтролі, що може шкодити комунікації; схильні до загальнотеоретичного орієнтування в конфліктах, водночас мають труднощі у вирішенні конфліктних ситуацій, адже не завжди впевнені у своїх силах; користуються традиційними технологіями й методами комунікації, намагаються використати інноваційні технології з метою підвищення результативності професійної роботи.

Достатній рівень розвитку КК МФ із психології наявний у тих, хто засвоїли комунікативні знання та можуть застосовувати традиційні техніки спілкування. Водночас може спостерігатися тенденція до використання лише типових шляхів вирішення проблем. Вони не здатні вирішувати складні комунікативні проблеми: конфліктні ситуації, непорозуміння тощо.

Майбутні фахівці із психології, які мають відповідний рівень, недостатньо соціально адаптовані та компетентні, мають знижену мотивацію до

самоосвіти та самовдосконалення, їх комунікація спрямована лише на теоретичне уявлення про взаємодію з клієнтом (п.п. 1.3).

Майбутні фахівці із таким рівнем розвитку КК не здатні до якісної саморефлексії, адже звикли працювати із однотипною групою клієнтів: із дітьми, із людьми похилого віку або із сім'ями, що на межі розлучення тощо.

Отже, МФ із психології із достатнім рівнем розвитку КК: мають недостатньо теоретичних знань щодо міжособистісної комунікації та професійної культури спілкування, методів досягнення цілей комунікації (когнітивний критерій); не завжди дотримуються правил і норм ділового спілкування; можуть не звертати увагу на цінності під час комунікативної взаємодії; достатньо часто демонструють небажання здійснювати рефлексію процесу комунікації, самоконтролю та самооцінювання (інтерактивно-комунікативний критерій); замало проявляють емпатії до співрозмовника; не здатні до вирішення складних конфліктів; характеризуються незначним використанням інноваційних методів та технологій під час комунікації задля вирішення професійних завдань (діяльнісно-перцептивний критерій).

Розроблені й обґрунтовані критерії, показники та рівні розвитку КК МФ із психології дозволять визначити стан сформованості КК на різних етапах процесу її розвитку [224]. Завдяки їм можливо виявити шляхи удосконалення як особистісних комунікативних здібностей МФ із психології, так і професійних. Для цього необхідним є цілеспрямований процес розвитку їх КК, тому наступним етапом цієї наукової розвідки стане розробка сучасної моделі системи розвитку КК МФ із психології.

2.2. Структурно-функціональна модель системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології

Професійна підготовка майбутніх фахівців із психології є складним процесом, що передбачає формування загальних та професійних компетентностей,

де кожна із них має власну модель розвитку.

На думку О. Коваленко, «основними напрямами розвитку освітньої системи є: стале оновлення змісту вищої освіти з метою більш повного задоволення потреб суспільства …; спрямування на забезпечення конкурентоспроможності випускників на ринку праці; формування та розвиток у студентів фахових та соціально-особистісних якостей, які дозволять їм повніше реалізувати власний інтелектуальний потенціал; зміцнення автономії та гарантування академічної незалежності освітніх установ, посилення їх взаємозв'язків із роботодавцями як основними клієнтами фахівців; розширення академічної мобільності студентів, що дозволить їм повніше реалізовувати інтелектуальний потенціал» [65, с. 9–10].

Відповідно до логіки дослідження, убачаємо необхідність у побудові структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності МФ із психології, що потребує передусім з'ясування сутності понять «моделювання» та «модель».

А. Семенова моделювання у педагогіці визначає, як «чіткий зв'язок елементів, що формують уявлення про те, як ефективно змінити педагогічну реальність з метою максимального наближення до узагальненої моделі, що ідеалізується» [181, с. 43].

Н. Брюханова та Н. Корольова зауважили, що моделювання в педагогіці передбачає: «зміст освіти, цілі, зміст навчання й виховання, методи, засоби, форми підготовки на різних рівнях, особистість педагога і особистість учня, етапи і взаємодія учасників навчально-виховного процесу тощо» [18, с. 67], а під моделлю вони розуміють: «допоміжний об'єкт, який знаходиться у певній відповідності до об'єкта, що вивчається (оригіналу), і є більш зручним для дослідження оригіналу» [18, с. 65]; «особистісне уявлення про досліджуваний об'єкт, своєрідну форму кодування інформації про об'єкт» [18, с. 65].

На думку С. Гончаренко, під моделлю слід розуміти «штучну систему, яка з певною точністю відображає деякі властивості, сторони, зв'язки об'єкта, що досліджується» [32, с. 120].

Учені також визначають модель як «схематизоване представлення усіх

педагогічних підструктур, форм, методичних технологій, структурних компонентів, принципів, підходів, форм, інформаційних технологій, що забезпечують ефективність і результативність» [88, с. 95]; «засіб спрощення дійсності, зображення певного явища за допомогою більш вивченого» [254, с. 220]; «результат досліджень і передбачень, початковий варіант рішення, в якому потрібно враховувати можливості системи» [199, с. 4]; «схематичне зображення, що дає змогу наочно представити складники освітнього процесу, спрямованого на досягнення запланованого результату – сформованості комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери у процесі професійної підготовки» [172, с. 134-135].

Отже, модель є інструментом наукового пізнання, за допомогою якого відбувається відтворення характеристик певного досліджуваного об'єкта чи явища. Спираючись на вищезазначене, під моделлю будемо розуміти умовно-схематичне відображення явища чи процесу, його сутність та характерні особливості.

Процес розробки моделі системи розвитку КК МФ із психології передбачає системне вивчення цього явища.

Відповідно до короткого тлумачного словника української мови системою є «структура, що становить єдність закономірно розміщених і функціональних частин, зв'язаних в ціле (незалежно від середовища та інших систем), а також сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних загальним принципом або призначенням» [81, с. 263 -264].

Т. Жижко зазначила, що система – «це сукупність елементів, які перебувають між собою у взаємозв'язку, взаємозалежностях і створюють певну ієрархічну, структуровану цілісність і єдність» [48, с. 144].

Система в педагогіці – це «взаємозв'язок структурних і функціональних компонентів, які підпорядковані цілям формування у майбутнього фахівця готовності до самостійного, відповідального і продуктивного вирішення виробничих завдань» [166, с. 7]; «освітні системи є прикладом складно організованих систем», адже «між ними та зовнішнім світом відбувається обмін

людьми та інформацією», «вони функціонують в умовах постійної зміни чинників зовнішнього середовища» [199, с. 9].

Отже, системою є стала сукупність структурних компонентів, функціонально взаємозалежних, що об'єднані єдиною метою. Відтак, розвиток комунікативної компетентності МФ із психології у процесі здобуття освіти у ЗВО має бути цілеспрямованою системою, яка направлена на опанування теоретичних знань щодо культури, правил, законів спілкування, розвитку вмінь та навичок взаємодії під час комунікації для вирішення професійних проблем.

З'ясувавши сутність вищезазначених понять із метою якісного обґрунтування структурно-функціональної моделі системи розвитку КК МФ із психології проаналізуємо подібні моделі в наукових дослідженнях вітчизняних учених.

Л. Руденко [176] у моделі розвитку комунікативної культури МФ визначила цільовий (мета), теоретико-методологічний (методологічні підходи, принципи розвитку комунікативної культури), змістовно-технологічний (компоненти, етапи формування комунікативної культури, педагогічні умови), контрольно-оцінювальний (критерії, показники, рівні сформованості комунікативної культури, методи діагностики та очікуваний результат) блоки.

Н. Рабецька дійшла висновку, що формування КК МФ соціономічної сфери містить: «мету, етапи, педагогічні умови формування зазначеного феномена, форми, методи і засоби їх реалізації, компоненти та кінцевий результат» [172, с. 137].

Л. Пляка [135] висвітлила структурними компонентами моделі психолого-педагогічної технології розвитку професійної комунікативної компетентності МФ провізорів мету, завдання, підходи, принципи, умови та чинники розвитку, зміст, етапи реалізації цього процесу, форми, методи і прийоми, критерії та показники, рівні розвитку, результат. Висвітлені вченою компоненти моделі вважаємо слушними й можливими при характеристиці розвитку КК МФ із психології, проте вони потребують уточнень та групування відповідно до специфіки професійної діяльності психологів.

Модель розвитку КК МФ, за Н. Звєрєвою, передбачає три етапи: «цільовий», що характеризується метою та завданням; «теоретико-процесуальний», що складається із «методологічних підходів, принципів едукації», враховує форми, засоби, методи та компоненти; «оцінно-результативний», що містить критерії та показники [53, с.73]. Зазначимо, що під час розробки цієї моделі науковець спиралась на особливості професії вчителя початкових класів.

О. Низовець при розробці моделі сформованості КК МФ із психології висвітлив три рівні із відповідними компонентами: високий (поведінковий, когнітивний, емоційний компоненти), середній (когнітивний, поведінковий, емоційний компоненти), низький (емоційний, поведінковий, когнітивний). Дібрані науковцем компоненти, «кожний з яких характеризується відповідним змістовним наповненням», розміщені за рівнями відповідно до своєї значущості [113, с. 9-10]. Нажаль, ученою не враховано у моделі цільового та результативного компонентів. Уважаємо, що ці компоненти повинні обов'язково бути наявними у моделі розвитку КК МФ, зокрема із психології, адже без цілей та очікуваних результатів немає сенсу цього процесу.

Розроблені вищецитованими науковцями компоненти моделей частково відповідають темі нашого дослідження, тому в процесі обґрунтування авторської моделі системи розвитку КК МФ із психології будемо враховувати результати їхніх досліджень. Під час розробки структурно-функціональної моделі системи розвитку КК МФ із психології доцільно ґрунтуватися на низці педагогічних принципах моделювання: відповідність блоків та підпорядкованість спільній меті; взаємозалежність усіх блоків; конкретність, лаконічність; практична можливість у реалізації. За допомогою створеної моделі має бути можливість виявити особливості та розкрити зміст процесу розвитку КК, передбачити перспективи вдосконалення цього процесу.

Відповідно до вищезазначеного, при розробці авторської структурно-функціональної моделі системи розвитку КК МФ із психології враховано: функціональну спрямованість, структурну логічність змісту, педагогічні умови,

методологічні підходи та принципи розвитку КК, систему методів, форм і засобів розвитку, критерії, показники й рівні розвитку КК МФ із психології [232].

Структурно-функціональна модель системи розвитку КК МФ із психології має три взаємозалежні структурні блоки: методологічно-цільовий, змістовно-процесуальний, діагностико-результативний (рис. 2.2).

Зупинимось детальніше на кожному із них.

Методологічно-цільовий блок представлено метою, змістом, завданням, методологічними підходами, принципами, а також функціями.

Ключовою метою є розвиток КК МФ із психології. Для її досягнення, з урахуванням змісту КК, передбачаємо вирішення таких завдань:

1) сприяти усвідомленому розумінню МФ із психології важливості розвитку їх КК задля продуктивної майбутньої професійної діяльності та прагненню щодо її удосконалення;

2) постійно підвищувати власний рівень володіння компетенціями у процесі проходження різних видів практик;

3) розвивати й удосконалювати навички комунікативних ділових та особистісних стосунків із клієнтами;

4) виявити дієві форми, методи та засоби розвитку КК МФ із психології;

5) розробити діагностичний інструментарій для визначення рівня розвитку КК МФ із психології.

Процес розвитку КК МФ із психології повинен реалізуватися спираючись на методологічні підходи, що визначають спрямованість цього процесу з урахуванням індивідуальних здібностей МФ із психології, їх професійних умінь, особливостей здійснення ними комунікації у процесі ПП та під час проходження різних видів практики.

І. Соколова та А. Колчигіна дійшли висновку, що «професійна підготовка фахівця із психології повинна включати в себе навчання за двома напрямами: академічна підготовка й особистісний розвиток» [189, с. 31].

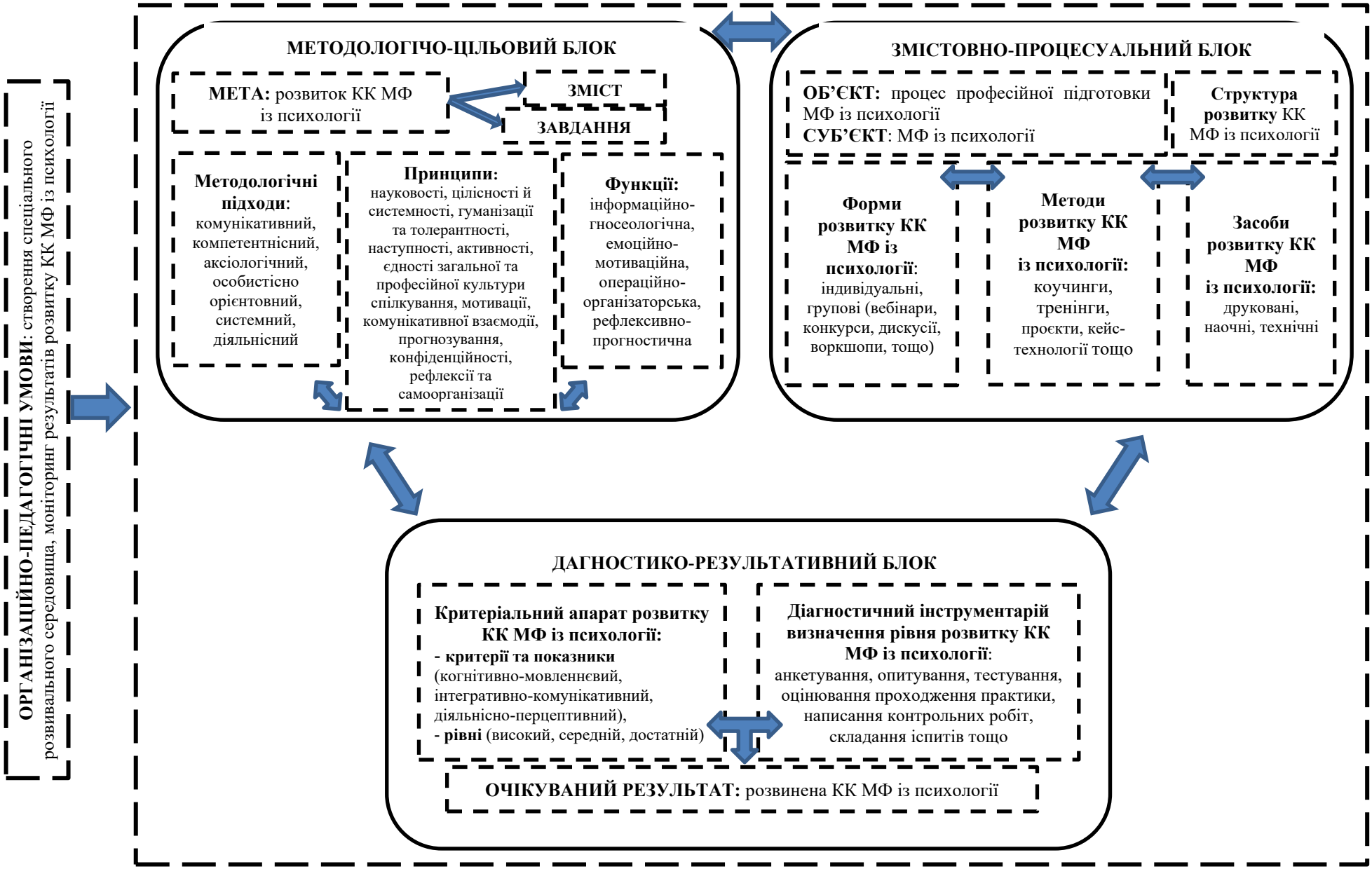

Рис. 2.2. Структурно-функціональна модель системи розвитку КК МФ із психології

У професійній підготовці МФ Н. Онищенко виокремила «системний, діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, акмеологічний, контекстний, середовищний, студентоцентрований» підходи [121, с. 154]. Зазначимо, що вона спиралась на особливості підготовки майбутніх педагогів загалом, водночас уважаємо, що деякі підходи доцільно застосовувати й до МФ із психології.

С. Нестуля виділила такі підходи: «компетентніший, інтегрований, діяльнісний, ресурсно орієнтований, системний та лідерський», що спрямовані на підготовку «висококваліфікованих фахівців у галузі освіти, педагогіки, всебічний розвиток здобувачів вищої освіти й забезпечення конкурентоспроможності випускників на сучасному ринку праці за рахунок формування методичної компетентності, шляхом забезпечення розвитку потенціалу та можливостей самореалізації студентів, формування лідерських якостей, використання тренінгових технологій та інновацій» [112, с. 28].

Як слушно зауважили О. Коваленко, Н. Брюханова та Н. Корольова, «утворення на основі структури особистості системи професійних компетенцій і, далі, – виділення й розкриття у кожній із компетенцій професійної спрямованості, знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей та здібностей фахівця стає можливим завдяки системній інтеграції діяльнісного, особистісно орієнтованого й компетентнісного підходів» [68, с. 14].

О. Корняка вважає, що «комунікативний напрямок підходу до становлення комунікативно компетентної особистості передбачає вироблення вмінь і навичок міжособистісної взаємодії, розвиток культури спілкування, комунікативну творчість. Здобутий особистістю у навчальній та міжособистісній взаємодії психологічний інструмент комунікації забезпечує її зв’язок із соціумом і виконання професійних завдань» [75, с. 34].

Л. Руденко, Р. Сірко, О. Стельмах та О. Вавринів визначили, що формування комунікативної культури МФ із психології «ґрунтується на ідеях культурологічного, аксіологічного, особистісноорієнтованого, синергетичного, діяльнісного й компетентнісного підходів до її формування,

націлена передусім на розвиток особистості студента, його мотивації до самоосвіти й саморозвитку, уміння бути гнучким у процесі професійної взаємодії, готовності до постійного зростання, соціальної та професійної мобільності» [177, с. 7].

Аналіз психолого-педагогічної літератури [8; 14; 15; 62; 108; 139; 140; 142; 148; 170; 177; 201; 204; 209; 235; 238; 242; 249; 260; 272] дав підстави зупинитися на таких підходах: комунікативний, компетентнісний, аксіологічний, особистісно орієнтований, системний та діяльнісний. Відповідно до логіки дослідження проаналізуємо ці підходи детальніше.

Комунікативний підхід уважаємо ключовим у процесі розвитку КК МФ із психології адже він ґрунтується на опануванні необхідних компетенцій шляхом комунікації із одногрупниками, педагогами, однодумцями під час їх ПП. Водночас урахування цього підходу сприятиме практичному оволодінню теоретичними знаннями про норми й традиції комунікації, зокрема професійної.

М. Прищак обґрунтувала комунікативний підхід в педагогіці як універсальний інструмент, що «визначає, розкриває, актуалізує комунікацію як онтологічну, телеологічну, аксіологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти (педагогіки). Методологічно-гносеологічною суттю комунікативного підходу в освіті (педагогіці) є розгляд (дослідження) освітніх (педагогічних) явищ через призму (в контексті) поняття освітньо-педагогічної (педагогічної) комунікації» [154, с.93].

А. Струк уважає, що комунікативний підхід у підготовці МФ – це «цілісне відносно стійке особистісне утворення, що має складну структуру, важливими складниками якої є мовні та мовленнєві компоненти, що забезпечують умотивованість і цілеспрямованість дій стосовно досягнення цілей комунікативної діяльності» [193, с. 250].

Погоджуючись із М. Прищаком та А. Струком, зазначимо, що комунікативний підхід у ПП є головним способом викладу навчального матеріалу, обміну інформацією, дискутування, обговорення.

На думку О. Петрук, комунікативний підхід сприяє активному використанню мови задля «спілкування, письмового і усного обміну знаннями, думками, інформацією, націлює на формування і розвиток умінь з усіх видів мовленнєвої діяльності, опанування ефективних стратегій спілкування у різних видах інтелектуальної і практичної діяльності» [134, с. 2].

Отже, застосування цього підходу у процесі дослідження розвитку КК МФ із психології відображатиме сутність КК, різноманіття методів, прийомів, технік комунікації, які сприятимуть розширенню можливостей для реалізації культури спілкування із клієнтами.

Компетентнісний підхід зорієнтований на вироблення у МФ умінь та навичок практичного застосування набутих знань під час ПП шляхом залучення до різних професійних ситуацій, а також розвитку їх особистісних якостей. Метою обрання компететнісного підходу, як підґрунтя дослідження розвитку КК МФ із психології «є досягнення не лише певного рівня підготовка випускника, а й його здатності працювати в сучасних умовах динамічних змін, як у світі технологій, так і в суспільному житті» [253, с. 33]. Урахування цього підходу до розвитку КК МФ із психології є ключовою складовою у підготовці фахівців задля формування їх компетентністого ставлення до майбутньої професійної діяльності.

Нам імпонує твердження В. Єгорової, що «компетентнісний підхід є сучасним, актуальним і перспективним напрямом досліджень у педагогіці вищої школи в усьому світі», адже «виховання компетентної особистості, котра володіє глибокими знаннями, високими моральними якостями і є професіоналом, уміє діяти належно у вирішальних ситуаціях, застосовуючи знання і вміння, беручи на себе відповідальність за свою діяльність, є головним завданням нинішньої школи» [46, с. 190].

Компетентнісний підхід у ПП МФ, за І. Матійників, «підсилює практичну орієнтованість освіти, підкреслює роль досвіду, вмінь практично реалізувати знання, встановлюючи підпорядкованість знань уміннями та акцентує увагу на результатах освіти, розглядаючи їх не як суму засвоєних відомостей,

а здатність людини вирішувати життєві й професійні проблеми, діяти в різних проблемних ситуаціях» [100, с. 48-49; 180].

На думку Ю. Вінтюк, ПП МФ із психології з урахуванням компетентнісного підходу «повинна спрямовуватися на розвиток вмінь вищого порядку, спрямованих на комплексну й послідову роботу над вирішенням наявних проблем, що передбачає підвищення їхньої самостійності у професійній діяльності та відповідальності за одержані результати» [24, с. 249].

Як бачимо, урахування зазначеного підходу має сприяти набуттю професійного досвіду МФ із психології під час їх ПП шляхом опанування необхідних компетенцій, формуванню світогляду МФ про норми та традиції міжособистісної комунікації, самовдосконалення КК тощо.

Підсумовуючи зазначимо, що в системі ПП МФ, зокрема й МФ із психології, компетентнісний підхід спрямований не на проінформованість щодо комунікації, способів взаємодії, технік тощо, а на уміння вирішувати проблеми, спираючись на отриманні знання, уміння, навички, а також власні особистісні якості МФ із психології за допомогою комунікації.

Наступним підходом є аксіологічний. Відповідно до цього підходу ПП МФ із психології пов’язана із формуванням у них загальнолюдських цінностей, що відповідають ідеям гуманізму й толерантності комунікації.

С. Вітвицька, досліджуючи аксіологічний підхід виховання МФ, зазначила, що «у психології категорія цінностей розглядається у взаємозв’язку з діяльністю, поведінкою, потребами, мотивами, спілкуванням тощо», оскільки вони пов’язані із «пізнавальними процесами особистості, з формуванням її емоційно-вольової сфери» [25, с. 64].

Л. Нікогосян та Ю. Асєєва переконані, що «аксіологічний підхід властивий гуманістичному напрямкові, оскільки людина розглядається в ньому як найвища цінність суспільства і самоціль суспільного розвитку» [116, с. 33].

Окреслений підхід, за О. Шолох, у системі ПП МФ із психології повинен сприяти усвідомленню того, що «основним інструментом його діяльності,

окрім тестів і спеціальних психологічних методик, має виступати його власна особистість зі сформованими життєвими і особистісними цінностями» [235, с. 180].

Оскільки професійна діяльність МФ із психології передбачає комунікативну взаємодію із кожним клієнтом, то важливо звернути увагу на те, що розвиток їх КК пов'язаний і з толерантним ставленням до клієнта, із проявом гуманності, щирості, доброзичливості, толерантною спрямованістю процесу комунікації, адже комунікативна толерантність «характеризується діалогічністю, рівноправністю партнерів у співпраці, готовністю будувати взаємодію на основі поваги, довіри, розуміння, високим рівнем сформованості комунікативних умінь та навичок, адекватним використанням вербальних і невербальних засобів, альтруїстичною спрямованістю» [197, с. 6]. Отже, МФ із психології повинен уміти контролювати свої емоції, настрій, почуття, особистісне ставлення до клієнта за його віком, статтю, соціальним статусом тощо.

Урахування висвітленого підходу при розробці моделі системи розвитку КК МФ із психології буде сприяти спрямованості досліджуваного процесу на опанування МФ із психології загальнолюдських цінностей, переконань про неповторність співрозмовника, формування поваги й гідності до особистості клієнта під час спілкування, підтримці взаємозв'язку між розвитком їх морально-особистісних й соціально-культурних цінностей.

Із вищезазначеним підходом пов'язаний особистісно орієнтований підхід до розвитку КК МФ із психології. Особистість МФ із психології у ПП є центральним об'єктом для розвитку та вдосконалення. Тому процес розвитку їх КК повинен спиратися на індивідуальні здібності, можливості, погляди, принципи задля якісного розвитку особистості, а відтак і його компетентностей.

Н. Брюханова та Н. Корольова переконані, що використання цього підходу в контексті реформування системи підготовки МФ «має здійснити свободу вибору, оригінальність рішень, творче ставлення до ситуацій, а це неможливо без урахування задатків людини, розкриття її внутрішнього світу, цілеспрямованого розвитку професійно важливих якостей» [18, с. 69].

Розвиток КК майбутніх фахівців із психології, на думку І. Пузь та О. Шевченко, передбачає «застосування особистісно-орієнтованого підходу до навчально-пізнавальної діяльності, який передбачає визнання особистості студента як найвищої цінності; залучення студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності; формування позитивної професійної «Я-концепції»; усвідомлення студентами нерозривного взаємозв'язку та взаємозалежності між рівнем розвитку професійно-комунікативних якостей та ефективністю професійної комунікативної діяльності; навчально-методичне забезпечення розвитку професійної комунікативної компетентності; формування у студентів готовності та бажання здобувати професійні знання, вміння і навички» [56, с. 156; 170].

О. Низовець дійшов висновку, що такий підхід є головним методологічним підходом розвитку КК МФ із психології, оскільки «особистісні характеристики виступають детермінантами розвитку основних складових структури комунікативної компетентності і визначають рівні її сформованості» [113, с. 12].

Погоджуємось із вищецитованими науковцями та вважаємо за необхідність спиратися на особистісно орієнтований підхід при дослідженні процесу розвитку КК МФ із психології, оскільки кожен із МФ має власну систему поглядів, має індивідуальний рівень розвитку, швидкість опанування знаннями тощо.

Наступний підхід до розвитку КК МФ із психології – системний.

Системний підхід реалізується у відображенні внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи розвитку КК МФ із психології, сприяє єдності учасників ПП щодо формування гармонійних відносини між ними, передбачає «розвиток особистості у цілісному інтегративному освітньому середовищі; моделювання сприятливих умов для саморозкриття, самореалізації, самовираження особистості та налагодження гармонійних міжособистісних відносин з одногрупниками, викладачами, адміністрацією, співпрацівниками тощо» [198, с. 19].

Урахування системного підходу під час дослідження процесу розвитку КК МФ із психології дозволить організувати цілеспрямований процес зважаючи на системність (єдність цілі, підходів, принципів, форм та методів, засобів, передбачуваних результатів розвитку КК).

А. Литвин та Л. Руденко переконані, що ПП МФ із психології повинна відбуватися з урахуванням «діяльнісного підходу до опанування фахом, що дає змогу оптимально структурувати навчання на основі єдності психологічної теорії та практики і забезпечує надійне підґрунтя всіх видів роботи психолога; соціально-психологічного вивчення людини… положень системного підходу щодо пізнання психічної реальності, який сприяє адекватній постановці проблем і навчальних завдань, орієнтує освітній процес на розкриття цілісного образу людини та її особистісного потенціалу» [93, с. 70-71].

Діяльнісний підхід «передбачає залучення молоді до різних видів діяльності (спільної навчальної, практичної, виховної, соціальної, самостійної тощо), що сприятимуть становленню суб'єктної позиції майбутніх фахівців в освітньому процесі, максимальній активізації індивідуально-творчого потенціалу особистості, саморозкриттю, багатосторонній комунікації, розвитку особистісних якостей, вихованню багатого духовного, морального, етичного світу молоді тощо» [198, с. 21].

Отже, урахування діяльнісного підходу буде сприяти практико-орієнтованому застосуванню знань, удосконаленню навичок у конкретних типових та непередбачуваних комунікативних ситуації. Цей підхід забезпечить практичне набуття досвіду МФ із психології, що буде сприяти розвитку та вдосконаленню їх КК.

Визначені методологічні підходи є концептуальним орієнтиром в організації процесу розвитку КК МФ із психології, у визначенні змісту та засобів досягнення мети.

Розвиток КК МФ із психології повинен ґрунтуватися на загальнонаукових та спеціальних принципах.

Принципом є «правило, що виникає у результаті суб'єктивно обдуманого

досвіду людей»; «першооснова, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорій, науки; внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності» [97; 21, с. 36]; «внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності» (енциклопедичний словник з державного управляння) [44, с. 560–561]; слушним є трактування цього феномену, що надане у словнику-довіднику з професійної педагогіки [186, с. 149], а саме: «правило, що виникло в результаті об'єктивно осмисленого досвіду; тобто головні положення, що визначають і підхід до проблеми, і методику одержання емпіричних та наукових фактів, і їхній аналіз» [186, с. 149].

Враховуючи особливості професійної діяльності педагогів ЗВО, Л. Нестеренко виділила такі принципи: «гуманістичний і системний, принцип єдності свідомості та діяльності, андрагогічний»; «принцип спільної діяльності, принцип опори на досвід тих, хто навчається, принцип індивідуалізації навчання, принцип актуалізації результаті» [111, с. 11-12].

Спеціальними принципами вважаємо такі, що спрямовані на досягнення мети з урахуванням особливостей професійної діяльності. Проаналізуймо погляди науковців щодо принципів розвитку КК МФ із психології.

Методологічними принципами у психології традиційно вважають «принцип детермінізму, принцип єдності психіки і діяльності, принцип розвитку, принцип відображення, принцип системності» [192, с. 50-51].

О. Низовець звернула увагу на спеціальні принципи тренінгової діяльності для розвитку КК МФ із психології: «принцип активності; принцип дослідницької (творчої) позиції; принцип об'єктивації (усвідомлення) поведінки; принцип партнерського (суб'єкт/суб'єктного) спілкування» [115, с. 359].

Спираючись на вищезазначені погляди науковців та враховуючи особливості професійної діяльності МФ із психології, нами було визначено такі принципи розвитку КК:

загальнонаукові принципи:

1) принцип науковості полягає у відповідності розвитку КК МФ із психології активним науковим здобуткам (сучасні технології, методики, методи та засоби; провідні погляди науковців, методологічні підходи тощо);

2) принцип цілісності й системності спрямований на розвиток КК МФ із психології як системи взаємодії структурних компонентів, із внутрішніми та зовнішніми взаємозв'язками;

3) принцип гуманізації та толерантності пов'язаний із формуванням у МФ загальнолюдських цінностей, морально-духовних поглядів, усвідомленням своєї ролів житті, поваги до клієнта його особистості та проблем;

4) принцип наступності забезпечує поступовий, цілеспрямований та безперервний розвиток КК щодо вдосконалення компетенцій МФ із психології;

5) принцип активності проявляється у свідомому прагненні МФ до розвитку власної КК, удосконалення набутих компетенцій;

спеціальні принципи:

1) принцип єдності загальної та професійної культури спілкування, що реалізується в опануванні МФ із психології норм поведінки із клієнтами, традицій спілкування із уміннями підтримувати бесіду за допомогою вербальних і невербальних засобів мовлення;

2) принцип мотивації, що пов'язаний із умінням підтримувати та зберігати внутрішні та зовнішні мотиви до розвитку власної КК, вирішення професійних проблем;

3) принцип комунікативної взаємодії, що ґрунтується на умінні контролювати власну поведінку, бажанні комунікувати з клієнтами, адекватно сприймати співрозмовника ґрунтуючись на емпатії, повазі, довірі до клієнта, що сприяє прояву ініціативи, впевненості, самостійності у застосування необхідних методів, форм, засобів для досягнення мети;

4) принцип прогнозування щодо вирішення кожної конкретної проблеми з урахуванням власного ставлення вирішувати проблему клієнта, рівня

складності, застосування різних прийомів, передбачення можливих труднощів тощо;

5) принцип конфіденційності, збереження особистісних даних своїх клієнтів, прояву відповідальності;

6) принцип рефлексії та самоорганізації полягає у формуванні в МФ із психології здатності до: самокритики, самооцінювання власної комунікативної професійної діяльності, регулюванні процесу комунікації відповідно до ситуації.

Вищезазначені принципи передбачають добір та застосування відповідних функцій, що сприятимуть ефективному й всебічному розвитку КК МФ із психології.

Розвиток КК МФ із психології має відповідне функціональне навантаження.

На думку О. Корніяки, КК передбачає реалізацію суб'єктом «комунікативну, перцептивну й інтерактивну» функції [78, с. 5].

І. Ковальчук визначила функції навчальних дисциплін гуманітарного циклу відповідно до формування КК майбутніх офіцерів: «інформаційну, загальнокультурну, розвивальну, пізнавальну та виховну» [70, с. 38-39]. Також до головних функції розвитку комунікативної культури МФ педагогічного профілю в умовах магістратури відносять: інформативно-гносеологічну, що «передбачає засвоєння й обмін професійною інформацією щодо власної комунікативної грамотності, сучасних методик засвоєння граматичних основ та граматичної правильності мовлення»; мотиваційно-комунікативну, яка «спрямовує та регулює професійну діяльність майбутніх вихователів щодо розвитку КК в умовах магістратури, спонукає до саморозвитку та самовдосконаленню у процесі крос-культурної взаємодії, етики спілкування, реалізації власного творчого потенціалу»; діяльнісно-рефлексивну, що «забезпечує синтез особистісних якостей, теоретичних знань, умінь, практичних навичок та здатностей майбутніх вихователів ЗДО успішно здійснювати подальшу фахову діяльність» [204, с. 114-115].

На думку І. Давидченко, до функцій структури формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів необхідно враховувати: «цілепокладальну, діагностико-прогностичну, мотивувальну, особистісно-творчу, комунікативно-когнітивну, аксіологічну, діагностико-коригувальну, стабілізаційну та рефлексивно-стимулювальну» функції [37, с. 121-122].

Ураховуючи думки вищецитованих учених, серед функцій розвитку КК МФ із психології виділяємо такі:

1) інформаційно-гносеологічна – передбачає засвоєння знань щодо культури спілкування, різноманітності типів характерів, існуючих вербальних та невербальних засобів комунікації, обізнаності норм комунікативної поведінки тощо; характеризується вербальним та невербальним обміном інформацією; пов’язана із формуванням умінь систематизувати, структурувати, узагальнювати, передавати інформацію здобуту під час комунікації; відображає сутнісні характеристики професійної КК МФ із психології, такі як: особистісні якості (здатність до сприйняття, аналізу, відтворення), інтегроване поєднання знань та умінь (уміння логічно, аргументовано, чітко будувати усне й письмове мовлення, висловлювати свої думки). Недостатня розвиненість цієї функції призводить до труднощів у вигляді інформаційного дефіциту щодо норм мови, культури спілкування, обмеженості у сприйнятті співрозмовника вербальними й невербальними засобами тощо;

2) емоційно-мотиваційна – спрямовує процес їх ПП на розвиток власної мотивації до здійснення професійної діяльності шляхом комунікації, мотивації своїх клієнтів, толерантності, соціальної спрямованості на партнерів з комунікації; бажання розуміти емоційний стан співрозмовника (настрій, емоції, почуття, психологічний стан тощо). Недосконалий розвиток цієї функції обумовлює виникнення між учасниками комунікації непорозумінь, розбіжностей щодо цілей чи цінностей;

3) операційно-організаторська – сприяє регулюванню власної поведінки та співрозмовників задля досягнення бажаного впливу на їх думки, потреби та

дії; передбачає оволодіння знаннями та вміннями (готовність до співпраці заради спільної мети тощо), здатністю знаходити організаційно-управлінські рішення у будь-яких комунікативних ситуаціях та готовності нести за них відповідальність;

4) рефлексивно-прогностична – спонукає до здійснення самооцінки, саморегулювання, саморефлексії та усвідомлення необхідності постійного розвитку власної КК, професійного самовдосконалення у процесі комунікації; сприяє розвитку здатності МФ із психології передбачати перебіг комунікативної взаємодії із співрозмовником задля вирішення проблем; виявляється у гнучкій реакції на динаміку процесу комунікації, з урахуванням обставин та середовища.

Визначені функції розвитку КК МФ із психології сприятимуть поліпшенню МФ здібностей виражати власні думки, мати досконалу техніку мовлення, уміти слухати й розуміти співрозмовника, і найголовніше – вирішувати проблеми з якими до них звернулися клієнти / колеги.

Отже, методологічно-цільовий блок моделі системи розвитку КК МФ із психології характеризується цільовою спрямованістю (завдання та мета), підходами й принципами до розвитку КК МФ із психології, а також визначеними функціями, що враховують специфіку професійної діяльності.

Наступним блоком структурно-функціональної моделі системи розвитку КК МФ із психології є змістовно-процесуальний, до якого відносимо об’єкт, суб’єкт, структуру, форми, методи й засоби розвитку КК МФ із психології.

Об’єктом визначено процес професійної підготовки МФ із психології. Суб’єктом є МФ із психології.

Згідно із структурою розвитку КК МФ із психології освітнім результатом їх підготовки є комплекс компетенцій, які відповідають соціально-вольовому, інтегративно-діяльнісному, когнітивно-мотиваційному, комунікативно-рефлексивному компонентам зазначеної структури із відповідними компетенціями (п.п. 1.3). Зміст цих компонентів ураховує теоретичне опанування знаннями щодо реалізації процесу комунікації у власній

професійній діяльності, а також практичне застосування набутих компетенцій. Взаємодетермінованість та єдність цих компонентів сприяють всебічному розвитку висококваліфікованих фахівців із психології, удосконалення їх КК.

О. Коваленко дійшла висновку, що система ПП МФ із психології повинна постійно удосконалюватись та розширюватися, наприклад, «загальна характеристика міжособистісних стосунків і спілкування старої людини, структура та функції міжособистісного спілкування в пізньому віці, механізми та чинники міжособистісного спілкування літніх осіб, показники різних компонентів міжособистісного спілкування осіб цього віку»; практичні заняття «присвячені встановленню специфіки особистісних рис і психічних станів літніх осіб, комунікативних якостей їхньої особистості (зокрема комунікативних і організаторських здібностей, емпатійності), соціально-психологічної адаптованості та психологічного благополуччя осіб цього віку») [67, с. 41-42].

Розвиток КК МФ із психології здійснюється через різні шляхи реалізації цього процесу, а саме через форми, методи та засоби.

Ю. Карпюк зазначила, що під час ПП МФ із психології до розвитку КК варто застосовувати «активні форми групової взаємодії, серед яких можна виділити соціально-психологічні тренінги та тренінги розвитку комунікативної компетентності в ході яких учасники мають можливість отримати досвід спілкування в конкретних комунікативних ситуаціях, шляхом використання методів моделювання та рольових ігор» [57, с. 286].

О. Низовець уважає, що найбільш доцільною формою розвитку КК МФ із психології є проведення комунікативних тренінгів, що передбачають «розвиток особистісних властивостей студентів, які зумовлюють високий рівень комунікативної компетентності, при збереженні традиційних засобів формування професійних якостей через удосконалення навичок та умінь, які виявляються необхідними у професійній діяльності психолога» [113, с. 12].

До тренінгової діяльності як до форми розвитку КК МФ із психології звертались також С. Березка та А. Кузнецова, зазначивши, що «вдало

побудована система тренінгових занять, з урахуванням складної та багатокомпонентної структури комунікативної компетентності, дозволяє студентам опанувати усіма гнучкими навичками, які необхідні для успішної діяльності практичного психолога» [9, с. 347].

Л. Бадюл та Л. Цибух зауважили, що на розвиток КК МФ впливають творчі вправи, адже «ділові та особистісно-орієнтовані ігри розвивають логіку, уміння планувати діяльність, формулювати власні пропозиції і в той же час прислухатися до точки зору інших, ефективно спілкуватись, приймати нестандартні рішення» [4, с. 6].

Застосування «кейс-технологій, або case-study, проведення круглих столів, мозкового штурму; дебатів» [172, с. 61-62], сприяють, на думку Н. Рабецької, успішному формуванню та розвитку КК майбутніх фахівців різних сфер, зокрема психології.

Отже, під час розвитку КК МФ із психології, спираючись на висновки вищецитованих учених, найбільш дієвими формами роботи визначаємо ділові ігри, моделювання сценаріїв, обговорення, вебінари, воркшопи («навчальний захід (поряд із семінарами, курсами, майстернями), де учасники активно вивчають інформацію самостійно; висока взаємодія в групі, ініціативність та самостійність учасників, практичний досвід та особисті переживання» [13; 26; 66; 206]), змагання, конкурси й тренінги («система інтенсивної підготовки фахівців із психології до майбутньої фахової діяльності» [126, с. 6]), що дозволяють обмінюватися досвідом, поглядами, ідеями з актуальних тем. Застосування тренінгів буде сприяти розвитку КК МФ із психології, адже передбачають комунікативну взаємодію всіх учасників. Доречно застосовувати інтерактивні методи роботи: проєкти, кейс-технології («використання конкретних випадків (ситуацій, історій, тексти яких називаються «кейсом») для спільного аналізу, обговорення або вироблення рішень» [131, с.132]), портфоліо («певний комлекс документів, зразки робіт, візуальні матеріали тощо, що відображають можливості та досвід фахівця у вибраній галузі; одна з важливих складових успішного пошуку роботи через Інтернет» [153]) тощо, а також

групові (лекції, семінари, конференції), які дозволять працювати одночасно із кількома співрозмовниками; індивідуальні бесіди та консультації, а головною формою розвитку КК МФ із психології вважаємо практичні заняття.

До засобів розвитку КК МФ із психології належать друковані (посібники, підручники, довідники), наочні (картотеки, плакати, схеми) та технічні (мультимедійне забезпечення). Уважаємо, що важливо здійснювати роботу із фото, відео та аудіо матеріалами для аналізу емоцій, почуттів, міміки тощо.

Отже, змістовно-процесуальний блок характеризується теоретико-практичним змістовим навантаженням процесу розвитку КК МФ із психології, що враховує специфіку їх професійної діяльності, особливості комунікації із клієнтами.

Діагностико-результативний блок включає: критеріальний апарат розвитку КК МФ із психології, діагностичний інструментарій оцінки рівня розвитку КК МФ із психології та очікуваний результат упровадження розробленої моделі системи розвитку КК МФ із психології.

Відповідно до з'ясованих критеріїв (когнітивно-мовленнєвий, інтегративно-комунікативний, діяльнісно-перцептивний) та показників (п.п. 1.4) можливе визначення рівнів розвитку КК МФ із психології: високий, середній, достатній. Із метою вимірювання показників за вищезазначеними критеріями та виявлення рівнів розвитку досліджуваного процесу необхідно послуговуватися інструментами здійснення діагностики.

До діагностичного інструментарію відносимо: анкетування, опитування, тестування, оцінювання проходження практики, написання контрольних робіт, складання іспитів, заліків тощо. Погоджуємось із І. Соколової про те, що діагностичні технології та методики «повинні насамперед відповідати вимогам практичності, тобто бути не тільки інформативними та надійними, але й простими, зручними в роботі, не потребувати значних фінансових та часових витрат» [188, с. 200].

Очікуваним результатом упровадження авторської моделі є розвинена КК

МФ із психології, що досягається завдяки розвитку змістового наповнення всіх блоків структурно-функціональної моделі.

Уважаємо, що єдність трьох блоків моделі системи розвитку КК МФ із психології забезпечить більш якісну підготовку конкурентоспроможних фахівців, КК яких буде високорозвинена як і решта професійних компетентностей. Отже, очікуваним результатом взаємодії блоків цієї моделі є досягнення ключової мети – розвинена КК у МФ із психології. Проте, на нашу думку, реалізація висвітленої моделі системи можлива завдяки забезпечення організаційно-педагогічних умов розвитку КК із психології, адже «важливим на цьому етапі є створення таких умов навчально-виховного процесу, які б відповідали особливостям й закономірностям не тільки особистісного розвитку студента, але і його професійного становлення як фахівця» (І. Пузь, О. Шевченко) [170, с. 150]; «формування та розвиток компетентностей шляхом створення певних педагогічних умов в освітньому процесі, які забезпечують формування уміння ефективно розв’язувати професійні завдання» [202, с. 72]; «сенс організації освітнього процесу відображається у створенні умов для формування досвіду самостійного вирішення студентами пізнавальних, комунікативних, організаційних, моральних та інших проблем, що становлять зміст освіти» (Л. Руденко, Р. Сірко, О. Стельмах, О. Вавринів) [177, с. 6].

О. Єжова зазначила, що організаційно-педагогічні умови «є необхідними обставинами, які сприяють та уможливлюють досягнення очікуваного результату внаслідок здійснення педагогічного процесу» [47, с. 40].

Уважаємо, що створення спеціальних умов для розвитку КК МФ із психології буде сприяти й формуванню «світогляду особистості, її життєвої самоідентифікації й самореалізації в майбутній професійній діяльності потребує побудови освітнього процесу на засадах цілісності, органічного інтегрування спільних гуманістичних смислів і духовно-моральних цілей» [177, с. 14].

Здійснений аналіз наукової психолого-педагогічної літератури [15; 42; 63; 145; 146; 151; 170; 177; 191; 201; 203; 214; 237; 244; 246; 266; 268; 270; 273; 275]

дав змогу виявити організаційно-педагогічні умови розвитку КК МФ із психології: створення спеціального розвивального середовище, моніторинг результатів розвитку КК МФ із психології [226].

Професійна підготовка майбутніх фахівців, на думку А. Кравчені, має «здійснюватися у розвивальному середовищі через творчу, креативну взаємодію та розвиток особистості викладачів і студентів, що ґрунтується на різноманітному діяльнісному спілкуванні, в ході якого відбувається їх взаємне збагачення» [86, с.92].

О. Молчанюк зауважила, що серед спеціальних умов ПП майбутніх педагогів біології має бути «конструювання у закладі вищої освіти педагогічно доцільного екологічно розвивального середовища, коли студенти можуть самостійно здобувати й застосовувати в діяльності досвід ціннісного ставлення до природи» [105, с. 417].

Створення спеціального освітнього розвивального середовища для формування та розвитку професійної свідомості МФ із психології передбачає: «оперативне оновлення інформації, що супроводжує навчальний процес; зміну форм та методів навчання і забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії студентів» [42, с. 59]; «поєднання формалізованого навчального матеріалу та новітнього знання; незалежність від форми навчання, місця і часу засвоєння матеріалу» [42, с. 59]; освітній процес за наявності такого середовища буде спрямований на самореалізацію, саморозвиток, самовдосконалення МФ із психології; усвідомлення власної значущості, потреби в розвитку КК, її удосконаленні; за цієї умови буде відбуватися ефективна комунікативна взаємодія суб’єктів, де кожен здатен до співпраці; підтримка мотивації до пізнавальної активності МФ із психології, до розвитку КК; організація взаємозв’язку аудиторної, позааудиторної діяльності та проходження практики; використання в освітньому процесі нових ефективних педагогічних технологій.

Поняття «моніторинг» у вищій освіті розуміють як: «певний алгоритм сукупності дій щодо оцінювання ефективності системи управління якістю

професійної підготовки майбутніх учителів інформатики, а результати оцінювання враховуються при ухваленні управлінських рішень та прогнозуванні подальшого розвитку досліджуваних процесів» [42, с. 94]; він «передбачає чітку оцінку рівнів сформованості досліджуваного явища за кожним із критеріїв та, за необхідності, корекцію даного процесу» [14, с.147].

Моніторинг результатів КК МФ із психології – певний алгоритм діагностування рівнів розвитку їх КК протягом усього періоду із метою виявлення динаміки її розвитку. Відповідно до моніторингу результатів здійснюється оцінка «двома основними взаємопов'язаними способами: поточні спостереження за навчальною діяльністю майбутніх фахівців та перевірка їхніх знань і вмінь», що «дає змогу скласти уявлення про їхні комунікативні здібності, пізнавальні можливості, ставлення до вдосконалення власних професійно-комунікативних якостей, виявити рівень самостійної підготовки» (Л. Руденко, Р. Сірко, О. Стельмах, О. Вавринів) [177, с.43-44].

Водночас у систему ПП «мають входити засоби контролю та оцінювання, через які здійснюється зворотній зв'язок між учасниками навчального процесу» [49, с. 130], які передбачають регулярний збір інформації щодо динаміки розвитку КК, об'єктивний аналіз результатів та прийняття відповідних рішень щодо вдосконалення процесу розвитку КК у МФ із психології.

Підсумовуючи зазначимо, що завдяки урахування цих умов можливий якісний розвиток КК МФ із психології, самоактуалізація особистісного потенціалу, формування навичок спілкування, орієнтирів на професійну перспективу та світоглядних позицій професійної діяльності, що відповідають комунікативній діяльності та цілям професійної діяльності МФ цього напряму підготовки.

Висвітлені організаційно-педагогічні умови будуть сприяти забезпеченню єдності й дієвості трьох блоків моделі системи розвитку КК МФ із психології та направлені на досягнення очікуваного результату: розвинена КК МФ із психології. Розроблена структурно-функціональна модель системи розвитку КК

МФ із психології спрямована на підготовку кваліфікованих фахівців, які мають високий рівень розвитку КК, що забезпечують ефективну майбутню діяльність.

2.3. Практична реалізація структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології

Упровадження структурно-функціональної моделі системи розвитку КК майбутніх фахівців із психології планується під час формувального етапу педагогічного експерименту в освітній процес Української інженерно-педагогічної академії та Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради за наступними етапами: підготовчим, корегуючим, основним.

Підготовчий етап – розробка алгоритму проведення формувального етапу педагогічного експерименту: визначення суб'єктів (ЗВО та кількості учасників, що візьмуть учать в експерименті) й об'єкту (процес професійної підготовки МФ із психології); тривалості педагогічного експерименту (за відповідними етапами – констатувальним, формувальним, контрольним); обґрунтування цілі – розвиток КК МФ із психології); окреслення завдань, що сприятимуть розвитку даної компетентності у процесі професійної підготовки; переліку конкретних необхідних методів, форм та засобів (бесід, коучингів, семінарів, факультативів, семінарів, конкурсів тощо) направлених на підвищення рівня розвитку КК МФ із психології; формулювання організаційно-педагогічних умов розвитку КК МФ із психології (створення спеціального освітнього розвивального середовища; моніторинг результатів) тощо.

Корегуючий – розробка та корегування змістового наповнення відповідних методів, форм, засобів із метою підвищення рівня розвитку КК МФ із психології, а також здійснення інформаційного супроводу та проведення моніторингу впровадження навчально-методичного комплексу задля з'ясування його результативності.

Проміжні результати здійснення даного супроводу, рівень наявної сформованості й поступовий розвиток КК МФ із психології планується обговорюватися на засіданнях кафедр практичної психології Української інженерно-педагогічної академії та педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. У разі потреби на формувальному етапі педагогічного експерименту будуть застосовані відповідні корекційні заходи, надаватимуться рекомендації тощо.

Перед початком проведення формувального етапу педагогічного експерименту для здобувачів вищої освітит експериментальної групи (ЕГ) заплановано проведення вебінару «Алгоритм розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» із використанням платформи Zoom (рис. 2.3.)

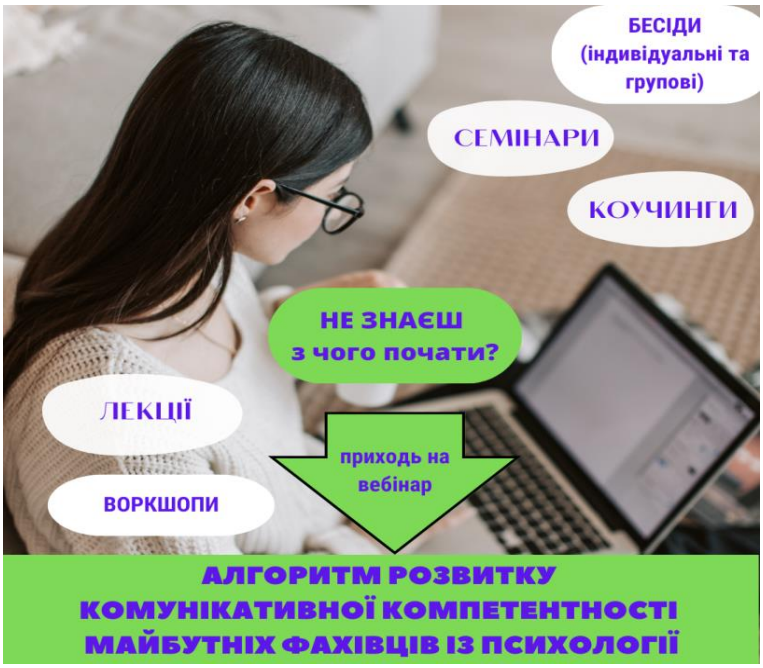

Рис. 2.3. Інформаційне повідомлення щодо проведення вебінару «Алгоритм розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології»

Для слухачів вебінару планується представити перелік заходів щодо розвитку їх комунікативної компетентності, які розроблені ґрунтуючись на

науково-педагогічні та методичні напрацювання вітчизняних та зарубіжних дослідників [7; 13; 205; 207; 223; 228; 229; 240; 243; 252; 255; 265], а саме: цикл бесід «Майстерне оперування стилями спілкування психолога як запорука професійного успіху» (бесіди – «Стилі спілкування психолога» (Додаток Г), «Моделі спілкування психолога» (Додаток Д), «Прийоми ефективного спілкування» (Додаток Е)); тренінги для психологів – «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» (Додаток Ж), «Мотивація до розвитку комунікативної компетентності: мотиви та перешкоди» (Додаток К); коучинги – «Вербальне та невербальне спілкування як взаємозалежні компоненти якісної комунікації психолога» (Додаток Л), «Методи рефлексії» (Додаток М); психологічні воркшопи – «Емоційна стійкість» (Додаток Н), «Відновлення психологічних ресурсів» (Додаток П), семінари – «Інноваційна діяльність фахівців із психології у сучасних закладах освіти в умовах діджиталізації» (Додаток Р), «Діджитал ресурси підвищення рівня розвитку комунікативно компетентності психолога» (Додаток С), «Роль спілкування в структурі професійної діяльності фахівця із психології» (Додаток Т), «Психологічні аспекти комунікації між фахівцем та суб'єктом психологічного впливу» (Додаток У), «Теоретичні основи розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології в сучасних умовах» (Додаток Ф); конкурси – професійне есе «Розвиток комунікативної компетентності в професійно-науковому просторі» (Додаток Х), «Психотея гра чи реальність перенесена у гру» (Додаток Ц) тощо.

Також для респондентів ЕГ заплановано організувати психологічну студію «Psychological help», метою якої буде створення спеціального освітнього розвивального середовища (перша організаційно-педагогічна умова), що направлена не тільки на психологічну та освітню підтримку майбутніх фахівців, а й спрямована на розвиток їх комунікативної компетентності задля здійснення ефективної професійної діяльності.

У межах діяльності студії планується проведення індивідуальних та групових бесід, круглих столів «Дослідження нормативно-правової бази

психологічної служби та чинного законодавства», «Культура мови й мовлення, національна самосвідомість», «Етика й культура спілкування поза часом», «Гейміфікація як інструмент підвищення комунікативної компетенції з використанням AI», «Синергія ігрових технологій та штучного інтелекту в комунікативному розвитку» щорічної веб-конференцій «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога» тощо.

Під час проведення формувального етапу педагогічного експерименту (впровадження розроблених заходів) у роботі з майбутніми фахівцями експериментальної групи планується використовувати наступні інтегративні методи та форми – мозковий штурм, проблемний виклад, коучинг, вебінари, тренінги тощо.

Основний етап – упровадження розробленої структурно-функціональної моделі системи розвитку КК МФ із психології в освітній процес ЗВО, що приймають участь в педагогічному експерименті.

Із метою підвищення рівня розвитку КК МФ із психології планується впровадження в освітню діяльність вибіркового освітнього компоненту «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології». Наведемо структуру пропонованого освітнього компоненту (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Структура освітнього компоненту
«Розвиток комунікативної компетентності
майбутніх фахівців із психології»

Назви змістових модулів і тем	**Кількість годин денна форма**					
	усього	у тому числі				
		Л	П	Сем.	інд	с.р.
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
Змістовий модуль 1. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології як психолого-педагогічна проблема						
Тема 1. Проблеми розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології у сучасному суспільстві.	9	2	2	2		3
Тема 2. Термінологічний словник розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології..	9	2	2	2		3

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4	5	6	7
Тема 3. Структура розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.	9	2	2	2		3
Тема 4. Критеріальний апарат розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.	9	2	2	2		3
Тема 5. Модель розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.	9	2	2	2		3
Тема 6. Комунікативна грамотність як основа розвитку комунікативної культури.	9	2	2	2		3
Змістовий модуль 2. Технології розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології						
Тема 7. Комунікативна культура як чинник успішного управління конфліктами	9	2	2	2		3
Тема 8. Ефективне спілкування та взаємодія психолога з батьками/державними органами.	9		4	2		3
Тема 9. Техніка мовлення майбутнього фахівця із психології.	9		4	2		3
Тема 10. Сучасні технології професійної діяльності в процесі підвищення рівня комунікативної компетентності психолога.	9		4	2		3
Усього годин	90	14	26	20		30

Відповідно до запропонованої структури освітнього компоненту було розроблено навчально-методичний комплекс та укладено однойменний посібник [229], що складається із розроблених та адаптованих лекцій, практичних занять і переліку тематики семінарських занять.

Силабус вибіркового освітнього компоненту «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» представлена у Додатку Ш.

Для підвищення рівня розвитку КК МФ із психології (за всіма компонентами) у межах діяльності психологічної студії було заплановано проведення тренінгів. Наведемо фрагмент тренінгу «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології».

……

Вправа 6*. «Колективна поема»*

Мета: створення теплої, доброзичливої, продуктивної атмосфери в колективі; розвиток творчих здібностей, навичок співпраці, уміння доводити власну думку та поважати інших.

Обладнання: аркуші паперу, ручки/олівці

Час: 15-20 хв.

Тренер просить учасників підписати свої аркуші у правому верхньому куті. Кожен учасник має написати перший рядок, із якого буде починатися його поема та передати свій листок сусідові зліва, який дописує наступний рядок (продовження). Тренер може також взяти участь у написанні поеми. Після того, як кожен із учасників напише власний рядок, закінчена поема повертається до перших авторів. Тільки-но всі поеми будуть написані, учасники по черзі зачитують свої поеми, починаючи з тренера.

Підсумки вправи: Чи сподобалися вам отримані результати? Як ви вважаєте, від чого залежав успіх виконання цієї вправи?

Вправа 8. *«Антиреклама»*

Мета: занурення в проблему ефективного процесу комунікації шляхом виявлення недоліків, труднощів, бар'єрів тощо; розвиток критичного мислення та фантазії, комунікативної компетентності.

Час: 20-30 хв.

Тренер об'єднує учасників у 2-4 групи. Їм необхідно створити антирекламу щодо порушень норм спілкування із клієнтом: дитина, учасник субкультур, пенсіонер, молода подружня пара тощо. Кожна група повинна інсценувати якомога більше прикладів нехтування принципами успішного спілкування.

Підсумки вправи: Чи трапляються такі ситуації у реальній професійній діяльності психолога? Як можна вирішити ці проблеми?

……

Повний текст тренінгу подано у Додатку Ж.

Також для підвищення рівня розвитку КК (регулятивної, перцептивної, конфліктологічної, прогностичної, мовленнєвої, мотиваційно-ціннісної та інших компетенцій структури розвитку КК МФ із психології) у межах діяльності психологічної студії «Psychological help», планується проведення циклу бесід «Майстерне оперування стилями спілкування психолога як запорука професійного успіху» (Додаток Г, Д, Е), що направлені на опанування

різними стилями спілкування, ведення конструктивних діалогів, монологів, знаходження спільної мови зі співрозмовником, підвищення здатності опанування професійною термінологією, техніками тощо. Наведемо фрагмент бесіди «Стилі спілкування психолога», під час її проведення планується використовувати інтерактивний метод мозковий штурм, адже майбутнім психологам було підібрано запитання на які їм необхідно було швидко надати правильні та ґрунтовні відповіді.

……

– Найбільш розповсюдженим є стиль «дистанції». Він може мати різний вияв, але так чи інакше зводиться до суб'єктивного підкреслення відмінностей між партнерами: вікових, соціальних, професійних. Які наслідки може мати таке спілкування з клієнтом? *(Обмеження потенціалу спільної діяльності, спровокована авторитарність).*

– Яку роль насправді відіграє дистанція в професійних стосунках? Чи можна нівелювати роль дистанції в стосунках між психологом та клієнтом? *(Дистанція – показник провідної ролі учасників цілеспрямованого процесу учасників бесіди. Без дотримання певної дистанції в професійних стосунках ділова бесіда може перетворитися на панібратські взаємини).*

– Чи вважаєте Ви такий стиль спілкування доречним у професійних стосунках? *(Так, за умови дотримання оптимальних меж, що значною мірою залежить від рівня «емпатичних умінь» учасників бесіди).*

– Окремо дослідник виділяє «менторський» стиль, який можна вважати різновидом стилю «дистанції». Про менторський стиль говоримо, коли один із партнерів свідомо чи мимовільно під час розмови перебирає на себе роль наставника. Він може простежуватися також невербально – на рівні зовнішності, пози, міміки тощо. Чи будуть сприятливими в такому разі умови досягнення спільної мети співрозмовниками? Чому? *(Ні, бо тактика «наставника» має більше відштовхувальний, ніж об'єктивний вплив).*

– Як ви вважаєте, за якими критеріями могло відбутися таке розмежування стилів? *(За рівнем розуміння мети спілкування психолога з*

клієнтом, способів, у залежності від способів, засобів, прийомів та методів, стратегії спілкування).

Повний цикл бесід представлено у Додатках Г, Д, Е.

Результативності розвитку КК майбутніх фахівців із психології під час упровадження структурно-функціональної моделі системи розвитку даної компетентності також буде сприяти включення такого інтрективного методу, як конференція, однак ураховуючи умови сьогодення (пандемія, повномасштабна війна на території України) планується проведення онлайн-конференцій «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога».

Мета веб-конференції – розвиток професійної та комунікативної компетентності психологів, визначення інноваційних шляхів розвитку психологічної науки, сприяння особистісному самовдосконаленню психологів тощо.

Цільова аудиторія – науково-педагогічні працівники, психологи, практичні-психологи, майбутні фахівці із психології, аспіранти, докторанти, молоді учені.

Наведемо фрагмент пленарного засідання конференції.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Початок роботи о 10.00 (платформа Zoom)

Вітальне слово представників організаційного комітету та психологічної студії «Psychological help» до учасників конференції.

Пленарне засідання

1. Коваленко О. – доктор педагогічних наук, професор, ректор Української інженерно-педагогічної академії – Підготовка майбутніх фахівців із психології в реаліях сьогодення.

2. Соколова І. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедрою практичної психології Української інженерно-педагогічної академії – Психофізіологічні основи попередження дезадаптації майбутніх фахівців із психології на робочому місці.

3. Кондрацька Л. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради – Особливості спілкування у роботі психолога-початківця.

4. Портнова А. – інтегративний психолог, танцювально-руховий терапевт, інструктор практик свідомості, випускниця Української інженерно-педагогічної академії – Невербальне спілкування у роботі психолога-практика.

5. Бужинська С. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту, завідувач Лабораторії психологічного благополуччя особистості Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради – Емоції у роботі психолога із різними віковими групами.

Кава-брейк (12.00 – 12.30)

Робота секцій (платформа Zoom). Тематичний план секційних засідань представлено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Орієнтований перелік секцій веб-конференції «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога»

Секція	Напрям роботи секції
Секція 1	Генеза психології як науки
Секція 2	Теоретичні аспекти розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології
Секція 3	Методологічні засади професійної комунікації майбутніх фахівців із психології
Секція 4	Особливості професійного спілкування психологів
Секція 5	Діджитал технології у роботі психологів

У ході роботи конференції планується обговорення актуальних проблем професійної підготовки майбутніх фахівців із психології враховуючи зміни у нормативно-правовому забезпечені освітнього процесу (Закони України «Про освіту» [161] та «Про вищу освіту» [155] (зі змінами № 2834-IX

від 13.12.2022 р., стандарт вищої освіти України спеціальності 053 Психологія: перший (бакалаврський) рівень. Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки (Наказ МОН від 24.04.2019 р. № 565) [160], професійний стандарт «Практичний психолог (соціальна сфера)»: (наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Мінекономіки) від 03.02.2021 № 211) [158], професійний стандарт «Практичний психолог закладу освіти» (наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Мінекономіки) від 24.11.2020 № 2425)) [159] та професійній діяльності психологів (Положення про психологічну службу системи освіти України (Наказ МОН України № 509 від 22.05.2018р.) [157], Наказ МОН «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» (№ 1646 від 28.12.2019 р. зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 03.02.2020 р. № 111/34394) [39], «Про основи соціальної захищеності осіб із інвалідністю в Україні» [162], «Про реабілітацію осіб із інвалідністю в Україні» [163], «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [156], «Про соціальні послуги» [164] та інші); аналіз тенденцій розвитку психологічної освіти; визначення теоретико-методологічного базису (методологічних підходів, принципів та функцій) розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології; визначення інноваційних методів, форм та засобів розвитку КК майбутніх фахівців із психології, враховуючи умови сьогодення та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Ураховуючи розвиток діджитал-технологій для майбутніх фахівців із психології ЕГ із метою сприяння самоосвітньої діяльності заплановано проведення семінару «Діджитал ресурси підвищення рівня розвитку комунікативно компетентності психолога» (Додаток С) під час якого заплановано презентацію переліку онлайн-курсів для психологів, що представлені на платформах Prometeus, EdEra, Всеосвіта тощо (табл.2.3).

Таблиця 2.3

Перелік онлайн-курсів для психологів із розвитку комунікативної компетентності

№	Назва курсу	Опис	Трива-лість курсу	Покликання
1	Критичне мислення в українському контексті	Курс призначений для допомоги учасникам у розумінні суті критичного мислення та розвитку вмінь його використовувати, уникаючи його фальсифікації [87].	48 год.	
2	Діалог та медіація: Шлях до порозуміння	Курс адресований усім, кому цікава та вимагає роз'яснень проблема вирішення конфліктів у колективі, родині, на рівні місцевому та державному рівнях [40].	30 год.	
3	Як ефективно спланувати та провести діалог.	Курс дозволить зрозуміти, яким чином можливо проводити переговори зі знаною кількістю учасників; коли саме доречно вступати в діалог, а коли краще уникнути його; як доречно організувати комунікацію; які запитання та у який час діалогу доречно ставити; як досягти результативної комунікації тощо [240].	8 тижнів	
4	Культура толерантності: як побудувати суспільство, комфортне для всіх	Курс розроблений ураховуючи досвід взаємодії агентів та агенток толерантності Програми розвитку ООН в Україні. Взаєморозуміння, повага, толерантність і способи її розуміння, а також посилення загальнонаціонального діалогу – на це зосереджено основну увагу часників [89].	7 модулів	
5	Комунікативна компетентність учасників освітнього процесу: практичний підхід до формування навички XXI століття	Курс сприятиме опануванню дієвими методами та механізмами формування комунікативної компетентності учасників освітнього процесу, активізуючи їх здатності та уміння належно обирати стиль комунікації, вербальні і невербальні техніки спілкування, долати комунікативні бар'єри під час міжособистісного спілкування, виявляти емоції, співчуття тощо [73].	24 год.	

Задля забезпечення ефективності рівня розвитку КК МФ із психології планується проведення психологічних воркшопів, направлених на підвищення рівня технологічної, мовленнєвої, гностичної та інших компетенцій структури

розвитку КК МФ із психології.

Наведемо фрагмент воркшопу «Вербальне та невербальне спілкування».

……..

2.1. ***Теоретичне повідомлення***

− Ресурси − це такі життєві орієнтири, за допомогою яких людина задовольняє потреби безпечного існування. Це стосується виживання, фізичного комфорту, психічного благополуччя, соціальної самореалізації. Наявність або відсутність ресурсів значно впливає на наші фізичні та духовні можливості, визначають рівень здатності досягнення певних цілей та проміжок часу, потрібний для їх реалізації.

…… ***Вправа «П'ять елементів»***

−Ця вправа, розроблена психологом Анною Бородіною [82], ґрунтується на методі послідовних груп запитань, що допомагають «зануритися» у свій теперішній стан, зрозуміти власні почуття, а також з'ясувати причини їх виникнення. Щоразу, відчуваючи сильну емоційну напругу або психологічне виснаження, задайте собі такі запитання. Намагайтеся дати чесну відповідь.

Час: 5 хв.

−Уважно прослухайте запитання. Зосередьтеся на власних відчуттях.

1) Який образ зараз переважає у вашій свідомості? Що ви бачите перед собою? Опишіть ваш реальний візуальний образ детально. Якщо конкретного образу немає, тримайте фокус на внутрішніх почуттях.

2) Що ви зараз відчуваєте (що це за емоції, внутрішній стан)?

3) Який ваш фізичний стан? Що ви відчуваєте? Де знаходяться ці відчуття? Як вони виявляються?

4) Які думки вас турбують? Про що ви думаєте? Якщо конкретні думки відчутні, це нормально.

5) Що саме для мене є корисним та важливим? Що я зараз можу для себе зробити?

Повний текст фрагменту представлено у Додатку П.

Для респондентів ЕГ також планується проведення конкурсу написання

есе «Розвиток комунікативної компетентності в професійно-науковому просторі», що направлений на практичне використання набутих теоретичних знань із теми комунікативної компетентності; залучення до творчої діяльності, стимулювання бажання досліджувати та креативно систематизовувати сформовані компетентності; поглиблення та узагальнення знань здобувачів вищої освіти стосовно понять «комунікативна компетентність», проблем щодо розвитку комунікативних навичок психолога; розвиток творчого мислення, особистісного самовдосконалення, навичок зв'язного висловлювання із дотриманням логіки викладу думок; виховування професійної культури тощо. Майбутнім фахівцям буде запропоновано перелік тем для написання есе, а також приклад декількох написаних творів, які представлено у Додатку Х, переможців планується нагородити дипломами та грамотами.

Наведемо приклад есе на тему «Навички ефективної комунікації: що потрібно знати майбутньому психологу?».

Психолог – це фахівець, до професійних обов'язків якого належить вивчення внутрішнього світу та законів ментального розвитку людини. Багато хто має стереотипні уявлення щодо цієї, на перший погляд, простої професії – це нібито надзвичайно чуйний спеціаліст, який уважно розпитує свого клієнта. На жаль, часто реальність зовсім не схожа на описувану. Це пов'язано передусім із тим, що часто обирають цю професію, не маючи ґрунтовної, компетентної особистісної бази.

Слід розуміти, що психолог – фахівець, хто справді вміє комунікативним шляхом допомогти людині вирішити певні особистісні проблеми. Психолог не може гарантувати стовідсоткового результату, але він здатен правильно впливати на клієнта, спонукати до потрібних рішень, ламати деструктивні механізми мислення. Якщо ви впевнені, що ви можете повноцінно реалізуватися в цій професій, радимо перш за все проаналізувати рівень власних комунікативних навичок. Наразі для цього доступні різні способи: проходження безкоштовних психологічних тестів, професійна консультація. Також не буде зайвим дізнатися думку близьких. Радимо звернути увагу на такі

параметри: цікавість до цієї спеціальності та внутрішнього світу людей; розвинені навички вербального та невербального спілкування; етична культура, висока соціальна відповідальність (професія передбачає роботу з делікатною інформацію підсвідомості клієнта, яка потребує особливих компетентностей); навички індивідуального, комплексного, диференційованого підходів під час роботи; успішні особисті кейси та досвід; знання основ юриспруденції; навички емоційної стійкості; знання основ світових релігій; психологічну освіту.

Як бачимо, перелік вимог до компетентності психолога досить великий. Пам'ятайте, що головним інструментом психолога є його особистість. Відповідно, архіважливою є комунікативна компетентність, від рівня якої залежить позиціонування, ефективність роботи з клієнтом та професійне масштабування та загальна якість самовідчуття.

У межах діяльності психологічної студії «Psychological help» для МФ із психології ЕГ заплановано ознайомлення із професійною діяльністю видатних психологів, а саме: Вільгельмом Вундтом, Абрахамом Маслоу, Альбертом Бандурою, Дейлом Карнеги, Ірвіном Ялом, Жаном Піаже, Карен Хорні, Карлом Роджерсом та іншими.

Отже, за умови успішного впровадження структурно-функціональної моделі системи розвитку КК МФ із психології за відповідними етапами (підготовчим, корегуючим, основним) під час формувального етапу педагогічного експерименту даний процес може стати ефективним.

Відповідно до алгоритму дослідження наступним етапом буде здійснено аналіз та інтерпретацію результатів дослідження.

Висновки до розділу 2

У розділі визначено критерії, показники та рівні розвитку КК майбутніх фахівців із психології, теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель даної системи та запропоновано її практичну реалізацію.

1. Визначено критерії когнітивно-мовленнєвий (характеризує рівень КК МФ із психології, а саме: знання мови, культури та традицій спілкування, норм мовлення та засобів спілкування (вербальні та невербальні) у різних стилях спілкування, вікових особливостей комунікативної взаємодії із клієнтами; обґрунтоване оперування теоретичними та практичними прийомами, методиками, техніками взаємодії із колегами/співрозмовниками/опонентами/клієнтами та впливу на них тощо), інтерактивно-комунікативний (характеризує рівень реалізації комунікативної взаємодії МФ із психології із колегами/співрозмовниками/клієнтами як моносистеми для обміну інформацією між учасниками спілкування та розвиток сукупності індивідуальних якостей особистості МФ із психології для якісного досягнення мети спілкування), діяльнісно-перцептивний (характеризує рівень розуміння того, наскільки МФ ефективно застосовують набуті компетенції, адже їх практичне відпрацювання передбачає розвиток навичок правильного аналізу та усвідомлення психологічного стану своїх клієнтів, вирішення їх проблем), показники та рівні (високий, середній, достатній) розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

2. Розроблено структурно-функціональну модель системи розвитку КК майбутніх фахівців із психології, що представлена трьома блоками: методологічно-цільовим, змістовно-процесуальним, діагностико-результативним. Єднальною ланкою для всіх блоків даної моделі виступають організаційно-педагогічні умови: створення спеціального розвивального середовище, моніторинг результатів розвитку КК МФ із психології.

3. Представлено практичну реалізацію структурно-функціональної моделі системи, яка впроваджуватиметься під час формувального етапу педагогічного експерименту за наступними етапами: підготовчим – розробка алгоритму проведення формувального етапу педагогічного експерименту; корегуючим – розробка та корегування змістового наповнення відповідних методів, форм, засобів із метою підвищення рівня розвитку КК МФ із психології, а також здійснення інформаційного супроводу та проведення

моніторингу впровадження навчально-методичного комплексу задля з'ясування його результативності; основним – упровадження розробленої структурно-функціональної моделі системи розвитку КК МФ із психології в освітній процес ЗВО, що приймають участь в педагогічному експерименті.

4. Підвищення рівня розвитку КК МФ із психології на формувальному етапі педагогічного експерименту відбуватиметься шляхом впровадження в освітній процес респондентів ЕГ циклу бесід «Майстерне оперування стилями спілкування психолога як запорука професійного успіху», тренінгів для психологів («Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології», «Мотивація до розвитку комунікативної компетентності: мотиви та перешкоди»), психологічних воркшопів («Емоційна стійкість», «Відновлення психологічних ресурсів»), семінарів («Інноваційна діяльність фахівців із психології у сучасних закладах освіти в умовах діджиталізації», «Діджитал ресурси підвищення рівня розвитку комунікативно компетентності психолога», «Роль спілкування в структурі професійної діяльності фахівця із психології»), організації та діяльності психологічної студії «Psychological help», круглих столів «Дослідження нормативно-правової бази психологічної служби та чинного законодавства», «Культура мови й мовлення, національна самосвідомість», «Етика й культура спілкування поза часом», «Гейміфікація як інструмент підвищення комунікативної компетенції з використанням AI», «Синергія ігрових технологій та штучного інтелекту в комунікативному розвитку», щорічної веб-конференцій «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога» тощо.

Основні положення розділу викладені в 7 публікаціях автора [5; 6; 10; 11; 12; 13; 15] (Додаток А)

РОЗДІЛ 3
ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СИСТЕМИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПСИХОЛОГІЇ

3.1. Етапи дослідження розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології

Дослідження динаміки розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології складалося з чотирьох етапів та тривало в період із 2022 р. до 2024 р.

Перший етап (2022 р.) – проведено відбір методів дослідження; здійснено аналіз науково-педагогічної, методичної, психологічної і спеціальної літератури щодо виявлення проблем наукової розвідки та обґрунтування понятійно-термінологічного апарату; вивчено нормативно-правове забезпечення; визначено об’єкт, предмет, мету, основні завдання роботи, схарактеризовано гіпотезу; проведено пілотажне опитування експертів для з’ясування доцільності обраного алгоритму дослідження та відібраних методів і методик.

Другий етап дослідження (2022-2023 рр.) – розроблено критеріальний апарат (критерії, показники) щодо виявлення рівня розвитку КК МФ із психології; проаналізовано наявний діагностичний інструментарій та розроблено авторські анкети, опитувальники, тести щодо оцінки рівня розвитку КК; проведено констатувальний етап педагогічного експерименту; здійснено аналіз отриманих результатів; теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель розвитку КК МФ із психології.

Під час констатувального етапу педагогічного експерименту було з’ясовано особливості розвитку КК МФ із психології у відповідності з схарактеризованою структурою та визначеними компонентами (соціально-

вольовим, інтегративно-діяльнісним, когнітивно-мотиваційним, комунікативно-рефлексивним), які включали в себе компетентності, компетенції та особистісні якості, що пов’язані з розвитком ККМФ із психології. Отримані висновки розглядалися нами як підґрунтя для визначення тематики та змістового наповнення вебінарів, курсів, тренінгів, круглих столів, індивідуальних та групових бесід тощо.

Одержані, на основі наявного та розробленого пакету діагностичних методик, результати оброблені методами математичної статистики, що дозволило виявити сучасний стан розвитку КК у майбутніх фахівців із психології та перейти до розробки структурно-функціональної моделі системи досліджуваного феномену.

Третій етап дослідження (2023-2024 рр.) – впровадження в освітній процес структурно-функціональної моделі розвитку КК МФ із психології (формувальний етап педагогічного експерименту). Під час реалізації даного етапу було апробовано програму розвитку КК МФ із психології, що включала в себе комплекс заходів спрямованих на підвищення рівня розвитку даної компетентності.

Четвертий етап дослідження (2024 р.) – проведено контрольний етап педагогічного експерименту; здійснено математичну обробку отриманих даних, уточнено висновки наукової роботи; здійснено літературне оформлення наукової розвідки.

Задля вирішення поставлених завдань необхідним було розроблення відповідного комплексу методів дослідження, що направлені на з’ясування особливостей розвитку КК МФ із психології у відповідності до схарактеризованої структури.

Здійснивши аналіз психолого-педагогічної, методичної та спеціальної літератури [86; 101; 102; 103; 108; 122; 169; 183; 195; 204; 211; 213; 233; 258; 269] відібрано наступні дослідницькі методи, що були використанні під час проведення усіх (констатувального, формувального, контрольного) етапів педагогічного експерименту – спостереження, бесіда, опитування, експертна

оцінка та самооцінка, тестування. Розглянемо детальніше кожен із представлених методів у відповідності до тематики наукової розвідки.

Одним із основних методів, що використовується у педагогічних дослідженнях є метод спостереження.

Стосовно даного методу Л. Орбан-Лембрик зазначає, що «його значимість та вага визначається здобуттям матеріалу безпосередньо з реального життя при спостереженні за психічною діяльністю людини, у її взаємодії з іншими, що проявляється через рухи, дії, вчинки, висловлювання …. Виявляється у чуттєвому сприймнні явища або предмета дослідження. Його сутність полягає в постійному і цілеспрямованому сприйманні, фіксуванні психічних явищ з метою аналізу їх конкретних змін за певних умов і використання у практичній діяльності» [122].

Отже, метод спостереження дав змогу забезпечити усвідомлене, системне та цілеспрямоване оцінювання: рівня розвитку комунікативних здатностей, умінь та навичок майбутніх фахівців із психології на всіх етапах професійної підготовки; рівня володіння різновидами вербального та невербального спілкування із суб'єктами освітньої та професійної діяльності; процесу розвитку особистісних якостей як фахівця із психології тощо.

Перевагами використання даного методу, у ході дослідження, вважаємо:

– простота та допустимість повторного використання;

– можливість охоплення значної частини респондентів та фіксація різних проявів комунікативної компетентності, як одного учасника, так і групи;

– різноманітність форм, які передбачені програмою експерименту тощо.

Головним недоліком даного методу вважаємо, недопустимість втручатися в процес та створення ситуацій, які б спонукали учасників експерименту проявляти досліджувані якості саме в даний період, адже саме спостереження може забрати багато часу, допоки не проявиться, та чи інша особистісна якість чи компетенція.

При проведенні педагогічного експерименту даний метод нами було

використано на констатувальному, формувальному та контрольному етапах. В залежності від етапу наукової розвідки змінювалася форма проведення спостереження. На констатувальному та контрольному етапах це було стороннє спостереження за групою здобувачів освіти та окремо за конкретним респондентом, на формувальному – включене спостереження (дозволяє вивчати поведінку респондентів в природному середовищі, аналізуючи їх поведінку у життєвих повсякденних ситуаціях).

Метод бесіди це дослідницький метод, що ґрунтується на комунікації між учасниками педагогічного експерименту, а саме «запитання-відповідь». Як зазначається у енциклопедії практичної психології «Психологіс» метод бесіди це «психологічний комунікаційний метод словесного спрямування, що полягає у проведенні спрямованого тематичного діалогу між психологом та респондентом із метою отримання інформації від останнього» [101].

Перевагами використання даного методу вважаємо можливість:

– проведення групової (виявлення загального рівня прояву розвитку КК чи окремої її складової у двох та більше осіб для загальної характеристики) та індивідуальної (деталізація конкретних відповідей респондентів, які не можуть бути обговоренні у групі) бесіди;

– уточнення отриманих результатів під час проведення педагогічного експерименту (у разі необхідності, з’ясувати, чому саме таку відповідь надав респондент, чи група опитуваних);

– оперативно та максимально швидко з’ясувати запит;

– варіативності, адже у ході проведення бесіди можливим є постановка додаткових уточнюючих запитань;

– отримання інформації не тільки з вербального спілкування зі здобувачами вищої освіти, а й врахування їх невербальної комунікації, що є мимовільною, однак також характеризує рівень прояву розвитку КК МФ із психології.

Основними недоліками методу бесіди вважаємо: можлива несумісність особистості дослідника та респондента/групи респондентів (не сприйняття

дослідника як авторитету перед здобувачами освіти, не бажання повністю відкритися при проведенні бесіди тощо), можливість психологічного тиску при проведенні групової бесіди (переважно в бесіді приймають участь лише неформальні лідери).

При проведенні педагогічного експерименту, використовуючи метод бесіди, також враховувалися: курс навчання (для майбутніх фахівців із психології перших курсів запитання ставилися дещо спрощено, однак мета бесіди не змінювалася, корелювалося лише змістове наповнення запитань, суть залишалася однаковою для всіх курсів); завантаженість здобувачів освіти (із респондентами було узгоджено час та місце проведення бесіди, що сприяло становленню міжособистісної комунікації між дослідником та опитуваними й створенню сприятливих умов, налаштуванню на відкриту та довірливу бесіду) тощо.

Особливістю використання наступного методу дослідження – метод опитування – було отримання інформації від респондентів у письмовій формі.

Опитування – це «психологічний вербально-комунікативний метод, що забезпечує здійснення взаємодії між опитувальником та респондентами за допомогою одержання від суб'єкта відповідей на заздалегідь сформульовані запитання» [102].

Перевагами використання даного методу стала можливість: розробки авторських та адаптації наявних опитувальників, які відповідають специфіці наукового пошуку, у нашому випадку застосування психологічної термінології в запитаннях; залучення значної кількості опитуваних у короткий проміжок часу, адже анкету можна роздати чи розіслати на електронні скриньки респондентів та отримати відразу відповіді на питання, які цікаві для даної розвідки; встановити найбільш і найменш поширені у вибірці респондентів позиції щодо досліджуваної проблематики.

Недоліком використання даного методу є неможливість врахування невербальної комунікації опитаних.

Метод експертної оцінки «це спосіб передбачення та оцінки майбутніх

результатів дій, спираючись на прогнози фахівців» [103].

У процесі проведення педагогічного експерименту було опитано 30 науково-педагогічних працівників, які задіяні у процесі професійної підготовки МФ із психології, а також психологи-практики. Із даної чисельності було відібрано 10 осіб, які виступали експертами наукової розвідки.

Дану групу було сформовано враховуючи «показник коефіцієнта рівня компетентності, що був визначений шляхом розрахунку даного коефіцієнту компетентності (k) самооцінки за шкалою: «високий», «середній», «низький» (з оцінкою «1», «0,5», «0» відповідно) по 5 позиціях. Згаданий коефіцієнт рівня компетентності (*k*) було обчислено за формулою (3.1) [86, с. 120]:

$$K = \frac{K_1 + K_2 + K_3 + K_4 + K_5}{5} \quad (3.1)$$

Примітка: k_1 — числове значення самооцінки експерта рівня теоретичного знання проблеми; k_2 — числове значення самооцінки практичного досвіду; k_3 — числове значення самооцінки уміння до стратегічного прогнозування майбутніх подій; k_4 — числове значення самооцінки творчого підходу до власної фахової діяльності; k_5 — числове значення самооцінки уміння до передбачення подій.

Група експертів складалася із фахівців, у яких коефіцієнт компетентності $k \geq 0{,}5$.

Переваги використання даного методу експертної оцінки стала можливість урахування: особистісного бачення експерта на ту чи іншу ситуацію, що забезпечувало об'єктивність (враховувалося декілька точок зору) проведення наукового пошуку; оцінок результатів емпіричного дослідження, що надані фахівцями у галузі психології, спираючись на їх професійне бачення тощо.

Метод тестування це «спеціалізований метод психологічного діагностування, що використоуться для отримання точної кількісної або якісної характеристики досліджуваного явища. Відмінність даного методу від інших відрізняються тим, що: 1) застосовують стандартизовану та перевірену процедуру збору, обробки та інтерпитації даних; 2) за допомогою тестування можна проводити порівняльний аналіз особистостей, оцінювати їхню

психологію та поведінку» [195].

У ході педагогічного експерименту було використано адаптовані методики «Діагностика стилів спілкування» [169, с. 34-40], «Діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів» [169, с. 49-53], «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації» К. Томаса [269] авторську анкету «Загальнолюдські цінності» та опитувальник «Професійна етика психолога»; адаптований опитувальник «Мотивація успіху й страх невдач» [204, с. 144-146]; адаптований тест «Експрес діагностика емпатії майбутніх фахівців із психології» [169, с. 66-71], а також проведено контрольні роботи, проаналізовано семестрові оцінки із загальних і професійних освітніх компонентів та різних видів педагогічної практики.

Нами було зроблено припущення, що відібрані тести дозволять всебічно проаналізувати рівень розвитку КК майбутніх фахівців із психології.

Використання методів математичної статистики сприяло кількісному та якісному аналізу емпіричного дослідження. У ході наукової роботи математичний розрахунок достовірності отриманих результатів розвитку КК у МФ із психології проводився за критерієм χ^2, що дозволяє оцінити достовірність різниці між відсотковими частками даних вибірок.

Перевірка гіпотези дослідження за допомогою критерію χ^2 сприяє розрахунку значення статистики критерію Т за формулою (3.2):

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^{C} \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}}, \quad (3.2)$$

де *n1* та *n2* – обсяги вибірок із наявних сукупностей;

$O_{1i(i=1,2\ldots C)}$ – кількість об’єктів 1 вибірки;

$O_{2i(i=1,2\ldots C)}$ – кількість об’єктів 2 вибірки;

C – кількість результатів досліджуваних властивостей [183].

Математична обробка результатів дослідження подано в Додатку Щ.

У педагогічному експерименті брали участь респонденти із двох закладів вищої освіти (Українська інженерно-педагогічна академія та Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради). Вибір даних ЗВО зумовлений потужною матеріально-технічною, науково-методичною базою підготовки МФ із психології й висококваліфікованим якісним складом науково-педагогічних працівників, що сприяють підготовці відповідних фахівців. Усього було задіяно 124 респонденти по 62 особи у контрольній (КГ) та експериментальній (ЕГ) групах та 10 науково-педагогічних працівників.

Кількість респондентів експериментальної та контрольної груп (обсяг вибірки) – забезпечував репрезентативність отриманих даних. Склад контрольної та експериментальної груп визначено гніздовою вибіркою, коли одиницями дослідження відбиралися об’єкти, що представляли собою групи із подальшим вибором здобувачів освіти.

Таким чином, узагальнено етапи проведення експерименту, розглянуто діагностичний інструментарій, відібрано учасників (респондентів), що дозволо отримати достовірні та надійні результати. Підвищенню надійності результатів сприятиме контроль за ходом експерименту, постійний аналіз отриманих проміжних результатів та за потреби організація роботи щодо урегулювання дослідження та внесення відповідних змін.

Наступним етапом наукового пошуку стане з’ясування сучасного стану розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

3.2. Аналіз результатів констатувального етапу педагогічного експерименту

Для з’ясування рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології за визначеним критеріальним апаратом було розроблено авторський та адаптовано наявний діагностичний інструментарій.

Визначення рівня розвитку КК МФ із психології за когнітивно-мовленнєвим критерієм відбувалося завдяки аналізу семестрових оцінок освітніх компонентів загальної та професійної підготовки, контрольних робіт, анкетуванню та уточнюючим бесідам зі здобувачами освіти.

За першим показником когнітивно-мовленнєвого критерію – рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування – проаналізовано результати семестрових оцінок освітніх компонентів загальної («Українська мова за професійним спрямуванням») та професійної підготовки («Вступ до спеціальності», «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Диференціальна психологія»). Результати семестрових оцінок респондентів ЕГ та КГ представлено на рис. 3.1.

Проаналізувавши результати семестрових оцінок МФ із психології та провівши уточнюючи бесіди із ними та науково-педагогічними працівниками, що задіяні в їх теоретичній підготовці з'ясовано, що у 75,48% респондентів ЕГ та 76,44 % КГ прослідковується середній рівень прояву загальнотеоретичних та професійних знань щодо розвитку КК, вони можуть логічно висловлювати власні думки, здатні до ведення дискусії, як правило використовують загальноприйняті методи, форми та засоби спілкування.

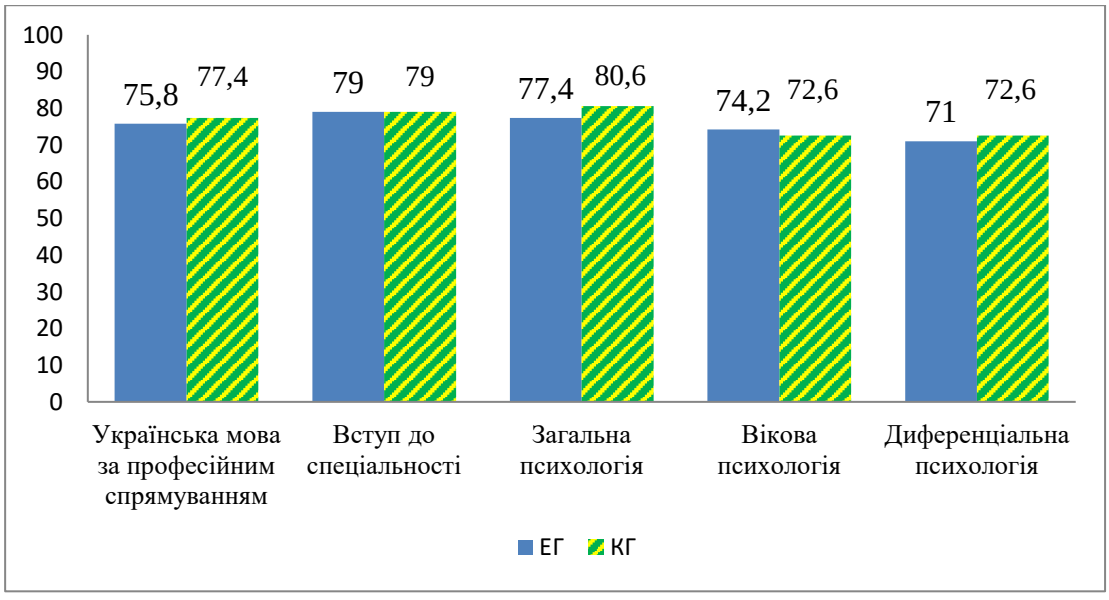

Рис. 3.1. Результати семестрових оцінок респондентів ЕГ та КГ із освітніх компонентів загальної та професійної підготовки

У ході уточнюючих бесід було встановлено, що у процесі практичної діяльності (практичних та семінарських занять) при розв'язанні проблемних ситуацій, респонденти не завжди враховують запити клієнтів, й як наслідок допускають помилки при виборі професійної термінології у процесі комунікації тощо.

За другим показником – рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності – було проведено контрольну роботу (Додаток Ю).

Наведемо фрагмент завдань контрольної роботи:

1. Серед 16 пар слів оберіть той варіант слова, у якому правильно позначено наголос. Зафіксуйте правильну, на вашу думку, відповідь.

1. а) катало́г б) ката́лог

2. а) навчанн́я б) навча́ння

3. а) диспансе́р б) диспа́нсер

4. а) неврасте́нія б) неврастен́ія

5. а) медика́мент б) медикаме́нт

6. а) експе́рт б) е́ксперт

7. а) обладна́ння б) обла́днання

8. а) навести́ б) наве́сти

2. Відредагуйте помилки, допущені в запропонованих прикладах.

1) Спостерігати на протязі року −_____.

2) Забезпечити безпеку −_____.

3) Заходи по поліпшенню −_____.

4) Проблема заключається в тому, що −_____.

5) Не зміг справитися з потоком емоцій −_____.

3. Утворіть від прикметників, дієприкметників та прислівників, поданих у дужках, форми найвищого ступеня порівняння за змістом.

Психологи −одні з (затребуваних) фахівців, які в сучасному світі мають попит на свої послуги. (Високий) рівень оплати праці фахівців із психології встановлено у Швейцарії, де їх середній дохід становить $ 88,304.

При цьому наявні рекомендації, які, мабуть, ви почуєте від висококооплачуваних фахівців, нічим не відрізняються від порад у будь-якій іншій країні світу.

Якщо запитати людей, що відвідали психолога, які рекомендації вони отримали, (часто) ви будете чути одну відповідь. Це не через те, що в них відсутні інші варіанти, а через те, що стандартні відповіді прийнятні (великій) кількості осіб. Тож, для чого платити за те, що можна знайти у відкритому доступі в мережі Інтернет?

Проаналізувавши отримані дані, з'ясовано, що у респондентів прослідковується середній рівень (ЕГ – 72,6 %, КГ – 74,2%) прояву розвитку комунікативної компетентності за даним показником.

Майбутні фахівці із психології допускають помилки при встановлені правильного наголосу в словах та словосполученнях, у них виникають неточності при відмінюванні й перекладі ділової кореспонденції, респонденти не можуть правильно визначити стиль тексту, й як наслідок це негативно впливає на рівень їх комунікативної компетентності, адже неправильний наголос при спілкуванні демонструє недостатній рівень загальнотеоретичних знань та необізнаність фахівців щодо правильної вимови та комунікації загалом, така ж ситуація й з відмінюванням та перекладом текстів; не завжди можуть визначити стиль та підстиль спілкування з клієнтами, це призводить до того, що МФ із психології не правильно обирають вербальні та невербальні прийоми й методи роботи із суб'єктами спілкування (колегами, клієнтами, сім'єю клієнтів) тощо.

За третім показником – рівень знань механізмів соціальної перцепції – було застосовано адаптовану методику «Діагностика стилів спілкування» [169, с. 34–40].

Для з'ясування доцільності та правильності вибору сучасних технологій та прийомів виявлення психологічного стану майбутніх фахівців і клієнтів, необхідним є визначення стилю спілкування самих здобувачів освіти.

Результати діагностування за даною методикою представлено в табл.3.1.

Таблиця 3.1

Результати діагностування респондентів ЕГ та КГ за методикою «Діагностика стилів спілкування»

№	Модель спілкування	Рівень прояву			
		кількість респондентів		відсоткове співвідношення	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
1	Диктаторська «Монблан»	5	4	8,06%	6,45%
2	Неконтактна «Китайська стінка»	7	6	11,3%	9,68%
3	Диференційована увага «Локатор»	9	9	14,5%	14,5%
4	Негнучке реагування «Робот»	10	10	16,1%	16,1%
5	Гіпорефлексивна «Гамлет»	12	14	19,4%	22,6%
6	Авторитарна «Я сам(а)»	5	4	8,06%	6,45%
7	Активна взаємодія «Союз»	8	8	12,9%	12,9%
8	Гіпорефлексивна «Тетерев»	6	7	9,68%	11,3%

Проаналізувавши результати опитування респондентів, можемо дійти до висновку, що здобувачам освіти (19,4% ЕГ та 22,6% КГ) притаманна модель спілкування «Гамлет», адже більшість респондентів у процесі спілкування проявляють постійні сумніви, щодо правильності використання тих чи інших методик роботи, сучасних технологій, прийомів аналізу власного психологічного стану та стану й методів впливу на співрозмовника; майбутні фахівці із психології непокояться чи розуміють їх клієнти, чи адекватно сприймають змістовий аспект комунікації. Зазначимо, що для майбутніх фахівців, наприклад першокурсників, дана модель є припустимою, однак для старших курсів, такий вид комунікації є неправильним, адже у них уже сформовані майже всі загальні, фахові компетентності та програмовані результати навчання, й не має виникати сумнівів у правильності використання тієї чи іншої методики комунікації.

16,1% респондентам ЕГ й КГ притаманна модель спілкування «Робот» та 14,2 % ЕГ і КГ – «Локатор», стосовно першої моделі – здобувачі у процесі комунікації спілкуються за певним алгоритмом, й не звертають уваги на обставини, які виникають спонтанно, щодо другої моделі – здобувачі вибірково

спілкуються із конкретними клієнтами, а при роботі із групою осіб – концентрують увагу не на всіх.

Також для з'ясування рівня обізнаності сучасних технологій, прийомів аналізу власного психологічного стану та стану співрозмовника, методів впливу на клієнта з метою досягнення професійних цілей було проведено діагностування за адаптованою методикою «Діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів» [169, с. 49-53].

У результаті діагностування з'ясовано, що 74,2% респондентів ЕГ та 75,8% КГ обізнані із сучасними методиками аналізу власного психологічного стану та стану клієнтів, вони в змозі надати конструктивні поради та підібрати правильні технології взаємодії. Так, на запитання «При першому знайомстві мені заважають емоції справитися із враженням від партнерів», то 71 % опитаних ЕГ та 72,6% КГ надали відповідь «ні», адже розуміють, що клієнти можуть бути різними й до всіх необхідно ставитися із порозумінням, толерантно та враховувати їх культурні чи гендерно-вікові відмінності; на запитання «Чи проявляєте Ви достатньо емоцій у процесі професійного спілкування» – 74,2 % МФ із психології ЕГ та 72,6 % КГ надали позитивну відповідь, адже у процесі комунікації із клієнтами вони вбачають необхідним обов'язково налагодити емоційний контакт, однак, при цьому не рахують необхідним враховувати особливості комунікації між співрозмовниками та вміти правильно «читати» невербальну комунікацію, щоб задовольнити запити співрозмовника; «Чи висловлюєте Ви співпереживання до клієнтів під час спілкування» – 82,3% ЕГ та КГ надали відповідь «так», адже на думку опитаних для налагодження ефективної комунікації та досягнення професійних цілей вони у процесі роботи висловлюють теплоту, симпатію до співрозмовника, проявляють співпереживання тощо.

Загальні результати рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології за когнітивно-мовленнєвим критерієм представлено на рис. 3.2.

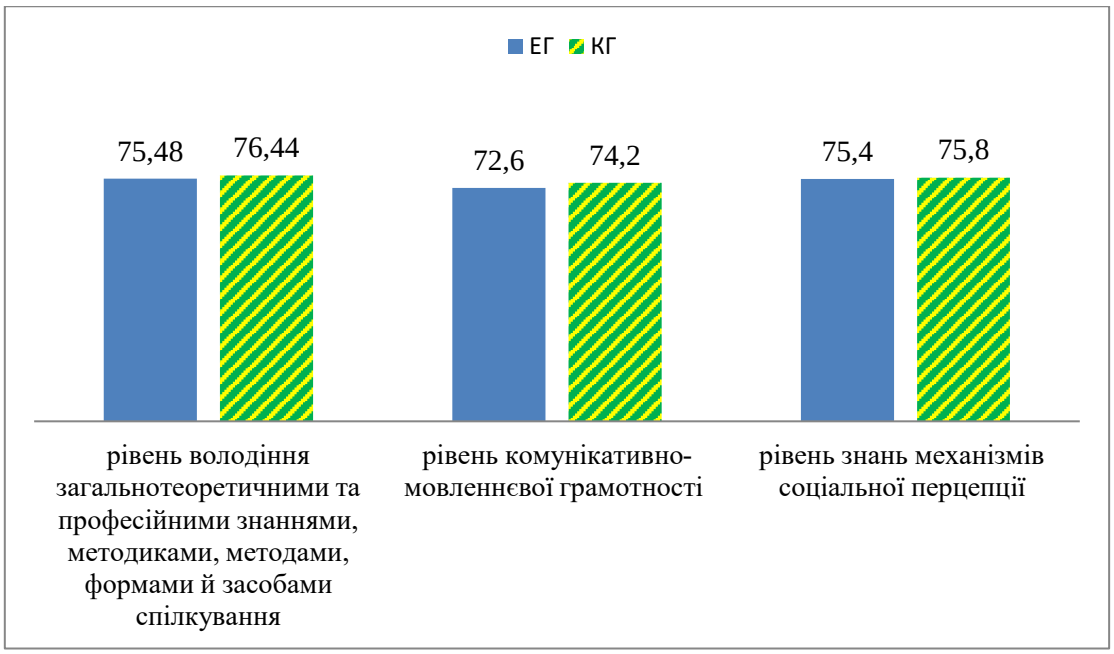

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.2. Узагальнені результати рівня розвитку КК майбутніх фахівців із психології ЕГ та КГ за когнітивно-мовленнєвим критерієм, у %

Таким чином, проаналізувавши отримані результати (рис. 3.2) з'ясовано, що за когнітивно-мовленнєвим критерієм у респондентів прослідковується середній рівень (74,5% ЕГ та 75,5% КГ) прояву розвитку комунікативної компетентності, а саме, за показниками – рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування (75,48 % ЕГ та 76,44 % КГ), рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності (72,6 % ЕГ та 74,2 % КГ), рівень знань механізмів соціальної перцепції (75,4 % ЕГ та 75,8 % КГ). Отже, для підвищення рівня КК МФ із психології необхідним є удосконалення змістового наповнення освітніх компонентів загальної та професійної підготовки, проведення додаткових семінарів, вебінарів, тренінгів, а також проходження додаткових курсів підвищення професійної та комунікативної компетентності тощо.

За першим показником інтерактивно-комунікативного критерію – рівень сформованості загальнолюдських цінностей – було проведено опитування «Загальнолюдські цінності» (Додаток Я).

Проаналізувавши відповіді респондентів з'ясовано, що 87,1% ЕГ та 85,5 % КГ вбачають цінність у побудові кар'єри та реалізації власного потенціалу, і хоча, амбіційність МФ із психології повинна бути притаманна майбутнім професіоналам, однак цінність життя та родини не мусить поступатися у системі загальнолюдських цінностей і залишатися на другому плані. Так, на запитання «Хто або що впливає на формування Ваших цінностей?» 79 % ЕГ та 80,6 % КГ надали відповідь інтереси та захоплення, однак уточнюють, що вони орієнтуються також на економічний, політичний, культурний рівень розвитку країни. Заслуговує на увагу, й те що 88,7 % респондентів ЕГ та КГ зазначили, що при формуванні особистісних цінностей вони орієнтуються на родину, сімейні цінності, традиції тощо, а також 83,9% ЕГ та 85,5% КГ вбачають цінність життя в корисності суспільству, порядності та чесності. При визначенні життєвих орієнтирів 77,4 % ЕГ та 79% КГ спираються на власну цілеспрямованість та особистісний та професійний розвиток, адже переконані, що це сприятиме їх подальшій якісній фаховій діяльності.

На запитання «На що впливають ваші життєві цінності?» більшість респондентів 75,8% ЕГ та 77,4% КГ зазначили, що саме на матеріальне становище, адже зараз вони орієнтуються на професійну діяльність, яка в майбутньому забезпечить їх стабільним рівнем заробітної плати й кар'єрному зростанню.

Майбутні фахівці із психології у процесі професійної діяльності працюють із різними категоріями клієнтів і для налагодження ефективної комунікації їм необхідно враховувати саме їх цінності.

Також із метою виявлення наявних ціннісних орієнтирів і розвинутої професійної етики спілкування для МФ із психології було проведено опитування (опитувальник «Професійна етика психолога»).

Результати діагностування респондентів ЕГ представлені у табл. 3.2., КГ – табл. 3.3.

Таблиця 3.2

Результати діагностування респондентів ЕГ

(за опитувальником«Професійна етика психолога»)

Запитання	Відповіді рецензентів					
	так		ні		іноді	
	1	2	1	2	1	2
Чи дотримуєтеся Ви принципів надання психологічної допомоги ?	48	77,4%	11	17,7%	3	4,84%
Чи дотримуєтеся Ви професійної таємниці та конфіденційності інформації?	50	80,6%	9	14,5%	3	4,84%
Чи використовуєте Ви принципи етичної та юридичної правочинності?	47	75,8%	11	17,7%	4	6,45%
Чи завжди Ви сприяєте благополуччу клієнта ?	52	83,9%	7	11,3%	3	4,84%
Чи берете Ви інформаційну згоду у клієнта при роботі ?	46	74,2%	9	14,5%	7	11,3%
Чи спілкуєтеся Ви заради благополуччя клієнта з батьками (представниками), з державними органами (опіка, правоохоронні органи, судова експертиза тощо)?	44	71%	11	17,7%	7	11,3%
Чи проводите Ви додаткове обстеження клієнта після тестових завдань?	45	72,6%	12	19,4%	5	8,06%

Примітка: 1. Кількість респондентів; 2. Відсоткове співвідношення респондентів ЕГ

Таблиця 3.3

Результати діагностування респондентів КГ

(за опитувальником «Професійна етика психолога»)

Запитання	Відповіді рецензентів					
	так		іноді		ні	
	1	2	1	2	1	2
1	2	3	4	5	6	7
Чи дотримуєтеся Ви принципів надання психологічної допомоги ?	49	79%	10	16,1%	3	4,84%

Продовження табл. 3.3

1	2	3	4	5	6	7
Чи дотримуєтеся Ви професійної таємниці та конфіденційності інформації?	52	83,9%	8	12,9%	2	3,23%
Чи використовуєте Ви принципи етичної та юридичної правочинності?	48	77,4%	11	17,7%	3	4,84%
Чи завжди Ви сприяєте благополуччу клієнта?	52	83,9%	7	11,3%	3	4,48%
Чи берете Ви інформаційну згоду у клієнта при роботі?	51	82,3%	7	11,3%	4	6,45%
Чи спілкуєтеся Ви заради благополуччя клієнта з батьками (представниками), з державними органами (опіка, правоохоронні органи, судова експертиза тощо)?	44	71 %	13	21%	5	8,06%
Чи проводите Ви додаткове обстеження клієнта після тестових завдань?	48	77,4%	12	19,4%	2	3,23%

Примітка: 1. Кількість респондентів; 2. Відсоткове співвідношення респондентів КГ

Проаналізувавши результати опитування встановлено, що більшість учасників педагогічного експерименту дотримуються етичного кодексу психолога, адже 77,4% ЕГ та 79% КГ респондентів зазначили, що вони вбачають необхідність у дотриманні основних принципів (впевненості, неупередженості, толерантності, емпатії тощо) при спілкуванні з клієнтами та наданні їм психологічної допомоги, а також завжди сприяють психологічному благополуччю клієнтів; 80,6 % опитаних ЕГ та 83,9% КГ зазначають, що дотримуються професійної таємниці та конфіденційності інформації тощо.

За другим показником – рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності було проведено опитування респондентів ЕГ (табл. 3.4) та КГ (табл. 3.5) за опитувальником «Мотивація успіху й страх невдач» [204, с. 144-146].

Таблиця 3.4.

Результати діагностування респондентів ЕГ за опитувальником «Мотивація успіху й страх невдач»

Запитання	Відповіді рецензентів					
	так		іноді		ні	
	1	2	1	2	1	2
1	2	3	4	5	6	7
Якщо Ви берете участь у дискусії, чи очікуєте Ви переконати опонента?	51	82,3%	8	12,9%	3	4,84%
Чи проявляєте Ви достатню активність під час виконання професійної діяльності?	50	80,6%	9	14,5%	3	4,84%
Чи демонструєте Ви власну КК під час професійного спілкування?	51	82,3%	7	11,3%	4	6,45%
Чи усвідомлюєте Ви важливість удосконалення КК при вирішенні професійних задач?	54	87,1%	5	8,06%	3	4,84%
Чи шукаєте Ви способи вирішення конфліктних ситуацій через комунікацію?	53	85,5%	7	11,3%	2	3,23%
Чи залежить продуктивність Вашої професійної діяльності від розвитку КК?	45	72,6%	13	21 %	4	6,45%
Чи вважаєте Ви, що існує взаємозалежність між розвитком КК та мотивацією досягнення професійного успіху?	44	71%	13	21%	5	8,06%

Примітка: 1. Кількість респондентів; 2. Відсоткове співвідношення респондентів ЕГ

Таблиця 3.5

Результати діагностування респондентів КГ за опитувальником «Мотивація успіху й страх невдач»

Запитання	Відповіді рецензентів					
	так		іноді		ні	
	1	2	1	2	1	2
1	2	3	4	5	6	7
Якщо Ви берете участь у дискусії, чи очікуєте Ви переконати опонента?	52	83,9%	7	11,3%	3	4,84%
Чи проявляєте Ви достатню активність під час виконання професійної діяльності?	51	82,3%	8	12,9%	3	4,84%
Чи демонструєте Ви власну КК під час	52	83,9%	6	9,68%	4	6,45%

Продовження табл.3.5

1	2	3	4	5	6	7
професійного спілкування?						
Чи усвідомлюєте Ви важливість удосконалення КК при вирішенні професійних задач?	53	85,5%	6	9,68%	3	4,84%
Чи шукаєте Ви способи вирішення конфліктних ситуацій через комунікацію?	52	83,9%	7	11,3%	3	4,84%
Чи залежить продуктивність Вашої професійної діяльності від розвитку КК?	44	71%	14	22,6%	4	6,45%
Чи вважаєте Ви, що існує взаємозалежність між розвитком КК та мотивацією досягнення професійного успіху?	45	72,6%	13	21%	4	6,45%

Примітка: 1. Кількість респондентів; 2. Відсоткове співвідношення респондентів КГ

Проаналізувавши результати опитування з'ясовано, що 71 % респондентів ЕГ і 72,6% КГ вбачають взаємозалежність між розвитком комунікативної компетентності та досягненням професійного успіху, адже ефективна комунікація це підґрунтя результативної роботи психолога; 87,1% опитаних ЕГ та 85,5% КГ мотивують себе до розвитку комунікативної компетентності, адже комунікація сприяє вирішенню професійних завдань, 82,3% здобувачів освіти ЕГ та 83,9 % КГ наголошують, що вони приймають участь у дискусії, адже переконанні у правильності своїх поглядів та думок, а у процесі професійної комунікації намагаються знайти способи вирішення даних ситуацій тощо.

За третім показником – здатність до здійснення рефлексії – було проведено опитування респондентів та виявлено, що 75,4 % респондентів ЕГ та 76,6% КГ упевненні в необхідності проведення самоаналізу розвитку комунікативної компетентності.

На запитання «Чи здійснюєте Ви рефлексію професійної діяльності?» позитивну відповідь надали 74,2 % здобувачів освіти ЕГ та 75,8% КГ; на запитання «Як Ви проводите рефлексію?» 82,3 % опитаних ЕГ та 83,9% КГ

зазначили, що усно, однак інші учасники аргументували, що усна рефлексія є не такою ефективною, адже є неможливим розробка стратегічного плану розвитку власної комунікативної компетентності, а саме врахування своїх сильних та слабких сторін; 71% МФ із психології ЕГ та 72,6% КГ, наголошують, що ведуть щоденник успіху, 74,2 % опитаних ЕГ та КГ зазначили, що вони здійснюють самокорекцію комунікативної компетентності, так як для результативної роботи психолога необхідним є встановлення комунікації із різними категоріями клієнтів тощо.

Узагальнені результати діагностування рівня прояву розвитку комунікативної компетентності майбутні фахівців за інтерактивно-комунікативним критерієм подано на рис. 3.3.

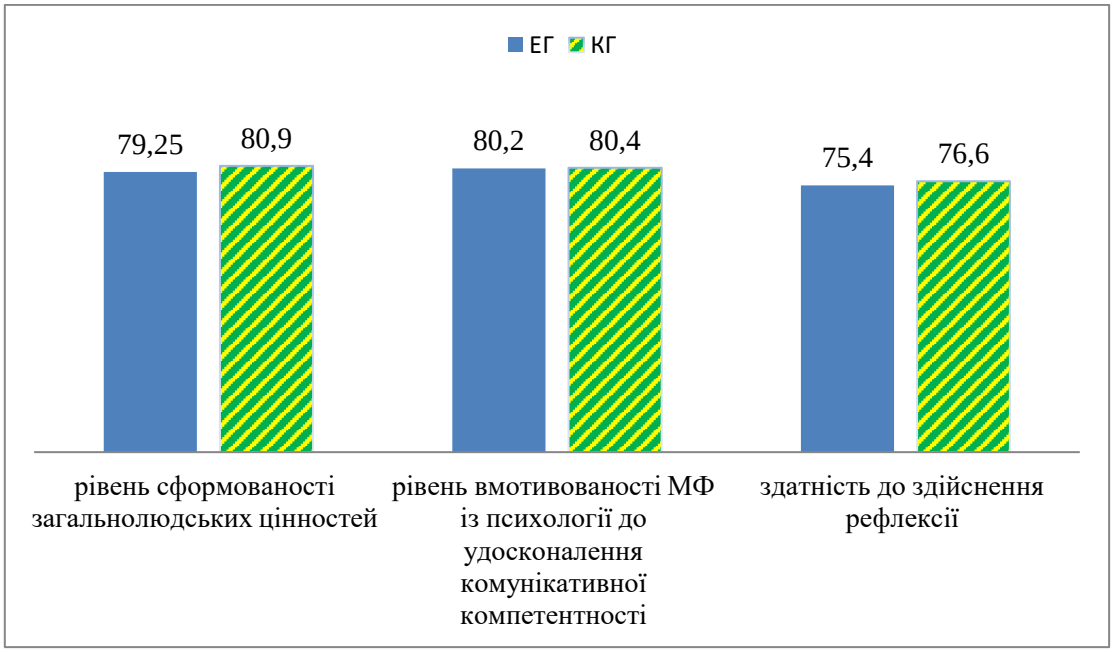

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.3. Узагальнені результати рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології ЕГ та КГ за інтерактивно-комунікативним критерієм, у %

Проаналізувавши отримані результати (рис. 3.3) з'ясовано, що за інтерактивно-комунікативним критерієм у респондентів прослідковується середній рівень (78,3% ЕГ та 79,3% КГ) прояву розвитку КК, а саме, за показниками – рівень сформованості загальнолюдських цінностей (79,25% ЕГ

та 80,9% КГ), рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності (80,2% ЕГ та 80,4% КГ), здатність до здійснення рефлексії (75,4% ЕГ та 76,6% КГ). Отже, ураховуючи отриманні дані для підвищення рівня КК за інтерактивно-комунікативним критерієм необхідним є проведення зустрічей із провідними фахівцями у галузі психології для підвищення рівня мотивацій МФ із психології; конкурсів, які сприятимуть підвищенню рівня обізнаності та сприятимуть формуванню загальнолюдських цінностей, а також круглих столів, коучингів, тренінгів для рефлексії розвитку власної КК тощо.

За першим показником діяльнісно-перцептивного критерію – рівень розвитку емпатії – було проведена експрес діагностика емпатії майбутніх фахівців із психології [169, с. 66-71]. Співвідношення рівня діагностування емпатії з рівнями прояву КК майбутніх фахівців: вискоий рівень – 10-15 (рівень емпатії) – 90-100 (рівень розвитку КК МФ із психології); середній рівень – 7-9 (рівень емпатії) – 70-89 (рівень розвитку КК МФ із психології); достатній рівень – 4-6 (рівень емпатії) – 69-50 (рівень розвитку КК МФ із психології). Результати діагностування представлено на рис.3.4.

***Примітка*:** Рівні прояву емпатії: 4-6- достатній рівень; 7-9-середній рівень; 10-15-високий рівень.

Рис.3.4. Результати діагностування емпатії майбутніх фахівців із психології

Аналізуючи результати діагностики з'ясовано, що МФ із психології проявляють середній рівень співпереживання до клієнтів в процесі професійної

діяльності, однак при роботі із незнайомими та малознайомими людьми рівень емпатії достатній. Зазначимо, що хоча й майбутні фахівці розуміють важливість не розмежування клієнтів на різні категорії, однак за відсутності досвіду роботи та сформованості практичних навичок, не завжди у них виходить здійснювати дане розмежування, й у процесі комунікації не виділяти улюблених клієнтів.

Стосовно другого показника – здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення – було проведено тестування використовуючи методику К. Томаса «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації».

На основі результатів тестування з'ясовано, що 85,5% опитаних ЕГ та 83,9 % КГ перекладують на інших відповідальність за розв'язання спірних питань, адже не хочуть конфліктувати та відповідати за прийнятті рішення; 83,9% МФ ЕГ й 87,1 % КГ наполегливо намагаюся досягти свого бачення при вирішенні конфліктних ситуацій і переконані у правильності своїх вчинків та зроблених висновків; 77,4% здобувачів освіти ЕГ та 79 % КГ намагаються відкласти розв'язання спірного питання, щоб ретельно продумати шляхи його вирішення уникаючи серйозного конфлікту; 80,6% респондентів ЕГ та 79 % КГ хвилюються, якщо виникають розбіжності у процесі професійної комунікації та шукають шляхи безконфліктного вирішення будь яких питань тощо.

За третім показником – рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів, уміння добирати ефективні та дієві шляхи вирішення професійних завдань у процесі опанування відповідних видів практики – був проведений аналіз проходження різних видів практики. Результати практичної підготовленості МФ із психології представлено на рис.3.5.

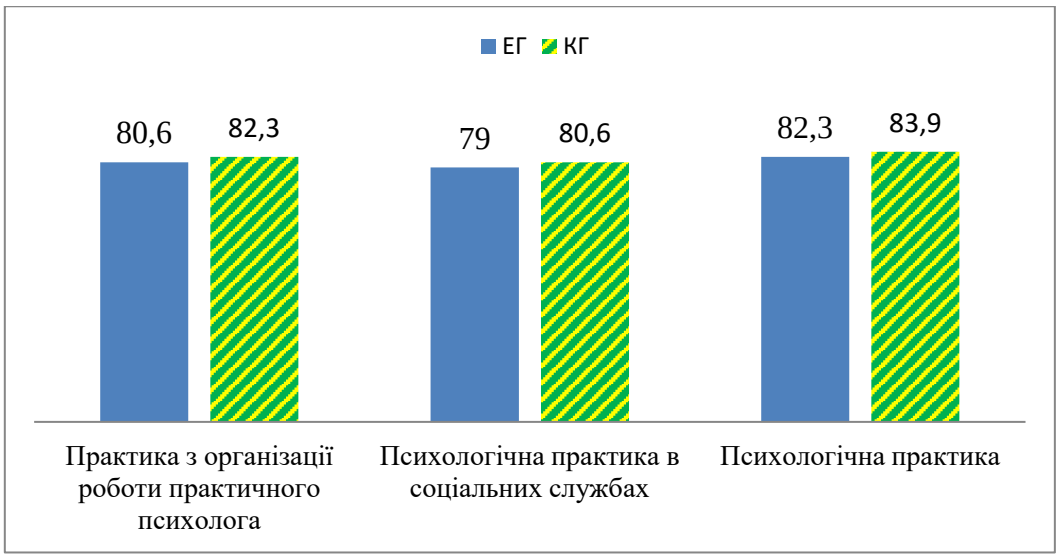

Рис. 3.5. Результати проходження різних видів практики МФ із психології

Аналізуючи результати проходження практик (звітну документацію надану здобувачами освіти, методистами, фахівцями із психології, які були відповідальні на базі практики), з'ясовано, що 80,52% здобувачів освіти ЕГ та 81,82 % КГ проявляють середній рівень прояву комунікативної обізнаності при проходженні практики, а саме: МФ із психології проявляють здатність до консультативної роботи з клієнтами, які мають поширені проблеми психічного здоров'я та психосоціального благополуччя, однак не завжди правильно та з використанням професійної термінології формулюють висновки стосовно роботи із клієнтами; можуть розробити програму психопрофілактичних заходів щодо психологічної допомоги із урахуванням вимог та запитів клієнтів, проте допускають помилки при виборі форм вербальної та невербальної комунікації; МФ із психології проявляють уміння взаємодіяти, комунікувати, але не завжди можуть логічно та зрозуміло для клієнтів висловлювати свої думки та спостереження.

Узагальнені результати діагностування рівня прояву розвитку комунікативної компетентності майбутні фахівців за діяльнісно-перцептивним критерієм подано на рис. 3.6.

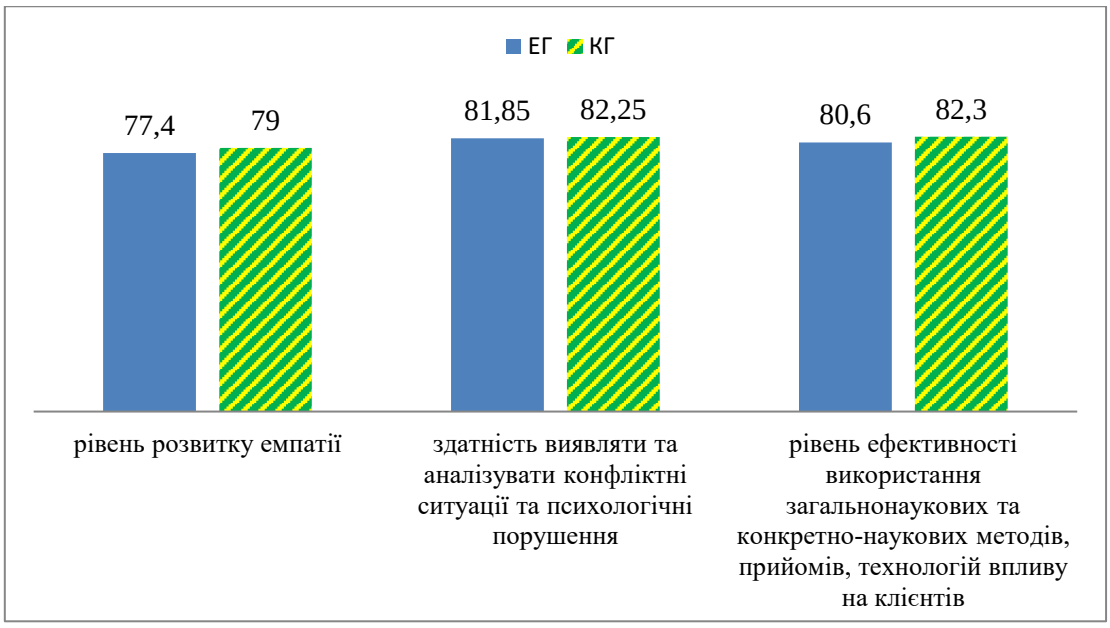

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.6. Узагальнені результати рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології ЕГ та КГ за діяльнісно-перцептивним критерієм, у %

Проаналізувавши результати з'ясовано, що за діяльнісно-перцептивним критерієм у респондентів прослідковується середній рівень (80% ЕГ та 81,2% КГ) прояву розвитку комунікативної компетентності, за усіма показниками – рівень розвитку емпатії (77,4% ЕГ та 79% КГ); здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення (81,85% ЕГ та 82,25% КГ); рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів (80,6% ЕГ та 82,3% КГ). Таким чином, для підвищення рівня комунікативної компетентності за діяльнісно-перцептивним критерієм необхідним є включення в процес ПП МФ із психології спеціальних заходів спрямованих на підвищення рівня розвитку емпатії до співрозмовників, здатності до вирішення конфліктних ситуацій, а також збільшення кількості годин на проведення консультацій у процесі підготовки до проходження різних видів практики тощо.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту продемонстровано на рис. 3.7.

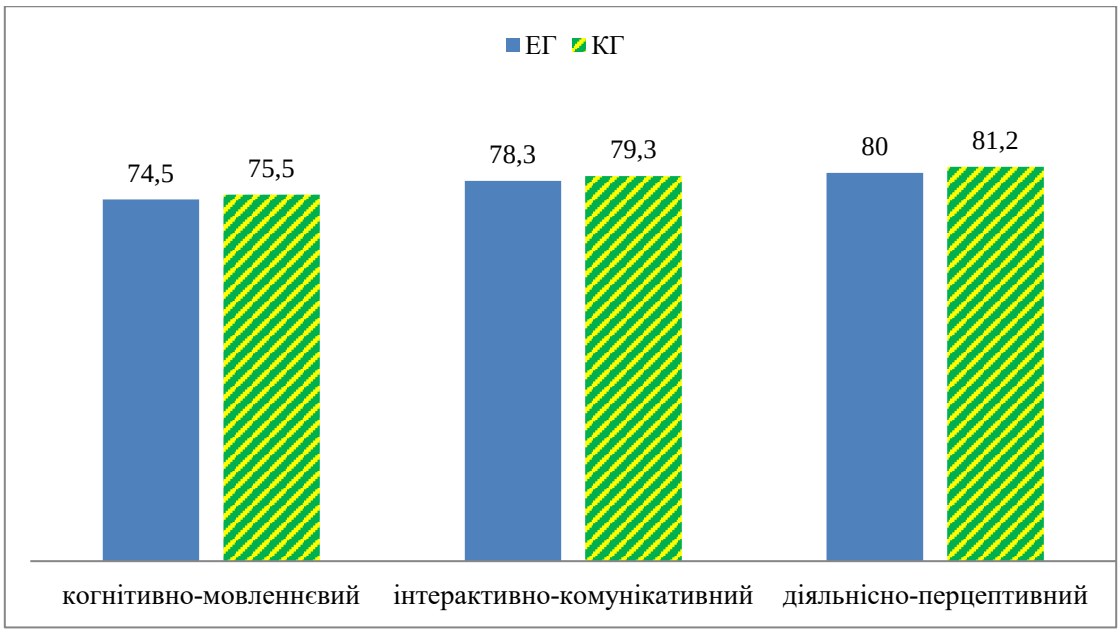

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.7. Узагальнені результати рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології ЕГ та КГ на констатувальному етапі педагогічного експерименту, у %

Розглянувши наведені дані, варто відзначити, що у респондентів прослідковується середній рівень прояву розвитку комунікативної компетентності (77,6% ЕГ та 78,67% КГ) за всіма критеріями – когнітивно-мовленнєвим (74,5% ЕГ та 75,5% КГ) здобувачі освіти мають ґрунтовну теоретичну підготовку щодо мови, норм, традицій спілкування, загально обізнані у професійній культурі спілкування, у методах і технологіях, проте у них виникають труднощі або вони допускають незначні помилки під час практичної діяльності тощо; інтерактивно-комунікативним – (78,3% ЕГ та 79,3% КГ) МФ із психології надають перевагу загальнолюдським цінностям, намагаються дотримуватися професійної етики спілкування; частково здійснюють саморефлексію та корекцію процесу комунікації; проте потребують періодичного підвищення мотивації до роботи й розвитку власної КК, оскільки мають недостатню вольову активність; діяльнісно-перцептивним – (80% ЕГ та 81,2% КГ) – здатні до емпатії, однак мають незначні перешкоди в самосприйнятті та самоконтролі, що впливає на комунікацію; у них можуть

виникати певні труднощі у вирішенні конфліктних ситуацій, адже не завжди впевнені у своїх силах; переважно МФ із психології використовують традиційні технології й методи комунікації тощо, що дає підстави дійти висновку – діюча система розвитку КК майбутніх фахівців із психології потребує удосконалення.

З метою підвищення рівня КК МФ із психології та з урахуванням отриманих даних (під час проведення констатувального етапу педагогічного експерименту), наступним етапом дослідження стане розробка сучасної моделі системи розвитку КК майбутніх фахівців із психології.

3.3. Аналіз результатів контрольного етапу педагогічного експерименту

Після проведення формувального етапу педагогічного експерименту – впровадження в освітній процесіЗВО, що приймали участь у експерименті структурно-функціональної моделі системи розвитку КК МФ із психології, було проведено контрольний етап педагогічного експерименту.

Метою цього етапу було визначено з'ясування результативності реалізації розробленої структурно-функціональної моделі системи розвитку КК МФ із психології.

Для цього було використано (аналогічний констатувальному етапу педагогічному експерименту) діагностичний інструментарій, із подальшим порівняльним аналізом отриманих даних за двома етапами. Проаналізуємо отримані результати контрольного етапу педагогічного експерименту.

Так, за першим показником (рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування) когнітивно-мовленнєвого критерію було через рік проаналізовано результати семестрових оцінок освітніх компонентів загальної та професійної підготовки після відвідування МФ із психології ЕГ психологічної студії «Psychological help» де проводилися індивідуальні та групові бесіди, тренінг

для психологів «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології», семінар «Теоретичні основи розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології в сучасних умовах», круглі столи «Дослідження нормативно-правової бази психологічної служби та чинного законодавства», «Гейміфікація як інструмент підвищення комунікативної компетенції з використанням AI», а також додаткові консультації, проходження вебіарів, курсів на онлайн платформах тощо.

Порівняльний аналіз результатів семестрових оцінок респондентів ЕГ та КГ представлено на рис. 3.8. та 3.9.

Порівняльний аналіз результатів семестрових оцінок МФ із психології ЕГ дозволив дійти висновку, що рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування підвищився із середнього (75,48% – констатувальний етап педагогічного експерименту) до високого (93,86% – контрольний етап педагогічного експерименту).

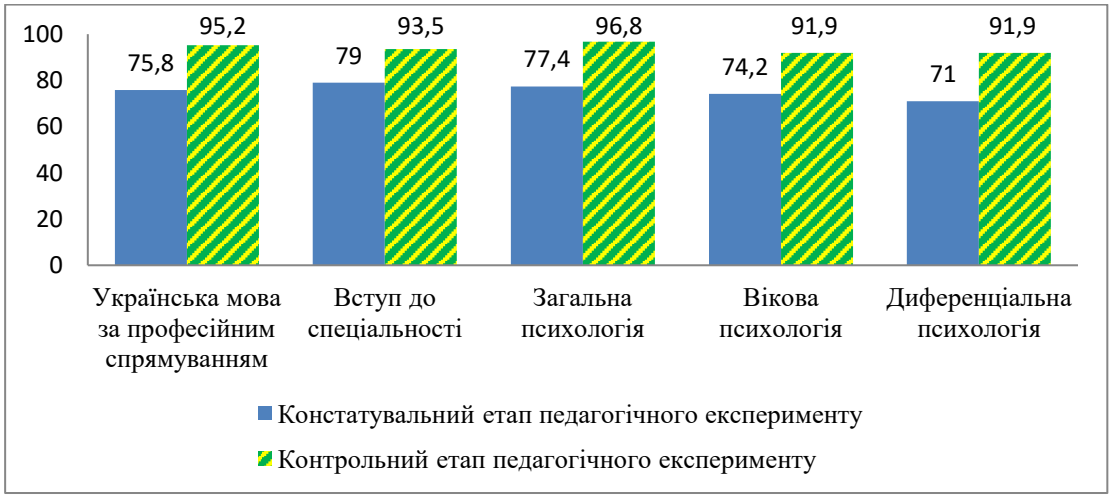

Рис. 3.8. Порівняльний аналіз результатів семестрових оцінок освітніх компонентів загальної та професійної підготовки респондентів ЕГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту

Під час уточнюючих бесід із здобувачами освіти ЕГ та НПП з'ясовано, що вони стали на високому рівні володіти теоретичними знаннями щодо здійснення комунікативної взаємодії, як під час розв'язання життєвих ситуацій,

так й під час виконання професійних завдань; респонденти ЕГ безпомилково використовували професійну термінологію на практичних заняттях, при вирішенні психологічних задач без перешкод налагоджували комунікацію та знаходили компроміси із різними групами клієнтів тощо.

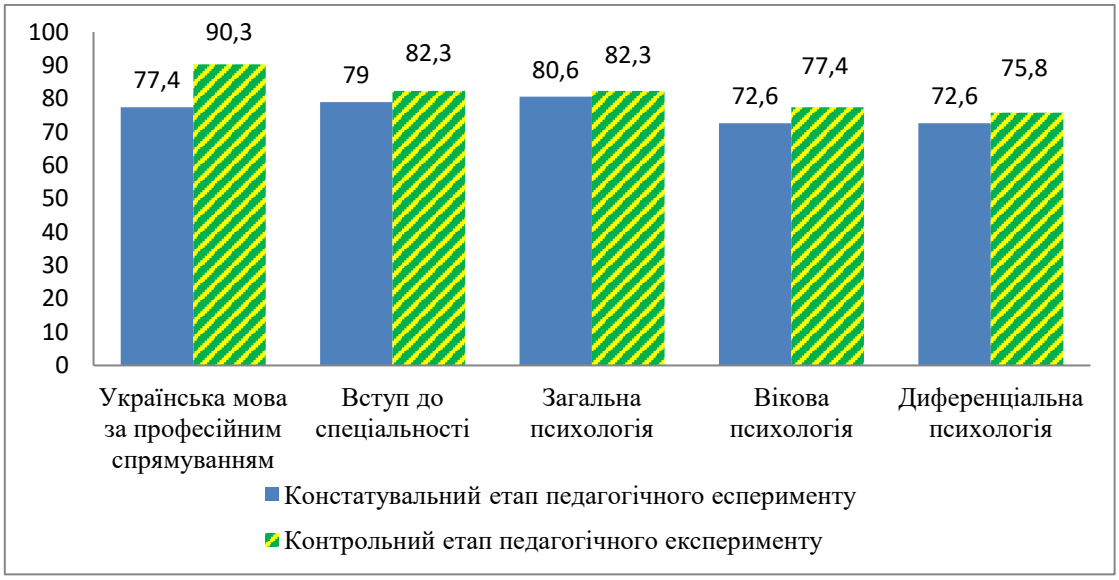

Рис. 3.9. Порівняльний аналіз результатів семестрових оцінок освітніх компонентів загальної та професійної підготовки респондентів КГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту

У респондентів КГ також прослідковувалося підвищення рівня володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування, однак у межах середнього рівня із 76,44% (констатувальний етап педагогічного експерименту) до 81,62% (контрольний етап педагогічного експерименту), дані зрушення відбулися завдяки високому професіоналізму НПП, які задіяні у процесі їх фахової підготовки, також слід зазначити, що МФ із психології КГ проходять додаткові курси на онлайн платформах, однак, тільки ті, що пропонують викладачі для неформальної освіти; вони рідко проявляли ініціативність та креативність у процесі спілкування та вирішення проблемних ситуацій (на практичних заняттях), все ще допускали помилки у професійній термінології тощо.

За другим показником першого критерію було проведено аналогічну (констатувальному етапу педагогічного експерименту) контрольну роботу

(Додаток Ю) й з’ясовано, що у МФ із психології ЕГ відбулося підвищення рівня комунікативно-мовленнєвої грамотності на 19,4% у порівнянні із результатами констатувального етапу педагогічного експерименту (із 72,6% до 92%); у здобувачів освіти ЕГ – «активний» професійний словниковий запас, вони володіли мовленнєвими нормами, правилами, логічно та структуровано будували комунікацію із різними категоріями клієнтів, при цьому, у них не виникало труднощів щодо визначення стилю спілкування.

Даному підвищенню сприяло проведення для респондентів ЕГ семінарів «Інноваційна діяльність фахівців із психології у сучасних закладах освіти в умовах діджиталізації», «Діджитал ресурси підвищення рівня розвитку комунікативно компетентності психолога», конкурсу професійного есе «Розвиток комунікативної компетентності в професійно-науковому просторі» та щорічної веб-конференцій «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога» тощо.

У МФ із психології КГ також покращилися результати, однак лише на 3,2 % і в межах середнього рівня (із 74,2% (констатувальний етап педагогічного експерименту) до 77,4% (контрольний етап педагогічного експерименту), здобувачі освіти, все також, допускали помилки при визначенні стилю спілкування із суб’єктами комунікації, що досить часто призводило до непорозуміння між ними; також іноді неправильно ставили наголос в словах, що демонструвало недостатній рівень оволодіння мовленнєвими нормами та правилами тощо.

Для визначення рівня знань механізмів соціальної перцепції (третій показник першого критерію) було повторно проведено діагностування респондентів ЕГ та КГ за адаптованою методикою «Діагностика стилів спілкування» [169, с. 34-40].

Порівняльний аналіз результатів представлений в таблицях 3.6 (ЕГ) та 3.7 (КГ).

Таблиця 3.6

Порівняльний аналіз результатів діагностування респондентів ЕГ за методикою «Діагностика стилів спілкування» на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту

№	Модель спілкування	Рівень прояву			
		кількість респондентів		відсоткове співвідношення	
		1	2	ЕГ	КГ
1	Диктаторська «Монблан»	5	1	8,06%	1,61%
2	Неконтактна «Китайська стінка»	7	1	11,3%	1,61%
3	Диференційована увага «Локатор»	9	2	14,5%	3,23%
4	Негнучке реагування «Робот»	10	1	16,1%	1,61%
5	Гіпорефлексивна «Гамлет»	12	1	19,4%	1,61%
6	Авторитарна «Я сам(а)»	5	-	8,06%	-
7	Активна взаємодія «Союз»	8	56	12,9%	90,3%
8	Гіпорефлексивна «Тетерев»	6	-	9,68%	-

***Примітка*:** 1. – Констатувальний етап педагогічного експерименту 2. – Контрольний етап педагогічного експерименту.

Таблиця 3.7

Порівняльний аналіз результатів діагностування респондентів КГ за методикою «Діагностика стилів спілкування» на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту

№	Модель спілкування	Рівень прояву			
		кількість респондентів		відсоткове співвідношення	
		1	2	1	2
1	Диктаторська «Монблан»	4	1	6,45%	1,61%
2	Неконтактна «Китайська стінка»	6	2	9,68%	3,23%
3	Диференційована увага «Локатор»	9	2	14,5%	3,23%
4	Негнучке реагування «Робот»	10	5	16,1%	8,06%
5	Гіпорефлексивна «Гамлет»	14	4	22,6%	6,45%
6	Авторитарна «Я сам(а)»	4	2	6,45%	3,23%
7	Активна взаємодія «Союз»	8	44	12,9%	71%
8	Гіпорефлексивна «Тетерев»	7	2	11,3%	3,23%

***Примітка*:** 1. – Констатувальний етап педагогічного експерименту 2. – Контрольний етап педагогічного експерименту.

Порівняльний аналіз результатів, щодо доцільності використання стилів спілкування респондентів ЕГ дав змогу дійти висновку, що у порівнянні із констатувальним етапом педагогічного експерименту на контрольному – у 90,3% здобувачів освіти прослідковувався стиль «Союз», що свідчило про відкритість, налаштованість МФ із психології на діалог та взаємодію із різними групами клієнтів; вони не ставили себе головними у процесі комунікації, однак тримали дистанцію, спонукали та налаштовували клієнтів на креативне вирішення їх проблем, а також слідкували за підтримкою сприятливого психологічного клімату у колективі. Звичайно є декілька респондентів ЕГ, які використовували й стилі спілкування «Локатор», «Гамлет» та інші, однак це залежало від ситуації, яка виникла в процесі комунікації.

Даному підвищенню, на наш погляд, сприяло проведення індивідуальних та групових консультацій із здобувачами освіти ЕГ в психологічній студії «Psychological help», а також цикл бесід «Майстерне оперування стилями спілкування психолога як запорука професійного успіху» за темами: «Стилі спілкування психолога», «Моделі спілкування психолога», «Прийоми ефективного спілкування» тощо.

У респондентів КГ також прослідковувалася зміна стилю комунікації із «Гамлет» на «Союз» завдяки професіоналізму та високому рівню компетентності НПП, які забезпечували їх фахову підготовку, однак зазначимо, що здобувачам освіти КГ було достатньо непросто переналаштуватися в ході бесіди на необхідний стиль, вони іноді занадто емоційно вели себе із клієнтами, а також не завжди в колективі переважала дружня та доброзичлива атмосфера тощо.

Задля з’ясування рівня обізнаності в сучасних технологіях, прийомах аналізу власного психологічного стану та стану співрозмовника, методів впливу на клієнта, з метою досягнення професійних цілей, із респондентами ЕГ та КГ було проведено повторне діагностування за адаптованою методикою «Діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів» [169, с. 49-53].

Проаналізувавши результати діагностування встановлено, що збільшилася кількість респондентів ЕГ, які володіють сучасними методиками та технологіями аналізу як власного психологічного стану так і клієнтів із 74,2% (констатувальний етап педагогічного експерименту) до 93,5% (контрольний етап педагогічного експерименту).

На 25,8% збільшилася кількість респондентів ЕГ, які на запитання «При першому знайомстві мені заважають емоції справитися із враженням від партнерів» надали відповідь «ні», адже вони вже розуміли наскільки важливо контролювати власні емоції, проявляти толерантність та порозуміння для різних груп клієнтів; кількість позитивних відповідей респондентів ЕГ на запитання «Чи проявляєте Ви достатньо емоцій у процесі професійного спілкування» зросла із 74,2% (констатувальний етап педагогічного експерименту) до 91,9% (контрольний етап педагогічного експерименту), здобувачі освіти наголошували, що налагодження емоційного контакту у процесі професійної діяльності психолога це важлива складова, а особливо із урахуванням невербальної комунікації,що дозволяє виявити проблеми, про які може не говорити клієнт; 96,8 % респондентів надали позитивну відповідь на запитання «Чи висловлюєте Ви співпереживання до клієнтів під час спілкування», на їх думку необхідним є прояв емпатії до клієнта, це сприятиме налагодженню доброзичливої та довірливої атмосфери, що дозволить вирішити будь які запити клієнта тощо.

Даному підвищенню сприяло впровадження в освітній процес респондентів ЕГ вибіркового освітнього компоненту «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» та проведенню семінару «Психологічні аспекти комунікації між фахівцем та суб’єктом психологічного впливу», а також відвідування МФ із психології психологічної студії «Psychological help» тощо.

У результаті повторного діагностування респондентів КГ також зафіксовано підвищення рівня оволодіння сучасних технологій, прийомів аналізу власного психологічного стану та стану співрозмовника, методів впливу

на клієнта з метою досягнення професійних цілей, однак в межах середнього рівня (із 75,8 % – констатувальний етап педагогічного експерименту до 88,7% – контрольний етап педагогічного експерименту), завдяки фаховій компетентності викладачів, які забезпечували процес професійної підготовки та заохочували їх до неформальної освіти.

Майбутнім фахівцям із психології КГ іноді важко було контролювати власні емоції, які в подальшому перешкоджали налагодженню контакту із суб'єктами комунікації, вони все ще допускали помилки при виборі методів впливу на клієнтів, не завжди правильно розуміли невербальну комунікацію, а процес спілкування, на їх думку, переважно залежить від налаштування самого клієнта тощо.

Порівняльний аналіз загальних результатів розвитку КК МФ із психології ЕГ та КГ за когнітивно-мовленнєвим критерієм представлено на рис.3.10 та 3.11 відповідно.

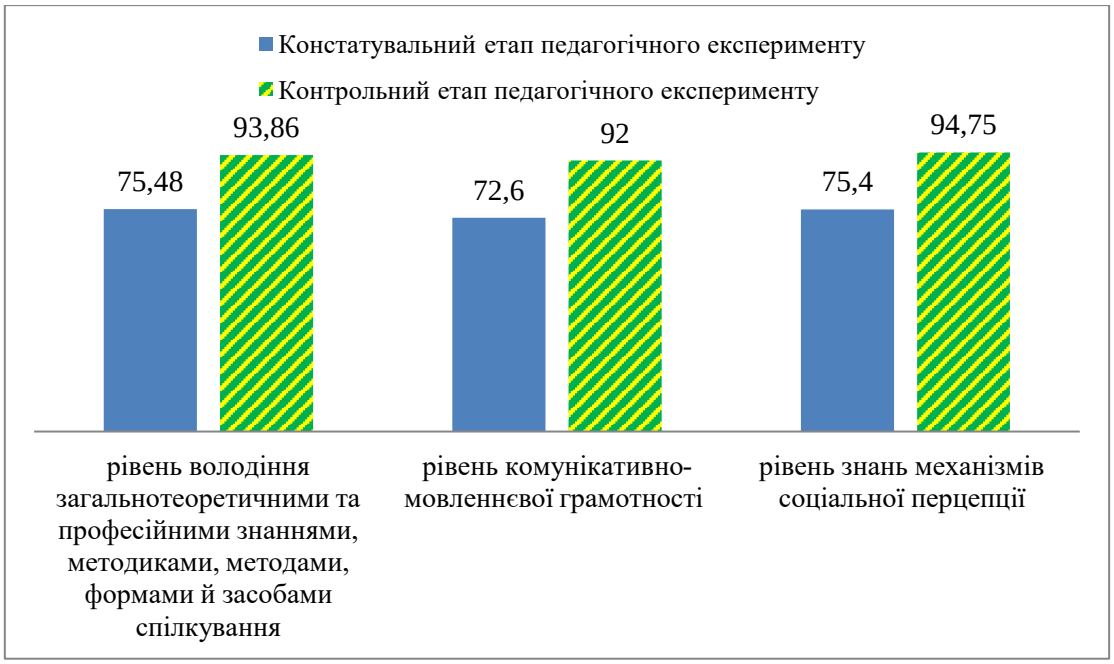

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.10. Порівняльний аналіз узагальнених результатів рівня розвитку КК МФ із психології ЕГ за когнітивно-мовленнєвим критерієм (у %), констатувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту)

Проаналізувавши результати отримані на контрольному етапі педагогічного експерименту (рис. 3.10) з'ясовано, що за когнітивно-мовленнєвим критерієм у респондентів ЕГ прослідковується підвищення рівня розвитку комунікативної компетентності із середнього (74,5%) до високого (93,5%), за всіма показниками когнітивно-мовленнєвого критерію, а саме: рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування із 75,48 % до 93,86%, рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності із 72,6% до 92 %, рівень знань механізмів соціальної перцепції із 75,4% до 94,75%.

Даному підвищенню сприяло проведення індивідуальних та групових бесід на базі психологічної студії «Psychological help», тренінгу для психологів «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології», семінарів «Теоретичні основи розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології в сучасних умовах», «Інноваційна діяльність фахівців із психології у сучасних закладах освіти в умовах діджиталізації», «Діджитал ресурси підвищення рівня розвитку комунікативно компетентності психолога», «Психологічні аспекти комунікації між фахівцем та суб'єктом психологічного впливу», круглих столів «Дослідження нормативно-правової бази психологічної служби та чинного законодавства», «Гейміфікація як інструмент підвищення комунікативної компетенції з використанням AI», конкурсу професійного есе «Розвиток комунікативної компетентності в професійно-науковому просторі», бесіди «Майстерне оперування стилями спілкування психолога як запорука професійного успіху», щорічної веб-конференцій «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога», а також впровадженню в процесу професійної підготовки вибіркового освітнього компоненту «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» тощо.

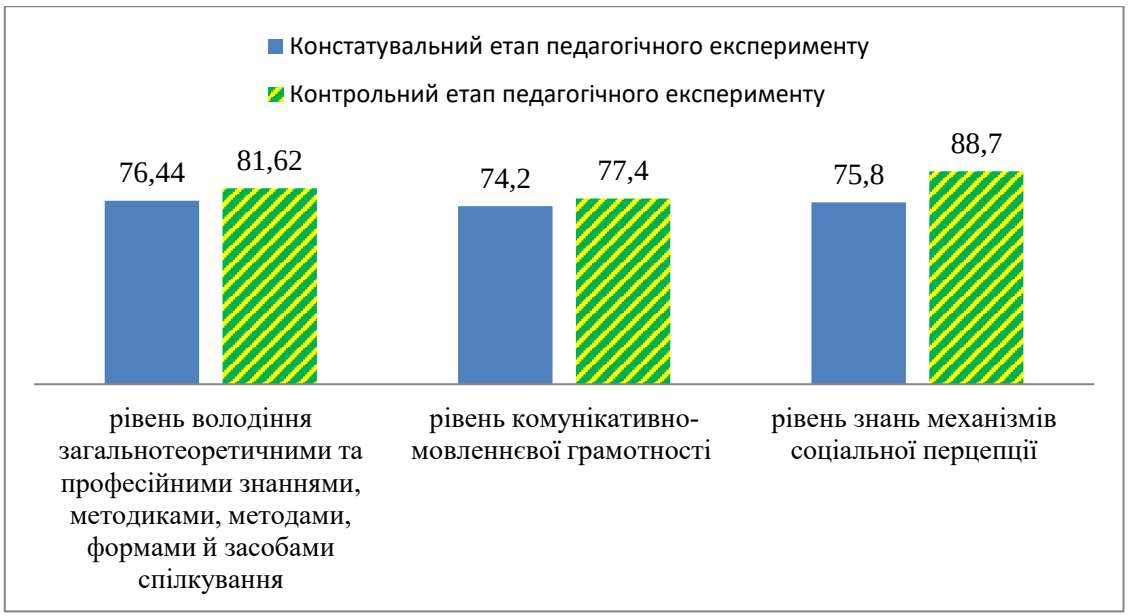

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.11. Порівняльний аналіз узагальнених результатів рівня розвитку КК МФ із психології КГ за когнітивно-мовленнєвим критерієм (у %, констатувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту)

Здійснивши порівняльний аналіз результатів діагностування респондентів КГ (рис. 3.11) отриманих на контрольному етапі педагогічного експерименту за когнітивно-мовленнєвим критерієм у них зафіксовано підвищення із 75,5% до 82,6%, однак у межах середнього рівня за всіма показниками даного критерію, а саме: рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування із 76,44% до 81,62%, рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності із 74,2 % до 77,4%, рівень знань механізмів соціальної перцепції із 75,8% до 88,7%.

Даному підвищенню сприяв високий рівень професіоналізму та компетентності НПП, які задіяні у процесі фахової підготовки МФ із психології здобувачів освіти КГ.

Для з’ясування рівня сформованості загальнолюдських цінностей (перший показник інтерактивно-комунікативного критерію) було повторно проведене опитування респондентів ЕГ та КГ за аналогічною (констатувальний

етап педагогічного експерименту) анкетою «Загальнолюдські цінності» (Додаток Я).

Проаналізувавши відповіді зазначимо, що вже 95,2% респондентів ЕГ розуміли, що для МФ із психології у системі загальнолюдських цінностей повинен бути баланс між професійною діяльністю, цінністю життя та відносинами у родині; на запитання «Хто або що впливає на формування Ваших цінностей?» 93,5 % опитаних ЕГ на перший план залишили власні інтереси, захоплення, однак зазначили, що родина, викладачі та наставники це люди, які безпосередньо формують систему цінностей, що повинні бути притаманні особистості в сучасному світі; 98,4% МФ із психології відповіли, що при формуванні особистісних цінностей вони так і орієнтуються на родину,традиції та сімейні цінності тощо; на 16,1% збільшилася кількість респондентів ЕГ, які вбачали цінність життя в корисності суспільству, порядності та чесності, справедливості та відповідальності. На запитання «На що впливають ваші життєві цінності?» 91,9% здобувачів освіти ЕГ відповіли, що саме на особисте життя, стосунки із рідними, навчання й як наслідок професійні досягнення.

Дане підвищення відбулося завдяки проведеним для здобувачів освіти ЕГ індивідуальним та груповим бесідам у психологічній студії «Psychological help», круглого столу «Культура мови й мовлення, національна самосвідомість», а також проходженню додаткових курсів на онлайн платформах, організованим конкурсам, квестам тощо.

Для респондентів КГ також було проведено аналогічне анкетування. Проаналізувавши відповіді респондентів зафіксовано підвищення рівня сформованості загальнолюдських цінностей задля здійснення комунікативної взаємодії шляхом наявних ціннісних орієнтирів і розвинутої професійної етики спілкування із 82,7% (констатувальний етап педагогічного експерименту) до 83,9% (контрольний етап педагогічного експерименту), однак, ці показники залишилися в межах середнього рівня.

У ході уточнюючої бесіди з'ясовано, що більшість опитаних КГ все ж надають перевагу матеріальним благам, а сімейні цінності, родина у них переважно на другому плані тощо, проте МФ із психології у процесі формування життєвих орієнтирів ґрунтуються на власну цілеспрямованість, порядність,чесність тощо.

Задля виявлення рівня наявних ціннісних орієнтирів і розвинутої професійної етики спілкування із МФ із психології ЕГ та КГ було проведено повторне опитування (опитувальник «Професійна етика психолога»). Порівняльний аналіз результатів діагностування респондентів ЕГ та КГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту представлено у табл. 3.8 та 3.9 відповідно.

Таблиця 3.8

Порівняльний аналіз результатів діагностування респондентів ЕГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту, у % (опитувальник «Професійна етика психолога»)

Запитання	Відповіді рецензентів					
	так		іноді		ні	
	1	2	1	2	1	2
Чи дотримуєтеся Ви принципів надання психологічної допомоги?	77,4	95,2	17,7	4,84	4,84	-
Чи дотримуєтеся Ви професійної таємниці та конфіденційності інформації?	80,6	100	14,5	-	4,84	-
Чи використовуєте Ви принципи етичної та юридичної правочинності?	75,8	98,4	17,7	1,61	6,45	-
Чи завжди Ви сприяєте благополуччу клієнта?	83,9	95,2	11,3	3,23	4,84	1,61
Чи берете Ви інформаційну згоду у клієнта при роботі?	74,2	100	14,5	-	11,3	-
Чи спілкуєтеся Ви заради благополуччя клієнта з батьками (представниками), з державними органами (опіка, правоохоронні органи, судова експертиза тощо)?	71	96,8	17,7	1,61	11,3	1,61
Чи проводите Ви додаткове обстеження клієнта після тестових завдань?	72,6	93,5	19,4	4,84	8,06	1,61

***Примітка*:** 1. – Констатувальний етап педагогічного експерименту 2. – Контрольний етап педагогічного експерименту

Порівняльний аналіз відповідей респондентів ЕГ (табл. 3.8), дав підстави стверджувати про підвищення рівня ціннісних орієнтирів і розвитку професійної етики спілкування, слід зазначити, що 100% майбутніх фахівців із психології дотримуються професійної таємниці та конфіденційності інформації, а також беруть інформаційну згоду у клієнтів, що говорить, про високий рівень підготовки здобувачів освіти, а також про обізнаність із нормативними документами; 98,4% зазначили, що вони дотримуються принципів етичної та юридичної правочинності; 96,8% – спілкуються із батьками (представниками) та державними органами, але тільки якщо переконані, що це заради благополуччя їх клієнтів тощо.

Даному підвищенню сприяло проведення індивідуальних та групових консультацій, круглих столів «Дослідження нормативно-правової бази психологічної служби та чинного законодавства» та «Етика й культура спілкування поза часом», а також прослуховування вебінарів та тренінгів на онлайн платформах.

Таблиця 3.9

Порівняльний аналіз результатів діагностування респондентів КГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту у % (опитувальник «Професійна етика психолога»)

Запитання	Відповіді рецензентів					
	так		іноді		ні	
	1	2	1	2	1	2
1	2	3	4	5	6	7
Чи дотримуєтеся Ви принципів надання психологічної допомоги?	79	85,5	16,1	11,3	4,84	3,23
Чи дотримуєтеся Ви професійної таємниці та конфіденційності інформації?	83,9	90,3	12,9	8,06	3,23	1,61
Чи використовуєте Ви принципи етичної та юридичної правочинності?	77,4	90,3	17,7	4,84	4,84	4,84
Чи завжди Ви сприяєте благополуччу клієнта?	83,9	88,7	11,3	8,06	4,48	3,23
Чи берете Ви інформаційну згоду у клієнта при роботі ?	82,3	83,9	11,3	9,68	6,45	6,45

Продовження табл.3.9

Чи спілкуєтеся Ви заради благополуччя клієнта з батьками (представниками), з державними органами (опіка, правоохоронні органи, судова експертиза тощо)?	71	77,4	21	16,1	8,06	6,45
Чи проводите Ви додаткове обстеження клієнта після тестових завдань?	77,4	80,6	19,4	17,7	3,23	1,61

***Примітка*:** 1. – Констатувальний етап педагогічного експерименту 2. – Контрольний етап педагогічного експерименту

Проаналізувавши результати опитування респондентів КГ (табл. 3.9) заслуговує на увагу, те що 90,3% дотримуються професійної таємниці та конфіденційності отриманої від клієнтів інформації, а також принципів етичної та юридичної правочинності, однак лише на 3,23% зросла кількість МФ із психології КГ, які проводять додаткові обстеження, наголошуючи на тому, що для встановлення правильного діагнозу та вибору відповідної технології/ методики вирішення проблеми клієнта їм достатньо результатів тестування.

Для виявлення рівня розвитку КК МФ із психології за другим показником інтерактивно-комунікативного критерію – рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності було проведено повторне опитування респондентів ЕГ (табл. 3.10) та КГ (табл. 3.11) [204, с. 144-146].

Таблиця 3.10

Порівняльний аналіз результатів діагностування респондентів ЕГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту за опитувальником «Мотивація успіху й страх невдач», у %

Запитання	**Відповіді рецензентів**					
	так		**іноді**		**ні**	
	1	**2**	**1**	**2**	**1**	**2**
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
Якщо Ви берете участь у дискусії, чи очікуєте Ви переконати опонента?	82,3	90,3	12,9	8,06	4,84	1,61
Чи проявляєте Ви достатню активність під	80,6	93,5	14,5	4,84	4,84	1,61

Продовження табл.3.10

1	2	3	4	5	6	7
час виконання професійної діяльності?						
Чи демонструєте Ви власну КК під час професійного спілкування?	82,3	96,8	11,3	3,23	6,45	-
Чи усвідомлюєте Ви важливість удосконалення КК при вирішенні професійних задач?	87,1	98,4	8,06	1,61	4,84	-
Чи шукаєте Ви способи вирішення конфліктних ситуацій через комунікацію?	85,5	93,5	11,3	4,84	3,23	1,61
Чи залежить продуктивність Вашої професійної діяльності від розвитку КК?	72,6	95,2	21	1,61	6,45	3,23
Чи вважаєте Ви, що існує взаємозалежність між розвитком КК та мотивацією досягнення професійного успіху?	71	98,4	21	1,61	8,06	-

***Примітка*:** 1. – Констатувальний етап педагогічного експерименту 2. – Контрольний етап педагогічного експерименту

Порівняльний аналіз результатів опитування респондентів ЕГ засвідчив, що 98,4% здобувачів освіти розуміють необхідність розвитку КК при вирішенні професійних завдань та впевненні в тому, що існує пряма залежність між розвитком їх КК та мотивацією досягнення професійного успіху, адже у роботі психолога комунікація це основа досягнення якісного та позитивного результату роботи із клієнтами; 90,3% опитаних зазначили, що вони приймали участь у дискусії й сподіваються переконати опонента, але якщо самі впевненні у правильності свого вчинку та дані дії не нашкодять суб'єкту комунікації. Підвищенню рівня розвитку КК МФ із психології ЕГ за даним показником сприяло проведення тренінгів для психологів «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» та «Мотивація до розвитку комунікативної компетентності: мотиви та перешкоди», щорічної веб-конференцій «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога», а також впровадження в процес їх професійної підготовки вибіркового освітнього компоненту «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології».

Таблиця 3.11

Порівняльний аналіз результатів діагностування респондентів КГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту за опитувальником «Мотивація успіху й страх невдач», у %

Запитання	**Відповіді рецензентів**					
	так		**іноді**		**ні**	
	1	**2**	**1**	**2**	**1**	**2**
Якщо Ви берете участь у дискусії, чи очікуєте Ви переконати опонента?	83,9	87,1	11,3	9,68	4,84	3,23
Чи проявляєте Ви достатню активність під час виконання професійної діяльності?	82,3	85,5	12,9	11,3	4,84	3,23
Чи демонструєте Ви власну КК під час професійного спілкування?	83,9	87,1	9,68	8,06	6,45	4,84
Чи усвідомлюєте Ви важливість удосконалення КК при вирішенні професійних задач?	85,5	88,7	9,68	8,06	4,84	3,23
Чи шукаєте Ви способи вирішення конфліктних ситуацій через комунікацію?	83,9	87,1	11,3	9,68	4,84	3,23
Чи залежить продуктивність Вашої професійної діяльності від розвитку КК?	71	85,5	22,6	9,68	6,45	4,84
Чи вважаєте Ви, що існує взаємозалежність між розвитком КК та мотивацією досягнення професійного успіху?	72,6	83,9	21	11,3	6,45	4,84

***Примітка*:** 1. – Констатувальний етап педагогічного експерименту 2. – Контрольний етап педагогічного експерименту

Аналіз результатів контрольного етапу педагогічного експерименту дав змогу дійти висновку, що у респондентів КГ також відбулося підвищення рівня мотивації до реалізації та розвитку власної КК у професійній діяльності, однак лише на 3,2% у порівняні із констатувальним етапом педагогічного експерименту, заслуговує на увагу, той факт, що 85,5% опитаних проявляють КК у процесі професійного спілкування, а 83,9% здобувачів освіти наголошують, що вони вбачають залежність між розвитком власної КК та мотивацією досягнення професійного успіху; на 14,5% збільшилася кількість респондентів, які прослідковують взаємозв'язок продуктивності професійної діяльності та розвитку КК, адже якісна фахова діяльність залежить, як від рівня оволодіння програмними результатами навчання, так і від правильно

вибудованої комунікації із різними групами клієнтів тощо. Даному підвищенню сприяло проведення занять та додаткових консультацій кваліфікованими НПП, які зацікавлені у підготовці фахівців-професіоналів.

За третім показником – здатність до здійснення рефлексії – було проведено повторне опитування респондентів ЕГ та КГ. Результати повторного опитування засвідчили, що проведенні для МФ із психології ЕГ коучингу «Методи рефлексії» та гри «Психотея гра чи реальність перенесена у гру» сприяли підвищенню рівня розвитку КК за даним показником, так 95,2% респондентів ЕГ здійснюють рефлексію професійної діяльності, адже це дає змогу покращити результати комунікативної взаємодії між суб'єктами спілкування та забезпечить досягнення поставного результату; 91,9 % МФ із психології ЕГ зазначили, що у них розроблені короткострокові та довгострокові плани підвищення рівня КК, й рефлексію вони проводять письмово, адже через деякий час можуть переглянути записи та здійснити самоконтроль запланованого; 96,8% – почали вести щоденники успіху, позначаючи свій прогрес, як стимул для досягнення поставлених цілей; 95,2% опитаних зазначили, що аналізуючи результати рефлексії вони обов'язково здійснюють самокорекцію розвитку КК та визначають наступні етапи її вдосконалення.

Аналізуючи відповіді респондентів КГ зазначимо, що підвищення рівня розвитку КК за даним показником відбулося в межах середнього рівня і лише на 3,23%, завдяки професіоналізму НПП, та заохоченню МФ із психології до проведення рефлексії на заняттях; здобувачі освіти переконані в тому, що не обов'язково витрачати кожного разу час на проведення письмової рефлексії; у них розроблені лише короткострокові плани підвищення рівня розвитку КК; самокорекцію вони проводять, але у критичних випадках.

Порівняльний аналіз отриманих узагальнених результатів діагностування рівня прояву розвитку комунікативної компетентності майбутні фахівців за інтерактивно-комунікативним критерієм ЕГ та КГ представлено на рис. 3.12 та 3.13 відповідно.

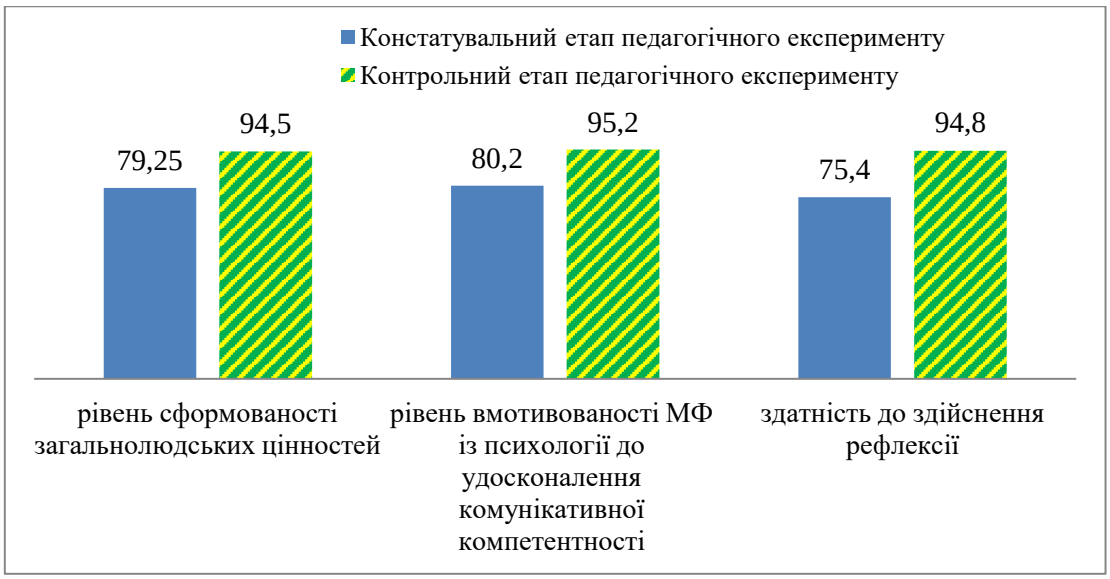

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.12. Порівняльний аналіз узагальнених результатів рівня розвитку КК МФ із психології ЕГ за інтерактивно-комунікативним критерієм (у %, констатувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту)

Аналіз результатів констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту засвідчив підвищення рівня розвитку КК МФ із психології за інтерактивно-комунікативним критерієм із середнього (78,3%) до високого (94,8%) за всіма показниками, а саме: рівень сформованості загальнолюдських цінностей із 79,25% до 94,5% (відповідно), рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності із 80,2% до 95,2% (відповідно), здатність до здійснення рефлексії із 75,4% до 94,8%(відповідно). Підвищення відбулося завдяки проведеним для респондентів ЕГ тренінгів для психологів «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» та «Мотивація до розвитку комунікативної компетентності: мотиви та перешкоди», круглих столів «Культура мови й мовлення, національна самосвідомість», «Дослідження нормативно-правової бази психологічної служби та чинного законодавства», «Гейміфікація як інструмент підвищення комунікативної компетенції з використанням AI» та «Етика й культура спілкування поза часом», коучингу «Методи рефлексії» та гри «Психотея гра чи

реальність перенесена у гру», щорічної веб-конференцій «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога», а також впровадженню вибіркового освітнього компоненту «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології».

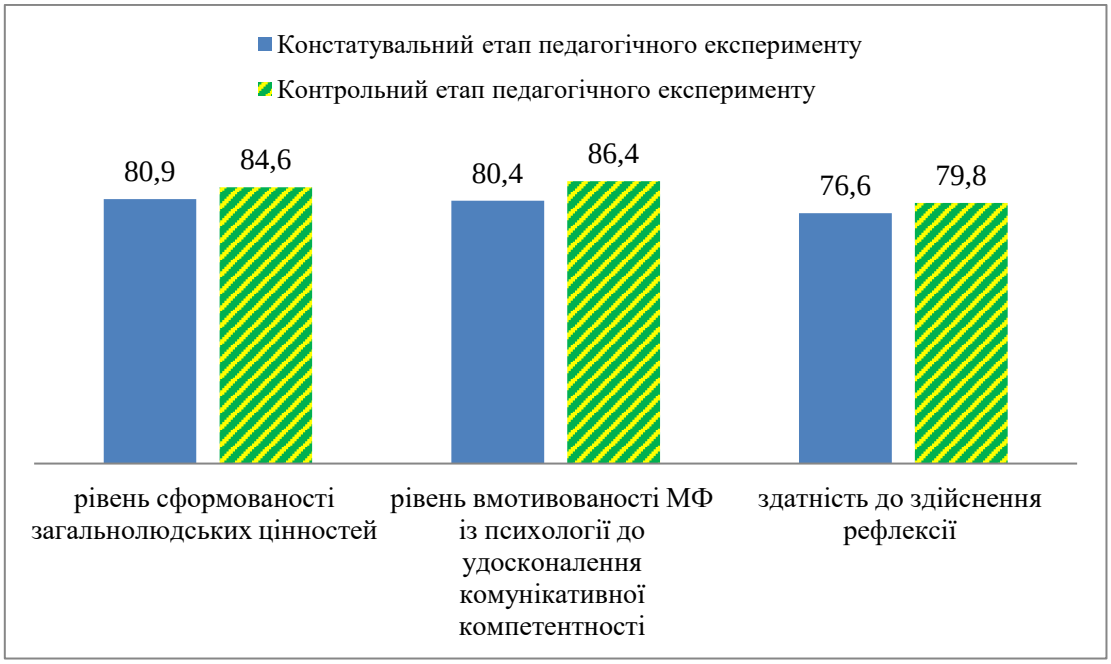

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.13. Порівняльний аналіз узагальнених результатів рівня розвитку КК МФ із психології КГ за інтерактивно-комунікативним критерієм (у %, констатувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту)

Завдяки високому рівню професіоналізму та компетентності НПП, що задіяні у процесі професійної підготовки респондентів КГ порівняльний аналіз результатів також засвідчив позитивну динаміку змін за інтерактивно-комунікативним критерієм, однак у межах середнього рівня із 79,3% до 83,5% за всіма показниками: рівень сформованості загальнолюдських цінностей із 80,9% до 84,6%(відповідно), рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності із 80,4% до 86,4%,(відповідно) здатність до здійснення рефлексії із 76,6% до 79,8% (відповідно)/

Порівнюючи результати констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту за третім критерієм – діяльнісно-перцептивним–

було використано аналогічний діагностичний інструментарій. Так, за першим показником – рівень розвитку емпатії – була проведена повторна експрес діагностика емпатії майбутніх фахівців із психології [169, с. 66-71] та з'ясовано, що рівень прояву емпатії у респондентів ЕГ підвищився із середнього (77,4%) до високого (96,8%) (відповідно), здобувачі освіти проявляли співпереживання до суб'єктів комунікації, вони були зацікавлені у вирішенні їх проблем, чітко розмежовували групи клієнтів, не виділяли улюбленців у групі, налаштовували колектив на досягнення поставленої мети в дружній та рівноправній взаємодії. Підвищення рівня розвитку КК за даним показником відбулося завдяки проведеному психологічному воркшопу «Емоційна стійкість», а також проходженню онлайн курсів «Комунікативна компетентність учасників освітнього процесу: практичний підхід до формування навички XXI століття», «Діалог та медіація: Шлях до порозуміння». У респондентів КГ також зафіксовано підвищення за даним показником, але лише на 1,61%; здобувачі освіти не завжди вбачали за необхідне проявляти епатію до клієнтів, адже впевненні, що вирішення проблем суб'єктів комунікації може відбуватися не ґрунтуючись на емоціях.

За другим показником – здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення – діяльнісно-перцептивного критерію було проведено повторне тестування за методикою К. Томаса «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації».

Порівняльний аналіз результатів тестування МФ із психології ЕГ засвідчив, що 90,3% опитаних були налаштовані на знаходження компромісу у будь якій ситуації, вони не боялися брати на себе відповідальність; 95,2% – при вирішенні проблемних ситуацій та конфліктів враховували думки всіх учасників дискусії, адже необхідно було проаналізувати ситуацію, що склалася із різних сторін; 96,8% здобувачів освіти ЕГ не відкладали на потім вирішення спірних питань, якщо це можливо, а також застосовували різні техніки ведення діалогу; 98,4 % – дотримувалися правил вирішення проблемних ситуацій безконфліктно. Такі зміни у поведінці респондентів ЕГ спостерігалися завдяки

проведеним для них коучингу «Відновлення психологічних ресурсів», семінару «Роль спілкування в структурі професійної діяльності фахівця із психології», а також проходженню онлайн курсу «Культура толерантності: як побудувати суспільство, комфортне для всіх» тощо.

У здобувачів освіти КГ за даним показником зафіксовано також підвищення результатів в межах середнього рівня із 82,25% до 85,5%; більшість опитаних зазначили, що вони хоч і знаходили компроміси при вирішенні конфліктних ситуацій, проте переважно уникали їх та не бажали приймати участь щодо її вирішення, це стало наслідком того, що вони не завжди правильно добирали стиль спілкування із різними категоріями клієнтів тощо.

За третім показником діяльнісно-перцептивного критерію – рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів – було повторно проаналізовано результати проходження різних видів практики респондентами ЕГ (рис.3.14) та КГ (рис.3.15).

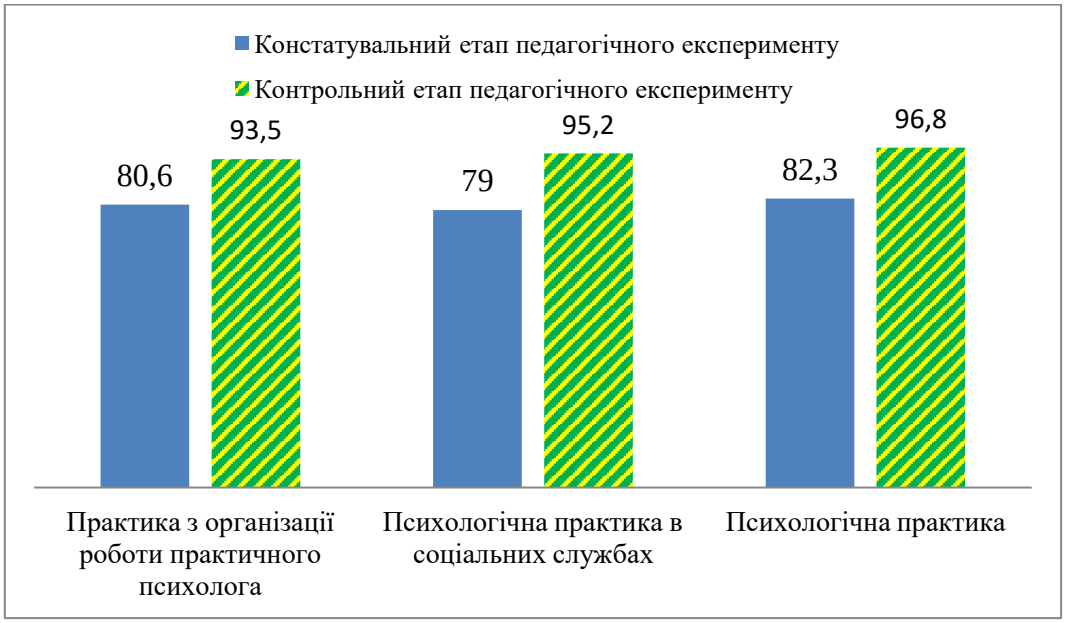

Рис. 3.14. Порівняльний аналіз результатів проходження різних видів практики МФ із психології ЕГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту (у %)

Проаналізувавши отриманні дані, з'ясовано, що у респондентів ЕГ, порівнюючи результати констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту, зафіксовано підвищення рівня із середнього 80,6% до високого 95,2% (відповідно).

Здобувачі освіти проявляли обізнаність при використанні загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів, вони без перешкод підбирали ефективні та дієві шляхи вирішення професійних завдань, які виникали із різними групами клієнтів, вони завжди були налаштовані на безконфліктне дружне спілкування, надавали психологічну допомогу враховуючи індивідуальні особливості клієнтів тощо.

Даному підвищенню сприяло проведення індивідуальних та групових консультацій в психологічній студії «Psychological help», щорічної веб-конференцій «Теоретичні і методичні основи розвитку комунікативної компетентності психолога», коучингу «Вербальне та невербальне спілкування як взаємозалежні компоненти якісної комунікації психолога» тощо.

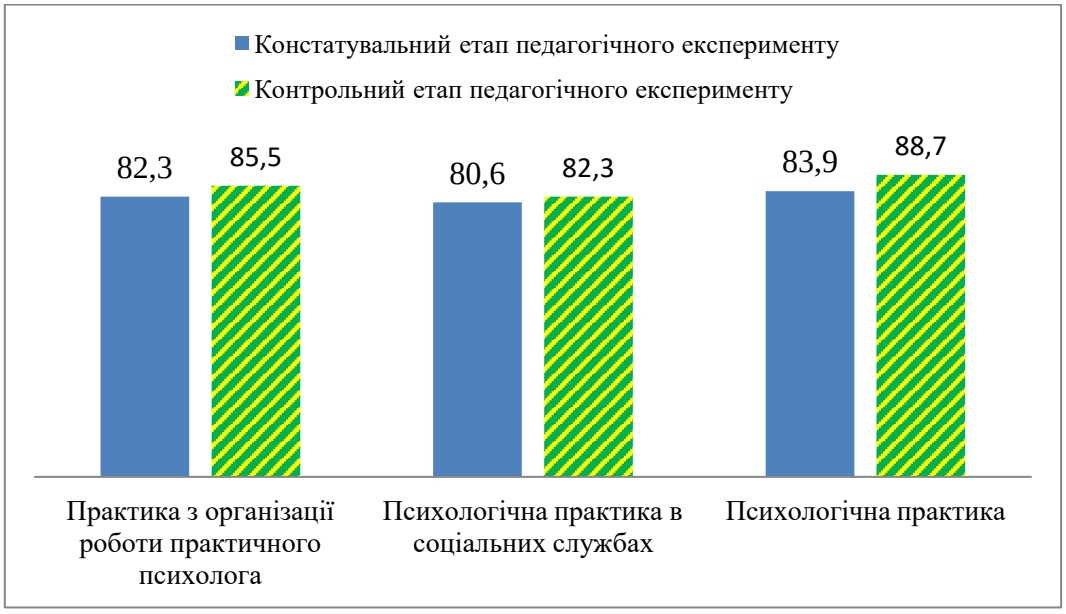

Рис. 3.15. Порівняльний аналіз результатів проходження різних видів практики МФ із психології ЕГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту (у %)

Проаналізувавши результати проходження практики респондентів КГ зазначимо, що відбулося підвищення у межах середнього рівня, однак лише на 3,23%, здобувачі освіти іноді допускали помилки при проведенні консультативної роботи із клієнтами, не завжди влучно використовували термінологію та підбирали стиль спілкування, нажаль проявляли зацікавленість до одних клієнтів, а іншим приділяли менше уваги тощо.

Дане підвищення відбулося завдяки професіоналізму методистів практики, які надавали цінні рекомендації та вносили корективи у процесі комунікації із клієнтами задля створення доброзичливої психологічної атмосфери.

Порівняльний аналіз узагальнених результатів діагностування рівня прояву розвитку комунікативної компетентності майбутні фахівців за діяльнісно-перцептивним критерієм респондентів ЕГ та КГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту подано на рис. 3.16 та 3.17 відповідно.

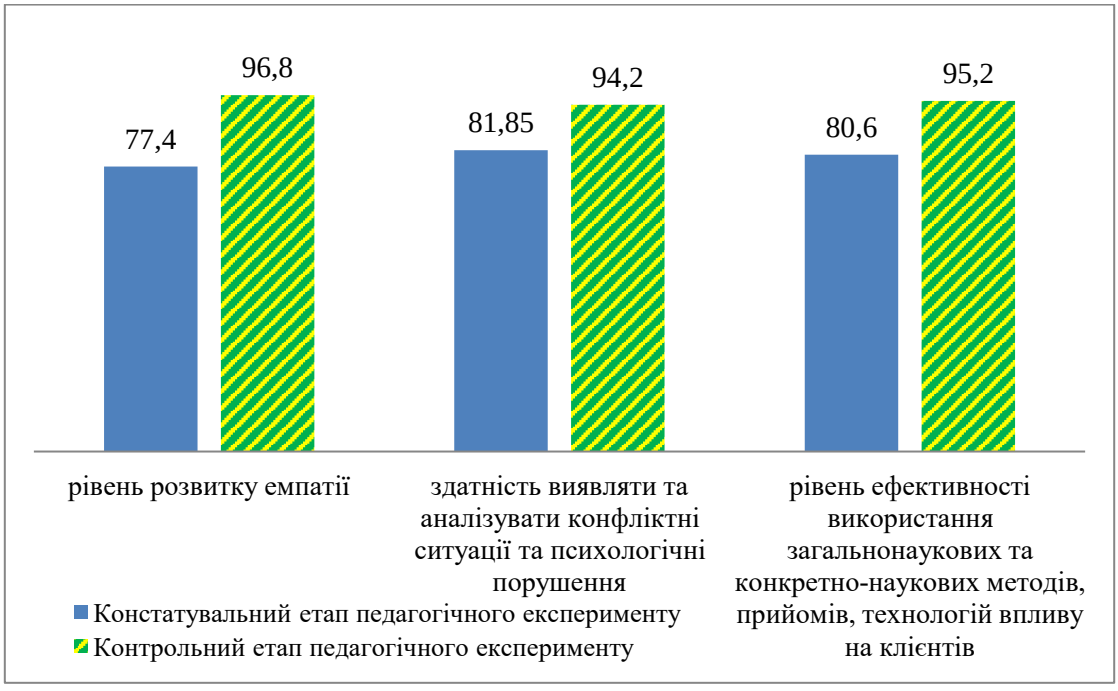

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.16. Порівняльний аналіз узагальнених результатів рівня розвитку КК МФ із психології ЕГ за діяльнісно-перцептивним критерієм (у %, констатувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту)

Здійснивши порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту у респондентів ЕГ зафіксовано підвищення рівня розвитку КК за діяльнісно-перцептивним критерієм із середнього 80% до високого 95,4 % за всіма показниками: рівень розвитку емпатії із 77,4% до 96,8% (відповідно), здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення із 81,85% до 94,2%(відповідно), рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів із 80,6% до 95,2%(відповідно). Підвищенню сприяло проведення індивідуальних та групових консультацій в психологічній студії «Psychological help», коучингу «Вербальне та невербальне спілкування як взаємозалежні компоненти якісної комунікації психолога», психологічному воркшопу «Емоційна стійкість», а також проходженню онлайн курсів «Комунікативна компетентність учасників освітнього процесу: практичний підхід до формування навички XXI століття», «Діалог та медіація: Шлях до порозуміння» та круглого столу «Синергія ігрових технологій та штучного інтелекту в комунікативному розвитку» тощо.

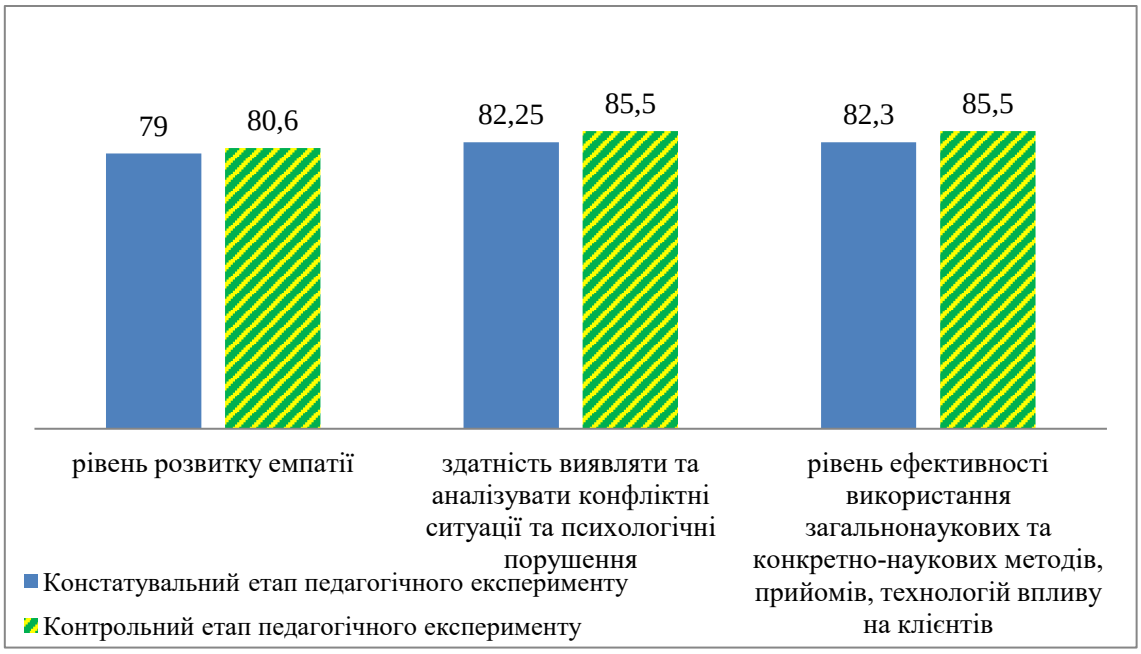

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.17. Порівняльний аналіз узагальнених результатів рівня розвитку КК МФ із психології КГ за діяльнісно-перцептивним критерієм (у %, констатувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту)

У респондентів КГ також зафіксовано підвищення результатів, але у межах середнього рівня із 81,2% до 83,9% за всіма показниками діяльнісно-перцептивного критерію: рівень розвитку емпатії із 79% до 80,6% (відповідно), здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення із 82,25% до 85,5% (відповідно), рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів із 82,3% до 85,5% (відповідно) завдяки високому рівню професіоналізму НПП, що задіяні в освітньому процесі.

Порівняльний аналіз узагальнених результатів констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту ЕГ представлено на рис. 3.18.

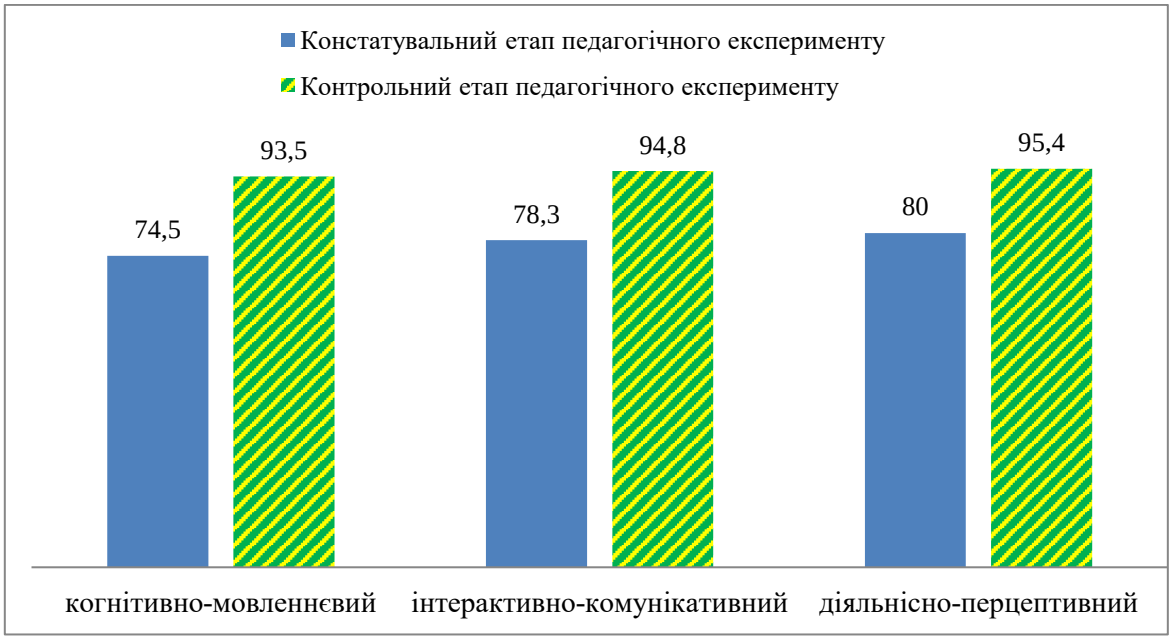

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.18. Порівняльний аналіз узагальнених результатів рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології ЕГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту, у %.

Порівняльний аналіз узагальнених результатів констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту КГ представлено на рис. 3.19.

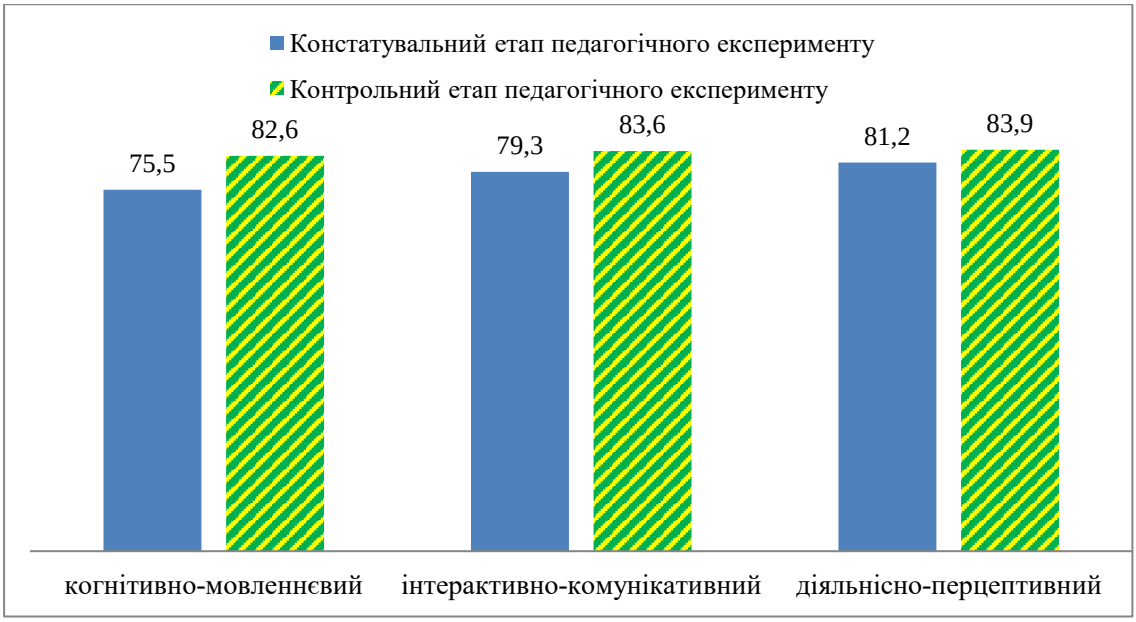

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.19. Порівняльний аналіз узагальнених результатів рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології КГ на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту, у %.

Порівняльний аналіз результатів діагностування респондентів контрольної та експериментальної груп наприкінці педагогічного експерименту представлено на рис 3.20.

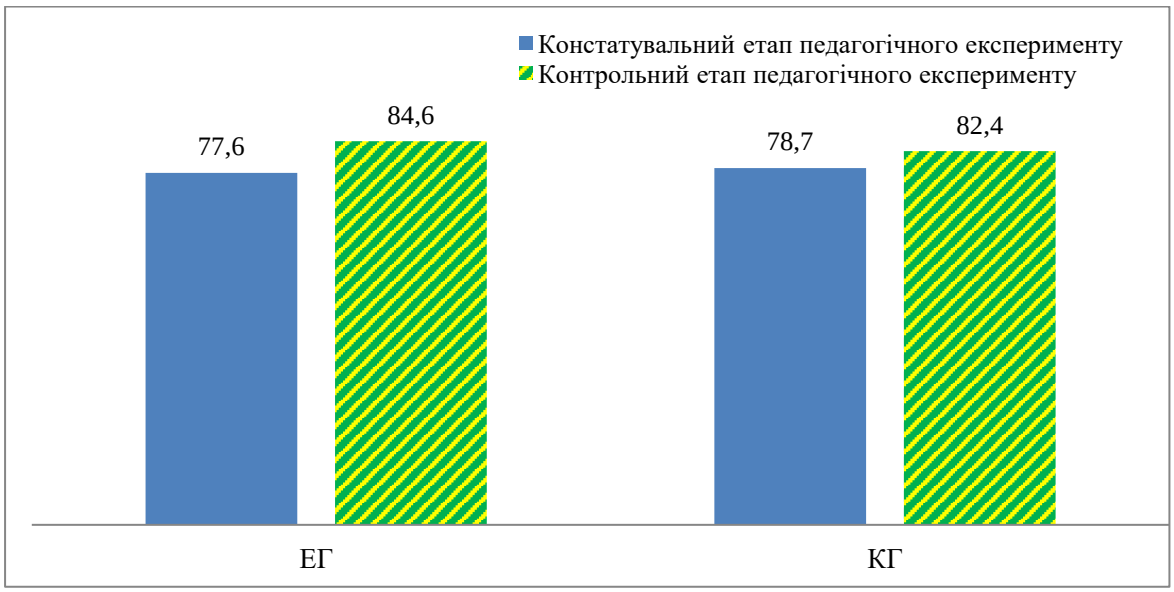

Примітка: 90–100% – високий рівень; 70–89% – середній рівень; 50–69% – достатній рівень.

Рис. 3.20. Порівняльний аналіз результатів діагностування респондентів контрольної та експериментальної груп наприкінці педагогічного експерименту

Таким чином, проаналізувавши отримані результати на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту, доведено, що упровадження структурно-функціональної моделі системи розвитку КК МФ із психології сприяло підвищенню рівня розвитку комунікативної компетентності респондентів ЕГ порівняно з КГ.

Ефективність розвитку КК МФ із психології у здобувачів освіти ЕГ підвищилася з середнього до високого рівня за когнітивно-мовленнєвим (із 74,5% до 93,5%), інтерактивно-комунікативним (із 78,3 % до 94,8 %) та діяльнісно-перцептивним (із 80 % до 95,4 %) критеріями.

У респондентів КГ підвищення відбулося у межах середнього рівня – за когнітивно-мовленнєвим (із 75,5% до 82,6%), інтерактивно-комунікативним (із 79,3% до 83,6 %) та діяльнісно-перцептивним (із 81,2% до 83,9 %) критеріями.

Отже, результати контрольного етапу педагогічного експерименту підтверджують гіпотезу дослідження, що розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології буде здійснюватися більш ефективно, якщо спиратиметься на обґрунтовані теоретико-методологічні основи (методологічні підходи, принципи, функції); структурні компоненти розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології (соціально-вольовий, інтегративно-діяльнісний, когнітивно-мотиваційний, комунікативно-рефлексивний); оцінюватиметься за розробленими критеріями (когнітивно-мовленнєвим, інтерактивно-комунікативним, діяльнісно-перцептивним) та реалізовуватиметься шляхом упровадження в освітній процес моделі системи розвитку даної компетентності.

Висновки до розділу 3

У розділі розглянуто етапи дослідження розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології та представлено аналіз

результатів констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту.

1. Дослідження динаміки розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології складалося з чотирьох етапів та тривало в період із 2022 р. до 2024 р.

На першому етапі проведено відбір методів дослідження; здійснено аналіз науково-педагогічної, методичної, психологічної і спеціальної літератури щодо виявлення проблем наукової розвідки та обґрунтування понятійно-термінологічного апарату; вивчено нормативно-правове забезпечення; визначено об’єкт, предмет, мету, основні завдання роботи, схарактеризовано гіпотезу; проведено пілотажне опитування експертів для з’ясування доцільності обраного алгоритму дослідження та відібраних методів і методик.

Під час другого етапу дослідження розроблено критеріальний апарат (критерії, показники) щодо виявлення рівня розвитку КК МФ із психології; проаналізовано наявний діагностичний інструментарій та розроблено авторські анкети, опитувальники, тести щодо оцінки рівня розвитку КК; проведено констатувальний етап педагогічного експерименту; здійснено аналіз отриманих результатів; теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель розвитку КК МФ із психології.

На третьому етапі дослідження впроваджено в освітній процес структурно-функціональну модель системи розвитку КК МФ із психології (формувальний етап педагогічного експерименту). Під час реалізації даного етапу було апробовано програму розвитку КК МФ із психології, що включала в себе комплекс заходів спрямованих на підвищення рівня розвитку даної компетентності.

Під час четвертого етапу дослідження проведено контрольний етап педагогічного експерименту; здійснено математичну обробку отриманих даних, уточнено висновки наукової роботи; здійснено літературне оформлення наукової розвідки.

2. На констатувальному етапі педагогічного експерименту із метою з'ясування рівня розвитку КК МФ із психології ЕГ та КГ було проведено тестування, анкетування, опитування, бесіди, аналіз контрольних робіт та семестрових оцінок.

Отримані результати засвідчили середній рівень розвитку КК за всіма критеріями, а саме: за когнітивно-мовленнєвим критерієм – «рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування» – ЕГ – 75,48% та КГ – 76,44 %, «рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності » – ЕГ – 72,6 % та КГ –74,2%, «рівень знань механізмів соціальної перцепції» – ЕГ – 75,4% та КГ – 75,8 %; за інтерактивно-комунікативним – «рівень сформованості загальнолюдських цінностей» – ЕГ – 79,25 % та КГ – 80,9 %, «рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності» – ЕГ – 80,2 % та КГ – 80,4%, «здатність до здійснення рефлексії» – ЕГ – 75,4% та КГ – 76,6 %; за діяльнісно-перцептивним – «рівень розвитку емпатії» – ЕГ – 77,4% та КГ – 79%, «здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення» – ЕГ – 81,85 % та КГ – 82,25 %, «рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів» – ЕГ – 80,6 % та КГ – 82,3%.

3. Після проведення формувального етапу на контрольному етапі педагогічного експерименту здійснено оцінювання ефективності розвитку КК МФ із психології – у респондентів ЕГ зафіксовано підвищення всіма критеріями, а саме: за когнітивно-мовленнєвим – показниками «рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування» (із 75,48 % до 93,86 %), «рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності» (із 72,6 % до 92 %), «рівень знань механізмів соціальної перцепції» (із 75,4 % до 94,75 %); за інтерактивно-комунікативним критерієм – «рівень сформованості загальнолюдських цінностей» (із 79,25% до 94,5 %), «рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності» (із 80,2% до 95,2 %), «здатність

до здійснення рефлексії» (із 75,4 % до 94,8%); за діяльнісно-перцептивним критерієм – «рівень розвитку емпатії» (із 77,4 % до 96,8%), «здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення» (із 81,85% до 94,2 %),« рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів» (із 80,6 % до 95,2%).

У респондентів КГ зафіксовано також підвищення результатів, але в межах середнього рівня: за когнітивно-мовленнєвим – показниками «рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування»(із 76,44 % до 81,62 %), «рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності» (із 74,2 % до 77,4 %), «рівень знань механізмів соціальної перцепції» (із 75,8 % до 88,7 %); за інтерактивно-комунікативним критерієм – «рівень сформованості загальнолюдських цінностей» (із 80,9 % до 84,6%), «рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності» (із 80,4 % до 86,4 %), ««здатність до здійснення рефлексії» (із 76,6 % до 79,8%); за діяльнісно-перцептивним критерієм –«рівень розвитку емпатії» (із 79% до 80,6 %), «здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення» (із 82,25 % до 85,5%), «рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів» (із 82,3% до 85,5%).

Отримані дані свідчать про ефективність розробленої структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

Основні положення розділу викладені в 4 публікаціях автора [2; 12; 13; 14] (Додаток А).

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі досліджено проблему розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. Результати проведеного дослідження дали підстави для формулювання таких висновків:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної, методичної, спеціальної літератури та статистичних даних виявлено проблеми розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології у педагогічній теорії та практиці, а саме: необхідність удосконалення освітніх програм професійної підготовки МФ із психології та інноваційного методичного забезпечення розвитку КК МФ із психології, яке б ураховувало специфічні особливості професійної діяльності; невідповідність співвідношення затребуваності фахівців із психології та реальною кількістю фахівців, які здобули вищу освіту із спеціальності «Психологія» й працюють за фахом; відсутність наукових розвідок щодо обґрунтування результативного цілеспрямованого розвитку КК МФ із психології у ЗВО, що передбачає розроблення та верифікацію (відповідно вимогам як європейських, так і державних стандартів професійної підготовки МФ із психології) системи розвитку КК МФ із психології, чітких визначень понять, структури розвитку КК МФ із психології.

2. На основі аналізу науково-педагогічної та спеціальної літератури визначено ключові поняття дослідження «комунікативна компетентність фахівців із психології – інтегративна якість особистості, що характеризується сукупністю професійних знань, комунікативних здібностей і властивостей, культурою спілкування, умінням розв’язувати різні види ситуацій у процесі комунікативної взаємодії, спроможністю активно взаємодіяти й ефективно спілкуватися та налагоджувати контакти як зі своїми клієнтами, так і з оточенням із урахуванням їх соціальних стереотипів поведінки, шляхом використання засобів вербальної й невербальної комунікацій», «розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології – це цілеспрямований процес удосконалення інтегративних якостей особистості,

формування комунікативних, психологічних, педагогічних знань та умінь, що дозволяють якісно застосовувати комунікативні здібності у власній професійній діяльності задля успішного досягнення комунікативної взаємодії» й уточнено структуру розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, яка складається із чотирьох компонентів: соціально-вольового, інтегративно-діяльнісного, когнітивно-мотиваційного, комунікативно-рефлексивного.

3. Розроблено критерії та відповідні показники – когнітивно-мовленнєвий (рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування, рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності, рівень знань механізмів соціальної перцепції), інтерактивно-комунікативний (рівень сформованості загальнолюдських цінностей, рівень вмотивованості МФ із психології до удосконалення комунікативної компетентності, здатність до здійснення рефлексії), діяльнісно-перцептивний (рівень розвитку емпатії, здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення, рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів) та рівні (високий, середній, достатній) розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

4. Теоретично обґрунтовано та розроблено структурно-функціональну модель системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, яка складається із трьох взаємозалежних структурних блоків: методологічно-цільового (мета, зміст, завдання, методологічні підходи, принципи, функції), змістовно-процесуального (об’єкт, суб’єкт, компоненти структури розвитку КК майбутніх фахівців із психології, методи, форми та засоби її розвитку), діагностико-результативного (критеріальний апарат розвитку КК МФ із психології, діагностичний інструментарій вимірювання даного рівня та очікуваний результат), єднальною ланкою моделі системи виступають організаційно-педагогічні умови розвитку даної компетентності.

5. Практична реалізація та упровадження структурно-функціональної

моделі системи дозволили підвищити рівень розвитку КК в ЕГ порівняно з КГ, а саме: рівень розвитку КК МФ із психології ЕГ підвищився з середнього до високого за когнітивно-мовленнєвим (із 74,5% до 93,5%), інтерактивно-комунікативним (із 78,3 % до 94,8 %) та діяльнісно-перцептивним (із 80 % до 95,4 %) критеріями.

У респондентів КГ підвищення відбулося у межах середнього рівня – за когнітивно-мовленнєвим (із 75,5% до 82,6%), інтерактивно-комунікативним (із 79,3% до 83,6%) та діяльнісно-перцептивним (із 81,2% до 83,9 %) критеріями.

Результати педагогічного експерименту засвідчили, що мета дослідження досягнута, а поставлені завдання – виконані.

Проведена наукова розвідка не вичерпує всієї різноманітності питань, пов’язаних із розвитком КК МФ із психології. Як можливі перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо вивчення проблеми управління розвитком КК МФ із психології в умовах цифровізації освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альохіна Н. В. Формуваннння комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 40 (2). С. 51–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspo_2013_40%282%29__11 (дата звернення: 11.01.2023).

2. Бабинець Б. В. Аспекти комунікативної компетентності в професійній діяльності шкільного психолога. *Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Розмірковуємо про художньо-емоційний світ дитинства* : матеріали XI Міжнародних і XXVIII Всеукраїнських педагогічних читань (м. Ужгород, 24 вересня 2021 р.). Ужгород : РІК-У, ЗІППО, 2021. С. 9–13

3. Багрій В. Н. Критерії та рівні сформованості професійних умінь майбутніх соціальних педагогів. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна».* 2012. № 6. С. 10–15.

4. Бадюл Л. М., Цибух Л. М. Творчі вправи як засіб розвитку комунікативної компетенції студентів. *Наука і освіта*. 2015. № 1. С. 5–8.

5. Байбекова Н. Р. Формування готовності майбутніх психологів до консультативної діяльності у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2016. 20 с.

6. Бакалець Т. Особливості розвитку комунікативної компетентності у студентів-майбутніх психологів. *Студентський науковий вісник*. № 30. 2012. С. 9-11.

7. Бачієва Л. О. Підготовка майбутніх викладачів до реалізації комунікативної діяльності в освітньому відео. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2021. № 71. С 47–54.

8. Бачієва Л. О. Розвиток комунікативної компетентності здобувачів освіти в сучасних умовах. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. Вип. 5(33). С. 1012–1021.

9. Березка С., Кузнецова А. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх практичних психологів засобами тренінгової діяльності. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2020. №. 1 (99). С. 343–350.

10. Біров С., Вархолик Г. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Педагогічні інновації у фаховій освіті* : зб. наук. праць. Ужгород, 2019. Вип. 10. С. 18–23.

11. Бойчук О. Ю. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників сфери послуг: дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ім. І. Зязюна ; Нац. акад. пед. наук України. Київ, 2021. 316 с.

12. Бондар В. І., Приходько Ю. О. Сучасні проблеми професійної шдготовки практикуючого психолога. *Професійна підготовка практичного психолога*: теорія і практика : зб. наук. статей. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 1. С. 3–14.

13. Бондаренко Т. Формування комунікативної компетентності у майбутніх психологів за допомогою цифрових технологій. *Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика» Серія «Педагогіка»*. 2024. Вип. 19 (37). URL: https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/711/609 (дата звернення: 22.06.2024).

14. Борзик О. Б. Формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів початкових класів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Харків, 2021. 382 с.

15. Брюханова Н. О. Застосування компетенцій в педагогічній освіті. *XLI науково-практична конференція науково-педагогічних працівників,*

науковців, аспірантів та співробітників академії : зб. матеріалів доп. 29-30 січ. 2008 р. Харків, 2008. Ч. 1. С. 15.

16. Брюханова Н. О. Компетентний фахівець – цільовий орієнтир сучасної професійної освіти. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології* : зб. наук. праць. Київ : Педагогічна думка, 2015. № 1. С. 16-25. URL: http://ehsupir.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/2492/1_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=16. (дата звернення: 11.01.2023).

17. Брюханова Н. О., Д. В. Коваленко, Лисенко С. А. Система вищої освіти України і Болонський процес : навч. посібник. Харків, 2008. 140 с.

18. Брюханова Н. О., Корольова Н. В. Педагогічне моделювання: стан і тенденції розвитку. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2015. № 3. С. 64–71. URL : https://goo.su/gG2f6p (дата звернення : 15.02.2023).

19. Брюханова, Н. О. Проблема післядипломної освіти інженерно-педагогічних кадрів. *XXXVIII науково-практична конференція науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та співробітників академії* : зб. тез доп., 24–25 січ. 2005 р. Харків, 2005. Ч. 1. С. 18–19.

20. Бутенко Н. Ю., Приходько В. М., Федоренко Н. І. Комунікативні процеси у навчанні : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н. Ю. Бутенко. Київ : КНЕУ, 2004. 334 с.

21. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посібник. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

22. Вдовенко І. С. Особливості навчання професійного спілкування студентів університету. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. праць / за заг. ред. В. І. Сипченка. Слов'янськ : СДПУ, 2010. Вип. LII. Ч. II. С. 9–16.

23. Верченко Л. С. Розвиток соціально-комунікативної компетентності майбутніх викладачів закладів вищої освіти у процесі магістерської підготовки : дис. … д-ра філос. : 015 / ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», Дніпро, 2020. 362 с.

24. Вінтюк Ю. В. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахових психологів. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 245–249. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_3_59 (дата звернення : 22.02.2023).

25. Вітвицька С. С. Аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка* / Акад. Міжнар. співроб. з креативної пед. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 63–67.

26. Воркшоп (англ. workshop). *Освіта.ua* : сайт. URL : https://osvita.ua/vnz/add-education/glossary/7701/ (дата звернення : 14.03.2023).

27. Вступна кампанія 2020: в МОН назвали найпопулярніші спеціальності та ВНЗ. *UA.NEWS* : вебсайт. URL: https://ua.news/ua/ukraine/vstupytelnaya-kampanyya-2020-v-mon-nazvaly-samye-populyarnye-spetsyalnosty-y-vuzy (дата звернення: 11.01.2023).

28. Вторнікова Ю. С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. Полтава, 2011. С. 88–94.

29. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *ΛΌГОΣ. Мистецтво наукової думки*. 2019. № 3. С. 70–73

30. Гальмаков В. С., Коноз К. О., Пухно С. В. Комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутнього фахівця. *Сучасні проблеми експериментальної, теоретичної фізики та методики навчання фізики : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, молодих учених, науково-педагогічних працівників та фахівців з міжнародною участю, присвяченої 30-річчю незалежності України.* (м. Суми, 12–14 квітня 2021 р.) / за ред. О. М. Завражної. Суми : СумДПУ, 2021. С. 28–29

31. Головань М. С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 23–30.

32. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

33. Грейліх О. Комунікативна культура як компонент педагогічної культури викладача вищого навчального закладу. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 9. С. 38–42.

34. Григоренко Т. В. Формування професійних компетентностей у психолога (спеціального, клінічного) у процесі навчання : дис. … д-ра філос. Наук : 016 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2021. 237 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Grigorenko_1304.pdf (дата звернення: 10.01.2023).

35. Гриньова В. М. Про співвідношення понять «професіоналізм», «професійна культура», «професійна компетентність», «професійна підготовка». *Педагогіка та психологія* : зб. наук. праць. Харків : Щедра садиба плюс, 2014. Вип. 45. С. 74–84.

36. Гуралюк А. Г. Інформаційна, комунікаційна та комунікативна компетентності у підвищенні кваліфікації керівника навчального закладу. URL : http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_5/10.pdf (дата звернення: 07.09.2022)

37. Давидченко І. Д. Формування лігвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів: дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2018. 409 с.

38. Демченко Н., Литвинчук Н. Проблеми формування комунікативної компетентності у майбутніх практичних психологів. *Вісник національного авіаційного університету* : зб. наук. праць. 2018. № 13. URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/13390/18598 (дата звернення: 06.09.2022).

39. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» : Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1646. URL : https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-reaguvannya-na-vipadki-bulingu-ckuvannya-ta-zastosuvannya-zahodiv-vihovnogo-vplivu-v-zakladah-osviti (дата звернення: 20.04.2023).

40. Діалог та медіація: Шлях до порозуміння. *Prometheus* : сайт. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+MEDIATE101+2020_T1/about (дата звернення: 30.04.2023).

41. Додаток до листа МОН України від 2 серп. 2022 р. № 1/8794-22. 40 с.
URL : https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/62e/a2a/960/62ea2a960bc53893879406.pdf (дата звернення: 11.01.2023).

42. Духаніна Н. М., Лесик Г. В. Інформаційно-освітнє середовище як засіб підвищення ефективності навчального процесу. *Інновації у вищій школі: перспективи розвитку* : зб. матеріалів доп. учасн. V Міжнар. наук.-практ. конф. Кременець : ВЦ КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2021. С. 58–61.

43. Дьоміна Г. А. Комунікативна та мовна компетентність психолога. *Мова: психологічні, соціальні та ентокультурні аспекти* : зб. наук. праць учасн. круглого столу, 9 листоп. 2021 р. / за заг. ред. Вольнової Л. М. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. С. 16–19.

44. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

45. Європейська інтеграція : навч. посіб. / за заг. ред. І. А. Грицяка та Д. І. Дзвінчука. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 464 с.

46. Єгорова В. В. Сутність поняття «компетентнісний підхід» та його місце у педагогіці вищої школи. *Наукові записки. Сер. : Педагогіка*. 2009. № 1. С. 187–191.

47. Єжова О. О. *Наукові записки (Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя). Психолого-педагогічні науки*. Психолого-педагогічні науки сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. 2014. № 3. С. 39–43. URL : https://core.ac.uk/download/pdf/32308608.pdf (дата звернення : 30.03.2023).

48. Жижко Т. А. Педагогічна система один із чинників впровадження ідеї інтенсифікації у професійній підготовці майбутніх фахівців. *Науковий*

часопис НПУ імені М. П.Драгоманова. Серія 11 : Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління : зб. наукових праць / НПУ імені М. П.Драгоманова. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова. 2005. Вип. 3. С. 144–151.

49. Жук О. Ю. Застосування методів функціонального моделювання для створення систем оцінювання якості освіти. URL : https://lib.iitta.gov.ua/714827/1/Anotovani2015-pages-129-131.pdf (дата звернення : 30.03.2023).

50. Завіниченко Н. Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього психолога системи освіти : дис. канд. психол. наук. : 19.00.07 / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2003. 229 с.

51. Затворнюк О. М. Формування у майбутніх психологів готовності до професійного самовдосконалення : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 22 с.

52. Заушнікова М. Ю. Психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда: автореф. дис. … канд. псих. наук : 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2021. 23 с.

53. Звєрєва Н. Л. Формування педагогічної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. 202 с.

54. Здоровець Т. Г. Професійна компетентність майбутніх практичних психологів у контексті екологічної психології. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць*. У 13 т. Т. 7. *Екологічна психологія.* Вип. 20. Ч. 1. С. 154–158. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2009_20_1/sb20_ch1_37.pdf (дата звернення: 10.01.2023).

55. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. 608 с.

56. Іванова І. Ф. Вплив рівня розвитку комунікативних здібностей на формування професійної спрямованості студентів-психологів. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2013. Вип.10 (91). Т. 2. С. 121–125.

57. Карпюк Ю. Я. Теоретико-методологічні засади розвитку комунікативної компетентності у майбутніх психологів. *Topical issues of the development of modern science* : abstracts of VIII International scientific and practical conference (Sofia, 8-10 April 2020). Sofia, 2020. P. 277–288. URL : http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8323/1/TOPICAL-ISSUES-OF-THE-DEVELOPMENT-OF-MODERN-SCIENCE_8-10.04.20-277-288.pdf (дата звернення : 30.03.2023).

58. Кипиченко Н. С. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі педагогічної практики : дис. … канд. пед. наук: 13.00.04 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2016. 311 с.

59. Клімкіна Н. Компетентність, компетенція та складові професійної компетентності сучасного педагога. *Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності* : зб. матеріалів IV міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 квіт. 2021 р.). Тернопіль, 2021. С. 206–209.

60. Ключник А. В. Комунікативна компетентність в системі професійних якостей працівників ЗМІ. *Мова: психологічні, соціальні та ентокультурні аспекти :* зб. наук. праць учасників круглого столу (м. Київ, 9 листоп. 2021 р.) / Ред. колегія: Вольнова Л. М., Чевельча Т. Р. ; за заг. ред. доц. Вольнової Л. М. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. С. 21–24

61. Кобилянська Т. В. Формування готовності майбутніх психологів до роботи із сім’ями підлітків у процесі професійної підготовки автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2019. 25 с.

62. Коваленко О. Е., Брюханова Н. О., Корольова Н. В. Інформаційно-комунікаційні технології педагогічної освіти інженерно-педагогічних кадрів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Педагогічні науки*. 2012. № 15 (3). С. 138–145.

63. Коваленко О. Е. Методика професійного навчання : підручник. Харків : НУА, 2005. 360 с.

64. Коваленко О. Е., Брюханова Н. О., Калініченко Т. В. Комунікативні процеси в педагогічній діяльності: навч. посібник для вищих навч. закладів інж.-пед. спеціальностей. Харків: Контраст, 2008. 112 с.

65. Коваленко О. Е., Лазарєв М. І., Корольова Н. В. Формування у майбутніх інженерів-педагогів компетентності з проектування методик навчання електроенергетичних дисциплін: монографія. Харків : УІПА, 2012. 204 с.

66. Коваленко О., Шматко О. Інноваційні технології навчання: навч посіб. Харків. 2008, 185 с.

67. Коваленко О. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх психологів із соціальної психології старості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2019. № 1. С. 38–45.

68. Коваленко О., Брюханова Н., Корольова Н. Вибір технологій навчання як складова педагогічного проектування професійної підготовки компетентних інженерів-педагогів. *Молодь і ринок*. 2018. № 5 (160). С. 12–20. URL : http://mir.dspu.edu.ua/article/view/133872 (дата звернення : 17.02.2023).

69. Коваль С., Бігич О. Б. Структура компетентності у діалогічному мовленні майбутніх вчителів англійської мови. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали XVIII міжнар. науково-практ. конф., м. Київ ; Тарту, 7 лют. 2022 р. / за ред. Є. О. Романенка, І. В. Жукової. Київ; Тарту : ГО «ВАДНД», 2022. С. 295–299.

70. Ковальчук І. С. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін у вищих військових навчальних закладах : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04 /

Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2018. 142 с.

71. Когут І. В. Критерії сформованості професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя. *Освітологічний дискурс.* 2015. № 4 (12). С. 85–97.

72. Козак Л. В. Формування комунікативної компетентності майбутнього викладача дошкільної педагогіки і психології засобами тренінгу. *Теорія і практика компетентнісної освіти.* 2013. С. 64–71. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/528/1/Kozak_L_FKK.pdf (дата звернення: 11.01.2023).

73. Комунікативна компетентність учасників освітнього процесу: практичний підхід до формування навички XXI століття. *На Урок. Освітній проєкт* : сайт. URL : https://naurok.com.ua/learn/komunikativna-kompetentnist-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-praktichniy-pidhid-do-formuvannya-navichki-hhi-stolittya-29 (дата звернення: 30.04.2023).

74. Конівіцька Т. Я. Формування риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2022. 252 с.

75. Корніяка О. М. Особливості розвитку комунікативної компетентності фахівців на різних етапах їх професійного становлення. Психолінгвістика. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2011. Вип. 8. С. 33−45.

76. Корніяка О. М. Професійне спілкування і комунікативна компетентність фахівця-соціонома. *Актуальні проблеми психології*. Вип. 13. Т. V. С. 119–129.

77. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури особистості школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2007. 43 с.

78. Корніяка О. М. Розвиток комунікативної компетентності особистості в сучасному соціокомунікативному просторі : матеріали II Всеукр.

психолог. конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка (м. Київ 19-20 квітня 2010 р.). Київ, 2010. Т. І. С. 140 –145.

79. Корніяка О. М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. Вип. 3. С. 294–316. URL: http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/163160 (дата звернення: 10.01.2023).

80. Корніяка О. М. Комунікативна компетентність як ефективний інструмент професійного самоздійснення викладача. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2021. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Вип. 21. С. 88–100.

81. Короткий тлумачний словник української мови: Близько 6750 слів / під ред. Д. Г. Гринчишина. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Рад. шк. 1988. 320 с.

82. Корпоративні тренінги, індивідуальні консультації та групи підтримки для компаній. *Психологічний центр «Без паніки»* : сайт. URL : https://trevog-bolshe.net/korporativnye-treningi (дата звернення: 30.04.2023).

83. Костолович Т. В. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчання фонетики й орфоепії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2019. 24 с.

84. Кошонько Г., Лужецька О. Професійна комунікативна компетентність психолога як умова його успішної діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : Психологічні науки*. 2018. № 2 (10). С. 102–114. URL : http://elar.khmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6809/3/sbornik_2_10_2018_psih-102-114.pdf (дата звернення : 10.01.2023).

85. Кравченко-Дзондза О. Педагогічні умови формування комунікативної компетентності студентів. *Науковий вісник Миколаївського*

національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Сер. Педагогічні науки. 2016. № 1. С. 98–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2016_1_21 (дата звернення: 10.01.2023).

86. Кравченя А. О. Управління якістю професійної підготовки майбутніх учителів інформатики : дис. … канд. пед. наук : 13.00.06 / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Старобільськ, 2017. 260 с.

87. Критичне мислення в українському контексті. *Prometheus* : сайт. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+CTIUC101+2022_T2_3/about (дата звернення: 30.04.2023).

88. Кубрак С. В. Модель професійного саморозвитку майбутнього вчителя філологічного профілю засобами інформаційних технологій. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. № 4(70). С. 93–97.

89. Культура толерантності: як побудувати суспільство, комфортне для всіх. *Prometheus* : сайт. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+TOL101+2020_T3/about (дата звернення: 30.04.2023).

90. Кухта І. В. Іншомовна компетентність у контексті формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Вісник Вінницького політехнічного інституту.* 2008. № 4. С. 27–32. URL: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Kuchta.php (дата звернення: 07.09.2022).

91. Лахтадир О. В. Комунікативна компетентність особистості. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2013. Вип. 13. Том. V. С. 154–162.

92. Лахтадир О. В. Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту : дис. … канд. псих. наук : 19.00.07 / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2017. 261 с.

93. Литвин А. В., Руденко Л. А. Удосконалення підготовки психологів у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні*

науки: збірник наук. праць / гол. ред. Т. С. Плачинда. Кропивницький : ЛА НАУ, 2021. Вип. 9. С. 63–74.

94. Луговий В. І. Компетентності та компетенції: поняттєво-термінологічний дискурс. *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології*. Київ, 2009. С. 8–13.

95. Лябик С. І. Критерії формування комунікативної компетентності. URL : http://surl.li/hhwwo (дата звернення : 10.01.2023).

96. Мазоха І. Комунікативна компетентність та флексибільність особистості як основа професіоналізму психолога. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи* : зб. наук. праць. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2021. С. 41–45.

97. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія: підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 360 с.

98. Мамчур Л., Кучеренко І.А. Формування комунікативної компетентності учнів: психолінгводидактичний аспект. *Освітня аналітика України*. 2023. №1(22). С. 108–122.

99. Мамчур Л.І. Комунікативні засади професійного спілкування педагога. *Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика» Серія «Педагогіка»*. Випуск 18 (35), 2024. URL : https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/672/572 (дата звернення : 10.05.2024)

100. Матійків І. Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців Педагогіка і психологія професійної освіти. *Наук.-метод. журнал*. 2006. № 3. С. 44–53.

101. Метод бесіди. *Психологіс.Енциклопедія вільної психології* : сайт. URL : https://cutt.ly/kBzSOY6 (дата звернення : 18.04.2023).

102. Метод опитування. *Психологіс.Енциклопедія вільної психології* : сайт. URL : http://psychologis.com.ua/metod_oprosa.htm (дата звернення : 18.04.2023).

103. Методи експертних оцінок. *Pidru4niki* : сайт. URL : https://pidru4niki.com/19650323/ekonomika/metodi_ekspertnih_otsinok___9 (дата звернення : 18.04.2023).

104. Михайленко О. Ю. Рольова компетентність майбутнього практичного психолога. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Психологічні науки*. 2014. Вип. 1 (1). С. 220–224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1%281%29__42 (дата звернення: 10.01.2023).

105. Молчанюк О. В. Теоретико-методологічні засади вихованняв майбутніх учителів біології ціннісного ставлення до природи : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2020. 478 с.

106. МОН сформувало рейтинг ВНЗ та спеціальностей на основі вступної кампанії-2022: хто увійшов до ТОПу? *Нежатин. Новини Ніжина* : вебсайт. URL: https://nezhatin.com.ua/2022/10/19/mon-sformuvalo-rejtyng-vnz-ta-spetsialnostej-na-osnovi-vstupnoyi-kampaniyi-2022-hto-uvijshov-do-topu/ (дата звернення: 11.01.2023).

107. Мордовцева Н. Особливості реалізації текстоцентричного підходу в навчанні професійного мовлення студентів. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* 2022. Вип. 38 (2), С. 63–68.

108. Мордовцева, Н., Ужченко Д. Комунікативно-компетентнісний підхід до навчання здобувачів вищої освіти на заняттях гуманітарного циклу. *Наука і освіта. Science and Education,* Вип. *№ 2, 2024*, С. 27–32.

109. Мурадова Л. А. Розвиток комунікативної компетентності керівника. *Управління розвитком*. Харків : ТОВ «Консалтингово-видавнича компанія «Ділові перспективи», 2012. № 13. С. 37–40.

110. Нагорна Н. В. Формування педагогічної компетентності майбутнього психолога у процесі професійної підготовки : дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Кіровоградський державний педагогічний університет імені В.Винниченка. Кіровоград, 2013. 200 с.

111. Нестеренко Л. О. Основні принципи розвитку комунікативної компетентності викладача ЗВО. *Гуманітарний корпус*. 2021. Вип. 41. Т. 2. С. 10–12.

112. Нестуля С., Кононец Н. Сучасні методологічні підходи до розробки освітньої програми підготовки магістрів «Педагогіка вищої школи». *Вища школа*. 2020. № 9. С. 25–38.

113. Низовець О. А. Особистісні детермінанти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів : автореф. дис. … канд. псих. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 24 с.

114. Низовець О. А. Особистісні детермінанти сформованості комунікативної компетентності студентів-психологів. *Вісник національного педагогічного університету. Серія психологічні науки.* 2011.Вип. 94. Т. 2. С. 38–42.

115. Низовець О. А. Розвиток комунікативної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх психологів. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : зб. наук. праць. *Розд. Актуальні проблеми професійної діяльності молодих спеціалістів*. 2007. № 3 (5). С. 355–362.URL : https://ap.uu.edu.ua/article/252 (дата звернення : 10.01.2023).

116. Нікогосян Л. Р., Асєєва Ю. О. Аксіологічний підхід у системі професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців медичної галузі. *Наука і освіта*. 2017. № 4. С. 33–38.

117. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. 2010. № 2. С. 11–17.

118. Носовець Н. М., Пашко Т. О. Зміст і структура комунікативної компетентності майбутнього вчителя технологій. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка. Сер. Педагогічні науки.* 2020. Вип. 8. С. 221–227.

119. Обозов М. М. Психологія міжособистісних відносин. Київ : Либідь, 1990. 191 с.

120. Омельченко Л. М. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів: методологія і практика. *Теоретичні та практичні аспекти підготовки психологів у закладах вищої освіти* : зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. семінару з міжнар. участю, 31 бер. 2021 р. Київ : НУБіП України, 2021. С. 34–35.

121. Онищенко Н. П. Методологічні підходи до викладання педагогічних дисциплін у процесі професійної підготовки майбутніх учителів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 75. Т. 2. С. 153–159. URL : http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/75/part_2/31.pdf (дата звернення : 15.02.2023).

122. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : посібник. Київ: Академвидав, 2003. 448 с.

123. Освітньо-професійна програма спеціальності 053 «Психологія» галузі знань 05 «Спеціальні та поведінкові науки» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2022. 30 с. URL: http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/opp/2022/bacalavr/psyhology.pdf (дата звернення: 12.01.2023).

124. Павелків Р. В. Рефлексія як психологічний механізм моральної саморегуляції поведінки особистості. *Психологія: реальність та перспективи*. 2018. №11. С. 5–10.

125. Паламарчук Є.А. Напрями розвитку засобів інклюзивної освіти в електронних навчальних системах. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2023. № 3. С. 100–105.

126. Панасенко Е., Сурчилова С. Соціально-психологічний тренінг в системі підготовки майбутніх практичних психологів закладів освіти: принципи та стратегії побудови програм. *Молодь і ринок*. 2018. №6 (161). С. 6–11.

127. Панок В. Професійне становлення практичних психологів: досвід і перспективи. *Психологія і суспільство.* 2013. С. 135-141. URL:

http://pis.wunu.edu.ua/index.php/uapis/article/view/678 (дата звернення: 10.01.2023.

128. Параскевова К.Г. Емоційний інтелект як чинник регуляції емоційно-мотиваційної сфери особистості : дис. … канд. психол. наук : 19.00.01. Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. 206 с

129. Пасічник І. Д. Психологічні характеристики індивідуального мислення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Психологія і педагогіка.* 2009. Вип. 13. С. 3−13

130. Паскевська Ю. А. Моделювання ситуації мовленнєвої взаємодії як умова розвитку мовленнєвої компетентності майбутніх психологів. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. 12. Психологічні науки*. 2005. Вип. 5 (29). С. 207-212.

131. Пащенко Т. М. Застосування кейс-технологій у підготовці кваліфікованих робітників. URL : https://lib.iitta.gov.ua/8792/1/Пащенко2.pdf (дата звернення : 30.03.2023).

132. Перегончук Н. В. Комунікативна компетентність майбутніх психологів. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць. *Сер. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.* У 14 т. Том 10. Вип. 23. 2013. С. 491–500. URL: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v10/i23/50.pdf (дата звернення: 14.01.2023).

133. Петровська Л. А. Українське журналістикознавство (соціально-психологічний аспект) : навч. посіб. Київ, 2013. 239 с

134. Петрук О. М. Комунікативність як стрижнева категорія лінгводидактики. *Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя 12-18 травня 2020 р.). Запоріжжя, 2020. URL : https://lib.iitta.gov.ua/721057/1/Petruk.pdf (дата звернення : 17.02.2023).

135. Пляка Л. В. Психологічні особливості розвитку професійної комунікативної компетентності у майбутніх провізорів : автореф. дис. … канд.

псих.наук : 19.00.07 / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2010. 22 с.

136. Погрібна А. О., Яценко О. А. Комунікативна компетентність як складник професійної компетентності корекційних педагогів. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського.* У 33 т. *Сер. Психологія.* Київ : Гельветика, 2021. Т. 32 (71). № 2. С. 151–156 URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/2_2021/29.pdf (дата звернення: 10.01.2023).

137. Пономаренко Т. І. Комунікативна компетентність практичного психолога у медійному просторі як сучасний феномен. *Мова: психологічні, соціальні та ентокультурні аспекти* : зб. наук. праць учасн. круглого столу, 9 листоп. 2021 р. / за заг. ред. Вольнової Л. М. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. С. 21–24.

138. Пономарьова Г. Ф. Виховання майбутнього педагога: теорія і практика : монографія. Харків: Ранок. 2014. 547 с.

139. Пономарьова Г. Ф. Досвід використання дистанційних технологій в організації виховної роботи педагогічних закладів вищої освіти в умовах карантину. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць. Сєвєродонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2020. Вип. 2 (95). С. 149–159.

140. Пономарьова Г. Ф. Змістові домінанти виховання як процес сходження особистості майбутнього педагога до духовно-моральних цінностей. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць за матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. «Формування духовної безпеки особистості в умовах сьогодення: виклики і проблеми», 24 трав. 2017 р. / гол. ред. Г. П. Шевченко. Сєвєродонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2017. Вип. 3 (78). Ч. 1. С. 197–207. URL: https://oaji.net/articles/2017/690-1507113961.pdf (дата звернення: 17.09.2021).

141. Пономарьова Г. Ф. Корекція ціннісних орієнтацій студентів у закладі вищої освіти. *Інноваційна педагогіка.* 2019. Вип. 14. Т. 2. С. 168–172.

142. Пономарьова Г. Ф. Організація дистанційного навчання в закладах вищої освіти – вимога сучасності. *Наукові розробки, передові технології, інновації* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Прага, 06-08 жовт. 2020 р.). Прага, 2020. С. 220–223.

143. Пономарьова Г. Ф. Система виховної роботи у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.07 / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Сєвєродонецьк, 2016. 540 с.

144. Пономарьова Г. Ф. Сутність та структура системи виховної роботи в закладах вищої педагогічної освіти. *Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листоп. 2018 р.). Харків, 2018. С. 249–256.

145. Пономарьова Г. Ф. Теоретико-методологічні засади самовиховання майбутніх педагогів у процесі модернізації вищої педагогічної освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки.* 2018. Вип. 42. С. 141–147.

146. Пономарьова Г. Ф. Формування контингенту здобувачів освіти сучасного закладу вищої освіти : організаційно-методичний і психолого-педагогічний аспекти. *Абітурієнтське середовище періоду глокалізації: шляхи формування та тенденції розвитку* : матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 лют. 2021 р.). Харків, 2021. С. 144–149.

147. Пономарьова Г. Ф. Формування та корекція особистісної, соціальної, професійної і моральної сфер студентів. *Наукові записки кафедри педагогіки.* 2020. Вип. 46. С. 19–37.

148. Пономарьова Г. Ф. Формування толерантності в майбутніх педагогів в інклюзивному середовищі закладу вищої педагогічної освіти. *Наукові записки кафедри.* Харків, 2019. Вип. 44(1). С. 250–261.

149. Пономарьова Г. Ф., Харківська А. А., Петриченко Л. О., Отрошко Т.В., Прокопенко А. О. Менеджмент якості професійної підготовки майбутніх учителів інформатики : монографія. Харків : ФОП Бровін О. В., 2021. 186 с.

150. Пономарьова Г. Ф., Харківська А. І. Сутність і структура комунікативної культури майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в

умовах магістратури. *Підвищення рівня терціарної едукації майбутніх педагогів закладів дошкільної освіти: теоретичний аспект* : колект. монографія. Харків : ФОП Бровін О. В., 2021. Кн. 1. С. 138–157.

151. Пономарьова Г. Ф., Шапаренко Х. А., Пєхарєва С. В. Акмеологічне проектування процесу формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу : навч. посіб. Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків : Ранок НТ, 2012. 196 с.

152. Попенко Ю. К., Головіна О. В. Особливості професійної комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи : зб. тез Міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки – 2021 в Україні* (м. Київ, 20 травня 2021 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2021. С. 240–241

153. Портфоліо. *Словник.ua* : сайт. URL: http://surl.li/hhanu (дата звернення : 14.03.2023).

154. Прищак М. Д. Методологічний концепт комунікативного підходу в освіті та педагогіці. *Знання. Освіта. Освіченість* : зб. матеріалів доп. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф. Вінниця : ВНТУ, 2012. С. 92–95. URL : http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/9287 (дата звернення : 17.02.2023).

155. Про вищу освіту : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення: 02.10.2023).

156. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text (дата звернення: 20.04.2023).

157. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України: Наказ МОН України від 22.05.2018 № 509. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text (дата звернення: 20.04.2023).

158. Про затвердження професійного стандарту «Практичний психолог (соціальна сфера): Наказ Мінекономіки України від 03.02.2021 № 211. URL :

https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/284-prakticnij_psiholog_social_na_sfera.pdf (дата звернення: 20.04.2023).

159. Про затвердження професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти»: Наказ Мінекономіки України від 24.11.2020 № 2425. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/12/Standart_Praktychnyy_psykholoh.pdf (дата звернення: 20.04.2023).

160. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: Наказ МОН України від 24.04.2019 № 565. URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/053-Psykholohiya-bakalavr.28.07-1.pdf (дата звернення: 18.04.2023).

161. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20170905#Text (дата звернення: 18.04.2023).

162. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text (дата звернення: 20.04.2023).

163. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text (дата звернення: 20.04.2023).

164. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2018 р. № 2671-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 20.04.2023).

165. Проворова Є. М. Методичне забезпечення формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя музики в процесі вокальної підготовки. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету* : зб. наук. праць звітно-наук. конф. викладачів ун-ту за 2013 рік, 4-6 лют. 2014 р. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 37-40.

166. Професійна педагогічна освіта : особистісно орієнтований підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 436 с. URL : http://eprints.zu.edu.ua/13273/1/mono_osob_orient_osvita.pdf (дата звернення : 15.02.2023).

167. Проценко А., Котова О., Ушаков В. Ґенеза понять «компетенція» та «компетентність» у світлі сучасної освітньої парадигми. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи* : колект. монографія. У 6 т. Том 5. Динаміка наукових та освітніх досліджень в умовах пандемії / за ред. Я. Ґжесяка, І. Зимомрі, В. Ільницького. Конін – Ужгород – Херсон : Посвіт, 2021. С. 220–226.

168. Психологічну реабілітацію Захисників та їхніх родин на час воєнного та післявоєнного стану здійснюватимуть за новим механізмом. *Міністерство у справах ветеранів України* : вебсайт. URL: http://surl.li/itvdj (дата звернення: 10.01.2023).

169. Психолого-педагогічна діагностика якості освіти у педагогічних закладах вищої освіти : практ.-метод. посібник : у 3 частинах. Ч. 2 / Г. Ф. Пономарьова, А. А. Харківська, Л. О. Петриченко та ін. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ФОП Бровін О.В., 2019. 284 с.

170. Пузь І. В., Шевченко О. М. Значення комунікативної компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. *Психологічний самопис*. 2018. № 4 (14). С. 149–164.

171. Пухно С. Значення інноваційного навчання в процесі формування комунікативної компетентності майбутнього педагога. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи* : матеріали II Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Суми, 12–13 листоп. 2020 р.). Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 356–358

172. Рабецька Н. Л. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери у професійній підготовці: дис. канд.

пед. наук. : 13.00.04 / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2018. 299 с.

173. Ратєєва В. О. Формування готовності майбутніх психологів до використання засобів естетотерапії у професійній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Глухівський національно-педагогічний університет імені Олександра Довженка. Глухів, 2016. 24 с.

174. Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. *Єдина державна електронна база з питань освіти* : вебсайт. URL: https://registry.edbo.gov.ua/?fbclid=IwAR2GR_L4o9TEbK_KlSxYaMCFlDCsWNO0iIXSPQsKNU9YEmAbGBASMBUaMt8 (дата звернення: 12.01.2023).

175. Розова Т. М. Креативність як чинник розвитку професійно-комунікативних здібностей майбутніх психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 23 с.

176. Руденко Л. А. Теоретичні та методичні засади формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : дис. ... канд. д-ра. наук: 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2016. 509 с.

177. Руденко Л., Сірко Р., Стельмах О., Вавринів О. Методичні засади формування комунікативної культури майбутніх психологів : посібник. Львів, 2020. 71 с.

178. Рудєва Л. С. Психологічні особливості комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Вісник психології і соціальної педагогіки* : зб. наук. праць / Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету ім. Б. Грінченка. Київ, 2010. Вип. 3. URL: http://www.psyh.kiev.ua (дата звернення: 06.09.2022).

179. Самборська О. В Критерії, показники та рівні готовності магістрів технологічної освіти до моніторингу навчальних досягнень студентів. *Науковий*

часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Сер. : Педагогічні науки : реалії та перспективи. 2015. Вип. 51. С. 239–244.

180. Семенець Л. М. Професійні компетентності майбутніх учителів математики (системний аналіз). URL : http://eprints.zu.edu.ua/5592/ (дата звернення : 22.02.2023).

181. Семенова А. В. Моделювання як прогностичний засіб підвищення кваліфікації викладачів в освітньому просторі. *Моделювання в приклад. наук. дослідж.* : матеріали XXVIII семінару. Одеса, 2020. С. 43–44.

182. Сисоєва С. О. Дискусійні аспекти наукового тезаурусу нового закону України «Про вищу освіту». *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2015. № 1–2 (42–43). С. 7–14.

183. Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання: монографія. Львів : СПОЛОМ, 2000. 421 с.

184. Скірко Р. Л. Формування соціальної компетентності майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки : дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2010. 250 с.

185. Словник української мови : в 11 т. / за ред. А. А. Бурячка, П. П. Доценка. Київ : Наук. думка, 1973. Том 4. 840 с. URL: http://sum.in.ua/s/kompetencija (дата звернення: 02.11.2022).

186. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 221 с.

187. Смалиус Л. Н. Педагогічні умови професійного самовдосконалення майбутніх психологів у процесі фахової підготовки : дис.... канд. пед. наук : 13.00.04 / Черкаський, національний університетт імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2014. 200 с.

188. Соколова І. М. Основні принципи діагностики психофізіологічного стану студентів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 44 (2). С. 199–207. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2012_44(2)__24 (дата звернення : 30.03.2023).

189. Соколова І. М., Колчигіна А. В. Психологічні особливості акцентуацій характеру студентів-психологів. *LIV конференція Української інженерно-педагогічної академії* : матеріали LIV конференції Укр. інж.-пед. акад. (м. Харків 11-14 травня 2021 р.). Харків, 2021. С. 31. URL : https://science.uipa.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/collection-of-abstracts-May.pdf#page=31 (дата звернення : 15.02.2023).

190. Соколова, І. М., Шайхлісламов, З. Р., Горбенко, В. Ю. Психологічні особливості самоставлення в студентів-психологів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Психологія*. 2022. № 4. С. 118–123. URL: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.23 (дата звернення: 14.01.2023).

191. Соціальна психологія : навч. посібник / Н. Ю. Волянюк, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна та ін. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.

192. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2006. 520 с.

193. Струк А. В. Комунікативний підхід у підготовці майбутніх учителів початкової школи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. Педагогічні науки : реалії та перспективи*. 2019. Вип. 69. С. 248–250.

194. Тернопільська В. І., Дерев'янко О. В. Визначення критеріїв сформованості професійної компетентності майбутніх гірничих інженерів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 5 : Педагогічні науки*. 2010. Вип. 31. С. 264–267.

195. Тестування. *Психологіс .Енциклопедія вільної психології* : сайт. URL : http://psychologis.com.ua/-1-124.htm (дата звернення : 18.04.2023).

196. Торба Н. Г. Про результати аналізу ринку праці і запитів роботодавців щодо затребуваності фахівців за спеціальністю 053 «Психологія». 7 с. URL: https://cutt.ly/nV3D9h4 (дата звернення: 12.01.2023).

197. Харківська А. А. Комунікативна толерантність як необхідний складник педагогічної практики майбутніх вихователів ЗДО *Středoevropský*

věstník Pro vědu a výzkum. 2020. № 1. URL : https://goo.su/b5ad (дата звернення : 28.02.2023).

198. Харківська А. А. Методологічні підходи до формування гармонійних міжособистісних відносин майбутніх учителів. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти.* 2020. № 69. С. 15–23. URL : http://jped.uipa.edu.ua/index.php/JPED/article/view/391/327 (дата звернення: 11.01.2023).

199. Харківська А. А. Моделювання управління інноваційним розвитком педагогічного ВНЗ. *Теорія та методика управління освітою*. 2013. № 10. URL : http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/46.pdf (дата звернення : 15.03.2023).

200. Харківська А. А. Розвиток інформаційної та технічної компетентностей майбутніх учителів як педагогічна проблема. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова.* Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 4. С. 171–177. URL: http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2541/1/розвиток%20інформац%20та%20технічної%20компетентностей%20майб%20учителів.pdf (дата звернення: 12.01.2023).

201. Харківська А. А. Формування емоційного інтелекту у майбутніх фахівців соціальної сфери. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. Вип. 2(5). 2021. С. 177–187.

202. Харківська А. А., Мудрик В. І., Школа О. М. Компетентність як фактор підвищення професійної діяльності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту : монографія. Харків : ФОП О. В. Бровін, 2020. 185 с.

203. Харківська А. І. Дефініції понять «комунікативна культура майбутніх вихователів дошкільної освіти в умовах магістратури». *Problems of Engineer-Pedagogical Education*. 2018. № 61. С. 145–153.

204. Харківська А. І. Розвиток комунікативної культури майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в умовах магістратури. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття

наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 015 Професійна освіта. Українська інженерно-педагогічна академія, Харків, 2021. 282 с.

205. Харківська А.А., Мордовцева Н.В. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців із психології у дистанційному освітньому середовищі в контексті розвитку комунікативних навичок. *Наука і техніка сьогодні*. Вип. №7(35). 2024. С. 431–439.

206. Харківська А.А., Штефан Л.В. Розвиток комунікативної компетентності у здобувачів вищої освіти за допомогою засобів зворотного зв'язку. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти.* 2023. Вип. 81. С. 84–90.

207. Харченко А. С. Психологічні особливості самоактуалізації студентів з різним рівнем професійної спрямованості. *Психологія і особистість.* 2017. Вип. 1. С. 234–244.

208. Харченко А. С. Психологічні особливості ціннісного ставлення до здоров'я сучасних підлітків. *Психологія і особистість*. 2017. Вип.1. С. 174–182.

209. Хижняк І. А. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування засобів електронної лінгвометодики в професійній діяльності: дис. … д-ра пед наук 13.00.04 / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Слов’янськ, 2017. 577 с.

210. Хомуленко Т. Б. Розвиток вищих форм пам’яті : автореф.дис.…д.психол.н. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 1999. 32 с.

211. Хомуленко Т. Б., Доцевич Т. І. Метапам’ять: наукові підходи та експериментально-інтроспективна методика дослідження. *Серія «Психологія».* 2014. № 49. С. 193–211.

212. Хомуленко Т. Б., Доцевич Т. І. Педагогічна рефлективність як детермінанта розвитку метапам’яті викладача вищої школи. *Проблеми сучасної психології*. 2014. № 26. С. 595–606.

213. Хорощак К. У МОН назвали найпопулярніші спеціальності серед вступників 2021 року. Українська правда. Життя : вебсайт. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2021/08/17/245648/ (дата звернення: 10.01.2023).

214. Хриков Є. М. Педагогічні умови в структурі наукового знання. URL: http://zavantag.com/docs/2979/index-21341.html (дата звернення: 27.12.2022)

215. Ценко М. Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* Харків, 2014. № 4 (23). С. 41–50. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2014_4_7 (дата звернення: 06.09.2022)

216. Черевко В. П. Формування комунікативної компетентності майбутнього менеджера у процесі професійної підготовки : автореф. дис. … канд. псих. наук : 19.00.09 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2001. 28 с.

217. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. *Науковий Вісник Херсонського державного університету. Сер. Психологічні науки*. У 2 т. Том 1. 2014. Вип. 1. С. 103–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_1%281%29__20 (дата звернення : 10.01.2023).

218. Чорна В. М. Особливості іншомовної комунікативної компетентності в удосконалені фахової діяльності вчителя іноземної мови. *Калейдоскоп мов.* 2021. № 5 (200). С. 81–84

219. Чубук Р. В. Критерії, показники та рівні професійної компетентності соціальних педагогів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Психологія і педагогіка*. 2008. Вип. 11. С. 253–263.

220. Чуйко О. Ю., Сергієнко Н. П. Особливості комунікативної компетентності студентів-психологів. *Проблеми екстремальної та кризової психології.* 2017. Вип. 22. С. 284–291.

221. Шевчук В. О. Роль комунікативної компетентності у професійній діяльності психолога. *Мова: психологічні, соціальні та ентокультурні аспекти* : зб. наук. праць учасн. круглого столу, 9 листоп. 2021 р. / за заг. ред. Вольнової Л. М. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. С. 21–24.

222. Шехавцова С. Поняття суб'єктності в сучасному психолого-педагогічному дискурсі. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. праць / за заг. ред. В. І. Сипченка. Слов'янськ : СДПУ, 2012. Вип. ЛІХ. С. 290–297.

223. Шкурко А. В. Використання цифрових технологій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців із психології. *Пріоритетні шляхи розвитку науки і освіти*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29-30 листопада 2023 року). Львів: Львівський науковий форум, 2023. С. 68–69.

224. Шкурко А. В. Критерії та показники рівнів розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2023. Вип. 1(8). С.131–141.

225. Шкурко А. В. Обґрунтування понятійно-термінологічного апарату дослідження розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. Вип. 12 (14). С.406–417.

226. Шкурко А. В. Організаційно-педагогічні умови розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Стратегічні орієнтири освіти та реабілітації в умовах воєнного стану та повоєнного часу: проблеми, рішення, перспективи* : зб. тез доповідей міжн. наук.-практ.конф. (м. Запоріжжя, 26-27 жовтня 2023 р.) / за заг. ред. В. В. Нечипоренко. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2023. С. 506–508.

227. Шкурко А. В. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців із психології. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*: збірник тез доповідей VI міжн. наук.-практ. конф.

(м. Мукачево 27–28 жовтня 2022 р.) Мукачево / Ред.кол.: Т.Д. Щербан (гол.ред.) та ін. Мукачево: Вид-во МДУ, 2022. С. 391–393.

228. Шкурко А. В. Психоемоційний аспект у сфері діяльності «людина-людина». *Педагогіка партнерства: реалії та перспективи* : зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 104-й річниці від дня народження В. Сухомлинського (м. Кропивницький, 11–12 жовтня 2022 р.). / уклад. О.Е. Жосан, В.В. Войтко. Кропивницький, 2022. С. 363–366.

229. Шкурко А. В. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. навч. посіб. Українська інженерно-педагогічна академія. Харків: УІПА, 2024. 334 с.

230. Шкурко А. В. Розвиток міжкультурної комунікації під час проходження практики майбутніми психологами. *Пріоритетні напрями розвитку науки під час воєнного стану:* матеріали CXXXIX Міжнар. наук-практ. інтернет-конф. (Одеса, 8 березня 2024р.). Одеса, 2024. С. 225–228.

231. Шкурко А. В. Сучасні проблеми розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців з психології. *Освітні Обрії* : часоп. / Івано-Франків. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. працівників. Івано-Франківськ, 2022. Вип. 2(55). С. 98–100.

232. Шкурко А. В. Теоретичне обґрунтування структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Освітні Обрії* : часоп. / Івано-Франків. обл. ін -т післядиплом. освіти пед. працівників. Івано-Франківськ, 2023. Вип. 1(56). С. 134-136.

233. Шкурко А. В. Діагностика якості розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. навч.-метод. видання. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ФОП Бровін О. В., 2021. 102 с.

234. Шкурко А.В. Структура розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти :* зб. наук. пр. Харків : УІПА, 2023. Вип. 79. С. 69–74.

235. Шолох О. А. Аксіологічний підхід у процесі професійної підготовки майбутніх психологів. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ 26-28 квітня 2017 р.). Київ, 2017. С. 181–185. URL : http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp (дата звернення : 28.02.2023).

236. Штефан Л. В. Сучасні підходи до формування комунікативної компетентності педагога. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2019. Вип. 44. С. 384–394.

237. Штефан Л. В, Педан. Т. М. Робота психологічної служби ліцею у сучасних умовах. *The unity of science*. Prague, 2018. P. 28–30.

238. Штефан Л. В. Інноваційне середовище сучасного закладу вищої освіти як об'єкт конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти.* 2019. № 62. С. 15–23.

239. Штефан Л.В. Підготовка майбутніх психологів у контексті викликів сьогодення. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. Вип 4 (32). С. 775–784.

240. Як ефективно спланувати та провести діалог. Базовий модуль 1. *Prometheus* : сайт. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:OSCE+DIAL101+2020_T1/about (дата звернення: 30.04.2023).

241. A Digital Agenda for Europe : communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 2010. PP. 42. URL: http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0245R(01)&from=EN (Last accessed: 22.06.2020).

242. Abell S. K. Twenty years later: Does pedagogical content knowledge remain a useful idea? *International Journal of Science Education*. 2008. № 30. P. 1405–1416.

243. Bachiieva, L., Koeberlein-Kerler, J., Kovalenko, D., Yelnykova, H., Karpova, L. Video Content Creation Technology to Provide Web Resources for Distance Learning and Evaluation, Using Qualimetric Tools. In: Auer, M.E., Pachatz,

W., Rüütmann, T. (eds) Learning in the Age of Digital and Green Transition. ICL 2022. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 634. pp . 319–327.

244. Ben-Peretz M. Curriculum Development. *Encyclopedia of Educational Research* / editor in Chief Marvin C. Alkin. 6-th edition. NY : Macmillan Publishing Company, 1992. Vol. 1. P. 256–266.

245. Berry A., Loughran J., van Driel J. H. Revisiting the roots of pedagogical content knowledge. *International Journal of Science Education*. 2008. № 30, P. 1271–1279.

246. Bond M., Marín V. I., Dolch C., Bedenlier S., Zawacki-Richter O. Digital transformation in German higher education: student and teacher perceptions and usage of digital media. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2018. № 15. P. 48.

247. Bondarenko T., Rostoka M., Guraliuk A., Terentieva N., Piontkivska O. Information and Educational Environment for Training Specialists of Socionomic Professions in Higher School. 13th International Conference on Education and New Learning Technologies, 5-6 July, 2021. P. 5142–5151.

248. Bondarenko T., Streltsov V., Kelemen G., Mosiienko H., Protsenko O. Criterion Challenges in Fostering Readiness to Create and Use Digital Educational Content. In: Auer, M.E., Cukierman, U.R., Vendrell Vidal, E., Tovar Caro, E. (eds) Towards a Hybrid, Flexible and Socially Engaged Higher Education. ICL 2023. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 911. Springer, Cham.

249. Domina G. Psychological analysis of sociability of the future social sphere specialists. *Trendy ve vzdělávání : mezinárodní vědecko-odborné konference*. Olomouc, 2014. P. 302–305. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/13116 (Last accessed: 08.09.2022).

250. Education and Culture. Socrates – Tempus. Introduction to the TUNING Project - harmonization of educational structures in Europe: the contribution of universities to the Bologna process: project. 108 p. URL: https://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf (дата звернення: 11.01.2023).

251. EuroPsy. European Certificate in Psychology : website. URL: https://www.europsy.eu/ (Last accessed: 10.11.2022).

252. Fedorova, Y., Bondarenko, T., Mikuš, J., Korniush, H., Nesterenko, R. Shaping Emotional Intelligence with Gamification Techniques. Towards a Hybrid, Flexible and Socially Engaged Higher Education Lecture Notes in Networks and Systems, 2024, p. 455–463

253. Kharkivska A. The competency-based approach as methodology of professional training of future teachers in the conditions of education informatization. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти.* 2020. № 67. С. 27–35.

254. Kharkivska A., Kapustina O. Overview of modern models of training system future teachers. *Theories of Learning, Education and Training. Educational Dimension*. 2021. Issue 5 (57). P. 211–223 URL : https://journal.kdpu.edu.ua/ped/article/view/4516/4393 (Last accessed: 11.04.2023).

255. Kosarieva H., Vasylenko O., Breslavets N., Tamozhska I., Anikina I., Mordovtseva N. Methods of Critical Thinking in Classes of Philological Disciplines in Higher Education Institutions: Neuroscientific Approach. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. Vol.13(4). P. 459–470.

256. Kovalenko D., Briukhanova N., Kupriyanov O., Kalinichenko T. Academic Determination of Teachical Information Ortimization Due To Information and Communication Technologies. *The Challenges of the Digital Transformation in Education* / edited by Auer M., Tsiatsos T. Springer, Cham, 2018. Vol 917. Advances in Intelligent Systems and Conputing. Pp. 25–34.

257. Kucherenko, I., Mamchur, L., Mamchur, Y., Bidyuk, N. Technological Principles of the Formation of a Pupil's Communicative Competence. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala,* 12(1Sup1), 2020. pp. 126–146.

258. Mordovtseva N., Slobodian O., Hryhorieva I., Uzhchenko I., Tsalapova O., Makarenko I. Communication Culture as a Key Professional Skill. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 15(3), 2023. P. 55–71.

259. Ponomarova H., Kharkivska A. Multimedia Technologies As An Element Of Development Of Modern Higher Education In Ukraine. *International*

Journal of Computer Science and Network Security. 2021. Vol. 21. № 10. P. 145–148.

260. Ponomaryova G. The main tendecies of development of educational institutions. *Modern tendencies in pedagogical education and science of Ukraine and Israel: the way to integration.* Israel : Ariel University, 2015. Is. № 6. P. 298–304.

261. Savignon S. Communicative competence: Theory and classroom practice. Reading, MA: Addison-Wesley, 1983. № 40 (3). *Canadian Modern Language Review*. PP. 464–465.

262. Shevchenko A. S., Shevchenko V. V., Shumskyi O. L., Shtefan L. V., Duniev O. O., Shayda V. P. Competence Approach in Modern Engineering Education of Ukraine: Assessment of Development. *IEEE 5th International Conference on Modern Electrical and Energy System (MEES).* 2023. P. 1–6.

263. Shkurko A. Peculiarities of competence-based training of candidates for pedagogical higher education. *Synesis*. 2023. V.*15*(3). P. 233–242.

264. Shkurko A. Research algorithm for the development of communicative competence of future specialists in psychology. *Girsky school of the Ukrainian Carpathians. Ivano-Frankivsk,* 2022. № 27. С. 52–55.

265. Shkurko A. The role of communicative orientations in the preparation of future psychologists. *Innovation – Science – Society*: abstracts of LXV International Scientific and Practical Conference (USA, Chicago 22-23 February, 2024) USA, Chicago, 2024. P.84–89.

266. Shtefan, L., Kovalska, V., Briukhanova, N., Vasylieva, M., Koeberlein-Kerler, J. Determinants for the Formation of a Fractality-Based Educational Environment in Engineering Pedagogical Education. In: Auer, M.E., Cukierman, U.R., Vendrell Vidal, E., Tovar Caro, E. (eds) Towards a Hybrid, Flexible and Socially Engaged Higher Education. ICL 2023. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 901. Springer, Cham. pp 3–14.

267. Spitzberg, B. H., Cupach, W. R. Interpersonal communication competence. CA: Sage, 1984. 456 p.

268. Svensson L. G. New professionalism, trust and competence: some conceptual remarks and empirical data. *Current Sociology*. 2006. № 54 (4). P. 579–593.

269. Thomas, K. W., Kilmann, R. H. *The Thomas-Kilmann Conflict Mode Instrument*. Mountain View. CA : CPP, 1974.

270. Tryggvason M. Perceptions of identity among Finnish university-based subject teacher educators. *European Journal of Teacher Education*. 2012. Vol. 35. №. 3. P. 289–303.

271. Ute C., Rolf A. Kompetenzentwicklung in der beruflichen Bilduns. Leske+Budrich. Opeade, 2002. P. 159.

272. Wagner C., Garner M., Kawulich B. The state of the art of teaching research methods in the social sciences: Towards a pedagogical culture. Studies in Higher Education. 2011. № 36. P. 75–88.

273. Whitty G. Changing modes of teacher professionalism: traditional, managerial, collaborative and democratic. *Exploring professionalism*. London : Bedford Way Papers, 2008. P. 28–49.

274. Wilson S., Sabee C. Explicating Communicative Competence as a Theoretical Term. *Handbook of Communication and Social Interaction Skills* / edited by Mahwah N. J. Erlbaum, 2003. 1st Edition. 154 p.

275. Youth and skills: Putting education to work. *EFA Global Monitoring Report*. Paris : UNESCO, 2012. 465 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Shkurko A. Peculiarities of competence-based training of candidates for pedagogical higher education. *Synesis*. 2023. V.*15*(3). P. 233–242. URL: https://seer.ucp.br/seer/index.php/synesis/article/view/2603 (*Indexed in WoS*).

2. Шкурко А. В. Критерії та показники рівнів розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2023. Вип. 1(8). С.131–141.

3. Шкурко А. В. Теоретичне обґрунтування структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Освітні Обрії.* 2023. Вип. 1(56). С. 134–136.

4. Шкурко А.В. Структура розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2023. Вип. 79. С. 69–74.

5. Shkurko A. Research algorithm for the development of communicative competence of future specialists in psychology. *Гірська школа українських Карпат*. 2022. № 27. С. 52–55.

6. Шкурко А. В. Обґрунтування понятійно-термінологічного апарату дослідження розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. *Наукові інновації та передові технології.* 2022. Вип. 12 (14). С.406–417.

7. Шкурко А. В. Сучасні проблеми розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців з психології. *Освітні Обрії.* 2022. Вип. 2(55). С. 98–100.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Шкурко А. В. Розвиток міжкультурної комунікації під час проходження практики майбутніми психологами. *Пріоритетні напрями розвитку науки під час воєнного стану*: матеріали CXXXIX Міжнар. наук-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 8 березня 2024р.). Одеса, 2024. С. 225–228.

9. Shkurko A. Роль комунікативних орієнтирів у підготовці майбутніх фахівців із психології. *Innovation – Science – Society*: abstracts of LXV International Scientific and Practical Conference (USA, Chicago 22-23 February, 2024). USA, Chicago, 2024. P.84–89.

10. Шкурко А. В. Використання цифрових технологій у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців із психології. *Пріоритетні шляхи розвитку науки і освіти*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29-30 листопада 2023 року). Львів: Львівський науковий форум, 2023. С. 68–69.

11. Шкурко А. В. Організаційно-педагогічні умови розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Стратегічні орієнтири освіти та реабілітації в умовах воєнного стану та повоєнного часу: проблеми, рішення, перспективи* : зб. тез доповідей міжн. наук.-практ.конф. (м. Запоріжжя, 26-27 жовтня 2023 р.). Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2023. С. 506–508.

12. Шкурко А. В. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців із психології. *Освіта і формування конкурентоспроможності фахівців в умовах євроінтеграції*: збірник тез доповідей VI міжн. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 27–28 жовтня 2022 р.). Мукачево: Вид-во МДУ, 2022. С. 391–393.

13. Шкурко А. В. Психоемоційний аспект у сфері діяльності «людина-людина». *Педагогіка партнерства: реалії та перспективи* : зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 104-й річниці від дня народження В. Сухомлинського (м. Кропивницький, 11–12 жовтня 2022 р.). Кропивницький, 2022. С. 363–366.

Опубліковані праці, які додатково відображають результати дисертації

14. Шкурко А. В. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології: навч. посібник. Х.: УІПА, 2024. 334 с.

15. Шкурко А. В. Діагностика якості розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології: навч.-метод. видання. Харків: ФОП Бровін О. В., 2021. 102 с.

Додаток Б

Статистичні дані щодо підготовки майбутніх фахівців із психології у закладах освіти України

КИЇВ

(усього: денна форма – 4249, заочна – 2988, вечірня – 12, дистанційна – 46)

1. Академія праці, соціальних відносин і туризму (вул. Кільцева дорога, 3-А, Київ) *(денна – 6, заочна – 7).*

2. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК» (вул. Табірна, 30-32, Київ) *(денна – 126, заочна – 94, дистанційна – 29).*

3. Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Новокаховський гуманітарний інститут (вул. Хорива, 1 Г, Київ) *(денна – 27, заочна – 21).*

4. Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (просп. Перемоги, 54/1, Київ) *(денна – 272, заочна – 13).*

5. Державний заклад вищої освіти «Університет менеджменту освіти» (вул. Січових Стрільців, 52-А, Київ) *(денна – 75, заочна – 66).*

6. Державний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ) *(денна – 260, заочна – 115).*

7. Державний університет інфраструктури та технологій (вул. Кирилівська, 9, Київ) *(денна – 36, заочна – 11).*

8. Заклад вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (вул. Львівська, 23, Київ) *(денна – 52, заочна – 49).*

9. Заклад вищої освіти «Київський інститут бізнесу та технологій» товариство з обмеженою відповідальністю (пров. Зоряний, 1/5, Київ) *(денна – 35, заочна – 52).*

10. Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая» (вул. Володимирська, 7 корпус 2, Київ) *(денна – 22, заочна – 12).*

11. Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України (вул. Нововокзальна, 17, Київ) *(денна – 1, заочна – 7).*

12. Київський національний лінгвістичний університет (вул. Велика Васильківська, 73, Київ) *(денна – 105).*

13. Київський національний університет імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ) *(денна – 701, заочна – 343).*

14. Київський національний університет технологій та дизайну (вул. Немировича-Данченка, 2, Київ) *(денна – 11, заочна – 3).*

15. Київський університет імені Бориса Грінченка (вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ) *(денна – 330, заочна – 118).*

16. Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» (вул. Харківське шосе, 210, Київ) *(денна – 44).*

17. Маріупольський державний університет (просп. Повітрофлотський, 31, Київ) *(денна – 97, заочна – 64).*

18. Національна академія внутрішніх справ (пл. Солом'янська, 1, Київ) *(денна – 222, заочна – 106).*

19. Національний авіаційний університет (просп. Гузара Любомира, 1, Київ) *(денна – 396, заочна – 99).*

20. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (вул. Пирогова, 9, Київ) *(денна – 644, заочна – 431, вечірня – 12, дистанційна – 16).*

21. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (просп. Перемоги, 37, Київ) *(денна – 44).*

22. Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв оборони, 15, Київ) *(денна – 207, заочна – 97).*

23. Національний університет «Києво-Могилянська академія» (вул. Григорія Сковороди, 2, Київ) *(денна – 97).*

24. Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Фрометівська, 2, Київ) *(денна – 197, заочна – 1187).*

25. Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет» (бульв. Академіка Вернадського, 16-в, Київ) *(денна – 60, заочна – 26, дистанційна – 1).*

26. Приватний вищий навчальний заклад «Інститут екології економіки і права» (вул. Тургенєвська, 11, Київ) *(денна – 21, заочна – 18).*

27. Приватний вищий навчальний заклад «Університет сучасних знань» (вул. Велика Васильківська, 57/3, Київ) *(денна – 13, заочна – 28).*

28. Приватний заклад вищої освіти «Київський міжнародний університет» (вул. Львівська, 49, Київ) *(денна – 45, заочна – 41).*

29. ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «МІЖНАРОДНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ» (просп. Академіка Глушкова, 42, Київ) *(денна – 6, заочна – 1).*

30. Таврійський національний університет імені В.І.Вернадського (вул. І. Кудрі, 33, Київ) *(денна – 97, заочна – 44).*

ВІННИЦЯ

(усього: денна форма – 386, заочна – 168)

1. Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Вінницький соціально-економічний інститут (вул. Хмельницьке шосе, 23 «А», Вінниця, Вінницька область) *(денна – 54, заочна – 55).*

2. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (вул. Острозького, 32, Вінниця, Вінницька область) *(денна – 228, заочна – 112).*

3. Донецький національний університет імені Василя Стуса (вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Вінницька область) *(денна – 104, заочна – 1).*

ЛУЦЬК

(усього: денна форма – 316, заочна – 43)

1. Волинський національний університет імені Лесі Українки (просп. Волі, 13, Луцьк, Волинська область) *(денна – 251, заочна – 24).*

2. Луцький національний технічний університет (вул. Львівська, 75, Луцьк, Волинська область) *(денна – 65, заочна – 19).*

ДНІПРО

(усього: денна форма – 1224, заочна – 893, вечірня – 27)

1. Вищий навчальний заклад «Університет імені Альфреда Нобеля» (вул. Січеславська Набережна, 18, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 223, заочна – 160).*

2. Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет» (вул. Єрмолової, 35А, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 172, заочна – 194).*

3. Горлівський інститут іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет2 (просп. Гагаріна, 72, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 31, заочна – 22).*

4. Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет2 (просп. Гагаріна, 72, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 34, заочна – 35).*

5. Державний вищий навчальний заклад «Український державний хіміко-технологічний університет» (просп. Гагаріна, 8, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 16, заочна – 12).*

6. Дніпровський інститут Приватного акціонерного товариства 2Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Надії Алексєєнко, 21, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 12, заочна – 69).*

7. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (просп. Гагаріна, 72, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 261, заочна – 126, вечірня – 27).*

8. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ (просп. Гагаріна, 26, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 136, заочна – 119).*

9. КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ДНІПРОВСЬКА АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ» ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ» (вул. Володимира Антоновича, 70, Дніпро, Дніпропетровська область) *(заочна – 62).*

10. Приватна установа «Заклад вищої освіти «Міжнародний гуманітарно-педагогічний інститут «Бейт-Хана» (пл. Успеньска, 5-Д, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 6, заочна – 21).*

11. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (просп. Гагаріна, 72, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 91, заочна – 67).*

12. Український державний університет науки і технологій (вул. Лазаряна, 2, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 10, заочна – 6).*

13. Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4, Дніпро, Дніпропетровська область) *(денна – 232).*

ЖИТОМИР

(усього: денна форма – 293, заочна – 152)

1. Державний університет «Житомирська політехніка» (вул. Чуднівська, 103, Житомир, Житомирська область) *(денна – 96, заочна – 14).*

2. Житомирська філія Київського інституту бізнесу та технологій товариство з обмеженою відповідальністю (вул. Комерційна, 2, Житомир, Житомирська область) *(денна – 19, заочна – 24).*

3. Житомирський державний університет імені Івана Франка (вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Житомирська область) *(денна – 139, заочна – 63).*

4. Житомирський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Перемоги, 26, Житомир, Житомирська область) *(денна – 2, заочна – 39).*

5. Поліський національний університет (бульв. Старий, 7, Житомир, Житомирська область) *(денна – 37, заочна – 12).*

УЖГОРОД

(усього: денна форма – 205, заочна – 161)

1. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, 46, Ужгород, Закарпатська область) *(денна – 145, заочна – 120).*

2. Приватний заклад вищої освіти «Карпатський університет імені Августина Волошина» (вул. Гойди, 4, Ужгород, Закарпатська область) *(денна – 36, заочна – 41).*

3. Товариство з обмеженою відповідальністю «Заклад вищої освіти Східно-європейський слов'янський університет» (вул. Гагаріна, 42-1, Ужгород, Закарпатська область) *(денна – 24).*

ЗАПОРІЖЖЯ

(усього: денна форма – 565, заочна – 445)

1. Бердянський державний педагогічний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Запорізька область) *(денна – 50, заочна – 110).*

2. Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Запорізька область) *(денна – 246, заочна – 150).*

3. «Класичний приватний університет» (вул. Жуковського, 70-Б, Запоріжжя, Запорізька область) *(денна – 27, заочна – 76).*

4. Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (вул. Наукового Містечка, 59, Запоріжжя, Запорізька область) *(денна – 84).*

5. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (вул. Наукового Містечка, 59, Запоріжжя, Запорізька область) *(денна – 79, заочна – 59).*

6. Національний університет «Запорізька політехніка» (вул. Жуковського, 64, Запоріжжя, Запорізька область) *(денна – 79, заочна – 50).*

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

(усього: денна форма – 538, заочна – 221)

1. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Івано-Франківська область) *(денна – 462, заочна – 174).*

2. Херсонський державний університет (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Івано-Франківська область) *(денна – 76, заочна – 47).*

КРОПИВНИЦЬКИЙ

(усього: денна форма – 123, заочна – 65)

1. Кропивницький інститут приватного вищого навчального закладу «Університет сучасних знань» (вул. Полтавська, 40, Кропивницький, Кіровоградська область) *(денна – 13, заочна – 14).*

2. ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА (вул. Шевченка, 1, Кропивницький, Кіровоградська область) *(денна – 108, заочна – 51).*

3. Центральноукраїнський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Варшавська, 2, Кропивницький, Кіровоградська область) *(денна – 2).*

ЛЬВІВ

(усього: денна форма – 1609, заочна – 656)

1. Заклад вищої освіти «Український католицький університет» (вул. Іларіона Свєнціцького, 17, Львів, Львівська область) *(денна – 124).*

2. Львівський державний університет безпеки життєдіяльності (вул. Клепарівська, 35, Львів, Львівська область) *(денна – 189, заочна – 59).*

3. Львівський державний університет внутрішніх справ (вул. Городоцька, 26, Львів, Львівська область) *(денна – 305, заочна – 217).*

4. Львівський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. І. Мазепи, 29, Львів, Львівська область) *(денна – 20, заочна – 58).*

5. Львівський національний університет імені Івана Франка (вул. Університетська, 1, Львів, Львівська область) *(денна – 388, заочна – 136).*

6. Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, Львівська область) *(денна – 583, заочна – 186).*

МИКОЛАЇВ

(усього: денна форма – 285, заочна – 231)

1. Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Миколаївський інститут розвитку людини (вул. 2-А Військова, 22, Миколаїв, Миколаївська область) *(денна – 15, заочна – 59).*

2. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського (вул. Нікольська, 24, Миколаїв, Миколаївська область) *(денна – 24, заочна – 33).*

3. Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (просп. Героїв України, 9, Миколаїв, Миколаївська область) *(денна – 53, заочна – 40).*

4. Приватний вищий навчальний заклад «Медико-Природничий Університет» (просп. Богоявленський, 43-А, Миколаїв, Миколаївська область) *(денна – 59).*

5. Приватний заклад вищої освіти «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика» (вул. Котельна, 2, Миколаїв, Миколаївська область) *(денна – 5, заочна – 51).*

6. Херсонський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад 2Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Шевченко, 71, Миколаїв, Миколаївська область) *(денна – 5, заочна – 10).*

7. Чорноморський національний університет імені Петра Могили (вул. 68 Десантників, 10, Миколаїв, Миколаївська область) *(денна – 124, заочна – 38).*

ОДЕСА

(усього: денна форма – 1171, заочна – 617, вечірня – 1)

1. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Одеська область) *(денна – 161, заочна – 90).*

2. Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку (вул. Кузнечна, 1, Одеса, Одеська область) *(денна – 15).*

3. Міжнародний гуманітарний університет (вул. Фонтанська дорога, 33, Одеса, Одеська область) *(денна – 39, заочна – 3).*

4. Національний університет «Одеська політехніка» (просп. Шевченка, 1, Одеса, Одеська область) *(денна – 59, заочна – 58).*

5. Національний університет «Одеська юридична академія» (вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, Одеська область) *(денна – 152, заочна – 10).*

6. Одеський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Чорноморського Козацтва, 19, Одеса, Одеська область) *(денна – 67, заочна – 87).*

7. Одеський національний економічний університет (вул. Преображенська, 8, Одеса, Одеська область) *(денна – 59, заочна – 39, вечірня – 1).*

8. Одеський національний морський університет (вул. Мечникова, 34, Одеса, Одеська область) *(денна – 204, заочна – 25).*

9. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова (вул. Дворянська, 2, Одеса, Одеська область) *(денна – 415, заочна – 305).*

ПОЛТАВА

(усього: денна форма – 309, заочна – 206)

1. Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (вул. Коваля, 3, Полтава, Полтавська область) *(денна – 51, заочна – 35).*

2. Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (просп. Першотравневий, 24, Полтава, Полтавська область) *(денна – 72).*

3. Полтавський інститут бізнесу Закладу вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая» (вул. Сінна, 7, Полтава, Полтавська область) *(денна – 3, заочна – 3).*

4. Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка (вул. Остроградського, 2, Полтава, Полтавська область) *(денна – 183, заочна – 168).*

РІВНЕ

(усього: денна форма – 244, заочна – 208)

1. Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Рівненський інститут (вул. Котляревського, 1, Рівне, Рівненська область) *(денна – 32, заочна – 59).*

2. Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, Рівненська область) *(денна – 65, заочна – 58).*

3. Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (вул. академіка Степана Дем'янчука, 4, Рівне, Рівненська область) *(денна – 52, заочна – 69).*

4. Рівненський державний гуманітарний університет (вул. Степана Бандери, 12, Рівне, Рівненська область) *(денна – 95, заочна – 22).*

СУМИ

(усього: денна форма – 131, заочна – 79)

1. Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка (вул. Роменська, 87, Суми, Сумська область) *(денна – 44, заочна – 52).*

2. Сумський державний університет (вул. Р.Корсакова, 2, Суми, Сумська область) *(денна – 87, заочна – 27).*

ТЕРНОПІЛЬ

(усього: денна форма – 265, заочна – 178)

1. Західноукраїнський національний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, Тернопільська область) *(денна – 81, заочна – 60).*

2. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, Тернопільська область) *(денна – 128, заочна – 89).*

3. Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя (вул. Руська, 56, Тернопіль, Тернопільська область) *(денна – 56, заочна – 29).*

ХАРКІВ

(усього: денна форма – 1611, заочна – 789, дистанційна – 1)

1. КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ (пров. Руставелі, 7, Харків, Харківська область) *(денна – 103).*

2. Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (вул. Чкалова, 17, Харків, Харківська область) *(денна – 158, заочна – 48).*

3. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Кирпичова, 2, Харків, Харківська область) *(денна – 276, заочна – 105).*

4. Національний університет цивільного захисту України (вул. Чернишевська, 94, Харків, Харківська область) *(денна – 143, заочна – 63).*

5. Українська інженерно-педагогічна академія (вул. Університетська, 16, Харків, Харківська область) *(денна – 159, заочна – 137).*

6. Харківська державна академія культури (узвіз Бурсацький, 4, Харків, Харківська область) *(денна – 31, заочна – 16).*

7. Харківська державна академія фізичної культури (вул. Клочківська, 99, Харків, Харківська область) *(денна – 25, заочна – 14).*

8. Харківський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Бекетова, 3, Харків, Харківська область) *(денна – 51, заочна – 25, дистанційна – 1).*

9. Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9-А, Харків, Харківська область) *(денна– 11, заочна – 3).*

10. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (вул. Алчевських, 29, Харків, Харківська область) *(денна – 172, заочна – 117).*

11. Харківський національний університет внутрішніх справ (просп. Льва Ландау, 27, Харків, Харківська область) *(денна – 189, заочна – 100).*

12. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, Харківська область) *(денна – 269, заочна – 161).*

13. Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, Харківська область) *(денна – 24).*

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

(усього: денна форма – 251, заочна – 206)

1. Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Хмельницький інститут соціальних технологій (вул. Ярослава Мудрого, 2А, Хмельницький, Хмельницька область) *(денна – 19, заочна – 45).*

2. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія (вул. Проскурівського підпілля, 139, Хмельницький, Хмельницька область) *(денна – 73, заочна – 18).*

3. Хмельницький інститут імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (просп. Миру, 101-А, Хмельницький, Хмельницька область) *(денна – 24, заочна – 45).*

4. Хмельницький національний університет (вул. Інститутська, 11, Хмельницький, Хмельницька область) *(денна – 135, заочна – 98).*

ЧЕРКАСИ

(усього: денна форма – 378, заочна – 134)

1. Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України (вул. Онопрієнка, 8, Черкаси, Черкаська область) *(денна – 87, заочна – 42).*

2. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (бульв. Шевченка, 81, корп. 1, Черкаси, Черкаська область) *(денна – 291, заочна – 92).*

ЧЕРНІВЦІ

(усього: денна форма – 187, заочна – 121)

1. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Чернівецька область) *(денна – 187, заочна – 121).*

ЧЕРНІГІВ

(усього: денна форма – 148, заочна – 77)

1. Академія Державної пенітенціарної служби (вул. Гонча, 34, Чернігів, Чернігівська область) *(денна – 15, заочна – 6).*

2. Національний університет «Чернігівська політехніка» (вул. Шевченка, 95, Чернігів, Чернігівська область) *(денна – 18).*

3. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів, Чернігівська область) *(денна – 111, заочна – 52).*

4. Чернігівський інститут імені Героїв Крут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом" (вул. Промислова, 17, Чернігів, Чернігівська область) *(денна – 4, заочна – 19).*

КРИВИЙ РІГ (ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 139, заочна – 124)

1. Державний університет економіки і технологій (вул. Медична, 16, Кривий Ріг, Дніпропетровська область) *(денна – 37, заочна – 18).*

2. Криворізький державний педагогічний університет (просп. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, Дніпропетровська область) *(денна – 102, заочна – 106).*

ПАВЛОГРАД (ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 4)

1. Західнодонбаський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом» (вул. Дніпровська, 400/1, Павлоград, Дніпропетровська область) *(денна – 4).*

МУКАЧЕВЕ (ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 80, заочна – 95)

1. Мукачівський державний університет (вул. Ужгородська, 26, Мукачеве, Закарпатська область) *(денна – 80, заочна – 95).*

КОЛОМИЯ (ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 1, заочна – 35)

1. Інститут управління природними ресурсами Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» (вул. Тютюнника, 11-А, Коломия, Івано-Франківська область) *(денна – 1).*

2. Коломийський навчально-науковий інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (вул. Лисенка, 8, Коломия, Івано-Франківська область) *(заочна – 35).*

БІЛА ЦЕРКВА (КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 82, заочна – 65)

1. Білоцерківський національний аграрний університет (пл. Соборна, 8/1, Біла Церква, Київська область) *(денна – 53, заочна – 16).*

2. Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Білоцерківський інститут економіки та управління (пров. 2-й Героїв Крут, 42, Біла Церква, Київська область) *(денна – 29, заочна – 49).*

БОРИСПІЛЬ (КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 4)

1. Приватний вищий навчальний заклад «Бориспільський інститут муніципального менеджменту при Міжрегіональній Академії управління персоналом» (вул. Завокзальна, 27, Бориспіль, Київська область) *(денна – 4).*

БУЧА (КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 34, заочна – 40)

1. Приватний вищий навчальний заклад «Український гуманітарний інститут» (вул. Інститутська, 14, Буча, Київська область) *(денна – 34, заочна – 40).*

ІРПІНЬ (КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 42, заочна – 18)

1. Державний податковий університет (вул. Університетська, 31, Ірпінь, Київська область) *(денна – 42, заочна – 18).*

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ (КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 55, заочна – 88)

1. Університет Григорія Сковороди в Переяславі (вул. Сухомлинського, 30, Переяслав-Хмельницький, Київська область) *(денна – 55, заочна – 88).*

ДРОГОБИЧ (ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 56, заочна – 29)

1. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область) *(денна – 56, заочна – 29).*

ІЗМАЇЛ (ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 40, заочна – 21)

1. Ізмаїльський державний гуманітарний університет (вул. Рєпіна, 12, Ізмаїл, Одеська область) *(денна – 40, заочна – 21).*

КРЕМЕНЧУК (ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 84)

1. Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського (вул. Першотравнева, 20, Кременчук, Полтавська область) *(денна – 84).*

ОСТРОГ (РІВНЕНСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 104, заочна – 28)

1. Національний університет «Острозька академія» (вул. Семінарська, 2, Острог, Рівненська область) *(денна – 104, заочна – 28).*

ГЛУХІВ (СУМСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 14, заочна – 26)

1. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка (вул. Києво-Московська, 24, Глухів, Сумська область) *(денна – 14, заочна – 26).*

КРЕМЕНЕЦЬ (ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 19, заочна – 29)

1. Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка (вул. Ліцейна, 1, Кременець, Тернопільська область) *(денна – 19, заочна – 29).*

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ (ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 125, заочна – 188)

1. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (вул. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, Хмельницька область) *(денна – 83, заочна – 118).*

2. Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут» (вул. Годованця, 13, Кам'янець-Подільський, Хмельницька область) *(денна – 42, заочна – 70).*

УМАНЬ (ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 138, заочна – 140)

1. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (вул. Садова, 2, Умань, Черкаська область) *(денна – 138, заочна – 140).*

НІЖИН (ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ)

(усього: денна форма – 43, заочна – 47)

1. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя (вул. Графська, 2, Ніжин, Чернігівська область) *(денна – 43, заочна – 47).*

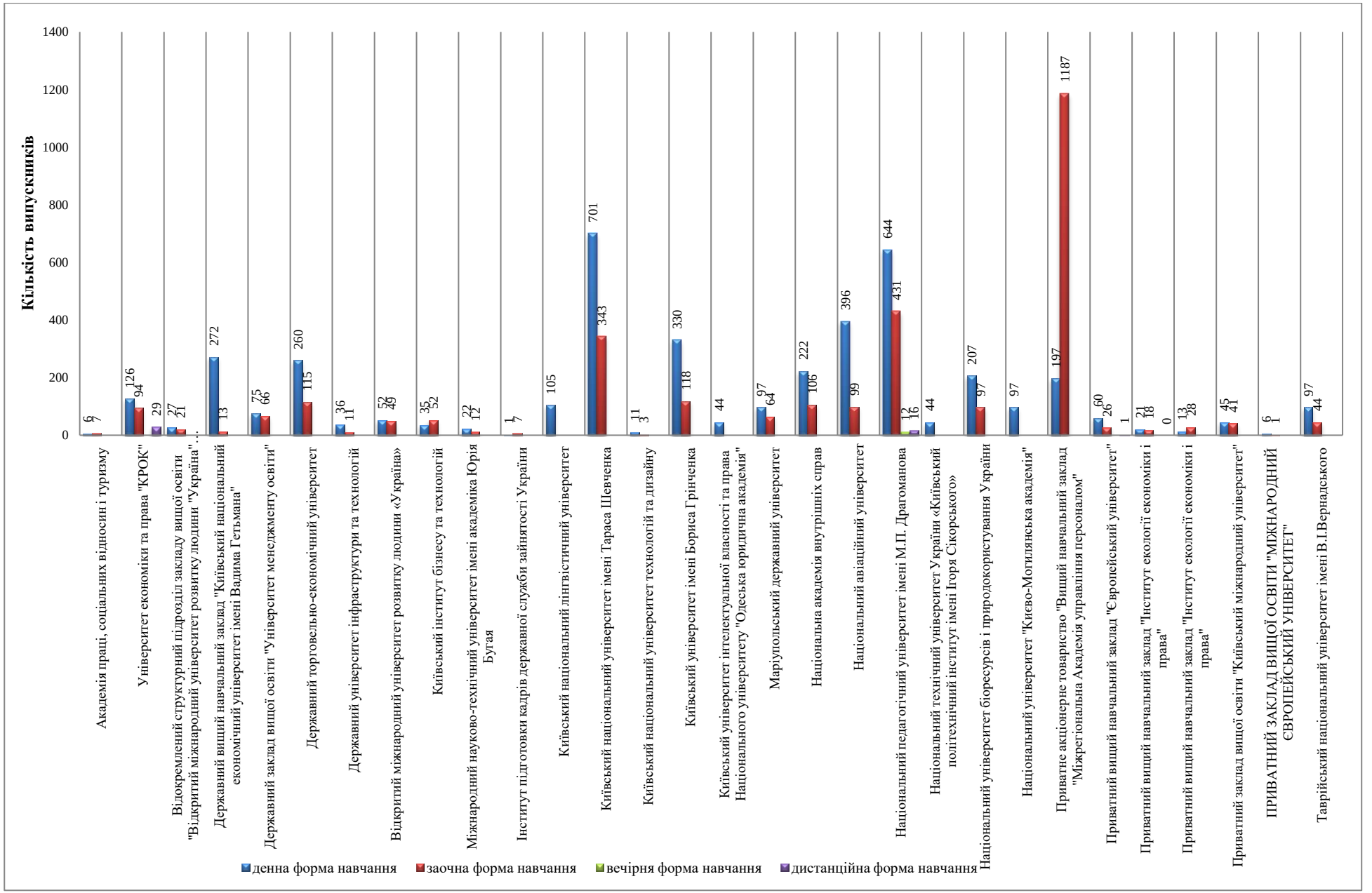

Рис.Б.1. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Києва (за весь період їх існування)

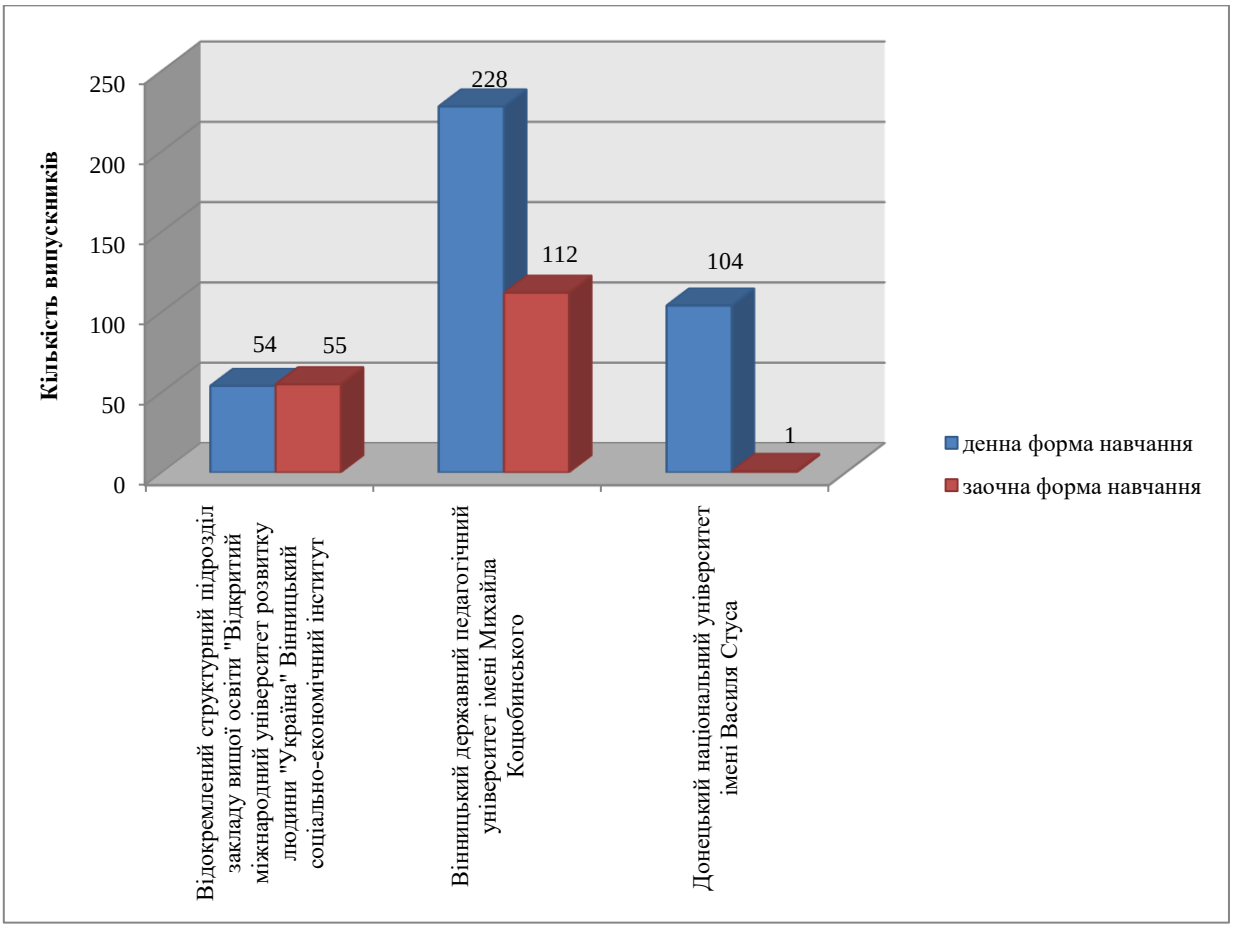

Рис. Б.2. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Вінниці (за весь період їх існування)

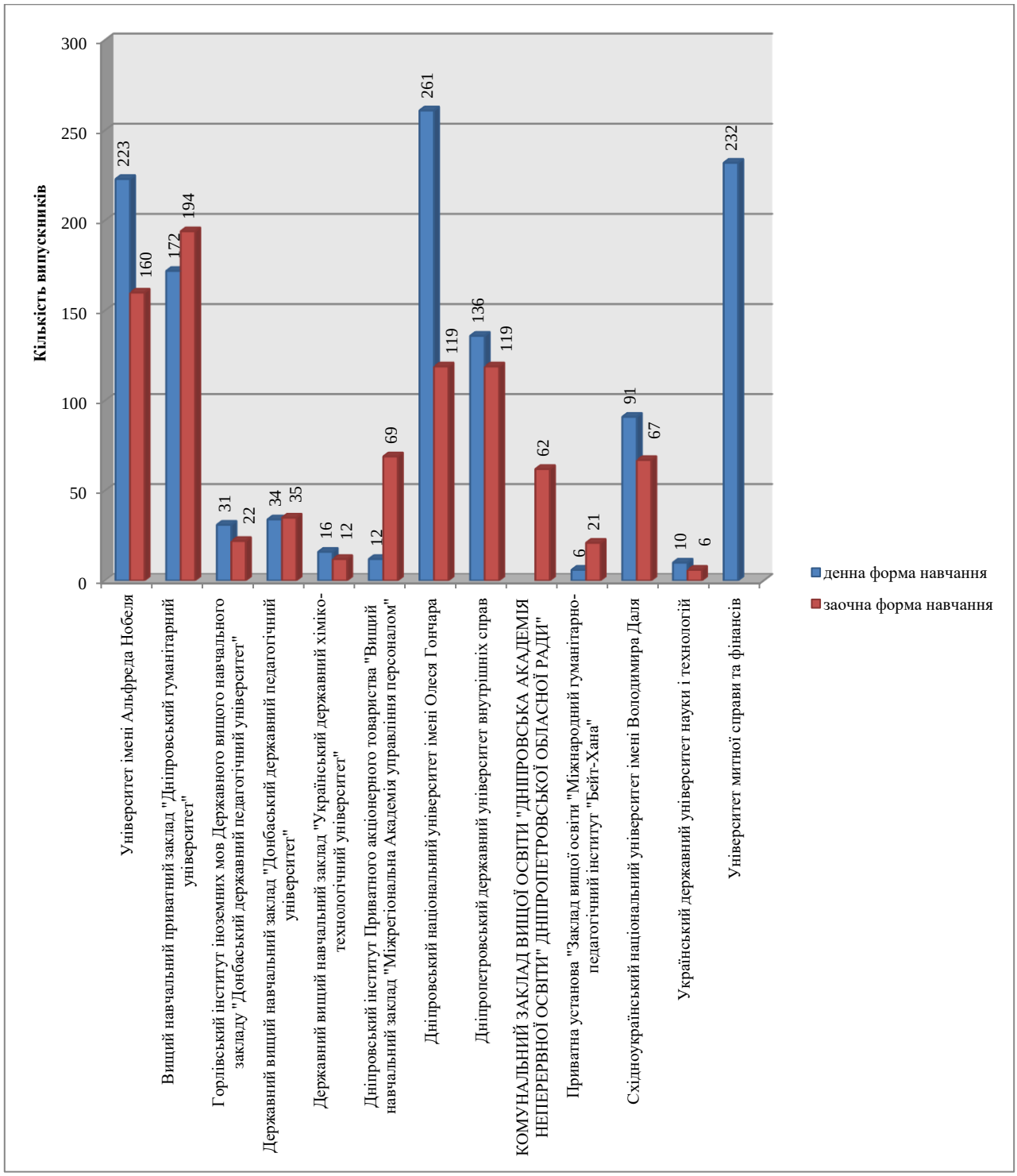

Рис. Б. 3. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Дніпра (за весь період їх існування)

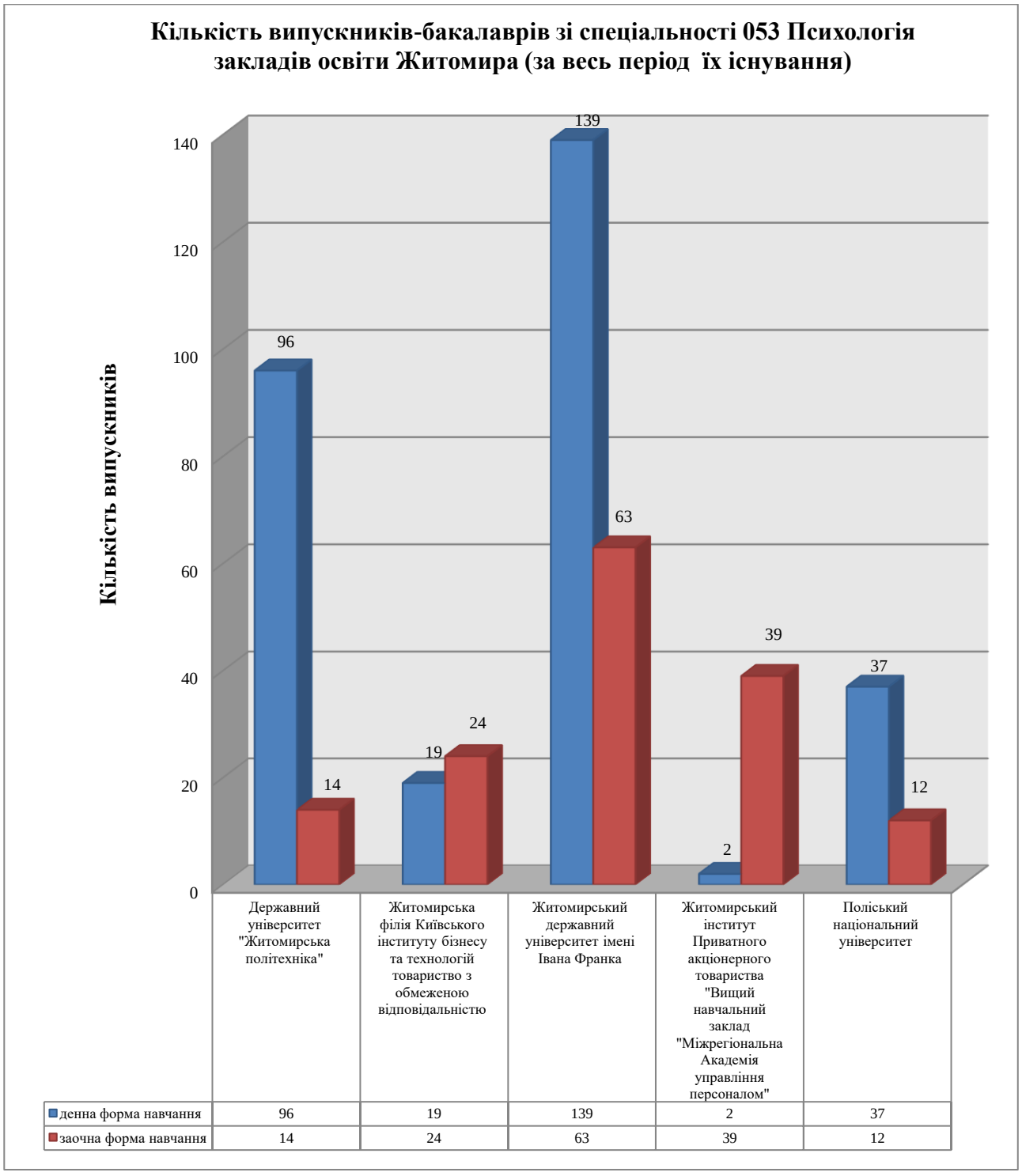

Рис. Б. 4. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Житомира (за весь період їх існування)

Рис.Б. 5. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Ужгорода (за весь період їх існування)

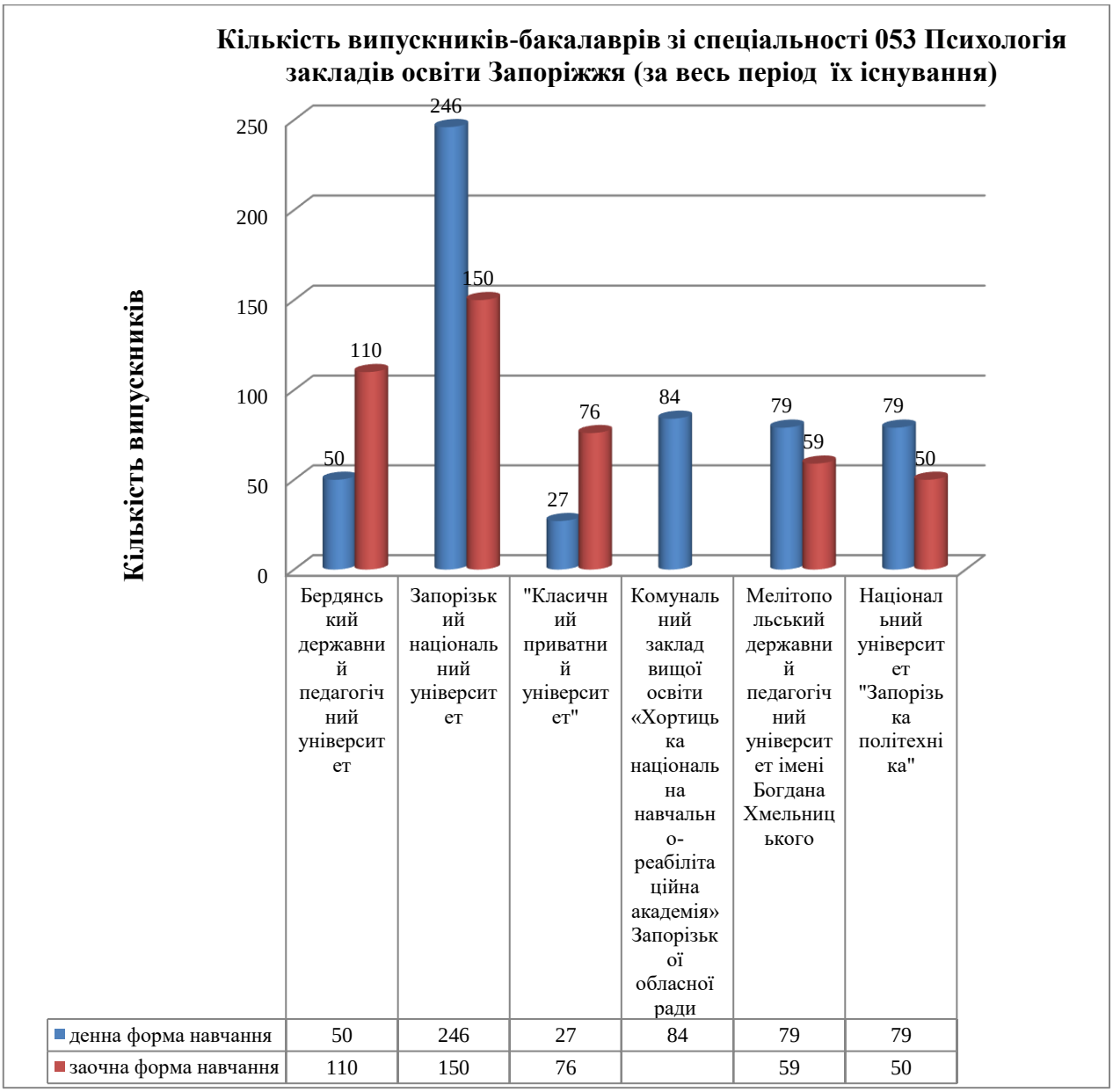

Рис.Б. 6. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Запоріжжя (за весь період їх існування)

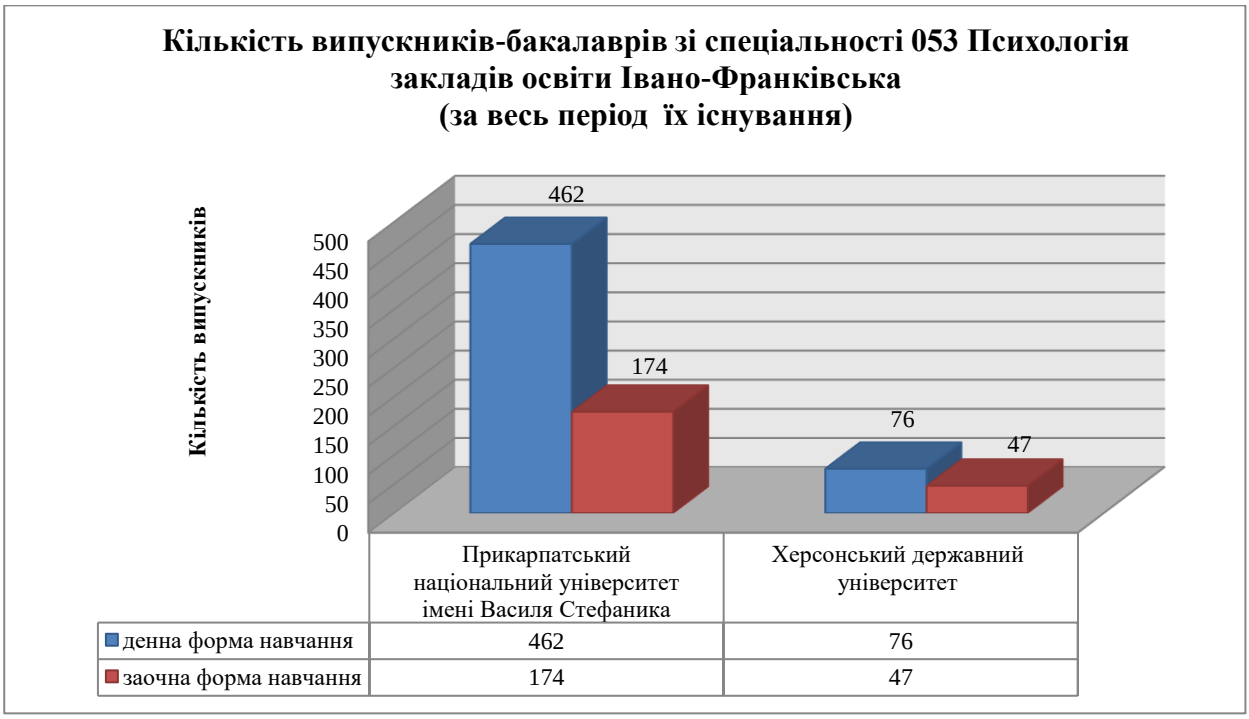

Рис. Б.7. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Івано-Франківська (за весь період їх існування)

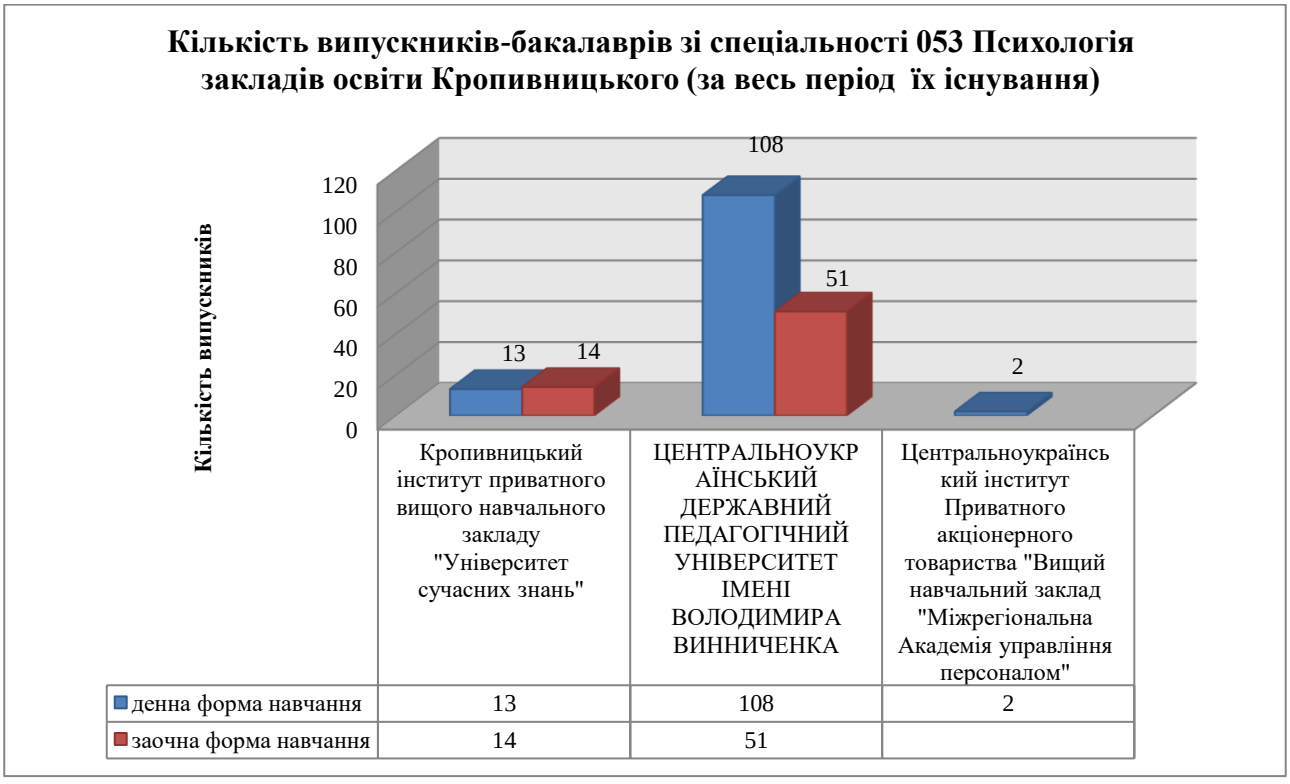

Рис. Б.8. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Кропивницького (за весь період їх існування)

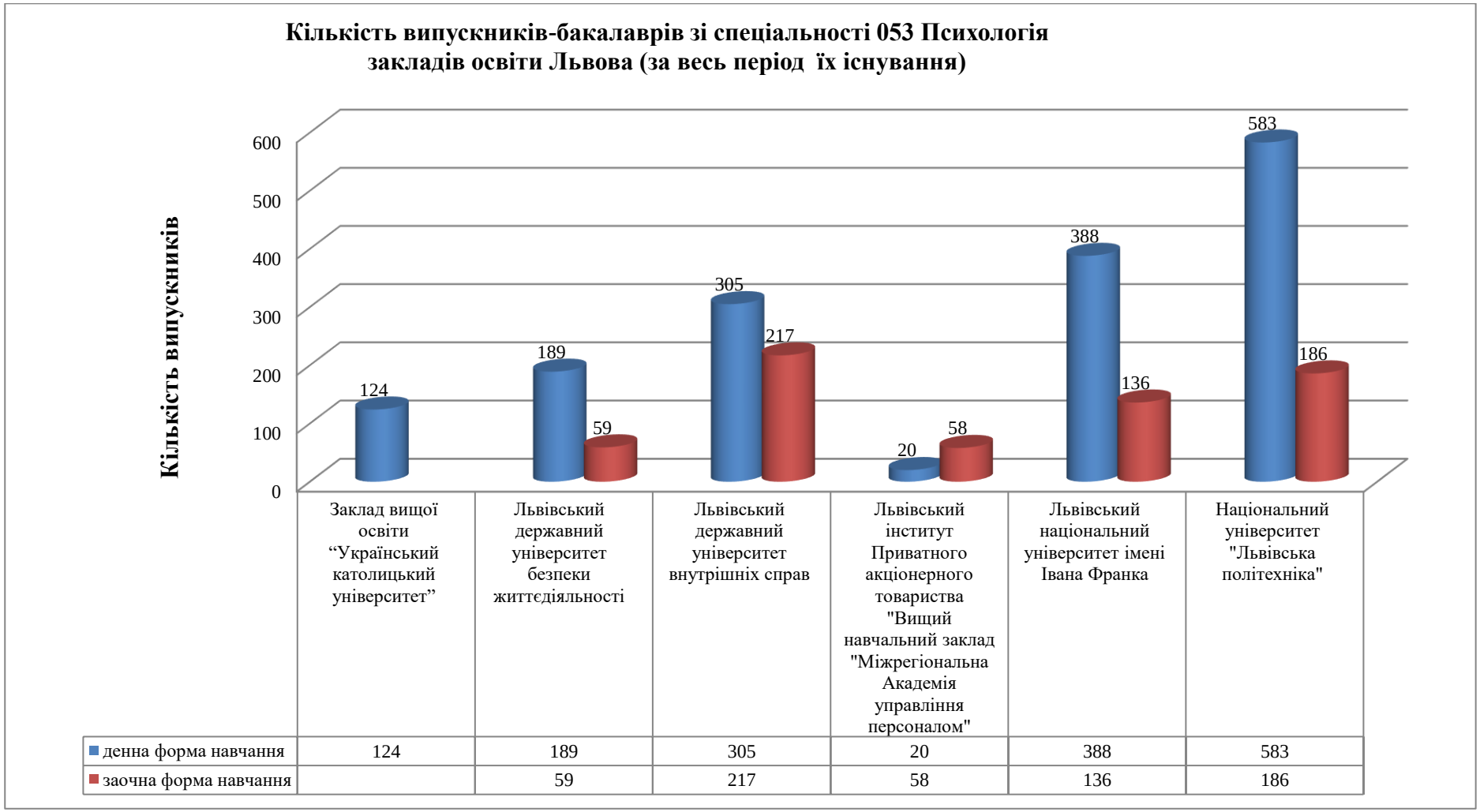

Рис. Б. 9. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Львова (за весь період їх існування)

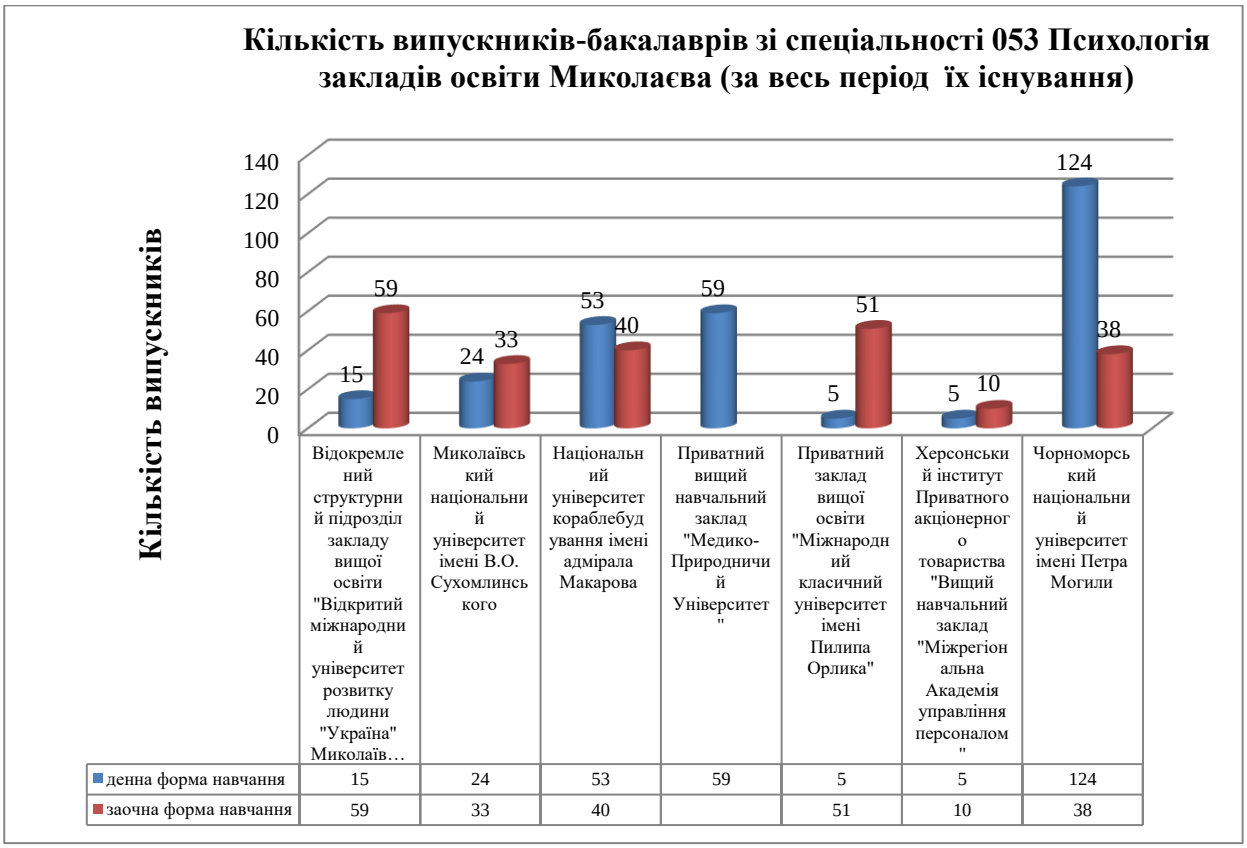

Рис. Б. 10. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Миколаєва (за весь період їх існування)

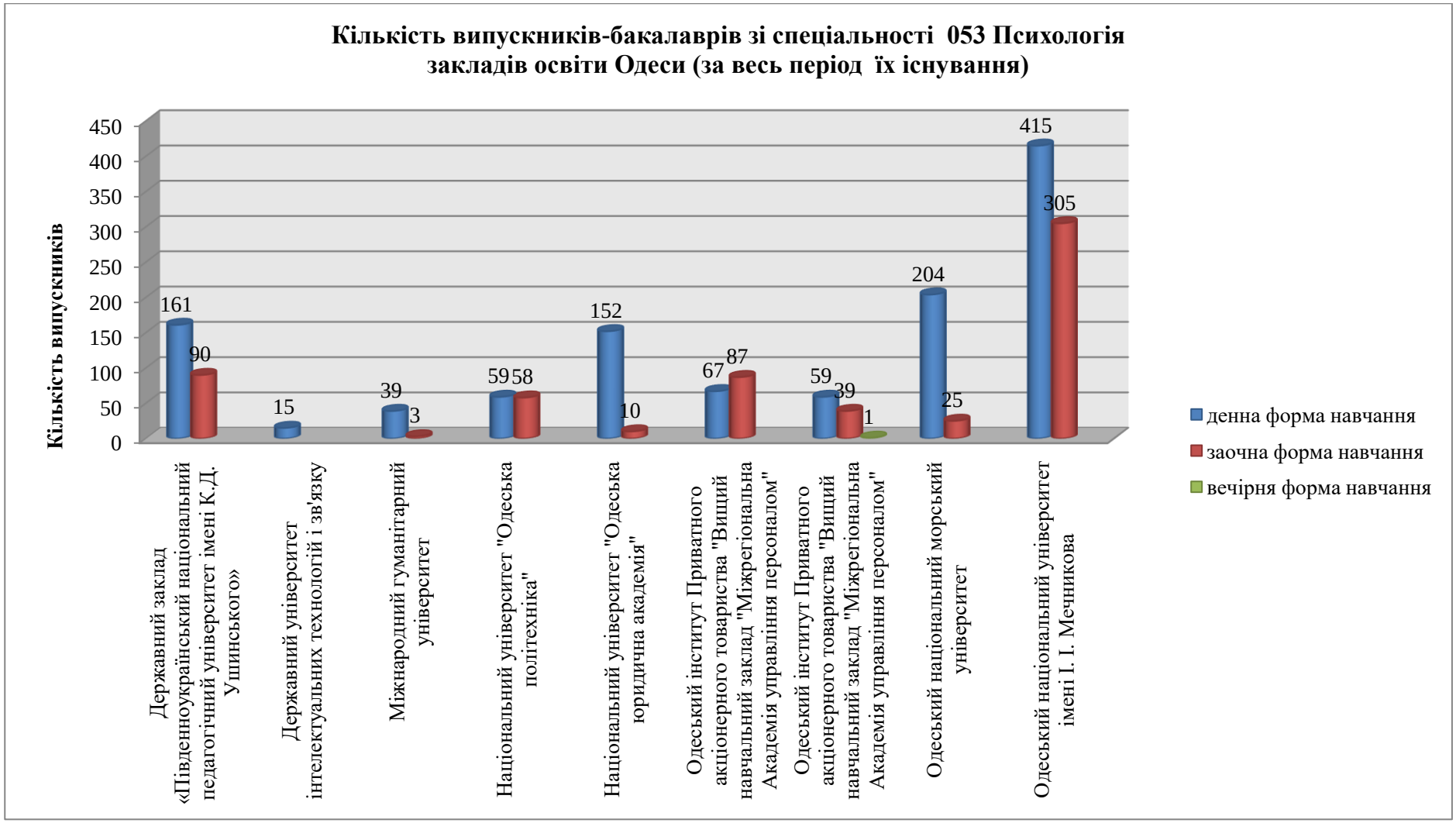

Рис. Б. 11. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Одеси (за весь період їх існування)

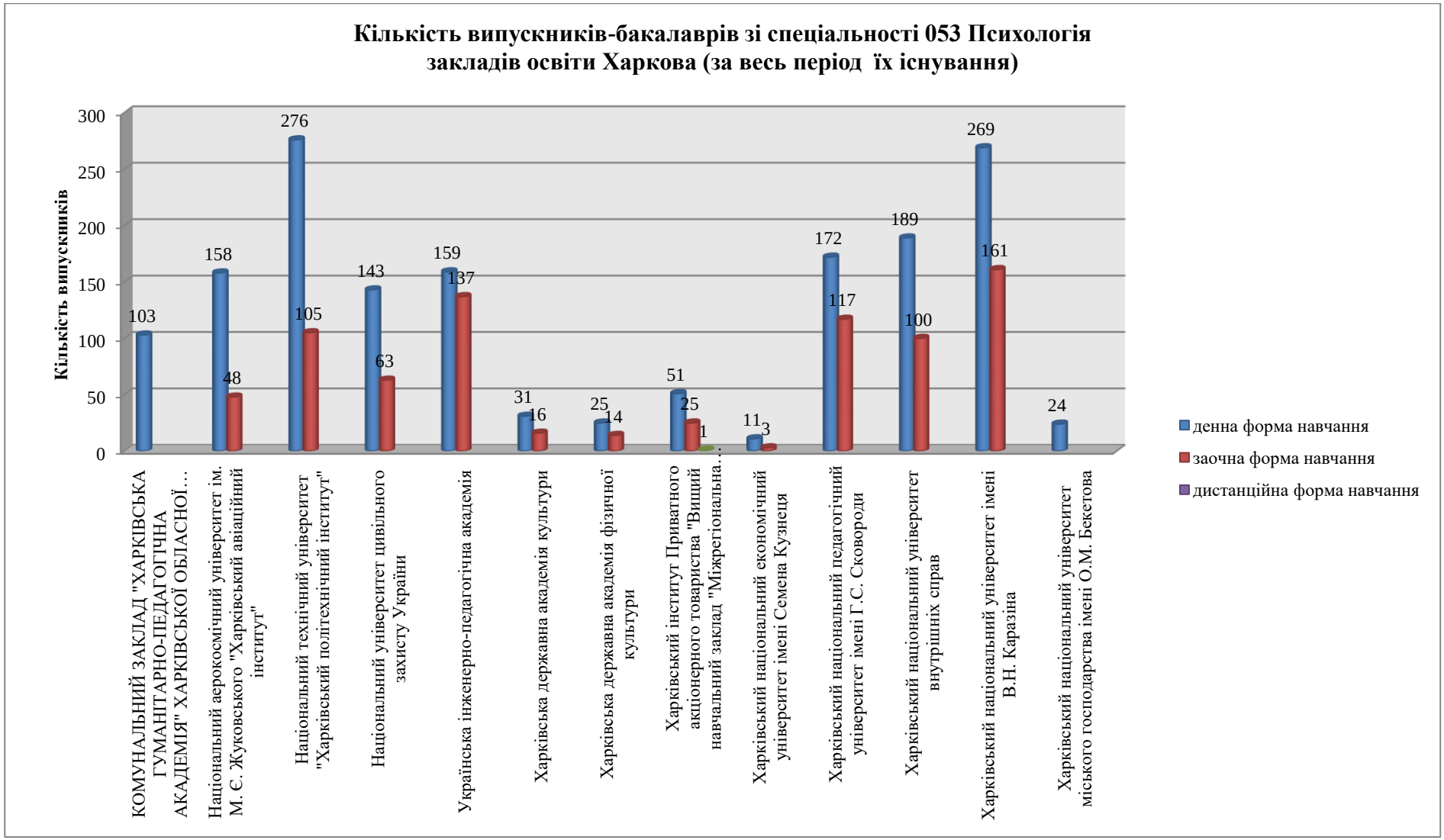

Рис. Б. 12. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Харкова (за весь період їх існування)

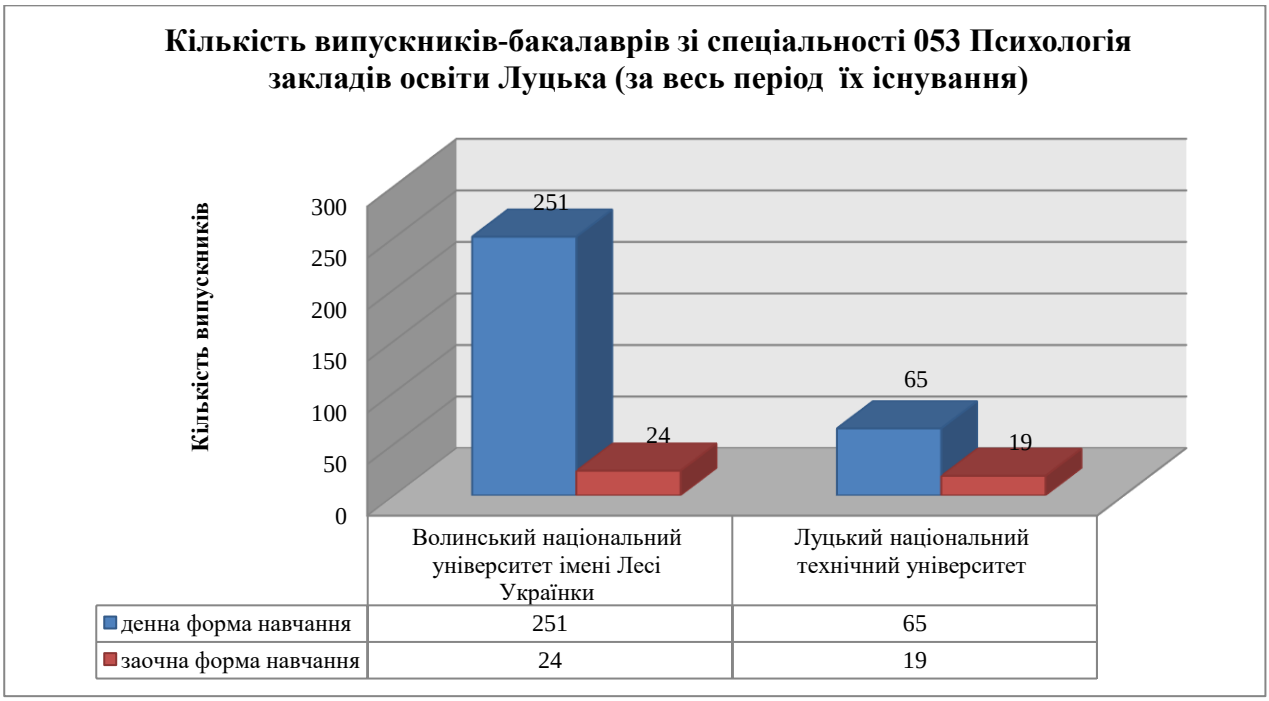

Рис. Б. 13. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Луцька (за весь період їх існування)

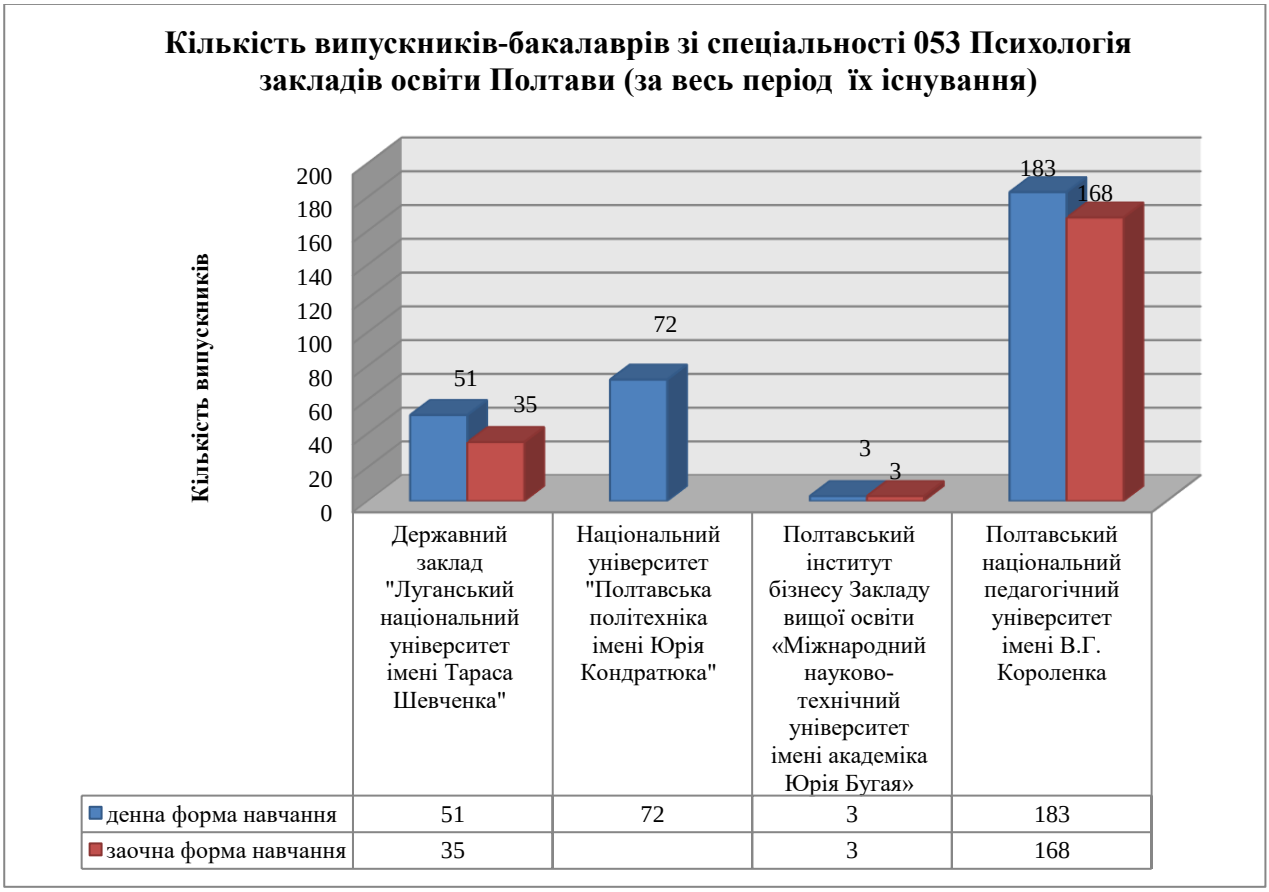

Рис. Б. 14. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Полтави (за весь період їх існування)

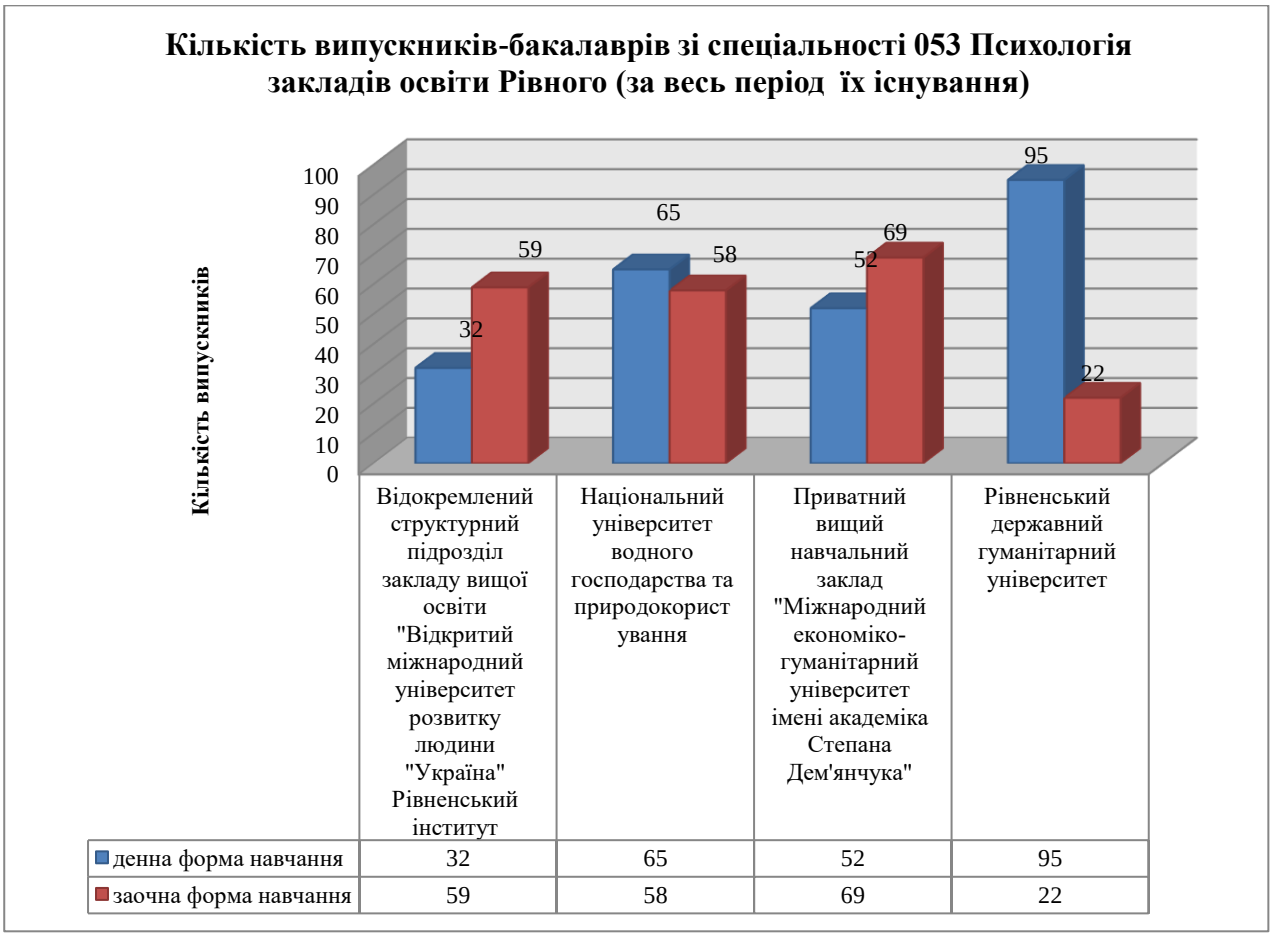

Рис. Б. 15. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Рівного (за весь період їх існування)

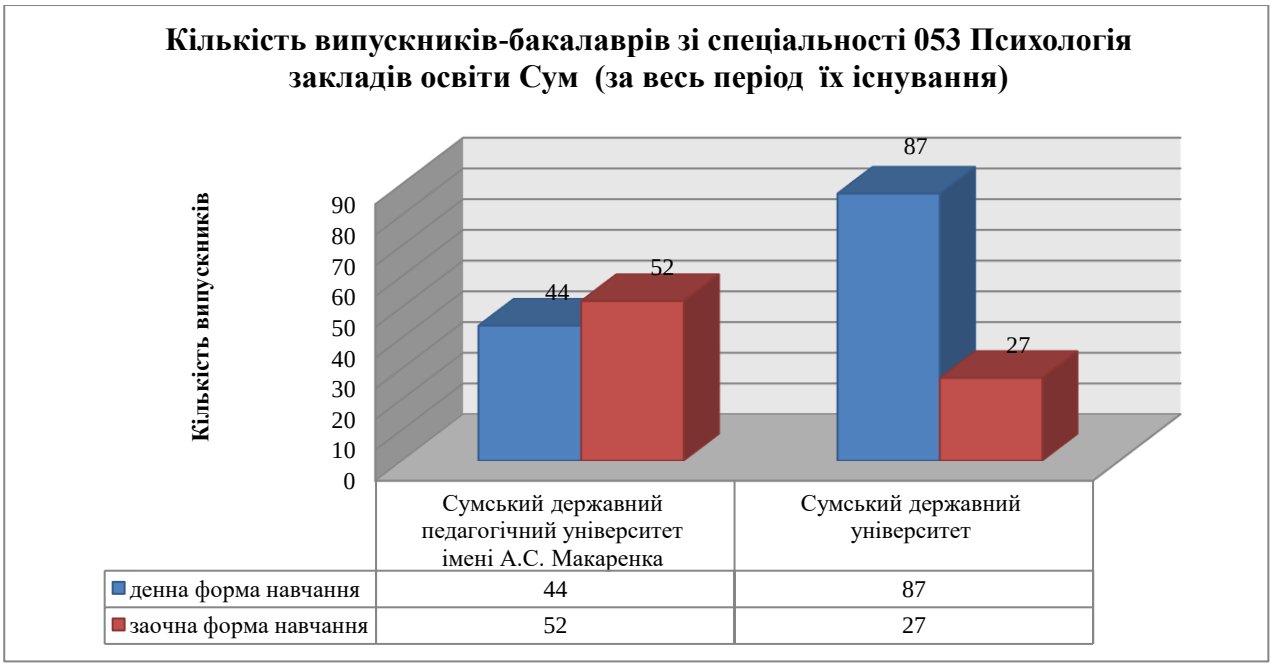

Рис. Б. 16. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Сум (за весь період їх існування)

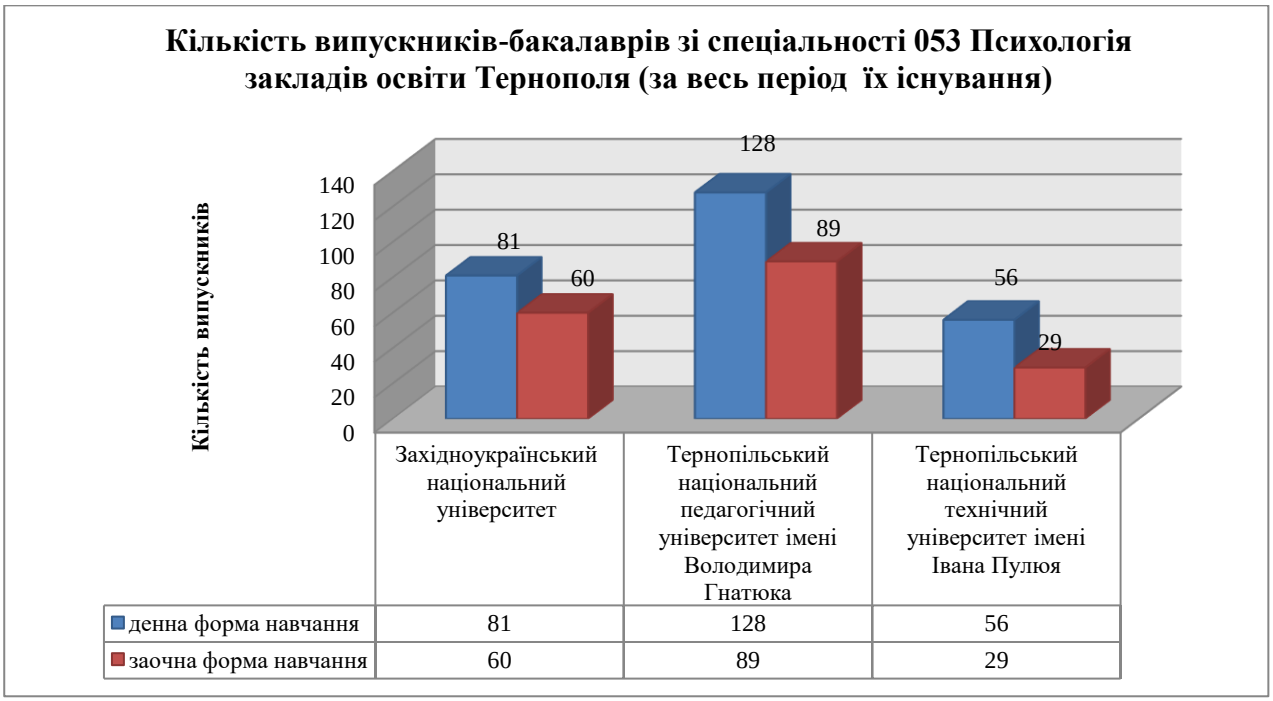

Рис. Б. 17. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Тернополя (за весь період їх існування)

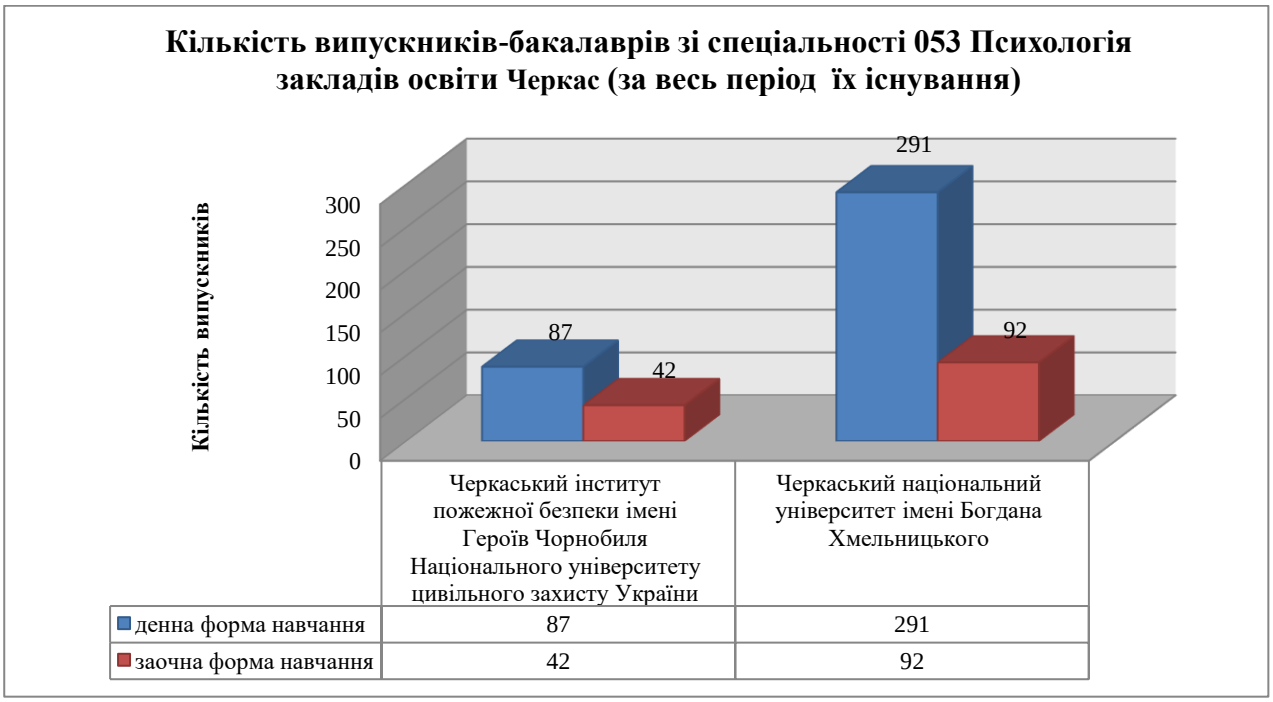

Рис. Б. 18. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Черкас (за весь період їх існування)

Рис. Б. 19. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Хмельницького (за весь період їх існування)

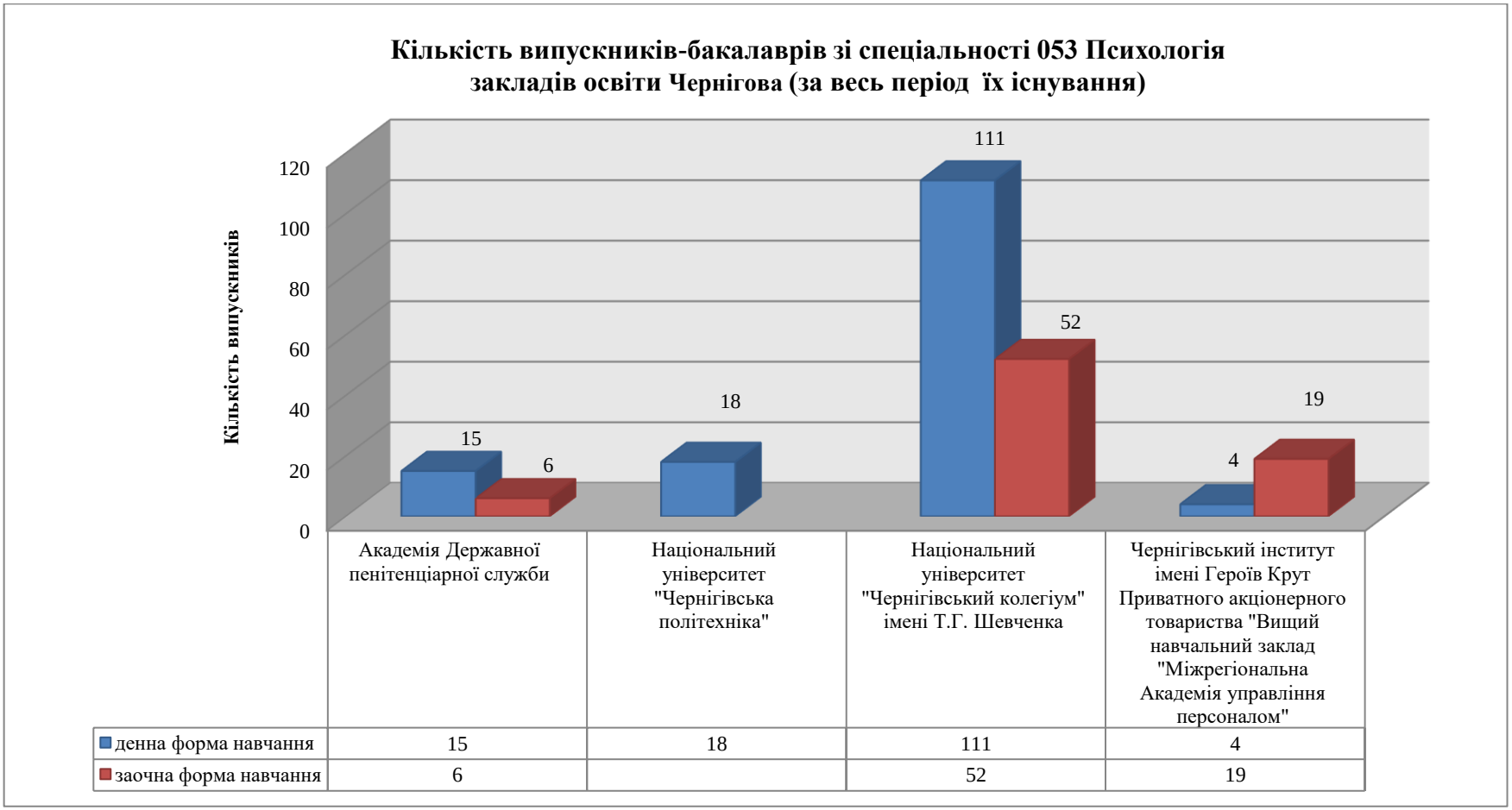

Рис. Б. 20. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Чернігова (за весь період їх існування)

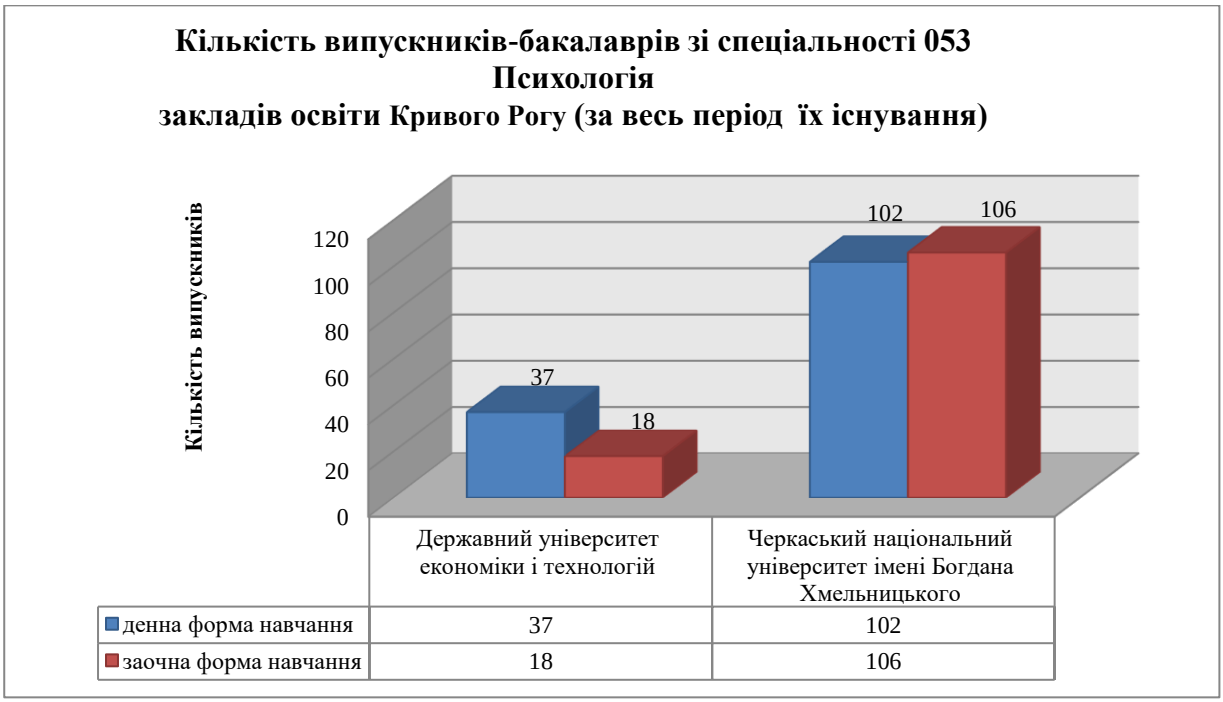

Рис. Б. 21. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Кривого Рогу (за весь період їх існування)

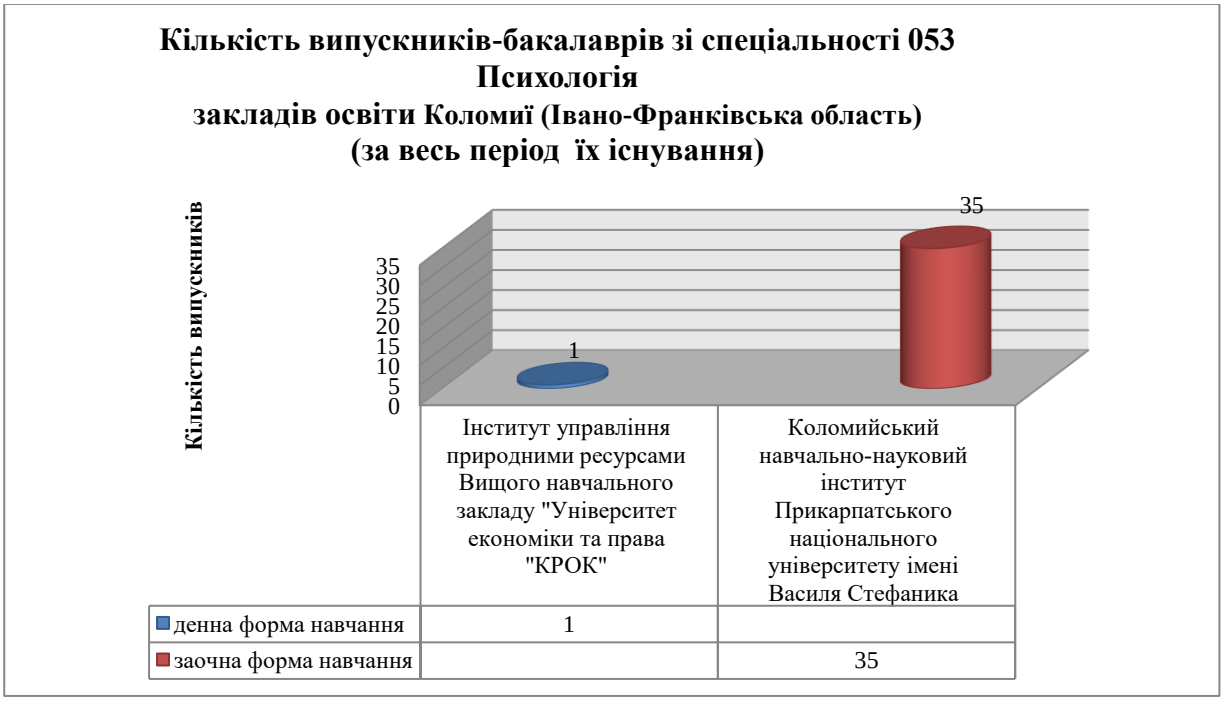

Рис. Б. 22. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Коломиї (Івано-Франківська область) (за весь період їх існування)

Рис. Б. 23. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Білої Церкви (за весь період їх існування)

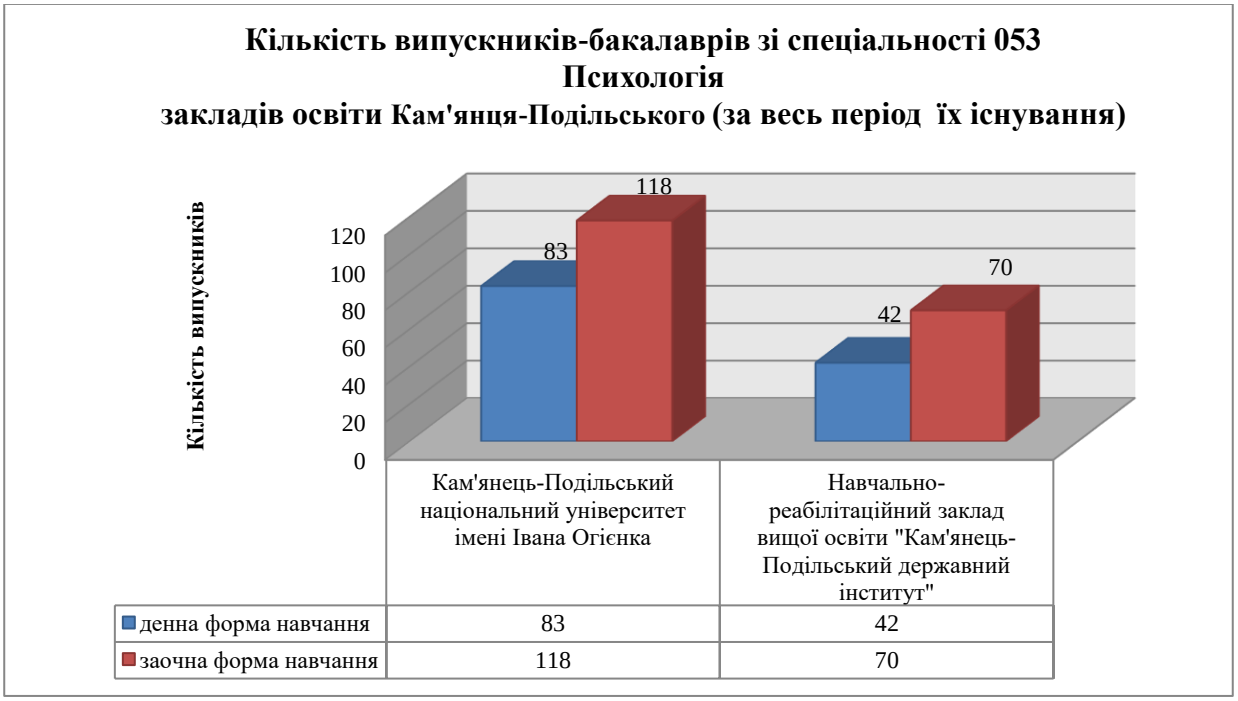

Рис. Б. 24. Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти Кам’янця-Подільського (за весь період їх існування)

Інфографіка міст, у яких нараховано по одному закладу освіти, де підготували і випустили психологів-бакалаврів

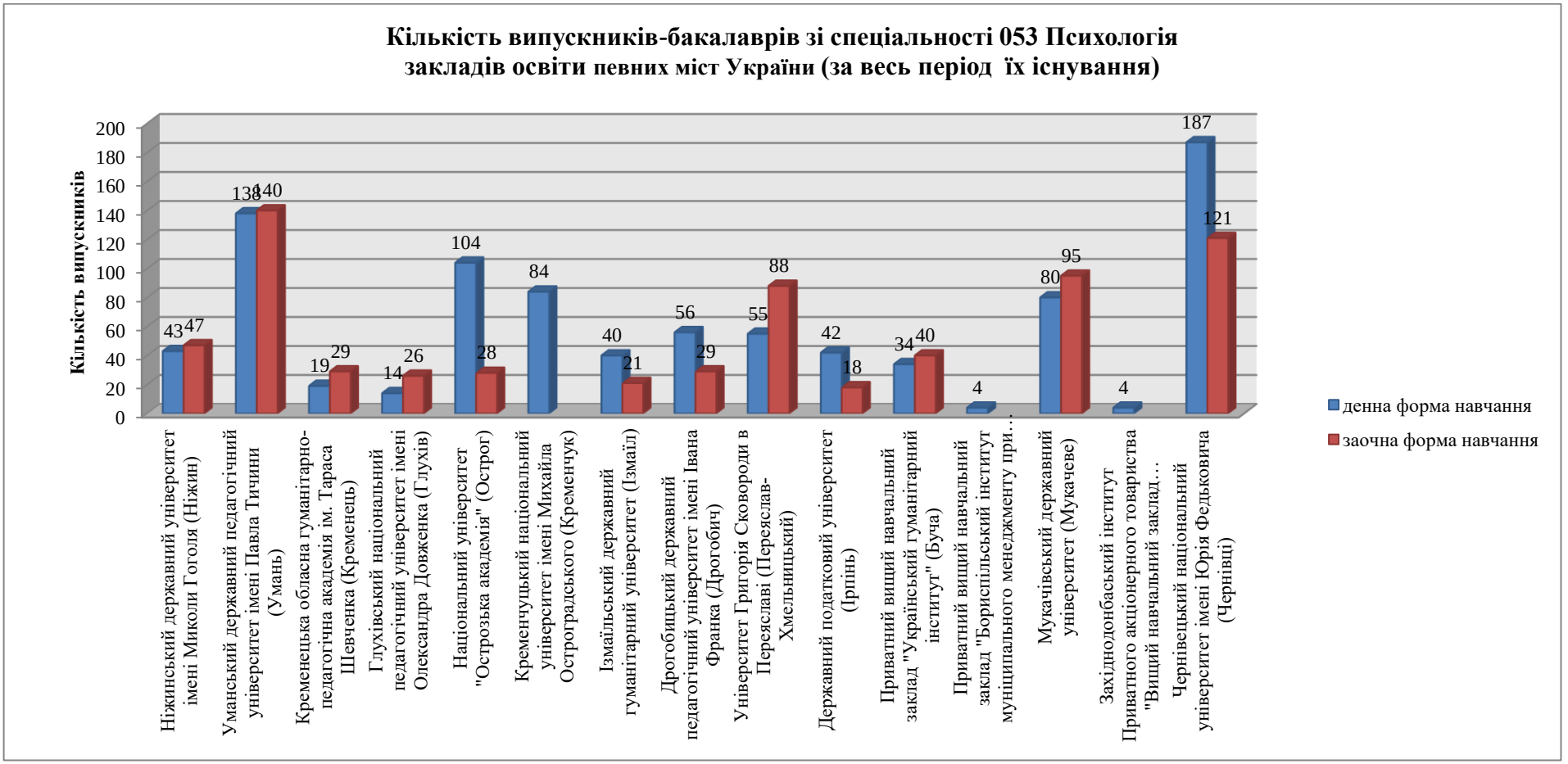

Рис. Б. 25 Кількість випускників-бакалаврів зі спеціальності 053 Психологія закладів освіти, зокрема таких міст: Ніжина, Умані, Кременця, Глухова, Острога, Кременчука, Ізмаїла, Дрогобича, Переяслав-Хмельницького, Ірпіня, Бучі, Борисполя, Мукачева, Павлограда, Чернівців (за весь період їх існування)

Додаток В

Визначення поняття «комунікативна компетентність»

№ з/п	ПІБ науковців	Визначення
1	**2**	**3**
1.	Б. Бабинець	«заснована на знаннях та чуттєвому досвіді спроможність особистості орієнтуватися у ситуаціях професійного спілкування, розуміти мотиви, інтенції, стратегії поведінки, фрустрації, як свої власні, так і оточуючих» [1, с. 10].
2.	Л. Гавриляк	«інтегральна особистісна характеристика майбутнього фахівця, до складу якої входять не лише знання, уміння та навички, а й готовність адекватного та ефективного використання їх у безпосередній професійній діяльності» [2, с. 73].
3.	В. Гальмаков, К. Коноз, С. Пухно	1) «здатність людини встановлювати та підтримувати необхідні контакти» [3, с. 28]; 2) «узагальнена комунікативна властивість особистості, що включає розвинуті комунікативні здібності, сформовані уміння і навички міжособистісного спілкування, знання про основні його закономірності та правила» [3, с. 28].
4.	А. Гуралюк	1) «здатність правильно орієнтуватися в міжособистісному спілкуванні і відносно вільно брати участь в ньому, що досягається за допомогою лінгвістичних знань, а також знань традицій, звичаїв, устоїв суспільства» [4, с. 7]; 2) «рівень володіння різними засобами спілкування, що дозволяє людині ефективно спілкуватися» [4, с. 7]; 3) «система психологічних знань про себе і про інших, умінь, навичок у спілкуванні, стратегій поведінки в соціальних ситуаціях, що дає змогу будувати міжособистісне спілкування відповідно до цілей і умов взаємодії» [4, с. 8].
5.	К. Данцигер	«здатність людини реалізувати комунікативні функції відповідно до умов ситуації» [18; 4, с. 7–8].
6.	А. Ключник	«інтегроване, комплексне явище і поєднує в собі знання, уміння та навички, здатності особистості, показники загальної культури, вміння спілкуватися з людьми» [5, с. 23].
7.	О. Корніяка	«ефективний психологічний інструмент професійної діяльності (в тому числі професійного самоздійснення) викладача як суб’єкта педагогічної взаємодії» [6, с. 92].
8.	Г. Кошонько, О. Лужецька	«певний рівень сформованості особистісного й професійного досвіду взаємодії з оточенням, який потрібен індивіду, щоб у рамках своїх здібностей і соціального статусу успішно функціонувати у професійному середовищі і суспільстві» [7, с. 106].
9.	І. Мазоха	1) «готовність ставити і досягати мети усної та письмової комунікації: отримувати необхідну інформацію, представляти та цивілізовано відстоювати свою точку зору у діалозі та у публічному виступі на основі визнання різноманітності позицій та поважного ставлення до цінностей; це здатність оцінювати ситуацію, враховувати наміри та способи комунікації партнера, вибирати

Продовження табл.В.1

1	2	3
		адекватні стратегії комунікації, бути готовим до зміни власної мовної поведінки» [9, с. 44]; 2) «готовність та здатність до успішної комунікації» [9, с. 44].
10.	Л. Петровська	««сукупність навичок і умінь, необхідних для ефективного спілкування», яка безпосередньо залежить від внутрішніх ресурсів суб'єкта (знання, вміння і навички перцепції, інтеракції), що дозволяє управляти комунікативним поведінкою загалом» [10; 5, с. 22].
11.	А. Погрібна, О. Яценко	«здатність усвідомлено побудувати конструктивний діалог із суб'єктами професійної взаємодії, що ґрунтується на розумінні та пізнанні, а отже, може виступати внутрішнім ресурсом фахівця, здатним попередити особистісні і професійні деформації/деструкції, пов'язані з міжособистісною взаємодією» [11 с. 152].
12.	Ю. Попенко, О. Головіна	«сукупність особистісних комунікативних якостей, сформованість відповідних навичок та вмінь, а також здатність людини спілкуватися у ситуаціях, обумовлених соціальними потребами» [14; 12, с. 240].
13.	С. Пухно	«базова компетентність особистості, основа якісного виконання людиною професійної діяльності» [13, с. 356].
14.	І. Черезова	«інтегральна якість особистості, що виконує функцію адаптації й адекватного функціонування особистості в соціумі» [15, с. 105–106].
15.	В. Чорна	«володіння властивими кожному висловлюванню правилами, які підпорядковуються загальним правилам граматики, і засвоєння яких забезпечує спроможність використовувати мову в процесі комунікації» [16, с. 82; 8, с. 31].
16.	О. Чуйко, Н. Сергієнко	«система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в ситуаціях особистісної взаємодії» [17, с. 290].

Примітка:

1. Бабинець Б. В. Аспекти комунікативної компетентності в професійній діяльності шкільного психолога. *Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Розмірковуємо про художньо-емоційний світ дитинства* : матеріали XI Міжнародних і XXVIII Всеукраїнських педагогічних читань (м. Ужгород, 24 вересня 2021 р.). Ужгород : РІК-У, ЗІППО, 2021. С. 9–13

2. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *ЛОГОС. Мистецтво наукової думки*. 2019. № 3. С. 70–73

3. Гальмаков В. С., Коноз К. О., Пухно С. В. Комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутнього фахівця. *Сучасні проблеми експериментальної, теоретичної фізики та методики навчання фізики : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, молодих учених, науково-педагогічних працівників та фахівців з міжнародною участю, присвяченої 30-річчю незалежності України.* (м. Суми, 12–14 квітня 2021 р.) / за ред. О. М. Завражної. Суми : СумДПУ, 2021. С. 28–29

4. Гуралюк А. Г. Інформаційна, комунікаційна та комунікативна компетентності у підвищенні кваліфікації керівника навчального закладу. URL : http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_5/10.pdf (дата звернення: 07.09.2022)

5. Ключник А. В. Комунікативна компетентність в системі професійних якостей працівників ЗМІ. *Мова: психологічні, соціальні та ентокультурні аспекти :* зб. наук. праць учасників круглого столу (м. Київ, 9 листоп. 2021 р.) / Ред. колегія: Вольнова Л. М., Чевельча Т. Р. ; за заг. ред. доц. Вольнової Л. М. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. С. 21–24

6. Корніяка О. М. Комунікативна компетентність як ефективний інструмент професійного самоздійснення викладача. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.* 2021. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Вип. 21. С. 88–100.

7. Кошонько Г., Лужецька О. Професійна комунікативна компетентність психолога як умова його успішної діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки.* 2018. № 2 (10). С. 102–114

8. Кухта І. В. Іншомовна компетентність у контексті формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Вісник Вінницького політехнічного інституту.* 2008. № 4. С. 27–32. URL : http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Kuchta.php (дата звернення: 07.09.2022)

9. Мазоха І. Комунікативна компетентність та флексибільність особистості як основа професіоналізму психолога. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи.* Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2021. С. 41–45

10. Петровська Л. А. Українське журналістикознавство (соціально-психологічний аспект) : навч. посіб. Київ, 2013. 239 с

11. Погрібна А. О., Яценко О. А. Комунікативна компетентність як складник професійної компетентності корекційних педагогів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* Київ : Гельветика, 2021. Т. 32 (71). № 2. С. 151–156

12. Попенко Ю. К., Головіна О. В. Особливості професійної комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи : зб. тез Міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки – 2021 в Україні* (м. Київ, 20 травня 2021 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2021. С. 240–241

13. Пухно С. Значення інноваційного навчання в процесі формування комунікативної компетентності майбутнього педагога. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи* : матеріали ІІ Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Суми, 12–13 листоп. 2020 р.). Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 356–358

14. Ценко М. Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* Харків, 2014. № 4 (23). С. 41–50. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2014_4_7 (дата звернення: 06.09.2022)

15. Черезова І. О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки.* 2014. Вип. 1(1). С. 103–107

16. Чорна В. М. Особливості іншомовної комунікативної компетентності в удосконалені фахової діяльності вчителя іноземної мови. *Калейдоскоп мов.* 2021. № 5 (200). С. 81–84

17. Чуйко О. Ю., Сергієнко Н. П. Особливості комунікативної компетентності студентів-психологів. *Проблеми екстремальної та кризової психології.* 2017. Вип. 22. С. 284–291

18. Ute C., Rolf A. Kompetenzentwicklung in der beruflichen Bilduns. Leske+Budrich. Opeade, 2002. P. 159.

Додаток Г

Цикл бесід

МАЙСТЕРНЕ ОПЕРУВАННЯ СТИЛЯМИ СПІЛКУВАННЯ ПСИХОЛОГА ЯК ЗАПОРУКА ПРОФЕСІЙНОГО УСПІХУ

Бесіда І

Стилі спілкування психолога (дві класифікації)

Мета: ознайомити здобувачів вищої освіти з класифікацією стилів спілкування психолога з клієнтами за ступенем адекватності засобів та способів спілкування в певній ситуації; поглибити знання про стилі спілкування; навчити визначати дієві стилі спілкування в професійній діяльності психолога в різних ситуаціях; розвинути гнучкість мислення, мовлення, уміння чітко висловлювати свою позицію; акцентувати увагу майбутніх психологів на необхідності мати повагу до співрозмовника, а також займати активну позицію під час професійного спілкування.

Перебіг бесіди

1. Вступ

Спираючись на вже відомі вам знання, поміркуймо, що ми називаємо стилем спілкування. *(Орієнтовна відповідь: «Стиль спілкування – це індивідуально-стабільна форма комунікативної поведінки людини, що виявляється в будь-яких умовах взаємодії: у ділових та особистісних стосунках, у способах прийняття рішень та розв'язання конфліктів, у прийомах психологічного впливу на людей»).*

Так, стиль спілкування – це стійка індивідуальна стратегія спілкування людини, що спостерігається в будь-яких видах міжособистісної взаємодії. Ця властивість людської психіки становить динамічну, ситуаційно зумовлену систему засобів та способів спілкування.

Орієнтовне запитання: «За якими параметрами можна характеризувати певний стиль спілкування людини?». *(Орієнтовна відповідь: «Мінливість, адекватність, специфічність»).*

Пропоную більш детально проаналізувати поняття стилю спілкування.

2. Основна частина

Слід розрізняти такі поняття як «стиль спілкування особистості» та «спілкування особистості в конкретних ситуаціях».

Орієнтовне запитання: «Які ви можете навести приклади ситуацій або сфер життя, у яких можна було б визначити стиль спілкування певної людини?». *(Орієнтовні відповіді: «Взаємодія психолога з клієнтом, педагога з дітьми, батьків з дітьми, лікар із пацієнтом тощо»).*

Справді, стиль спілкування – категорія контексту діяльності, якої воно стосується, тому індивідуально-типологічні особливості взаємодії психолога з клієнтом у науковому аспекті визначаються як стиль спілкування психолога. Слід зазначити, що існують різні підходи до виокремлення стилів спілкування психолога. Залежно від ступеня адекватності засобів та способів спілкування, а також ситуації, за якої відбувається взаємодія, виокремлюють гнучкий, ригідний та перехідний стилі.

Орієнтовне запитання: «Чи знайомі вам назви цих стилів? Що ви можете сказати про кожен стиль зокрема? У чому полягає їх відмінність?». *(Відповіді здобувачів).*

Так, гнучкий стиль відрізняється високим рівнем орієнтації в ситуації спілкування, адекватною самооцінкою та оцінкою інших, повним розумінням змісту розмови, урахуванням емоційного стану співрозмовника.

Орієнтовне запитання: «Як уважаєте, наскільки результативним є такий стиль спілкування в професійній діяльності психолога?». *(Відповіді здобувачів).*

Запропонуйте приклад ситуації, за умов якої психолог би демонстрував гнучкий стиль спілкування. *(Відповіді здобувачів).*

Орієнтовне запитання: «Чим може, на вашу думку, ригідний стиль відрізнятися від гнучкого?» *(Відповіді здобувачів).*

Так, ригідний стиль спілкування відрізняється від гнучкого тим, що психолог, якому притаманна така комунікація, недостатньо аналізує власну поведінку, а також поведінку інших, схильний неадекватно оцінювати

себе та інших, нездатний контролювати власну поведінку, не може знайти оптимальну форму спілкування для ефективності впливу на клієнта.

Орієнтовне запитання: «Чи може психолог, дотримуючись такої стратегії спілкування, досягти мети розмови з клієнтом? Чому?». *(Відповіді здобувачів).*

Орієнтовне запитання: «У який спосіб психолог може змінити стратегію спілкування? Запропонуйте приклади ситуацій». *(Відповіді здобувачів).*

До цієї класифікації зараховують ще перехідний стиль, який є проміжним. Як ви вважаєте, чому він має таку назву? *(Відповіді здобувачів).*

Чим він вирізняється з-поміж решти двох? *(Орієнтовна відповідь: «Він є проміжним. Для нього характерні особливості як гнучкого, так і ригідного стилю залежно від конкретних обставин»).*

Отже, проаналізовано одну з класифікацій стилів спілкування психолога з клієнтами та їх основні відмінності.

Існує ще одна класифікація найбільш типових особливостей професійного спілкування психолога, розроблена зарубіжними ученими. Наприклад, стиль «спільна творчість» є найбільш ефективним завдяки гармонічному комплексу засобів, прийомів, методів і стратегії взаємодії. Обидва учасники бесіди мають спільну мету бесіди та шляхом плідної взаємодії злагоджено її досягають. Стиль «дружна прихильність» доволі близький до попереднього, але чи здогадуєтеся ви, у чому його відмінність? *(Орієнтовна відповідь: «Щирий інтерес до співрозмовника, стосунки з клієнтом ґрунтуються на основі поваги, щирості, прихильності, довіри, підтримки»).*

Так, цей стиль спілкування є не менш ефективним із погляду результативності. А от стиль «загравання» тлумачиться як крайня форма «дружної прихильності», що має короткострокову перспективу.

Орієнтовне запитання: «На чому ґрунтуються такі стосунки, якщо хоча б один із партнерів послуговується таким стилем спілкування?». *(Орієнтовна відповідь: «На фальшивості, завоюванні авторитету найбільш примітивними шляхами, намаганні будь-що сподобатися співрозмовнику, нещирості*

намірів»).

Орієнтовне запитання: «Як ви можете назвати яскраво протилежний до стилю «загравання»?». *(Відповідь здобувачів).*

Такий стиль називається «залякуванням». Психолог зазвичай штучно ставить клієнта в залежне становище, викликаючи в нього негативне сприйняття свого наставника.

Орієнтовне запитання: «Яким може бути перебіг бесіди психолога з клієнтом за таких умов?». *(Орієнтовна відповідь: «Суворо регламентований процес бесіди, обмежений формально-офіційними рамками»).*

Назвіть можливі причини такої поведінки фахівця. *(Орієнтовна відповідь: «Наслідок невпевненості психолога у власних діях / словах, невміння будувати комунікацію на основі двостороннього активного залучення»).*

Найбільш розповсюдженим є стиль «дистанційний». Він може мати різний вияв, але в будь-якому випадку зводиться до суб'єктивного підкреслення відмінностей між партнерами: вікових, соціальних, професійних. Які наслідки може мати таке спілкування з клієнтом? *(Орієнтовна відповідь: «Обмеження потенціалу спільної діяльності, спровокована авторитарність»).*

Орієнтовні запитання: «Яку функцію насправді виконує дистанція в професійних стосунках? Чи можна нівелювати роль дистанції в стосунках між психологом та клієнтом?». *(Орієнтовна відповідь: «Дистанція – показник ролі учасників цілеспрямованої бесіди. Без дотримання певної дистанції в професійних стосунках ділова бесіда може перетворитися на панібратські взаємини»).*

Орієнтовне запитання: «Чи вважаєте ви такий стиль спілкування доречним у професійних стосунках?». *(Орієнтовна відповідь: «Так, за умови оптимальних меж, що значною мірою залежить від рівня розвитку навичок емпатії учасників бесіди»).*

Окремо дослідники виокремлюють «менторський» стиль, що можна вважати різновидом стилю «дистанції». Про менторський стиль говоримо, коли один із партнерів свідомо чи мимоволі під час розмови бере на себе роль

наставника. Він може простежуватися також невербально – на рівні зовнішності, пози, міміки тощо.

Орієнтовне запитання: «Чи будуть сприятливими в такому випадку умови досягнення спільної мети співрозмовниками? Чому?». *(Орієнтовна відповідь: «Ні, бо стратегія «наставника» має більше відштовхувальний, ніж об'єктивний вплив»).*

3. Висновки

Орієнтовне запитання: «За якими критеріями могло відбутися таке розмежування стилів?». *(Орієнтовна відповідь: «За рівнем усвідомлення мети спілкування психолога з клієнтом, способів, за способами, засобами, методами та прийомами, стратегіями спілкування»).*

Бесіда ІІ

Стилі спілкування психолога (дві класифікації, продовження)

Мета: ознайомити здобувачів вищої освіти з класифікацією стилів та моделей комунікативної взаємодії психолога з клієнтами за М. Тальоні; сформувати навички визначення позитивних та негативних мотивів використання запропонованих моделей у професійній діяльності психолога; розвинути критичне та асоціативне мислення, уяву та увагу; довести важливість вибору стилів спілкування.

Перебіг бесіди

1. Вступ

Сьогодні продовжуємо знайомитись із стилями професійного спілкування психолога.

2. Основа частина

Із-поміж розроблених закордонними вченими класифікацій пропоную звернути увагу на класифікацію стилів спілкування психологині М. Тальоні. За схожим принципом дослідниця виокремлює кілька типових комунікативних моделей: «Сократ», «менеджер», «майстер», «генерал», «гід». З'ясуємо доцільність їх застосування в професійній діяльності сучасного психолога.

Розпочнімо із моделі «Сократ».

Орієнтовні запитання: «Чому така назва, що ви знаєте про цю особистість? Які риси будуть властиві психологу за моделлі поведінки «Сократа»?». *(Орієнтовна відповідь: «Нестабільність, неоднозначність, індивідуалізм, постійні конфронтації, консерватизм»).*

Так, це психолог із репутацією любителя суперечок та дискусій, хто навмисно провокує їх на зустрічах. Чи може такий психолог позитивно впливати на своїх клієнтів? *(Орієнтовна відповідь: «Клієнт може посилювати захист власних позицій, відстоювати їх»).*

Орієнтовне запитання: «Яка поведінка властива психологу, чий стиль взаємодії – «керівник групової дискусії»?». *(Відповіді здобувачів).*

Такий психолог найбільше цінує досягнення згоди та плідну співпрацю в межах групи на тренінгах / семінарах, сам займає позицію посередника. Для нього демократичний принцип взаємодії переважає результати дискусії. Схожим за критеріями визначення є й модель «менеджер».

Орієнтовні запитання: «Спробуйте описати таку модель спілкування. Чи доцільна вона в професійній діяльності психолога? Аргументуйте свою позицію». *(Відповіді здобувачів)*

Модель «менеджера» реалізується, коли психолог прагне досягти якісної роботи з клієнтами, ефективності, направляє клієнтів на самостійне розв’язання проблем.

Наступна модель спілкування називається «майстер». Спробуймо дати характеристику цій моделі.

Психолог є зразком для своїх клієнтів. Його особистість цілком підлягає наслідуванню не лише з професійного погляду, але й щодо стилю життя.

Орієнтовні запитання: «Як багато особистостей такої моделі комунікативної взаємодії ви знаєте? Наведіть приклади виявлення такої моделі з власного досвіду». *(Відповіді здобувачів).* «Цікавою є комунікативна модель «генерал». Які в вас виникають асоціації з такою назвою?». *(Відповіді здобувачів).*

Відповідно до моделі «генерал» психолог украй вимогливий, бо вважає, що його «підлеглі» повинні беззаперечно йому підкорятися. Як свідчить професійний досвід, серед фахівців найбільш розповсюджена саме така модель комунікації.

Орієнтовні запитання: «Чи вважаєте ви таку модель прийнятною у власній професійній практиці? Чому?». *(Відповіді здобувачів).* «Чи брали ви колись участь у групових тренуваннях, наприклад, у спортзалі, у гуртку тощо? М. Тальоні виокремлює модель спілкування під назвою «тренер». У чому полягає її сутність?». *(Відповіді здобувачів).*

Чим же цікава модель «тренер»? «Тренер» випромінює дух корпоративності. Клієнти з ним співпрацюють, ніби гравці на спортивному майданчику, де кожен чітко виконує відведену йому роль. Психолог у такому випадку «грає» роль наставника зокрема в груповій роботі, адже високо цінує результати.

Орієнтовні запитання: «Чи будуть клієнти, на вашу думку, задоволені співпрацею з таким психологом? У чому цінність такої моделі?». *(Відповіді здобувачів).*

І наостанок модель під назвою «гід».

Хто це такий? Як можна асимілювати особливості професійної діяльності гіда до професійної діяльності психолога? *(Відповіді здобувачів).*

Це образ «ходячого всезнайки». Відповіді на всі запитання йому відомі заздалегідь, як і самі запитання. Технічно це бездоганний знавець своєї справи. Проте така професійна діяльність психолога може стати некоректною стосовно клієнта, який прагне самостійно спробувати знайти відповіді на свої ж запитання, знайти шляхи розв’язання власних проблем.

Орієнтовне запитання: «Які ж риси характеру можуть бути властиві такій особистості?». *(Орієнтовні відповіді: «Лаконічність, точність, стриманість, висока концентрація на деталях тощо»).* «Наскільки ефективно працювати з таким психологом?». *(Орієнтовні відповіді: «Висока ймовірність досягнення позитивного результату, але не вистачає акцентування на особистості,*

побудови невимушених стосунків»).

Існує також багато інших класифікацій науковців щодо стилів професійного спілкування. Наприклад, залежно від ступеня гуманізації та демократизації, відповідальності психолога розрізняють авторитарний, ліберальний (або анархічний), демократичний стилі.

Орієнтовне запитання: «Назвіть позитивні та негативні риси авторитарного стилю спілкування психолога. Почнемо з позитивних». *(Орієнтовні відповіді: «Позитивні: високий рівень дисципліни, результативності та продуктивності роботи, проте лише завдяки постійній демонстрації влади психолога. Негативні: така модель поведінки психолога провокує внутрішній психічний конфлікт клієнта через підсвідомий протест співрозмовника проти слів або дій психолога, що інколи може виражатися в різних формах девіантної поведінки»).*

Орієнтовне запитання: «На яких принципах ґрунтуються демократичні стосунки з клієнтами під час спілкування?». *(Орієнтовні відповіді: «Психолог має бути наставником. Принаймні його дії мають бути свідченням професіоналізму, обізнаності, якості послуг, що надаються; він має уникати засудження позицій клієнта, бути покликаним допомогти усвідомити власні дії, міркування, з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки хибних уявлень, передбачати можливий результат певної стратегії»).*

Орієнтовне запитання: «Як можна простежити дотримання демократичного стилю спілкування психолога?». *(Орієнтовні відповіді: «Він завжди виявляється в результатах спільної роботи, помітний у стосунках фахівця з клієнтом»).*

Проаналізовані нами класифікації стилів спілкування не є вичерпними. Інші класифікації мають багато спільних критеріїв розмежування стилів, їх властивостей. Зазвичай їх досліджують емпіричним шляхом. Водночас варто зазначити, що стиль спілкування однієї людини може бути неприйнятним для іншої.

Висновки

Орієнтовне запитання: «Який стиль спілкування психолога ви вважаєте найбільш оптимальним для роботи з клієнтами?». *(Відповіді здобувачів).*

Психологу притаманний певний стиль педагогічного спілкування, що не суперечить можливості ситуаційної гнучкості його спілкування, але в межах одного стилю. Тобто володіючи індивідуальним стилем психологічного спілкування, фахівець має застосовувати різні засоби спілкування, найбільш доцільні в певній професійній ситуації. Тому важливо, щоб кожен із вас визначив власний стиль спілкування в майбутній професійній діяльності, що буде позитивно впливати на якість роботи та самовдосконалення.

Додаток Д

Бесіда ІІІ

Моделі спілкування психолога (одна з класифікацій)

Мета: ознайомити здобувачів вищої освіти з моделями спілкування за Л. Рувинським; навчити виявляти домінантні ознаки кожного стилю та визначати їх доцільність використання в професійній діяльності психолога; розвинути критичне мислення, увагу; розвинути навички аналізу особливостей професійної діяльності; сформувати свідоме ставлення до професійних обов'язків психолога.

Перебіг бесіди

1. Вступ

Як вам уже відомо, комунікація – процес складний, закономірний та системний. Під час спілкування люди вирізняються між собою деякими стійкими характеристиками. Вони дозволяють визначити стиль спілкування, що суттєво впливає на поведінку людини.

Орієнтовне запитання: «Спираючись на відомі вам класифікації стилів спілкування, назвіть ті, що ви пам'ятаєте». *(Відповіді здобувачів).* «Як ви вважаєте, від яких факторів залежить вибір того чи іншого стилю?». (*Орієнтовні відповіді: «Мета, ситуація спілкування, статус та особистісні якості співрозмовника, його світогляд та статус у суспільстві, а також характеристика самої форми взаємодії»*).

2. Основна частина

Сьогодні ми проаналізуємо класифікацію моделей спілкування, розроблену Л. Рувинським.

Перша модель називається «Монблан». Умовно її можна назвати диктаторською, тому що психолог, подібно до гірської вершини, височіє над клієнтом. Його поглинають знання, компетентність, здатність допомогти з розв'язанням проблеми клієнта, але перебуває на недосяжній висоті.

Спробуйте змоделювати та проаналізувати ситуацію, коли б психолог під час взаємодії з клієнтом послуговувався таким стилем. *(Орієнтовні*

відповіді: «Фахівець психологічно відсторонений від клієнта, «сухе» повідомлення інформації без залучення клієнта до розмови тощо»).

Наступна модель – «Китайська стіна». Як ви вважаєте, чому вона так називається? *(Відповіді здобувачів)*

Орієнтовне запитання: «Що для такого типу спілкування характерне?». *(Орієнтовні відповіді: «Дистанція, стриманість, перевага психолога над клієнтом, виклад теорії замість конкретних порад, відсутність емпатії»).* «Яких результатів може досягти психолог за умов такої співпраці з клієнтом?». *(Відповіді здобувачів).* «Запропонуйте модель ситуації, у якій би спостерігався саме такий тип спілкування». *(Відповіді здобувачів).*

Орієнтовне запитання: «Як можна назвати модель ситуації, за якої психолог є єдиним ініціатором консультативного процесу, уважає себе головним, нехтуючи рештою форм взаємодії? Припустімо, лише педагог є ініціатором процесу, ставить запитання, оцінює, надає рекомендації, висловлює судження тощо». *(Орієнтовна відповідь: «Авторитарна («я сам»)»)*.

Так, це авторитарна модель спілкування. Спробуйте передбачити можливі наслідки такої співпраці з клієнтом. *(Орієнтовна відповідь: «Відсутність балансу ініціативи, що впливає на результат співпраці, пасивність клієнта, несформованість чіткого плану подальших дій»).*

Орієнтовне запитання: «Як психолог може запобігти таким наслідкам?». *(Відповіді здобувачів).*

Ще одна типова модель «монологічного» спілкування – гіпорефлексивна. Її ще називають «модель тетерука». У чому полягає її особливість? *(Відповіді здобувачів).*

Під час спілкування з клієнтом психолог зосереджує увагу лише на собі: може ставити запитання або навіть надати слово клієнту, але не чує його, бо зосереджений на власних ідеях, завданнях, не відчуваючи «зв'язку» із клієнтом.

Орієнтовні запитання: «Чи зможе клієнт якісно опрацювати проблему з таким психологом?». *(Відповіді здобувачів).* Поміркуймо, якими можуть бути

причини такої поведінки психолога. *(Орієнтовна відповідь: «Поверхневе вивчення особливостей проблеми клієнта, відсутність достатнього досвіду роботи з клієнтами, професійне вигорання, особистісно зумовлені причини»).*

Інколи простежується такий стиль комунікації як диференційованість уваги («локатор»). Людина, яка ним послуговується, будує стосунки в колективі вибірково. Наприклад, на її увагу «заслуговує» лише певна група аудиторії (або амбітні, або навпаки пасивні слухачі).

Орієнтовне запитання: «У яких випадках спеціаліст може демонструвати таку поведінку? Наведіть приклади ситуацій». *(Орієнтовна відповідь: «На курсах, групових консультаціях / тренінгах психолог захоплений слухачами, які активно виконують усі вправи, спілкуються з товаришами, ставлять запитання. Він може давати їм індивідуальні завдання, ігноруючи більш пасивних учасників / слухачів / клієнтів тощо»).*

Ще одна модель «монологічної» комунікації – негнучкого реагування. Людей, яким властивий такий тип взаємодії, називають «роботами». Поміркуйте, як може поводитися психолог-«робот». *(Відповідь здобувачів).*

Так, психолог може дотримуватися свого плану, послідовно виконуючи завдання, але не враховувати обставини, у яких потрібно діяти «тут і зараз», реально взаємодіяти із клієнтом. Він не розуміє, що певна ситуація потребує індивідуального підходу до розв’язання. Які наслідки може мати така якість роботи психолога? *(Орієнтовна відповідь: «Клієнт розуміє формальність дій психолога, відчуває, що психолог чинить однаково незалежно від характеру ситуації; сплановані види та форми роботи будуть малоефективними»).*

Гіперрефлексивний стиль спілкування («Гамлет»), на відміну від інших моделей, характеризується постійними сумнівами психолога щодо власних дій під час взаємодії з клієнтами. Як може спрацювати така стратегія поведінки? *(Орієнтовна відповідь: «Психолог постійно заклопотаний власним психоемоційним станом, що впливає на якість його професійної діяльності»).*

Найбільш продуктивною серед моделей спілкування Л. Рувинського науковці вважають модель активної взаємодії («союз»). У чому її основна

відмінність від інших моделей? *(Відповіді здобувачів).*

Під час взаємодії з клієнтом психолог тяжіє до дружних стосунків із збереженням рольової дистанції. Який результат може бути за умови таких стосунків із клієнтом? *(Орієнтовна відповідь: «Досягнення бажаного результату, проблеми різного характеру розв'язуються шляхом спільної взаємодії»).*

Орієнтовне запитання: «Поміркуйте, від чого може залежати досягнення такого результату». *(Орієнтовна відповідь: «Від рівня розвитку комунікативних умінь психолога, його здатності до емпатії та рефлексії, спостережливості, навичок активного слухання, розуміння співрозмовника, умінь переконувати, здатності фахівця утримуватися від маніпуляцій та конфліктів, здатності забезпечувати доброзичливу атмосферу співпраці з клієнтом»).*

3. Висновки

Зазвичай психолог у своїй роботі послуговується різними моделями спілкування. Варто пам'ятати, що не слід дотримуватися єдиного стилю «із того самого списку». Під час бесіди з клієнтом важливою є гнучкість поведінки фахівця, що дозволяє запобігти непорозумінню з клієнтами, а також значно сприяє досягненню бажаних результатів роботи.

Додаток Е

Бесіда IV

Прийоми ефективного спілкування

Мета: актуалізувати здобуті знання та навички щодо стилів та моделей спілкування психолога; поглибити знання про дієві прийоми ефективного спілкування; сформувати навички професійної комунікації, чіткості висловлювання, самостійного формування висновків; розвинути творчі здібності, винахідливість, гнучке й критичне мислення.

Перебіг бесіди

1. Вступ

Орієнтовне запитання: «Пригадаймо, як психолог може ефективно досягати мети спілкування з клієнтом?». *(Відповіді здобувачів).*

2. Основна частина

Орієнтовні запитання: «Чи має психолог застосовувати під час співпраці з клієнтом комунікативні прийоми? Як ви розумієте поняття «прийом», «комунікативний прийом»? Які прийоми можуть допомогти встановленню ефективного контакту з клієнтом? Запропонуйте різні шляхи». *(Орієнтовні відповіді: «Прийоми профілактики та позбавлення комунікативних бар'єрів, створення безпечної атмосфери під час спілкування тощо»).*

Для досягнення мети професійного спілкування психологу варто послуговуватися прийомами, що сприяють ефективному досягненню цілей. Які прийоми ви можете назвати? *(Відповіді здобувачів).*

Доволі розповсюджені помилки, що трапляються в психологічній практиці під час спілкування, пов'язані зі звичкою швидко та багато говорити. Проте важливим є темп мовлення, від якого залежить швидкість та якість сприйняття інформації клієнтом. Яким, на вашу думку, має бути темп мовлення психолога? *(Відповіді здобувачів)*

Що ще допомагає слідкувати за мовленням, на що необхідно звертати увагу? (*Орієнтовна відповідь:* «*Контроль інтонації голосу, паузи, гучності, дихання тощо»*).

Голос є сильним інструментом переконання – він може викликати як симпатію, так і антипатію до людини.

Орієнтовне запитання: «Поясніть суть прийому «дзеркало відносин». У чому полягає його особливість?». *(Відповіді здобувачів).*

Цей прийом забезпечує доброзичливі стосунки зі співрозмовником завдяки використанню засобів невербальної комунікації (усмішка, опущені брови, вільне положення рук тощо). Поміркуйте, чи зможе психолог, використовуючи такий прийом, викликати в клієнта відчуття довіри, спокою, захищеності. *(Відповіді здобувачів).*

Орієнтовне запитання: «Прийом «терплячий слухач» полягає в здатності слухати та чути. Прокоментуйте доцільність цього прийому». *(Відповіді здобувачів).*

Такий прийом пов'язаний із потребою в самоствердженні, задоволеністю власних потреб у висловленні.

Орієнтовне запитання: «Поміркуйте, які ще прийоми підвищення ефективності комунікації ви знаєте або навіть застосовували під час проходження практики. Поділіться власним досвідом». *(Відповіді здобувачів).*

Орієнтовне запитання: «Які можуть бути види комунікативних впливів психолога на клієнта залежно від особистості фахівця, стилю його професійної комунікації та дібраних прийомів?». *(Орієнтовна відповідь: «Позитивний – сприяє досягненню бажаних результатів. Прийоми: схвалення, заохочення до самостійності, похвала, гумор, прохання, порада, пропозиція тощо. Негативний – деструктивний. Прийоми: зауваження, насмішка, іронія, докори, погрози, образи, причіпки тощо»).*

Орієнтовне запитання: «Яку мотивацію має психолог, використовуючи раціональні комунікативні прийоми? Деструктивні прийоми?». *(Відповіді здобувачів).*

3. Висновки

Отже, успішність розв’язання проблеми ефективності стилів спілкування психолога залежить від характеру ситуацій, що виникають у процесі взаємодії психолога з клієнтами, необхідності миттєвої орієнтації в них, їхньої специфіки, завдань комунікативного процесу, доречності дібраних прийомів, комунікативної компетентності фахівця тощо.

Список використаної літератури до циклу бесід
«Майстерне оперування стилями спілкування психолога
як запорука професійного успіху»

1. Психолого-педагогічний семінар-практикум. *Опорний заклад загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів с. Шрамківка* : вебсайт. URL: https://goo.su/XOpy (дата звернення: 04.01.2023).

2. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / уклад. М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. Вид. 2-ге, виправ. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.

3. Стилі педагогічного спілкування. *Підручники для студентів онлайн* : вебсайт. *Розд. Психологія і педагогіка*. URL: https://goo.su/Iztzot (дата звернення: 04.01.2023).

4. Стилі спілкування. *Підручники для студентів онлайн* : вебсайт. *Розд. Психологія спілкування.* URL: https://goo.su/gFxgcHF (дата звернення: 04.01.2023).

5. Специфіка і моделі спілкування учителя з учнями. *StudFiles. Файловий архів студентів*. Основи спілкування учителя і учнів : вебсайт. *Розд. Управління ініціативою в спілкуванні.* URL: https://goo.su/yZno0h1 (дата звернення: 04.01.2023).

Додаток Ж

Дводенний тренінг «Розвиток комунікативної компететності майбутніх фахівців із психології»

Мета: поглиблення знань щодо мови, мовних норм; удосконалення комунікативних здібностей здобувачів вищої освіти; опанування навичок усунення комунікативних бар'єрів та емоційного напруження під час спілкування; розвиток комунікативної компетентності, особистісних та професійних якостей; виховання толерантного ставлення до співрозмовника, до учасників у групі.

Завдання тренінгу:

1) вивчення способів встановлення контакту зі співрозмовником у різних комунікативних ситуаціях;

2) розвиток навичок «читання» невербальних засобів спілкування;

3) розвиток навичок аналізу й передбачення поведінки співрозмовника;

4) розвиток навичок контроль власної поведінки в різних професійних ситуаціях;

5) усунення дискомфорту, невпевненості під час спілкування;

6) підвищення рівня стресостійкості та емоційної стабільності;

7) формування навичок усвідомленого розуміння та задоволення власних комунікативних потреб, а також взаєморозуміння зі співрозмовником.

Програма тренінгу призначена для здобувачів освіти за спеціальністю 053 «Психологія», розрахована на 8 годин (по 4 год. у сер. / день). Оптимальна кількість учасників – до 25 осіб.

Перший день (4 – 4,5 год.)

Етап І. Знайомство

1.1. ***Привітання***

Ведучий запрошує всіх учасників до зали. Перед початком тренінгу необхідно утворити коло, у якому кожен безперешкодно може бачити один

одного (відсутність столів, перед групою, що сприятиме забезпеченню соціальної рівності серед учасників).

1.2. ***З'ясування теми та мети тренінгу***

Інструкція ведучого: «Пропоную сформувати завдання, які ми повинні реалізувати для досягнення головної мети».

Орієнтовний перелік завдань:

1) озброєння способами встановлення контакту в різних ситуаціях спілкування (як сприятливих, так і несприятливих);

2) розвиток навичок «читання» мови тіла, міміки, жестів;

3) аналіз та прогноз поведінки партнера;

4) оптимізація та контроль власної поведінки в конфліктних, проблемних, емоційно напружених ситуаціях;

5) стимулювання можливості позитивного впливу на інших;

6) усунення дискомфорту, невпевненості під час спілкування;

7) підвищення рівня стресостійкості та емоційної стабільності.

Орієнтовне запитання: «Яким способом, на вашу думку, можливо досягти мети результатів цього тренінгу?» *(Відповіді учасників)*

Досить ефективно опанувати певні навички можливо за допомогою ситуативного моделювання.

Маю сподівання, що завдяки участі в програмі цього заходу ви зможете вдосконалити власні комунікативні навички, навчитися визначати невідповідність між словами та емоційним налаштуванням співрозмовника, а також активно послуговуватися дієвими інструментами вдалої комунікації.

Вправа «Імена та прикметники»

Мета: познайомитися з учасниками тренінгу; створити доброзичливу атмосферу; забезпечити позитивне налаштування всіх учасників на співпрацю.

Час: 10–15 хв.

Учасники мають стати в коло. Ведучий називає ім'я та прикметник, що найбільш точно його характеризує з вказівкою на позитивну рису особистості (наприклад, Тарас – тактовний, Наталія – наполеглива) та пояснює,

чому він обрав саме цей прикметник. Далі по колу представляються всі учасники.

1.3. ***Інформаційне повідомлення ведучого***

Для того, щоб забезпечити якісну співпрацю, нам необхідно сформувати правила, дотримання яких обов'язкове всіма учасниками впродовж тренінгу.

(Учасники тренінгу в групах по 4 особи мають спільно узгодити правила, яких слід дотримуватися під час взаємодії, аргументувати їх доцільність.)

Орієнтовний перелік принципів успішного тренінгу:

1. *Правило рівноцінності*. Відсутність статусних відмінностей, ієрархії, що склалася до групи, субординації. Кожен несе відповідальність як за свої рішення, так і за групові.

2. *Правило активності*. Досягнення мети залежить від активності кожного.

3. *Правило щирості*. Кожен говорить те, що думає, а не те, що всі сподіваються почути, при цьому рівень довіри до інших кожен встановлює сам.

4. *Правило поваги.* Варті поваги думки, погляди та переконання кожного з членів групи.

5. *Правило конфіденційності*. Інформація, що обговорюється в групі тут і зараз, стосується «особистого» когось із членів групи, не виноситься за межі кола.

6. *Правило конструктивного зворотного зв'язку*. Говорити про поведінку, вчинки, але не про особу.

Етап ІІ. Основна частина

2.1. ***Інформаційне повідомлення тренера***

Знайомство та спілкування з людьми, яких людина бачить уперше – комплексний складний процес, який часто для багатьох потребує значних ресурсів. Часто ми навіть не усвідомлюємо, яку кількість зусиль витрачаємо на цей процес. Під час розмови особистість послуговується різноманітними засобами – як вербальними, за допомогою мовлення, так і невербальними –

поза, міміка, жести тощо. Спілкування справедливо можна вважати окремою галуззю науки або мистецтвом, яка має свої закономірності. Кожному з нас так чи інакше варто навчитися володіти ними, адже від рівня розвитку наших комунікативних навичок залежить чимало. Спробуємо практично переконатися, яку роль, у яких сферах та якою мірою відіграють наші навички спілкування.

2.2. ***Виконання вправ***

Вправа «Чемпіони»

Мета: представити учасників один одному позитивно, оптимістично, що підкреслює цінність учасника для групи.

Час: 15–20 хв.

Учасники групи мають об'єднатися в пари, потім протягом хвилини поспілкуватися, щоб пізнати один одного краще. Один із учасників пари представляє групі свого партнера, підкреслюючи його унікальні особистісні якості, цінність участі цього учасника в тренінгу.

Пам'ятайте, що мета вправи – успіх, а не просто представлення свого партнера. Кожен учасник групи має власну цінність у колективі.

Підсумки вправи

Орієнтовне запитання: «Визначте, чия презентація вам сподобалася найбільше».

Вправа «Як ми схожі!»

Мета: краще пізнати один одного; обговорити питання, пов'язані зі встановленням контакту із співрозмовником тощо; розвиток комунікативної компетентності.

Обладнання: аркуші паперу, олівці (фломастери, ручки, маркери), доступні «призи».

Час: 10–15 хв.

Учасники отримують аркуші та олівці / фломастери. Їм необхідно поспілкуватися з іншими здобувачами якомога більше та занотувати 10 рис. При цьому не слід указувати загальнолюдські риси, зокрема фізичні. Можна

вказати, наприклад, хобі, особисті уподобання, особливості характеру тощо. Той, хто швидше за всіх знайде 10 рис, що об'єднують його з кількома іншими учасниками, отримує винагороду.

Підсумки вправи:

Орієнтовні запитання: «Ви вже могли зрозуміти, що спільні риси можна знайти з будь-ким. Чи можна знайти спільні риси між психологом та клієнтом? Якими вони можуть бути?»

2.3. ***Інформаційне повідомлення тренера***

Психологічні дослідження свідчать, що невербальне спілкування дозволяє отримати до 93% інформації співрозмовнику про нас (з них – 55% від мови рухів тіла, 38 % – від тону голосу), та лише 7 % становить вербальна комунікація. Оскільки все наше життя залежить від якості та змісту взаємодії з людьми, досить важливо вміти зчитувати всю інформацію, яку нам належить отримати від співрозмовника. Проте іноді критично важливими сигналами виявляються саме сигнали невербального спілкування

2.4. ***Виконання вправ***

Вправа «Сурдопереклад»

Мета: формування навичок невербального спілкування; розвиток уяви та уваги; удосконалення умінь слухати та чути співрозмовника.

Час: 15–20 хв.

Обладнання: аркуші паперу з надрукованими на них короткими віршиками.

Цю вправу можна провести спершу з одним «учасником-клієнтом», а потім із трьома або п'ятьома одночасно. Решта учасників у ролі глядачів та психологів, яким необхідно зрозуміти, про що говорять їм «клієнти». «Клієнти» отримують навушники із записом тексту. Їх завдання – передати зміст без слів. Можна використовувати міміку, жести, знаки тощо. Учасникам надається можливість висловитися, чи було для них зрозуміле невербальне мовлення. Після обговорення ведучий умикає всім запис, аби перевірити достовірність сприйнятого та переданого «клієнтом».

Підсумки вправи

Орієнтовне запитання: «Чи складно, на ваш погляд, розуміти несловесну мову?»

Вправа «Збери фразу»

Мета: допомогти учасникам краще дізнатися один одного; розвивати швидкість, спритність, увагу, мовлення; навчатися працювати в команді.

Обладнання: аркуші паперу з надрукованим текстом – розповсюджені фрази, що пов'язані із процесом спілкування (наприклад, «Я вас розумію», «Ваша думка є цінною для мене» тощо), ручки / олівці для кожного учасника, доступні «призи».

Час: 7–10 хв.

Ведучий кладе в скриню / коробку фрагменти аркушів. Наприклад, «пробач» знаходиться на одному аркуші, а «мені» – на іншому. Шматочки паперу в довільному порядку перемішуються всередині скриньки. Завдання учасників полягає в тому, щоб знайти продовження фрази, частину якої мають на руках, за умови, що кожна фраза розділена на дві частини.

Кожен повинен серед купи аркушів дістати по чотири аркуші. Потім упродовж визначеного часу учасники повинні будь-яким доступним шляхом комунікації «добути» собі необхідні частини, що були б логічним продовженням їх вислову. Перші три фіналісти, яким вдалося швидше за всіх «придбати» свої вислови, отримують винагороду.

Підсумки вправи

Орієнтовні запитання: «Як ви вважаєте, у чому мета цієї вправи? Яку тактику ви використовували під час «торгівельної місії»: активний пошук, очікування стрічних пропозицій, «маніпулятивний маркетинг», взаємний обмін чи спробу віддати або забрати з рук партнера?»

Спробуйте тепер назвати імена членів угоди та фрази, які вам вдалося запам'ятати.

Вправа «Колективна поема»

Мета: створення теплої, доброзичливої, продуктивної атмосфери в колективі; розвиток творчих здібностей, навичок співпраці, уміння доводити власну думку та поважати протилежну.

Обладнання: аркуші паперу, ручки / олівці.

Час: 15–20 хв.

Ведучий просить учасників підписати свої аркуші в правому верхньому куті. Кожен має написати перший рядок, із якого буде починатися його поема, передати свій листок сусідові зліва, а той повинен дописати свій рядок (продовження). Ведучий також бере участь у написанні поеми. Після того, як кожен напише по одному рядку на всіх аркушах, закінчена поема повертається до першого учасника-автора. Щойно всі поеми будуть написані, усі учасники по черзі зачитують свої поеми, починаючи з ведучого.

Підсумки вправи

Орієнтовні запитання: «Чи сподобалися вам отримані результати? Поміркуйте, від чого залежав успіх виконання цієї вправи?».

(*Орієнтовні відповіді учасників*: *від якості комунікації, уміння висловлювати власні думки та чути свого співрозмовника, власної ініціативи*).

Вправа «Доріжка»

Мета: випробування на згуртованість і терпіння команди.

Обладнання: скотч, папір формату А4, або дощечки.

Час: 30–40 хв.

Ведучий має облаштувати простір в аудиторії так, щоб за допомогою скотчу та паперу утворилися дві-чотири змійки. Папір потрібно розташувати для учасників на відстані одного метру, але він має бути достатньо великим. Усі учасники об’єднуються в відповідну кількість змійок.

Інструкція ведучого: «Шановні учасники, уявіть, що перед вами – глибоке болото, яке вам необхідно подолати, щоб рухатися далі. Перший та останній аркуш – це початок та, відповідно, кінець «болота». Також звертаю

вашу увагу, що пересування до кінцевого пункту передбачає дотримання таких правил:

- Всі учасники повинні перебувати в постійному контакті один із одним.
- Якщо контакт розірвався, то учасники починають проходження болота спочатку.
- Якщо хтось торкається землі, вся команда починає тонути в «болоті» і вправа також починається спочатку».

Підсумки вправи

Орієнтовні запитання: «Які ваші почуття після виконання вправи? Чи можете ви пишатися результатами? Як ви вважаєте, група досягла мети? Що допомогло вам? Що заважало? Які висновки ми можемо зробити?»

Вправа «Антиреклама»

Мета: порушити проблему ефективності процесу комунікації шляхом виявлення недоліків, труднощів, бар'єрів тощо; розвиток критичного мислення та творчості, комунікативної компетентності.

Час: 25 хв.

Ведучий об'єднує учасників у дві-чотири групи. У групах потрібно створити антирекламу щодо порушень норм спілкування з клієнтом (дитина, учасник субкультур, пенсіонер, молоде подружжя тощо). Кожна група повинна інсценувати якомога більше прикладів нехтування принципами успішного спілкування.

Орієнтовні запитання: «Чи трапляються такі ситуації в реальній професійній діяльності психолога? Як можна вирішити ці проблеми?»

(Орієнтовні відповіді учасників: шляхом підвищення рівня комунікативної компетентності, а саме: розвитку навичок слухання, емпатії, праці над помилками, постійній комунікативній практиці, побудови правильної комунікативної стратегії тощо).

Етап ІІІ. Підсумок першого дня

3.1. ***Вправа «Я дякую тобі за…»***

Мета: прищеплювати культуру поваги, підтримки інших учасників; узагальнення психоемоційного стану учасників наприкінці тренінгу; розвиток мовлення, уваги.

Обладнання: тенісний м’яч.

Час: 15–20 хв.

Учасники мають утворити коло. Ведучий подає одному з учасників м’яч, вимовивши при цьому фразу «Я дякую тобі за…», підкреслюючи внесок учасника в роботу колективу, атмосферу, стосунки тощо. Учасник, який отримав м’яч, кидає його іншому учаснику групи, адресуючи йому подяку. Тенісний м’яч має отримати кожен.

Особисте висловлювання учасників

3.2. ***Прикінцеве слово ведучого***

Другий день (3 – 3,5 год.)

Етап І. Перезавантаження

1.1. ***Привітання***

1.2. ***Вступне слово ведучого***

Людські стосунки – це живий конструктор, управлінцями якого є ми самі. Кожен із нас заслуговує на право висловлення власних думок, почуттів та ідей.

Вправа *«Буду відвертим»*

Мета: створити в групі атмосферу емоційної свободи, відвертості, дружелюбності та довіри один до одного; допомогти учасникам відчути спільність на емоційно-духовному рівні; формувати відчуття готовності говорити про емоції та сприйняття оточення.

Обладнання: тенісний м’яч або будь-яка м’яка іграшка.

Час: 30 хв.

Ведучий надає учасникам тренінгу пропозицію завершити будь-яке із запропонованих тверджень. Пропозиції можуть містити такі конструкції:

–Мені хотілося б, щоб у групі...

–Я гордий собою, коли…

–Під час участі в тренінгу, я розумію, що...

–Мені не хотілося б відчувати себе...

–Мені важко примусити себе...

–Терпіти не можу, коли...

–Мені неприємно, коли…

–Мене не влаштовує / обурює, що…

–Я почуваю себе більш впевнено, коли…

–Я радію, коли бачу / чую…

Після виконання цієї вправи доречно обговорити ті судження, що запам'яталися найбільше або виявилися найбільш значущими.

Етап ІІ. Основна частина

2.2. ***Виконання вправ***

Інструкція ведучого: «На попередній зустрічі ми обговорювали роль невербальних засобів передачі інформації в спілкуванні. Важливо пам'ятати, що відсутність ґрунтовних навичок користування цими засобами не буде сприяти досягненню кінцевої мети взаємодії з іншими. Пропоную кожному перевірити рівень володіння навичками спілкування без слів за допомогою цієї вправи. А після її виконання обговоримо пропозиції успішної стратегії невербального спілкування».

Вправа «Це тобі»

Мета: розвивати навички невербального спілкування; забезпечити атмосферу доброзичливості та концентрації уваги на співрозмовнику.

Обладнання: музичний супровід.

Час: 20–30 хв.

Учасники стають у колону. Ведучий передає першому учаснику «подарунок», описуючи його невербально. Цей учасник передає його наступному тощо. Кожен учасник із подарунком повинен зрозуміти, чим його намагався здивувати адресант. Щоб досягти бажаного результату, можна застосовувати якомога більше деталей, які б конкретизували об'єкт свого послання (квиток на балет, годинник тощо). Подарунок повинен пройти весь

ланцюжок учасників тренінгу, доки його нарешті не отримає останній учасник. Він і буде тим, кому належить вербально оголосити, що він отримав. Після цього ланцюжок повинен зробити зворотне коло, щоб з'ясувати, що «отримував» у процесі гри кожен учасник і чи правильно учасники розуміли один одного.

Підсумки вправи

Орієнтовні запитання: «Як ви вважаєте, що могло бути причиною непорозуміння, хибного трактування очікуваного «подарунка»? Що виявилося найважчим під час виконання цієї вправи? Запропонуйте засоби невербальної передачі інформації та принципи їх використання».

Вправа «Зустріч»

Мета: формування навичок командної роботи; розвиток уяви, уваги, критичного мислення, уміння чути співрозмовника за будь-яких умов під час взаємодії.

Час: 20–30 хв.

Учасники тренінгу об'єднуються в групи по троє. У кожній трійці розподіляються обов'язки. Один із учасників грає роль людини з порушенням слуху та мовлення: він нічого не чує, не може говорити, але бачить та рухається; другий учасник грає роль людини з порушенням слуху та синдромом Дауна»: він може розмовляти та бачити, але не може жестикулювати; третій учасник – особа з порушенням зору та мовлення: він здатний тільки чути й показувати. Завдання учасників – домовитися про час, місце та мету їх зустрічі, не порушуючи умов виконання своєї ролі.

Підсумки вправи

Орієнтовні запитання: «Яким чином вам вдалося домовитися між собою? Які труднощі виникали під час виконання вправи? Що б допомогло їх подолати? Чи зручно послуговуватися такими інструментами повсякчас у повсякденному житті під час спілкування? Чи можуть вони повністю замінити вербальну комунікацію? Чи можна «вимикати» одні аналізатори

та активізувати інші задля досягнення мети в практичній діяльності психолога?»

Вправа «Міфи та реальність»

Мета: узагальнити знання щодо мовлення, вербального та невербального спілкування; розвивати навички командної роботи, адекватну критику, уміння висловлювати та обґрунтовувати власні думки.

Обладнання: ватман, маркери, роздатковий матеріал.

Час: 15–20 хв.

Ведучий об’єднує учасників у чотири групи. Кожна група має ватман із маркерами та роздатковий матеріал, на якому в довільному порядку містяться твердження щодо спілкування. Їх треба розподілити в дві колонки під назвою «Міфи» (зліва) та «Реальність» (справа). Завдання кожної групи – розподілити твердження за ступенем їх правдивості. По завершенню командної роботи кожна з груп по черзі демонструє свої результати, аргументуючи вибір.

Приклад матеріалу для аналізу:

–Ми спілкуємося тільки тоді, коли самі свідомо й навмисно вибираємо спілкування (міф).

–Ми здійснюємо безліч обмінів інформацією саме тоді, коли не усвідомлюємо свого залучення в комунікативний процес (факт).

–Слухач розуміє слова так само, як ми (міф).

–Значення слів, які ми чуємо або вимовляємо, визначаються нашим досвідом і сприйняттям (факт).

–Ми спілкуємося переважно за допомогою слів (міф).

–Більшість повідомлень, які ми передаємо, ґрунтуються не на словах, а на невербальних символах (факт).

–Невербальне спілкування – це мова мовчання (міф).

–Невербальне спілкування використовує всі п'ять почуттів (факт).

–Спілкування – це дія, спрямована в єдиному напрямку (міф).

–Спілкування – дія, спрямована в обидва напрямки (факт).

–Повідомлення, що посилається нами, надходить до співрозмовника в такому ж вигляді, у якому ми його адресуємо (міф).

–Повідомлення ніколи не може бути отриманим співрозмовником таким, яким ми його надсилали (факт).

–Інформації не буває занадто багато (міф).

–Люди можуть отримувати завелику кількість інформації під час розмови та, як наслідок, страждати від перенавантаження.

Підсумки вправи

Вправа завершується дискусією.

Пригадайте випадки, коли міміка, жести, невербальні реакції допомагали вам краще зрозуміти ситуацію або розібратися в стосунках під час дискусії, суперечки тощо.

Вправа «Подібність та відмінність»

Мета: формування вмінь виявляти як спільні риси з іншими учасниками тренінгу, так й індивідуальні; розвиток самоаналізу, мислення, монологічного мовлення; виховання толерантного ставлення до учасників групи.

Час: 10–15 хв.

Кожен із учасників тренінгу повинен вимовити фазу, звертаючись до сусіда справа: «Ми з тобою схожі, тим що … (називається будь – яка ознака «схожості»), але на відміну від тебе я … (називається будь-яка ознака «відмінності»). Наприклад: «Ми з тобою схожі, тим що цінуємо вміння активно слухати, але на відміну від тебе я маю менш розвинені навички емпатії».

Підсумки вправи

Вправа завершується висновками учасників

2.3. ***Інформаційне повідомлення ведучого*** (3–5 хв.)

Те, що відбувається з особистістю на несвідомому рівні, можна усвідомлено використовувати для того, щоб зробити спілкування більш ефективним. Така техніка називається прибудовою або віддзеркаленням.

Взаємна прибудова передбачає відповідність гучності, швидкості й тону мови співбесідників, вільне або неусвідомлене копіювання всіх особливостей

міміки. Звичайно, якщо співрозмовник помітив наше бажання скопіювати його голос, інтонацію, жест або позу, то це може не лише викликати підозру, невпевненість, а й навіть образити.

Важливо навчитися використовувати техніку прибудови абсолютно невимушено шляхом невербального (інтонаційного, словесного використання схожої термінології, лексики) віддзеркалення, аби дати співрозмовнику зрозуміти, що ви можете порозумітися, домовитися, стати справжніми партнерами, бо відчуваєте до нього прихильність.

Орієнтовні запитання: «Чи можливо, на вашу думку, застосовувати такий прийом у професійній діяльності? Завдяки чому він може спрацювати? Яких результатів ми можемо досягти?»

Етап ІІІ. Підсумки тренінгу

3.1. ***Вправи для підбиття підсумків заняття***

Вправа «Чарівна лампа»

Мета: проаналізувати роботу впродовж тренінгу, усвідомити зміни, яких потребує зміст програми тренінгу / робота команди; рефлексія учасників.

Обладнання: аркуші паперу формату А3, маркери, дошка, магніти.

Час: 30 хв.

Інструкція ведучого: «Спробуйте уявити, що ваша команда знайшла стару лампу. Хтось бере її в руки, потирає і – диво – із неї з’являється джин. Тепер ви можете загадати три бажання, що стосуються діяльності цього тренінгу. У вас є можливість змінити свого ведучого, своїх товаришів, зробити так, щоб учасники частіше посміхалися, щоб простір аудиторії став більшим, змінити тему, перенестися в часі тощо. Кожен має записати свої три бажаних зміни, що стосуються командної роботи на аркушах. Потім списки бажань учасників фіксуються на загальній дошці».

Орієнтовні запитання: «Чи можна реалізувати ці зміни, здійснивши бажання? Якщо ні, то що можна зробити для поліпшення якості роботи вже зараз?»

Вправа «Досягнення»

Мета: з'ясувати результативність тренінгу шляхом самокритики; розвиток комунікативної компетентності.

Обладнання: стікери двох кольорів (жовтий і зелений, рожевий і синій тощо), фломастери чи ручки.

Час: 15 хв.

Дводенний тренінг завершено. Слід дізнатися, чи вдалося реалізувати завдання, що було заплановано на початку.

Учасники отримують стікери двох кольорів та записують на них підсумки тренінгу відповідно до власних очікувань та здобутого результату: один колір – вдалося, інший – не вдалося, орієнтуючись на поставлені завдання на початку тренінгу.

Як ви вважаєте, чому не було вирішено всі завдання? *(За потреби)*

Вправа «Дій!»

Мета: сформулювати плани на майбутнє з урахуванням знань, отриманих під час тренінгу; розвивати уміння планувати, передбачати перебіг подій, труднощі та виявляти шляхи вирішення; рефлексія учасників.

Обладнання: аркуші паперу, маркери.

Час: 15 хв.

Поміркуйте про вашу майбутню професійну діяльність: що плануєте робити через півроку, через три місяці та вже завтра. Для цього розділіть аркуші паперу на три стовпці з написом «Шість місяців», «Три місяці» й «Завтра» та заповніть їх. Після цього зачитайте один найбільш важливий для вас пункт плану.

3.2. ***Висловлення вражень, почуттів, думок***

3.3. ***Прикінцеве слово ведучого***

Список використаної літератури

1. Бєкєтова З. О. Тренінг «Розвиток комунікативних умінь і навичок педагогів». *Освітній проект «На Урок»* : вебсайт. URL: https://goo.su/Oluntg (дата звернення: 29.12.2022).

2. Тренінг із формування комунікативних умінь і навичок: заняття із вправами та техніками. *Видавнича група «Основа»* : ел. навч. фахове видання. *Розд. Психологія*. URL: https://goo.su/YKER1yI (дата звернення: 29.12.2022).

3. Косюк Г. О. Програма психологічного тренінгу на розвиток комунікативних здібностей : курсова робота. Київ : НАУ, 2006. 53 с.

4. Ігри та вправи для тренінгів (зі скарбнички неформальної освіти). *Ресурсний центр «ГУРТ»* : вебсайт. *Розд. Статті*. URL: https://goo.su/Bgci (дата звернення: 29.12.2022).

5. Розминки для тренінгів. *Сімейна школа економіки* : ел. блог. *Рубр. Педагогіка та психологія*. 23 с. URL: https://goo.su/zwtW (дата звернення: 29.12.2022).

6. Легенди і міфи ділового спілкування. *Українські реферати* : вебсайт. *Розд. Психологія.* URL: https://goo.su/vkNXi (дата звернення: 29.12.2022).

7. Розвиток комунікативних умінь і навичок педагогів (Семінар-тренінг для вчителів). *UkrReferat* : вебсайт. URL: https://goo.su/GZSWGut (дата звернення: 29.12.2022).

Додаток К

Психологічний тренінг «Мотивація до розвитку комунікативної компетентності: мотиви та перешкоди»

Мета: навчитися розпізнавати та аналізувати перешкоди, що виникають під час розвитку комунікативної компетентності, та розробляти стратегії щодо їх подолання; застосовувати навички ефективної комунікації в різних ситуаціях, зокрема в професійній діяльності; визначити власні мотиви розвитку комунікативної компетентності та побудувати відповідний план дій; ознайомитись із різними типами мотивації та їх впливом на навчання та особистісний і професійний розвиток зокрема, із інструментами стимулювання та підтримки мотивації до розвитку комунікативної компетентності фахівця із психології; з'ясувати роль комунікативної компетентності в професійній діяльності психолога та її вплив на ефективність комунікації з клієнтами; розвинути комунікативні, професійні компетентності; логічне мислення, пам'ять, увагу; розвинути усне та писемне мовлення, культуру професійного спілкування; виховувати загальнолюдські та професійні цінності, повагу до співрозмовника, культуру колективного прийняття рішень.

Обладнання: інтерактивна дошка, роздатковий матеріал (аркуші, маркери або кольорові олівці, ватман).

Тривалість: 90 хв.

Цільова аудиторія: здобувачі вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія».

Перебіг заходу

1. Вступ

1.1. ***Привітання***

1.2. ***З'ясування теми та мети тренінгу***

Учасники тренінгу виконують вправу для з'ясування очікувань щодо заняття.

Інструкція викладача: «Уявіть, ніби цей тренінг уже завершено. Із якими здобутками ви збираєтеся залишити аудиторію? Якими конкретними компетенціями, знаннями або іншими досягненнями хотіли б володіти? Протягом 5 хвилин запишіть ці міркування на аркуші паперу або в віртуальному записнику. Це допоможе визначитися з напрямом роботи на тренінгу. Після виконання цієї вправи запрошую кожного до обговорення очікувань».

1.3. ***Знайомство***

Вправа «Знайомство-представлення»

Мета: познайомитися, запам'ятати імена учасників тренінгу, забезпечити позитивне налаштування всіх учасників упродовж заняття.

Час: 15 хв.

Наше знайомство відбудеться в незвичний спосіб: кожен із вас має назвати своє ім'я та представити для інших свою «візитівку». Це може бути малюнок, цікава розповідь із життя, цитата або афоризм, влучний вислів, слова пісні тощо, із якими ви себе асоціюєте. Також важливо пояснити, на чому ґрунтується цей вибір. Розпочну з себе.

(Самопрезентація тренера, представлення учасників).

2. Основна частина

2.1. ***Теоретичне повідомлення***

Теорія має елементи бесіди викладача з аудиторією

Спираючись на здобуті раніше знання, визначте поняття «комунікативна компетентність».

Орієнтовна відповідь викладача: «Комунікативна компетентність – (із лат. *communico* – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся та *competens (competentis)* – здатний) – це здатність встановлювати та підтримувати певні контакти з оточенням; сукупність знань, умінь та навичок, що забезпечують успішне спілкування, взаєморозуміння, здатність змінювати глибину взаємодії та бути гнучким. Це поняття передбачає не лише володіння

мовою, але й здатність слухати, висловлювати свої думки, розуміти інших та адаптуватися до різних ситуацій під час спілкування».

Також нам слід розтлумачити деякі поняття.

Запропонуйте визначення поняття «мотивація». *(Орієнтовна відповідь: «Мотивація – процес спонукання людини до певної діяльності з метою досягнення особистих, колективних або суспільних цілей»).*

Що таке «мотив»? «Мотиви»? *(Орієнтовна відповідь: «Мотиви – це внутрішнє спонукання людини до певної діяльності з метою задоволення конкретних потреб. Мотиви – це збудники діяльності, що формуються під впливом умов життя людини та визначають напрямок її активності. Це можуть бути потреби та інтереси, нахили, установки або ідеали, емоції»).*

Як правило, кожна діяльність завжди супроводжується сукупністю процесуально-змістових і зовнішніх мотивів. Причому в одних ситуаціях переважно діють зовнішні мотиви, а в інших – процесуальні.

Що спільного мають ці поняття?

У чому їх різниця?

Згідно з висновками вчених (В. Гладкової, І. Підласого, Г. Сизоненко тощо), мотивація є рушієм людської діяльності для досягнення певної мети. Вона має вирішальний вплив на поведінку та дії людини.

Відповідно, зв’язок між мотивацією та рівнем комунікативної компетентності психолога безпосередній.

Типи мотивації

Більшість науковців уважає, що існує мотивація двох типів: зовнішня й внутрішня.

1. *Зовнішня мотивація* – детермінація поведінки фізіологічними потребами та (або) стимуляцією середовища.

2. *Внутрішня мотивація* (процесуально-змістова) – зумовленість поведінки чинниками, безпосередньо не пов’язаними з впливом середовища й фізіологічними потребами організму.

Деякі експерти виокремлюють ще й *змішану мотивацію.*

3. *Змішана мотивація* – це комбінація внутрішніх і зовнішніх мотивів. Вона передбачає єдність особистих цілей, внутрішньої потреби в розвитку, а також впливу зовнішніх стимулів.

Роль мотивації в розвитку комунікативної компетентності

Охарактеризуйте роль мотивації в розвитку комунікативної компетентності.

Орієнтовна відповідь викладача: «Так, мотивація виконує провідну функцію в процесі розвитку комунікативної компетентності».

–Мотивація є чинником, що спонукає навчатися, вдосконалювати свої навички та ставати більш впевненим під час спілкування.

–Мотивація впливає на формування цілей, наполегливість і напрямок зусиль, ефективність комунікативної взаємодії (за наявності чіткої внутрішньої мотивації людина виявляє більшу зацікавленість та ентузіазм у процесі спілкування, активність, увагу, здатність використовувати різноманітні засоби комунікації).

–Мотивація спонукає до саморозвитку (зокрема до вдосконалення комунікативних навичок, освоєння нових методів, засобів та стратегій).

Назвіть можливі фактори, що можуть перешкоджати розвитку комунікативної компетентності фахівця із психології.

Перешкоди на шляху розвитку комунікативної компетентності

Загалом усі названі проблеми можна розподілити на такі дві групи:

–*внутрішні:* низька самооцінка, страх, хибні переконання (страх відмови, критики, конфліктів, висловлювання своїх думок або переконання, що не варто взагалі розвивати ці навички).

–*зовнішні*: оточення, що не сприяє розвитку компетентності, відсутність підтримки, обмежені можливості для практики та навчання (брак часу, відсутність можливості працювати з наставником або відсутність відповідного середовища для вдосконалення навичок).

Запропонуйте способи подолання цих перешкод та актуалізації внутрішньої мотивації.

Орієнтовні пропозиції учасників семінару:

1. *Розробка стратегій*. Важливо визначити конкретну мету та розробити план дій для досягнення цих цілей. Систематичне дотримання стратегії допоможе зберегти мотивацію й просунутися вперед.

2. *Розуміння внутрішніх мотивів*. Слід з'ясувати, які внутрішні мотиви сприяють розвитку комунікативної компетентності та як можливо ними скористатися для підсилення внутрішньої мотивації.

3. *Самоосвіта*. Важливо підвищувати свою професійну кваліфікацію, ураховуючи комунікативні навички (вивчати літературу, відвідувати тренінги або семінари на тему розвитку комунікативної компетентності).

4. *Допомога ззовні.* Можна практикувати розвиток комунікативних навичок із однодумцями, друзями або наставниками. Практика в реальних ситуаціях допоможе здобути впевненість і вдосконалити свої навички.

5. *Фокус на особистісному зростанні.* Розвиток комунікативної компетентності є безперервним процесом. Слід працювати над удосконаленням своїх сильних сторін та зміцненням слабких, а також планувати досягнення нових цілей для забезпечення сталості розвитку.

6. *Саморефлексія та самоаналіз*. Необхідно регулярно здійснювати діагностику своїх комунікативних здібностей і виявляти аспекти, що потребують подальшого розвитку.

2.2. ***Практичне тренування***

1) *Вправа «Мотиваційна картка»*

Мета: проаналізувати власні мотиви та перешкоди, що впливають на розвиток комунікативної компетентності; забезпечити взаєморозуміння в групі та обмін досвідом; розвивати ініціативність, рішучість, відповідальність, креативність.

Час: 10 хв.

Обладнання: аркуші паперу, маркери / ручки.

Кожен учасник має взяти аркуш паперу та накреслити таблицю з двох колонок. Колонка зліва має назву «Мої мотиви», а колонка справа –

«Перешкоди, що заважають мені». У колонці «Мої мотиви» учасники мають перерахувати основні мотиви, що спонукають їх до розвитку комунікативної компетентності. Наприклад, внутрішні мотиви (бажання стати професіоналом, прагнення до ефективного спілкування з клієнтами або колегами, задоволення від успішної комунікації тощо) та зовнішні мотиви (підтримка від важливих людей чи можливість просування по кар'єрній драбині завдяки добре розвиненим комунікативним навичкам).

У колонці «Перешкоди, що заважають мені» учасники мають зафіксувати всі можливі перешкоди, що заважають їм розвивати комунікативну компетентність (страх, тривожність, невпевненість, перфекціонізм; відсутність підтримки або труднощі в міжкультурному спілкуванні тощо).

Після виконання цієї вправи учасники обмінюються своїми відповідями в парах. Кожен по черзі розповідає про свої мотиви та перешкоди, а інші можуть слухати та задавати запитання для уточнення.

2) *Вправа «Спільний експеримент»*

Мета: узагальнити та систематизувати знання щодо можливих перешкод, що можуть виникнути в психолога під час розвитку комунікативної компетентності; усвідомити взаємозв'язок мотивації з розвитком комунікативної компетентності.

Час: 20 хв.

Обладнання: аркуші паперу, ручки / фломастери, ноутбук / планшет для кожної підгрупи.

Учасники об'єднуються в 4 групи по 5 осіб. Кожна команда отримує завдання: обрати конкретну перешкоду (наприклад, страх виступу перед аудиторією). Здобувачі повинні спільно обговорити різні способи усунення цієї перешкоди та підготувати міні-презентації. Слід заохочувати здобувачів генерувати якомога більше ідей та ділитися своїм досвідом. Окрема команда визначає найефективнішу стратегію усунення обраної перешкоди. Вправа завершується захистом доповідей кожної з команд та дискусією.

3) *Вправа «Допит»*

Мета: тренування вміння контролювати власний емоційний стан та зберігати спокій під тиском ззовні, розвивати аудіальне сприйняття інформації.

Час: 15 хв.

Обладнання: стільці, вільний простір аудиторії.

Для виконання цієї вправи потрібно об'єднатися в пари та розташуватися в залі один навпроти одного. Один із пари має заплющити очі та впродовж 1-3 хвилин намагатися максимально розслабитися. Завдання цього учасника – зберігати стан спокою якомога довше, реагуючи на запитання свого товариша. У цей час партнер буде з ним розмовляти – запитувати його, розповідати що-небудь, що може суттєво вплинути на його комфорт та викликати напругу. Учасникам пропонується повторити експеримент, змінивши ролі.

Висновки

Поділіться враженнями. Як ви почувалися в кожній з ролей? Наскільки різні ці відчуття?

Що вдавалося легко, а що – важче?

4) *Вправа «Екологічне висловлювання»*

Мета: розвиток навичок увічливого, ненасильницького спілкування, поліпшення якості комунікативної взаємодії.

Час: 10 хв.

Інструкція викладача: «Під час спілкування нерідко трапляються випадки, коли, зокрема під впливом бурхливих негативних емоцій, важко знайти влучні аргументи на користь ситуації, тому ми вдаємося до повного опису особистості, спираючись лише на деякі характерні моменти. Зазвичай опонент реагує роздратуванням, захистом, запереченням, що не позначається на якості комунікації. Аби запобігти деструктивним наслідкам конфліктних ситуацій, передусім для психолога під час бесіди важливо послуговуватися

технікою «я-висловлювання», що допомагає конструктивно висловлювати власні почуття та емоції з повагою до особистості партнера.

Дотримуючись техніки екологічного висловлювання («я-висловлювання»), слід:

1. Фактично описати подію / ситуацію, використовуючи такі конструкції: «Коли бачу, що…», «Коли це відбувається,…».

2. Описати власну реакцію на подію, точно назвавши власне почуття в ситуації, що склалася, починаючи фразу словами: «Я відчуваю…», «Я засмучуюсь…», «Я не знаю як реагувати на…»).

3. Пояснити причини виникнення цих почуттів: «Бо я не люблю…», «Мені не подобається…», «Мені б хотілося…».

4. Висловити свої побажання щодо змін ситуації. Допоможуть у висловленні такі конструкції: «Можливо, тобі варто…», «Наступного разу зроби…».

5. За потреби надати партнеру додаткову інформацію щодо власних реакцій на ситуацію.

Маємо таку формулу:

Ситуація + я + почуття + пояснення

Ваше завдання: об’єднатися в дві групи. Ви маєте перед собою кілька різних фраз, що не сприяють вирішенню конфліктних ситуацій. Потрібно переробити ці репліки, послуговуючись технікою «я-висловлювання»».

Приклади фраз:

А. «Ти завжди мені заважаєш проводити важливі заходи».

Б. «Із таким (-ою) як ти завжди неможливо ні про що домовитись».

В. «У тебе жахливий смак».

Г. «Ти постійно псуєш мені настрій».

Порівняйте фрази. Якого висновку можна дійти?

5) *Вправа «Мотиваційні історії»*

Мета: стратегічний самоаналіз; обмін досвідом та новими ідеями; взаємопідтримка; саморефлексія.

Час: 25 хв.

Обладнання: ватман, кольорові маркери / олівці або інтерактивна дошка.

Кожному учаснику пропонується підготувати власний проєкт, що передбачає коротку доповідь із презентацією, що зможе надихнути інших учасників на розвиток комунікативної компетентності (власний досвід, досвід впливової особистості або обґрунтування важливості розвитку цієї компетентності), а також висловлення власних вражень і почуттів. Учасники повинні осмислити власні реакції та відчуття після кожної доповіді.

Запитання для колективного обговорення: «Що ви відчули, дізнавшись про такий досвід? Що об'єднує кожну з прослуханих історій? Як ці історії можуть вплинути на мотивацію до розвитку комунікативної компетентності? Які нові ідеї можуть бути використані для розвитку цієї компетентності (на основі цих історій)?».

Після обговорення учасники тренінгу в групах створюють велику арт-дошку або плакат, на якому будуть відображені головні моменти, мотиви та висновки мотиваційних історій. Кожен учасник прикріплює власні ідеї або ілюстрації, що відтворюють їхні враження від історій.

Вправа завершується розробкою короткого плану дій із конкретними кроками щодо подальшого розвитку комунікативної компетентності з фіксацією статусу мотивації на момент його складання.

3. Підсумки тренінгу

3.1. ***Вправа «Тут і зараз»***

Мета: підбити підсумки роботи протягом тренінгу, усвідомити зміни, яких бракує в програмі тренінгу або в роботі учасників; рефлексія; цілісне, позитивне завершення тренінгу.

Час: 5 хв.

Інструкція викладача: «Хоча й заняття практично завершено, можливо, залишилися без уваги почуття, пропозиції або запитання, якими ви хотіли поділитися? Поділіться ними тут і зараз».

3.2. ***Рефлексія***

Орієнтовні запитання: «Чи відповідала програма тренінгу вашим очікуванням? Назвіть найважливішу подію тренінгу. Чи вдалося вам отримати відповіді на вагомі для вас запитання? Відповідно до отриманого досвіду на цьому занятті, що корисного можна інтегрувати в своє життя вже зараз?».

Прощання з учасниками тренінгу.

Список використаної літератури

1. Бутмарчук С. В. Вправи та ігри на знайомство. *Всеосвіта. Національна освітня платформа* : вебсайт. *Розд. Психологія.* URL: https://vseosvita.ua/library/vpravi-ta-igri-na-znajomstvo-376872.html.

2. Комунікативна компетентність, її складові. *Навчальні матеріали онлайн* : вебсайт. *Розд. Соціологія.* URL: https://u.to/o361Hw;

3. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 112 с.

4. Стельмах А. Г. Вплив мотивації на розвиток професійної компетентності педагогічних кадрів. *Комунальний заклад «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради* : вебсайт. URL: https://u.to/r361Hw.

5. Тренінгові вправи на формування комунікативних навичок. *Блог для жінок та дівчат: поради з вирощування квітів, спорту, краси* : вебсайт. *Розд. Відносини.* URL: https://u.to/wH61Hw.

6. Тренінг навички спілкування та взаємодії. *Жіночий блог на теми кохання, вагітності, краси та звичайного здоров'я* : вебсайт. *Розд. Відносини.* URL: https://u.to/0H61Hw .

7. Що таке внутрішня мотивація. *Київський пиріг. Щасливе та здорове життя* : вебсайт. *Розд. Поради з психології*. URL: https://goo.su/9M2oa1.

Додаток Л

Групова коуч-сесія «Вербальне та невербальне спілкування як взаємозалежні компоненти якісної комунікації психолога»

Коуч-заняття – це індивідуальні або групові зустрічі з професійним коучем, який надає підтримку в досягненні особистісних або професійних цілей. Коуч-заняття можуть бути спрямовані на розвиток лідерських навичок, кар'єрний розвиток, досягнення фінансової стабільності, адекватності самооцінки або впевненості в собі, поліпшення міжособистісних стосунків тощо.

Програма коучингу призначена для здобувачів освіти за спеціальністю 053 «Психологія», розрахована на 2 год. 40 хв. (по 1 год. 20 хв. у сер. / день). Оптимальна кількість учасників – до 30 осіб.

Мета: поглибити знання здобувачів вищої освіти про мову, мовлення, види комунікацій, культуру професійного спілкування, комунікативні засоби та технології; навчити створювати доброзичливу атмосферу під час спілкування з клієнтами; навчити використовувати засоби вербальної та невербальної комунікацій під час виконання професійних завдань; удосконалити вміння сприймати співрозмовника (клієнта) вербально та невербально; розвинути логічне мислення, пам'ять, увагу; уміння чути та правильно розуміти співрозмовника; усне та писемне мовлення; культуру професійного спілкування; виховати загальнолюдські та професійні цінності, повагу до співрозмовника; культуру колективного прийняття рішень.

Сесія І. Вербальні засоби комунікації

Методи та прийоми: методи відкритих та альтернативних запитань; проблемних запитань; ситуативного моделювання; шкалювання; тестування; самоаналізу.

Тривалість: 80 хв.

Етап І. Знайомство

1.1. ***Привітання***

1.2. ***Вступне слово***

Наша співпраця передбачає два заняття, тому пропоную познайомитися. Почну з себе. (*Самопрезентація коуча: сфера професійної діяльності, здобутки, цілі професійного зростання тощо*).

Робота психолога досить специфічна, адже потребує значного рівня особистісного та професійного розвитку, а відтак і свідомого ставлення до власної професійної діяльності. Поділіться своїми життєвими цілями. Розкажіть, чому обрали саме цю професію та ким ви бачите себе через 5–10 років.

Висловлювання учасників коуч-сесії

Етап ІІ. З'ясування мети коуч-сесії

Сьогодні розпочинаємо цикл групових коуч-сесій на тему «Вербальне та невербальне спілкування як взаємозалежні компоненти якісної комунікації психолога». Що ви очікуєте від цієї сесії?

Висловлювання учасників коуч-сесії

Поміркуйте, які комунікативні труднощі можуть виникати в професійній діяльності психолога?

Пропоную створити дошку проблем, на розв'язання яких будемо орієнтуватися протягом усіх наших зустрічей.

Занотовування проблем, запитань учасників

Отже, головна мета цього циклу групових занять спрямована на розв'язання головної проблеми формування практичного досвіду вербального та невербального професійного спілкування.

Етап ІІІ. Основна частина сесії (Дослідження реальності)

3.1. ***Теорія з елементами бесіди***

Засоби комунікації та їх класифікація

Спершу з'ясуймо суть процесу спілкування загалом та в професійній діяльності зокрема.

Орієнтовні запитання: «Що таке «спілкування», на вашу думку?». *(Орієнтовна відповідь:* «*Спілкування – складний процес взаємодії*

між індивідами, що полягає в обміні інформацією, а також у розумінні та сприйнятті співрозмовниками один одного»). «Які види спілкування знаєте?». *(Відповіді учасників).* «У який спосіб ми передаємо інформацію, що для цього використовуємо?». *(Відповіді учасників).*

Спілкування підтримується певними засобами. Свої почуття, думки людина здатна виражати й закріплювати в словах, міміці, жестах, створюючи певний комунікативний образ, що відтворює свідомі та підсвідомі реакції (настрій, думки, емоції тощо).

Орієнтовне запитання: «Пригадайте, чим відрізняється вербальна від невербальної комунікації». *(Орієнтовна відповідь: «Засоби, які людина використовує в своєму спілкуванні, є відповідно вербальними (словесними) та невербальними (міміка, пантоміміка, виражальні рухи тіла тощо)»).*

Засоби вербального спілкування

Вербальна комунікація (лат. *verbalis* – словесний) передбачає спілкування людей за допомогою мови, що реалізується в індивідуальному мовленні.

Орієнтовне запитання: «Чи є різниця між мовою та мовленням? Опишіть особливості мовлення психолога. Яким повинне бути професійне мовлення висококваліфікованого фахівця із психології?». (*Орієнтовна відповідь:* «*Відповідати нормам мови, культури спілкування, мовлення тощо»*).

Незважаючи на різноманіття форм діяльності, під час яких може використовуватися усне повідомлення, наприклад, виступ, презентація, бесіда тощо, запорукою ефективної комунікації є вміння побачити себе очима співрозмовника та, відповідно, обирати адекватну форму передачі інформації.

Мовлення як універсальний засіб вербальної комунікації

Мовлення є найбільш універсальним засобом вербальної комунікації, оскільки під час передачі інформації за допомогою вимови найменше втрачається зміст повідомлення.

Орієнтовні запитання: «Яка з проблем цього типу спілкування найбільш розповсюджена? Від чого залежить розуміння співрозмовниками один

одного?». *(Орієнтовна відповідь: «Від розуміння понять, від досвіду, мети спілкування, ціннісних орієнтацій партнерів»).*

За допомогою слів люди програмують свою поведінку й поведінку інших.

Орієнтовне запитання: «Які чотири види мовленнєвої діяльності виокремлюють?».

Два з них – говоріння та письмо – стосуються створення інформації, її кодування в знаки, а слухання та читання – сприйняття інформації. Який із видів мовлення використовують переважно психологи? Наведіть приклади ситуацій, що передбачають використання кожного з чотирьох видів мовлення. *(Орієнтовна відповідь: «Письмо та читання – спілкування через меседжери, електронну пошту тощо; слухання та говоріння – під час безпосередньої взаємодії з клієнтом»)*.

Висококваліфіковані фахівці мають володіти всіма видами мовленнєвої діяльності.

Орієнтовні запитання: «Які існують види вербальної комунікації за кількістю мовців?». *(Орієнтовна відповідь: «Монолог, діалог, полілог»)*. «Який із видів вербальної комунікації найбільш доцільний у діяльності психолога?». *(Орієнтовна відповідь: «Діалог»)».*

Особливості мовлення в різних комунікативних ситуаціях

У наш час особливо важливо розвивати здатність оптимального вибору мовленнєвих засобів відповідно до мети взаємодії, комунікативної ситуації.

Проаналізуймо складові мовленнєвої ситуації: адресант (говорить), адресат (сприймає), контакт між учасниками спілкування, мета, стиль спілкування, спосіб спілкування, засіб спілкування, місце спілкування.

Нас насамперед цікавить професійне спілкування психолога, тому проаналізуємо особливості мовлення в комунікативних ситуаціях на конкретних прикладах.

3.2. ***Теорія з елементами колективної взаємодії***

Вправа «Моделювання ситуації»

Запропонуйте варіанти поведінки в кожній із умов ситуації.

Ситуація 1: Перед вами подружня пара. Ви попросили їх розповісти про проблему. Вони почали перебивати один одного, підвищувати голос і вже не звертають на вас уваги.

Орієнтовні запитання: «Чи правильно вчинив психолог? Допоможіть розв'язати ситуацію комунікативним шляхом. Прокоментуйте ваші дії на місці фахівця».

Ситуація 2: Жінка скаржиться, що в неї «все просто погано», тому вона й прийшла до психолога. У чому конкретна проблема, вона не зазначила.

Інструкція викладача: «Змоделюйте ваші дії для організації активної комунікативної взаємодії».

Ситуація 3: Ви працюєте в закладі освіти з підлітками. Вам потрібно з'ясувати рівень психологічного благополуччя одного з найбільш «складних» дітей.

Інструкція викладача: «Змоделюйте ваші дії для організації активної комунікативної взаємодії».

Етика побудови стосунків за допомогою вербальних засобів комунікації

Запропонуйте правила етикету спілкування в ділових стосунках.

(Пропозиції правил фіксуються коучем на дошці)

Засоби невербального спілкування

Поговоримо про явище невербального спілкування.

Орієнтовне запитання: «Спробуйте перерахувати всі можливі засоби невербальної комунікації». *(Орієнтовні відповіді: «Жести, міміка, постава, рухи тіла, азбука Морзе, мови програмування»).*

До засобів невербального спілкування можна також зарахувати пристосувальну поведінку. Це рухи, що допомагають тілу адаптуватися до ситуації (чухання носа, кивок головою). Співрозмовник може надавати цим рухам якийсь сенс, хоча людина нічого не мала на увазі. Невербальні сигнали продовжують виконувати свої функції, навіть коли ми не надаємо їм певного значення. Найчастіше повідомлення на основі міміки може виявитися більш

значущим, ніж інформація, передана словами. Звісно, якщо ви зі сльозами на очах скажете співрозмовнику, що в вас все добре, то він скоріше повірить тому, що бачить, ніж вашим словам.

Зверніть увагу на схему невербальних засобів спілкування, ознайомтеся з їх класифікацією. Існує кілька класифікацій невербальних засобів відповідно до їхніх ознак.

Останнім часом до невербальних засобів комунікації стали зараховувати також стиль одягу, зачіску, дизайн інтер’єру в офісі тощо.

Пропоную переглянути коротке відео, звідки можна більш детально дізнатися про роль невербального спілкування в соціокультурному просторі та про засоби, що належать до цього типу спілкування.

Відео для перегляду доступне за покликанням:

https://www.youtube.com/watch?v=SHm35gjuvSQ&list=LL&index=1

Отже, щойно проаналізовано основні властивості вербальних та невербальних засобів спілкування.

Орієнтовне запитання: «Що є спільного та відмінного між цими двома видами комунікації?». (*Орієнтовні відповіді: «Спільне: обидва види використовуються для передачі інформації, ідей та емоцій від однієї людини до іншої; передбачають важливі складові, такі як голосові інтонації, жести, міміку та інші види мови тіла. Відмінне: для вербального спілкування використовуються вербальні засоби (мовлення для передачі інформації), у той час як для невербального – невербальні сигнали (жести та міміка). Невербальне спілкування може мати значення, що не завжди можливо відтворити вербально, наприклад, відчуття, емоції настрій тощо*»).

Наступна зустріч буде присвячена більш детальному аналізу невербального спілкування та компонентів, із яких складається комунікативний процес такого типу.

3.3. ***Дослідження реальних показників за методом тестування Л. Міхельсона***

Інструкція викладача: «Спробуймо зараз дослідити ваш рівень володіння комунікативними навичками. Звичайно, для психологів важливо, перш ніж консультувати власних клієнтів, уміти контактувати з самим собою та розв’язувати проблеми, що стосуються їх безпосередньо. Аналіз можна здійснити за допомогою тесту комунікативних умінь Л. Міхельсона з адаптацією до специфіки професійної підготовки майбутніх психологів. Його називають різновидом тесту досягнень, адже він містить завдання, що передбачають правильну відповідь. Пропонується 5 типів реакцій, із яких лише один уважається «правильним». «Неправильні» відповіді, своєю чергою, розподіляються на «неправильні знизу» (залежні), «неправильні зверху» (агресивні). Слід звернути увагу на те, що вам належить обрати притаманний особисто вам спосіб поведінки в кожній із ситуацій, а не той, що схвалює оточення. Також відповідно до умов тестування підрахунок результатів не буде об’єктивним, якщо обрано два або більше варіантів чи записано вигаданий вами. Підсумовуючи кількість «правильних» та «неправильних» реакцій,

шляхом відсоткового співвідношення до загальної кількості ситуацій ви зможете визначити власний рівень сформованості комунікативних навичок.

Уважно прослухайте кожну з ситуацій. Оберіть варіант реакції в них: як ви можете відреагувати насправді в таких випадках? Обрані варіанти фіксуйте на своїх аркушах».

1. Клієнт звертається до вас із фразою: «Мені здається, що Ви чудова людина». Ви зазвичай у таких ситуаціях:

а) Говорите: «Ні, що Ви! Я не такий (-а)».

б) Говорите з посмішкою: «Дякую, я дійсно такий (-а)».

в) Говорите: «Дякую».

г) Нічого не говорите й при цьому червонієте.

д) Говорите: «Так, я думаю, що кращий (-а) за інших».

2. Ваш клієнт здійснює дію або вчинок, який, на вашу думку, є чудовим. У таких випадках ви зазвичай:

а) дієте так, ніби цей учинок не був настільки чудовим, і при цьому говорите: «Нормально!».

б) говорите: «Це було відмінно, але я бачив (-ла) результати трохи краще».

в) нічого не говорите.

г) говорите: «Я можу зробити це набагато краще».

д) говорите: «Це чудово!»

3. Ви займаєтеся справою, яка вам подобається, і думаєте, що вона в вас виходить дуже добре. Хтось говорить: «Мені це не подобається!». Зазвичай у таких випадках ви:

а) говорите: «Ви – не праві!»

б) говорите: «Я все ж таки думаю, що це заслуговує позитивної оцінки».

в) говорите: «Ви маєте рацію», хоча насправді не згодні з цим.

г) говорите: «Я думаю, що це знаковий рівень. Що ви можете розуміти?».

д) відчуваєте себе скривдженим (-ою) і нічого не говорите в відповідь.

4. Ви забули узяти з собою якийсь предмет для роботи, а клієнт сподівався, що ви принесли його. Клієнт говорить вам: «Ви такий розтяпа! Ви забули б і свою голову, якби вона не була прикріплена до плечей». Зазвичай ви в відповідь:

а) говорите: «Так чи інакше, я розумніший (-а) за Вас. Проте що ви в цьому розумієте?!»

б) говорите: «Так, Ви маєте рацію. Іноді я поводжусь як розтяпа».

в) говорите: «Якщо хто-небудь розтяпа, то це ви».

г) говорите: «У всіх людей є недоліки. Я не заслуговую такої оцінки тільки за те, що забув щось».

д) нічого не говорите або взагалі ігноруєте цю заяву.

5. Ваш клієнт, із ким ви домовилися про консультацію на певний час, запізнився на 30 хвилин, і це вас засмутило, причому клієнт не дає жодних пояснень своєму запізненню. У відповідь ви зазвичай:

а) говорите: «Я засмучений (-а) тим, що ви змусили мене стільки чекати».

б) говорите: «Я все думав (-ла), коли ж ви прийдете».

в) говорите: «Це був останній раз, коли я примусив (-ла) себе чекати на вас».

г) нічого не говорите цій людині.

д) говорите: «Ви ж обіцяли! Як Ви сміли так спізнитися!».

6. Вам потрібно, щоб хто-небудь зробив для вас одну справу. Зазвичай у таких випадках ви:

а) нікого ні про що не просите.

б) говорите: «Ви повинні зробити це для мене».

в) говорите: «Не могли б Ви зробити для мене одну справу?», після цього пояснюєте суть справи.

г) злегка натякаєте, що вам потрібна послуга цієї людини.

д) говорите: «Я дуже хочу, щоб Ви зробили це для мене».

7. Ви бачите, що хтось відчуває себе засмученим. Зазвичай у таких ситуаціях ви:

а) говорите: «Ви виглядаєте засмученими. Чи не можу я допомогти?»

б) перебуваючи поруч із цією людиною, не говорите нічого стосовно його (її) стану.

в) говорите: «У Вас сталося щось неприємне?»

г) нічого не говорите й залишаєте цю людину наодинці.

д) сміючись говорите: «Ви просто як велика дитина!»

8. Ви відчуваєте себе засмученим (-ою) і хтось вам говорить: «Ви маєте засмучений вигляд». Зазвичай у таких ситуаціях ви:

а) негативно гойдаєте головою або ніяк не реагуєте.

б) говорите: «Це не Ваша справа!»

в) говорите: «Так, я трохи засмучений (-а). Дякую за увагу».

г) говорите: «Дурниці».

д) говорите: «Я засмучений (-а), залиште мене самого (-у)».

9. Хтось засуджує вас за помилку, здійснену іншими. У таких випадках ви зазвичай:

а) говорите: «Ви збожеволіли!».

б) говорите: «Це не моя провина. Цю помилку зробив хтось інший».

в) говорите: «Я не думаю, що це моя провина».

г) говорите: «Залиште мене в спокої, ви не знаєте, що ви говорите».

д) визнаєте себе винним або не говорите нічого.

10. Клієнт просить вас зробити що-небудь, але ви не знаєте, чому це повинно бути зроблено. Зазвичай в таких випадках ви:

а) говорите: «Це не має жодного сенсу, я не хочу цього робити».

б) виконуєте прохання й нічого не говорите.

в) говорите: «Це дурість. Я не збираюся цього робити».

г) перш ніж виконати прохання, говорите: «Поясніть, будь ласка, чому це повинно бути зроблено».

д) говорите: «Якщо Ви цього хочете...», після чого виконуєте прохання.

11. Клієнт говорить вам, що, на його думку, те, що ви зробили, прекрасно. У таких випадках ви зазвичай:

а) говорите: «Так, я зазвичай це роблю краще, ніж більшість інших».

б) говорите: «Ні, це не було так чудово».

в) говорите: «Правильно, я дійсно це роблю краще за всіх».

г) говорите: «Дякую».

д) ігноруєте почуте й нічого не відповідаєте.

12. Клієнт був дуже люб'язний з вами. Зазвичай у таких випадках ви:

а) говорите: «Ви дійсно були дуже люб'язні зі мною».

б) дієте так, ніби ця людина не була така люб'язна до Вас, і говорите: «Так, дякую».

в) говорите: «Ви поводилися стосовно мене цілком нормально, але я заслуговую на більше».

г) ігноруєте цей факт і нічого не говорите.

д) говорите: «Ви поводилися стосовно мене недостатньо добре».

13. Під час роботи ви розмовляєте дуже голосно, і хтось говорить вам: «Даруйте, але Ви поводитеся дуже шумно». У таких випадках ви зазвичай:

а) негайно припиняєте бесіду.

б) говорите: «Якщо Вам це не подобається, ідіть геть».

в) говорите: «Даруйте, я говоритиму тихіше», після чого розмовляєте тихіше.

г) говорите: «Вибачте» і припиняєте бесіду.

д) говорите: «Усе гаразд» і продовжуєте голосно розмовляти.

14. Ви стоїте в черзі й хтось стає попереду вас. Зазвичай у таких випадках ви:

а) неголосно коментуєте це, ні до кого не звертаючись, наприклад: «Дехто поводиться дуже нервово».

б) говорите: «Станьте в кінець черги!».

в) нічого не говорите цій людині.

г) голосно говорите: «Вийди з черги, ти, нахаба!»

д) говорите: «Я зайняв чергу раніше за Вас. Будь ласка, станьте в кінець черги».

15. Клієнт робить щось таке, що вам не подобається і викликає в вас сильне роздратування. Зазвичай у таких випадках ви:

а) викрикуєте: «Ви – бовдур, я ненавиджу Вас!».

б) говорите: «Я роздратований (-а). Мені не подобається те, що Ви робите».

в) дієте так, щоб зашкодити цій справі, але нічого при цьому не говорите.

г) говорите: «Я роздратований (-а). Ви мені не подобаєтеся».

д) ігноруєте цю подію й нічого не говорите цій людині.

16. Хтось має що-небудь таке, чим ви хотіли б скористатися. Зазвичай у таких випадках ви:

а) говорите цій людині, щоб він (вона) дав (-ла) вам цю річ.

б) утримуєтеся від усіляких прохань.

в) відбираєте цю річ.

г) говорите цій людині, що ви хотіли б скористатися цим предметом, і потім просите його у нього.

д) міркуєте про цей предмет, але не просите його для користування.

17. Хтось питає, чи може він отримати у вас певний предмет для тимчасового користування, але оскільки це новий предмет, вам не хочете його позичати. У таких випадках ви зазвичай:

а) говорите: «Ні, я щойно дістала його (її) і не хочу з ним (нею) розлучатися. Може, коли-небудь потім».

б) говорите: «Взагалі-то я не хотів (-ла) б його давати, але ви можете скористатися ним».

в) говорите: «Ні, придбайте свого!»

г) позичаєте цей предмет усупереч своєму небажанню.

д) говорите: «Ви збожеволіли!»

18. У компанії група людей спілкується про хобі, яке подобається й вам, і ви хотіли б долучитися до розмови. У таких випадках ви зазвичай:

а) не говорите нічого.

б) переривається бесіду й відразу ж починаєте розповідати про свої успіхи в цьому хобі.

в) підходите ближче до компанії й за слушної нагоди берете участь у бесіді.

г) підходите ближче й чекаєте, коли хто-небудь з компанії зверне на вас увагу.

д) переривається бесіду й негайно починаєте говорити про те, як сильно вам подобається це хобі.

19. Ви займаєтеся своїм хобі, і хтось вас запитує: «Що Ви робите?». Зазвичай ви:

а) говорите: «Це дрібниці», або: «Та нічого особливого».

б) говорите: «Не заважайте, хіба Ви не бачите, що я зайнятий (-а)?»

в) продовжуєте мовчки працювати.

г) говорите: «Це зовсім Вас не стосується».

д) припиняєте роботу й пояснюєте, що саме ви робите.

20. Ви бачите, що хтось спіткнувся й впав. У таких випадках ви:

а) розсміявшись, говорите: «Чому Ви не дивитеся під ноги?».

б) говорите: «У Вас усе гаразд? Може я що-небудь можу для Вас зробити?»

в) питаєте: «Що трапилося?».

г) говорите: «Це все ковбані на тротуарі».

д) ніяк не реагуєте на цю подію.

21. Ви забили голову й набили шишку. Хтось говорить вам: «Із Вами все гаразд?» Зазвичай ви:

а) говорите: «Я чудово себе відчуваю. Залиште мене в спокої!».

б) нічого не говорите, ігноруючи цю людину.

в) говорите: «Чому ви не займаєтеся своєю справою?»

г) говорите: «Ні, я забив (-ла) свою, дякую за увагу».

д) говорите: «Дурниці, все буде добре».

22. Ви допустили помилку, але звинувачують у ній кого-небудь іншого. Зазвичай у таких випадках ви:

а) не говорите нічого.

б) говорите: «Це його (її) помилка!»

в) говорите: «Цю помилку допустив (-ла) я».

г) говорите: «Я не думаю, що це зробив (-ла) він (вона)».

д) говорите: «Це його (її) гірка доля».

23. Ви відчуваєте себе ображеним (-ою) словами, сказаними клієнтом вам. У таких випадках ви зазвичай:

а) ідете геть від цієї людини, не сказавши їй, що вас щось образило.

б) звертаєтеся до цієї людини, щоб він (вона) ніколи більше цього робив (-ла).

в) нічого не говорите цій людині, хоча відчуваєте себе скривдженим (-ою).

г) своєю чергою ображаєте цю людину, зачіпаючи її особистість.

д) говорите про те, що вам не подобається те, що він (вона) сказав (-ла), і що він (вона) не повинен (-на) це казати знову.

24. Клієнт часто перебиває вас, коли ви говорите. Зазвичай у таких випадках ви:

а) говорите: «Даруйте, але я хотів (-ла) би закінчити те, про що розповідав (-ла)».

б) говорите: «Так не роблять. Можу я продовжити свою розповідь?».

в) перериваєте клієнта, намагаючись будь-що завершити свою тезу.

г) нічого не говорите, дозволяючи клієнтові продовжувати свою промову.

д) говорите: «Замовкніть! Ви мене перебили!»

25. Хтось просить вас зробити що-небудь, що завадило б вам здійснити свої плани. У цих умовах ви зазвичай:

а) говорите: «Я дійсно мав (-ла) інші плани, але я зроблю те, що Ви хочете.

б) говорите: «У жодному разі! Зверніться до кого-небудь ще».

в) говорите: «Добре, я зроблю те, що ви хочете».

г) говорите: «Відійдіть, залиште мене в спокої».

д) говорите: «Я вже почав (-ла) діяти згідно зі своїми планами. Можливо, коли-небудь потім».

26. Ви бачите кого-небудь, із ким хотіли б зустрітися й познайомитися. У цій ситуації ви зазвичай:

а) радісно окликаєте цю людину та йдете їй назустріч.

б) підходите до цієї людини, представляєтеся й ініціюєте розмову.

в) підходите до цієї людини й чекаєте, коли він (вона) заговорить із вами.

г) підходите до цієї людини й починаєте розповідати про масштабні справи, здійснені вами.

д) нічого не говорите цій людині.

27. Хто-небудь, кого ви раніше не зустрічали, зупиняється й вигукує «Привіт!», звертаючись до вас. У таких випадках ви зазвичай:

а) говорите: «Що Вам потрібно?»

б) не говорите нічого.

в) говорите: «Залиште мене в спокої».

г) кажете в відповідь: «Привіт», представляєтеся й просите цю людину представитися у свою чергу.

д) киваєте головою, відповідаєте: «Привіт!» і проходите повз співрозмовника.

Обробка та аналіз результатів

Інструкція викладача: «Ознайомтеся з методикою інтерпретації отриманих результатів. Зверніть увагу: порядкові номери запитань мають відповідний код умінь. Визначте, який стиль спілкування вам властивий: який тип переважає?».

1. Уміння давати та приймати знаки уваги (компліменти) від інших – запитання 1, 2, 11, 12.

2. Реакція на справедливу критику – запитання 4, 13.

3. Реакція на несправедливу критику – запитання 3, 9.

4. Реакція на те, що зачіпає, провокує виклик із боку співрозмовника – запитання 5, 14, 15, 23, 24.

5. Уміння звернутися до інших із проханням – запитання 6, 16.

6. Уміння відповісти відмовою на прохання інших, сказати «ні» – запитання 10, 17, 25.

7. Уміння виявляти співчуття, підтримку, емпатію – запитання 7, 20.

8. Уміння самому приймати співчуття та підтримку від інших – запитання 8, 21.

9. Уміння ініціювати контакт із іншими, дружелюбність – запитання 18, 26.

10. Реакція на ініціативу контакту – запитання 19, 27.

Ключ відповідей

№	Залежні	Компетентні	Агресивні
1	АГ	БВ	Д
2	АВ	Д	БГ
3	ВД	Б	АГ
4	БД	Г	АВ
5	Г	АБ	ВД
6	АГ	ВД	Б
7	БГ	АВ	Д
8	АГ	В	БД
9	Д	БВ	АГ
10	БД	Г	АВ
11	БД	Г	АВ
12	БГ	А	ВД
13	АГ	В	БД
14	АВ	Д	БГ
15	ВД	Б	АГ
16	БД	Г	АВ
17	Г	АБ	ДВ
18	АГ	В	БД
19	АВ	Д	БГ
20	ГД	БВ	А
21	Б	ГД	АВ
22	А	ВГ	БД
23	АВ	Д	БГ
24	Г	АБ	ВД
25	В	АД	БГ
26	ВД	АБ	Г
27	БД	АГ	В

3.4. ***Підбивання підсумків***

Отже, щойно ви з’ясували свій рівень комунікативних навичок. Чи має хтось із вас високі показники?

Інструкція викладача: «Оцініть рівень якості отриманих результатів за шкалою від 1 до 10 балів. Зафіксуйте вашу оцінку поруч із потрібною відповідною відміткою на дошці».

Орієнтовна шкала оцінки рівня володіння комунікативними навичками:

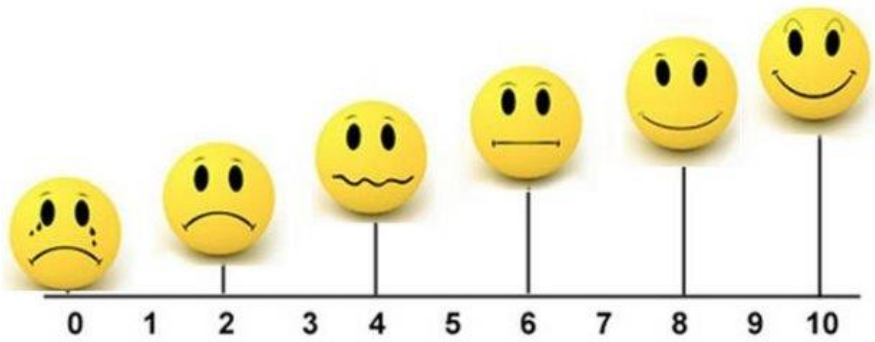

Орієнтовні запитання: «Як ви вважаєте, чи можна підвищити цей рівень за умови безперервної особистісної самоосвіти, роботи над власними комунікативними знаннями та навичками?».

Наступного разу заплановано продовжити роботу над ефективним застосуванням засобів та прийомів успішної комунікації та повернутися до шкали оцінки показників.

Етап IV. Підбивання підсумків

Отже, сьогодні з’ясовано, якими засобами спілкування може послуговуватися психолог у своїй професійній діяльності.

Орієнтовне запитання: «Який із засобів повинен бути першочергово розвинений у психолога?».

Професійний психолог має опанувати як вербальні, так і невербальні засоби спілкування для досягнення мети взаємодії з клієнтами.

Сесія ІІ. Невербальне спілкування

Методи та прийоми: метод відкритих та альтернативних запитань; проблемних запитань; групової роботи; «SWOT»-аналізу; саморефлексії; мозкового штурму.

Тривалість: 80 хв.

Етап І. Визначення досягнень

1.1. ***Звіт здобувачів вищої освіти***

Минулої зустрічі ви дізналися про власний рівень комунікативних умінь та навичок.

Орієнтовні запитання: «Що вам уже вдалося зрозуміти або здійснити / упровадити в план щодо покращення показників? Що допомогло це реалізувати або зрозуміти? Як ці дії допоможуть вам наблизитися до точки «Б»? Яких результатів ви б хотіли досягти?».

Етап ІІ. Основна частина сесії (Aching through the gap. (Коучинговий супровід))

2.1. ***Теоретичний аспект***

Для успішного практичного вирішення проблем, що виникають у нашому житті, важливо розумітися на теорії понять, із якими нам доводиться мати справу в повсякденні. Сьогодні проаналізуємо кілька аспектів у психології комунікації, якою послуговується фахівець із психології в своїй професійній діяльності. Зокрема з’ясуємо, що передбачає поняття невербальних засобів спілкування, їх характеристику та класифікацію; поговоримо про слухання як невід’ємний компонент ефективного спілкування, про допоміжні засоби комунікації, а також про способи застосування вербальних та невербальних засобів спілкування.

2.2. ***Актуалізація опорних знань***

Раніше ми вже згадували про невербальне спілкування. Пригадайте його характеристику та класифікацію засобів.

2.3. ***Теорія з елементами бесіди***

Особливості акустичної системи спілкування

Орієнтовне запитання: «Яка роль акустичних засобів у спілкуванні?».

Акустичні засоби можуть як доповнювати вербальне спілкування, так і слугувати окремими комунікативними сигналами. Численні елементи голосу людини становлять єдиний образ, сприяють його поширенню станів, слугують психологічною ідентифікацією людини. Такі сигнали вивчає паралінгвістика. Просодика – це сукупність таких ритміко-інтонаційних елементів мовлення, як висота, тон, гучність, тривалість, сила звуку, наголос, тембр голосового тону. Акустична система тісно пов'язана з іншими невербальними сигналами – паузами, психофізіологічними проявами: плачем, кашлем, сміхом.

Охарактеризуймо акустичну систему спілкування в аспекті ритмомелодики. Орієнтовне запитання: «Які компоненти до неї належать?». *(Орієнтовні відповіді: «Мелодія, ритм, інтенсивність, темп, тембр, фразовий та логічний наголос»).*

Особливості візуальних засобів комунікації

Орієнтовне запитання: «Яку комунікацію, на ваш погляд, можна вважати візуальною?».

Так, візуальна комунікація – це така взаємодія між її учасниками за допомогою засобів, які можна побачити – розглянути, прочитати тощо. Така комунікація практично повністю покладається на зорові аналізатори сприйняття інформації»

Орієнтовне запитання: «Які об'єкти передачі інформації за такого типу взаємодії зазвичай використовуються?». *(Орієнтовні відповіді: «Графіка, графічний дизайн, ілюстрації, реклама, електронні ресурси»).* «Із якими типами комунікації найчастіше пов'язані візуальні засоби спілкування?». *(Орієнтовна відповідь: «Із вербальним»).*

Характерно, що людина значно краще сприймає та запам'ятовує інформацію, отриману шляхом візуальної комунікації. Чи можете назвати переваги такого типу комунікації? *(Орієнтовна відповідь*: «*Засоби візуального спілкування покращують взаєморозуміння між співрозмовниками; візуальна*

комунікація забезпечує ефективність взаємодії; візуальні засоби значно полегшують співпрацю»).

Допоміжні та альтернативні засоби комунікації

Щойно проаналізовано найбільш відомі засоби спілкування. А як спілкуються люди, у яких через певні причини обмежений арсенал засобів спілкування, хто не може спілкуватися усно або має труднощі в його використанні? *(Відповіді учасників)*

Орієнтовне запитання: «Які ви знаєте альтернативні засоби спілкування?». (*Орієнтовні відповіді учасників: «Мова жестів, міміка, погляди, дотик, малюнки, піктограми, додатки з символами або навіть пристрої для генерації мовлення тощо»*).

Такі засоби є невід'ємною частиною життя людей із такими особливостями розвитку, що супроводжуються вадами когнітивних процесів та мовлення. Наприклад, аутизм, інтелектуальна недостатність або наслідки втрати набутих мовленнєвих навичок через інсульт, травми тощо. На малюнку зображено приклад піктограм «Dyvo gra», що допомагають дітям із порушенням мовленнєвого розвитку спілкуватися з однолітками та дорослими.

Ними можуть користуватися особи різного віку. Дехто користується лише тимчасово, інші – упродовж життя. Кожен може обрати той засіб комунікації, що підходить та відповідає власним комунікативним потребам.

Перевагою таких розробок альтернативних або допоміжних засобів комунікації є те, що ними можна користуватися навіть за умов цілковитої відсутності розвитку усного мовлення. Одним із доволі поширених засобів є малюнки-піктограми з відповідними дописами, що виражають певні поняття, слова, процеси тощо. Прошу до перегляду відео про використання такого засобу невербального спілкування дітьми з особливими потребами.

Відео для перегляду доступне за покликанням:

https://www.youtube.com/watch?v=9u-JYRuBS_w&list=LL&index=2&t=36s

Слухання. Види слухання

Для ефективного спілкування не менш важливо, окрім бездоганного володіння навичками вираження власних думок або почуттів, уміти слухати співрозмовника.

Орієнтовні запитання: «Охарактеризуйте поняття слухання. Що передбачає цей процес?». *(Орієнтовна відповідь учасників: «Слухання – процес активного, сконцентрованого сприйняття, розуміння, осмислення, систематизації та запам'ятовування візуальних та звукових стимулів, участь у якому беруть усі органи чуття людини. Слухання вважається фундаментальною навичкою якісного спілкування, що впливає на стосунки, взаєморозуміння та взаємодію співрозмовників»). «*Які можна виокремити види слухання?». *(Орієнтовна відповідь: «Пасивне, активне, емпатичне, критичне»).*

Проаналізуймо кожен із них більш детально. Під час активного слухання співрозмовник демонструє цілковиту увагу на розмові, є активним учасником діалогу (полілогу). Активне слухання сприяє правильному розумінню партнера, спрямовує розмову в потрібному напрямку, допомагає учасникам розмови отримати потрібні відповіді на важливі запитання.

Назвіть прийоми активного слухання. *(Орієнтовні відповіді: «Уточнення, переказ (парафраз), повторення (віддзеркалення), пауза, запитання»).*

Отже, проаналізовано активне слухання як вид сприйняття комунікативного акту.

Орієнтовне запитання: «Чим відрізняється пасивне слухання від активного?». (*Орієнтовна відповідь: «У процесі пасивного слухання співрозмовник переважно мовчить, особливо не втручаючись у промову комунікатора»).*

Такий вид слухання доречний, як правило, у випадку, коли співрозмовника переповнюють почуття й він бажає поділитися власними переживаннями. Часто будь-які вигуки або репліки в цей час із боку реципієнта можуть бути недоречними.

Ще один вид слухання – емпатичне. Це різновид активного слухання, що спрямований на розуміння та співчуття людині на глибинному рівні одночасно.

Орієнтовні запитання: «Які переваги такого типу спілкування?». *(Орієнтовна відповідь: «Це ефективний спосіб допомогти людині налаштуватися на позитив, стати більш відвертим під час розмови з іншими, зокрема з психологом»). «*Без яких обов'язкових компонентів неможливо забезпечити емпатичне слухання?». *(Орієнтовна відповідь: «Підтримки, коли людина висловлює свої почуття стосовно теми розмови, активно та своєчасно реагує; усвідомлення, передумовою якого є переконання в тому, що людина правильно розуміє сенс висловлюваного; коментування – поради, реакції, згода або заперечення, приклади з власного життєвого досвіду»).*

Особливості ролі навичок слухання та сприйняття в професійній діяльності фахівців із психології. Дослідження навичок активного слухання під час комунікативної взаємодії

Переконатися в тому, чи вмієте ви слухати свого співрозмовника, можливо, пройшовши спеціальний тест.

Інструкція викладача: «Необхідно прослухати 10 запитань та дати відповідь, що оцінюється в балах. Якщо ви так робите майже завжди, то маєте

«відповісти» 2-ма балами. Якщо зазвичай (переважно завжди) – ставите 4 бали. Якщо іноді – 8 балів. За умови, що така поведінка трапляється рідко, ставите 8 балів. Якщо майже ніколи, ваша оцінка – 10 балів».

Перелік ситуацій опитувальника:

1. Чи намагаєтеся ви припинити бесіду в тих випадках, коли тема (або співрозмовник) нецікаві вам?

2. Чи можуть роздратувати вас манери вашого партнера по спілкуванню, якщо вони не властиві вам?

3. Чи може невдалий вираз або фраза / слово співрозмовника спровокувати вас на різкість або грубість?

4. Чи уникаєте ви ініціативи розмови з невідомою або малознайомою вам людиною?

5. Чи маєте ви звичку перебивати співрозмовника, який говорить?

6. Чи робите ви вигляд, що уважно слухаєте, а самі думаєте зовсім про інше?

7. Чи змінюєте тон, голос, вираз обличчя залежно від того, хто ваш співрозмовник?

8. Чи змінюєте ви тему розмови, якщо співрозмовник ініціював розмову на неприємну для вас тему?

9. Чи є в вас звичка виправляти співрозмовника, якщо в його мовленні трапляються неправильно вимовлені слова, назви, вульгаризми?

10. Чи використовуєте поблажливо-менторський тон із відтінком зневаги та іронії стосовно співрозмовника?

Обробка та інтерпретація результатів тесту

Інструкція викладача: «Чим більше балів, тим вищий рівень навичок слухання. Якщо ви набрали більше 62 балів, то вас можна вважати слухачем «вище середнього рівня». Зазвичай середній бал виконавців тесту становить 55 балів. Підрахуйте бали».

Орієнтовні запитання: «Чи задоволені ви результатами тесту? Чи вважаєте себе хорошим слухачем? Яких висновків щодо слухання як невід'ємного компонента спілкування можна дійти?». *(Відповіді здобувачів).*

2.4. ***Підсумки теоретичної частини сесії***

Практична реалізація

Соціокультурні, гендерні та вікові аспекти використання вербальних та невербальних засобів спілкування

Спробуймо зараз проаналізувати рівень якості спілкування на прикладі кількох ситуацій. Це можливо зробити за допомогою методу під назвою «SWOT-аналіз». Зазвичай цей метод широко відомий економістам, менеджерам для вивчення стану певних суб'єктів, організацій завдяки ефективному аналізу кількох аспектів складових компонентів одночасно. У психологічній практиці цей метод діагностики з'явився порівняно нещодавно. Виявляється, за його допомогою можна досліджувати якісні ознаки та характеристики особистості, стосунків у колективі тощо.

Перш ніж послуговуватися цим методом, варто розшифрувати його назву. Його основою є абревіатура з англійських слів на позначення провідних факторів:

1) Strengths (сильні сторони);
2) Weaknesses (слабкі сторони);
3) Opportunities (можливості);
4) Threats (загрози).

До вашої уваги схема SWOT-аналізу, що допоможе дослідити об'єктивний стан ситуації.

Як уже зазначалося, кожен із термінів належить до економічної сфери діяльності, але ефективні властивості методу доречні для застосування й у галузі психології. Це такий метод стратегічного планування, що ґрунтується на дослідженні зовнішніх та внутрішніх ознак об'єкта. Завдяки такому цілісному аналізу можливо дізнатися про:

а) переваги, урахування яких значно впливає на досягнення мети;

б) вразливі сторони, що потребують уваги та обов'язкового опрацювання;

в) наявність доступних можливостей, якими можна оволодіти. Найчастіше можна вплинути на ситуацію, проте часто слід адаптуватися до умов, що склалися.

г) усвідомлення можливостей уникнути наявних загроз на шляху конструктивного вирішення проблеми.

Спробуймо самостійно здійснити такий аналіз, користуючись схемою, яку ви маєте перед собою.

Інструкція викладача: «Ваше завдання – уважно прочитати умови ситуацій, обрати осіб із групи, які інсценізують її. Решта групи повинна проаналізувати ситуацію в психологічному аспекті, послуговуючись цим методом. Для цього потрібно об'єднатися в три групи. Також слід обрати спікерів, хто представлятиме отримані результати. У кожної з груп буде таблиця, яку необхідно заповнити за 4-ма критеріями аналізу: сильні сторони,

слабкі сторони, пошук можливостей, та, відповідно, передбачення загроз. Регламент підготовки – 15 хвилин».

Група отримує шаблон для дослідження рівня якості спілкування в колективі, а також опис проблемних комунікативних ситуацій.

Зразок шаблону:

Ситуація 1: Софія – активна, рухлива дівчинка, але важко адаптується до умов виховання в закладі дошкільної освіти. Вихователька порадила мамі звернутися до дитячого невропатолога. Мама дівчинки звинуватила педагога в нетолерантному ставленні до її доньки, оскільки вона з татарської сім'ї. Також мама дівчинки пообіцяла поскаржитися завідувачу дошкільного навчального закладу.

Наступними днями Софія не відвідувала дитячий садок. Пізніше з'ясувалося, що дівчинку таки показали лікарю, який призначив їй лікування. Через місяць дівчинка знову стала відвідувати групу, проте стосунки вихователькі та мами так і не стали кращими.

Ситуація 2: Шкільний психолог тривалий час був свідком конфлікту між бабусею та мамою щодо виховання 6-річної Марічки.

Якщо дівчинка жила в бабусі, вона вчасно з'являлась на уроках і виконувала домашні завдання. Коли Марічку забирала мама, то наступного дня вона приводила дівчинку до закладу освіти на 3-й урок, а іноді дівчинка взагалі не з'являлась протягом цілого тижня.

Психологиня зауважила, що такі відвідування не принесуть користі дитині, адже вона не зможе повноцінно соціалізуватися серед однолітків. Мама поскаржилася завідувачу та перевела дитину в інший заклад освіти.

Ситуація 3: До психолога звернулася молода подружня пара, у якої виникла проблема щодо планування дітей. Жінка хоче мати дитину, ходить на спеціальні курси підготовки, вивчає літературу та різні педагогічні, медичні технології. Чоловік категорично відмовляється від такої ідеї, бо для нього зараз важлива кар'єра. Його керівник довірив для нього дуже важливий проєкт, від

успішності реалізації якого залежить посада та заробітна плата чоловіка. Три місяці суперечок призвели до розмов про розлучення.

Інструкція викладача: «Для успішного виконання цієї вправи вам допоможуть такі запитання»:

Для підгрупи «Strengths» («Сильні сторони»):

1. Чи мають вчинки, описувані в ситуації, позитивний вплив на якість комунікативної взаємодії?
2. Хто зі співрозмовників мав рацію?
3. Хто з учасників бесіди послуговується конструктивною стратегією спілкування?
4. Які ресурси має ситуація та які ресурси можуть бути залучені в разі потреби?

Для підгрупи «Weaknesses» (Слабкі сторони»):

1. Надайте коротку характеристику проблеми спілкування відповідно до ситуації, що аналізується.
2. Проаналізуйте дві протилежні позиції, що відстоюють співрозмовники. У чому ви вбачаєте хибність стратегії спілкування?
3. Опишіть наслідки комунікативної взаємодії в ситуації, що склалася.
4. Визначте причини, що негативно вплинули на результат розмови.

Для підгрупи «Opportunities» (Можливості):

1. Який стан в описуваний період має ситуація?
2. Які чинники можуть пришвидшити конструктивне вирішення проблеми?
3. До кого в разі потреби слід звернутися по допомогу?
4. Які дії можна виконати для з’ясування проблеми? У який спосіб це можливо?
5. Чи існують інші варіанти щодо поліпшення ситуації?
6. Які помилки можна виокремити в ситуації, аби запобігти їх повторенню в майбутньому?

Для підгрупи «Threats» (Загрози)

1. Із якими труднощами спілкування зіткнулися учасники проблемної ситуації?

2. Що може, на вашу думку, слугувати причиною виникнення міжособистісних непорозумінь, конфліктів, труднощів?

3. Чи можуть наявні вразливі сторони перешкоджати вирішенню проблеми?

Презентація лідерів підгруп, обговорення інсценізованих ситуацій

Орієнтовні запитання: «Чи задоволені ви отриманими результатами аналізу? Що допомагало під час аналізу ситуацій? Якими вербальними та невербальними засобами ви послуговувалися під час демонстрації ситуацій? Яка їх функція? Які висновки можна зробити?». *(Відповіді здобувачів).*

Етап ІІІ. Підбивання підсумків

3.1. **Саморефлексія**

Інструкція викладача: «Залишається 10 хвилин до завершення коучингу. Повернімося до шкали показників рівня ваших комунікативних навичок *(малюнок шкали оцінювання).* Оцініть рівень володіння комунікативними навичками зараз».

Орієнтовні запитання: «Чи змінилася ваша оцінка в порівнянні з результатами оцінювання на першому занятті? Що могло вплинути на якісні зміни?». *(Відповіді здобувачів).*

3.2. ***Мозковий штурм***

Запропонуйте ідеї, утілення яких може сприяти підвищенню рівня володіння засобами вербального та невербального спілкування психолога.

Пропозиції фіксуються викладачем на дошці

3.3. ***Прикінцеве слово викладача***

Список використаної літератури

1. Акустична система засобів спілкування. *Підручники для студентів онлайн* : вебсайт. *Розд. Психологія*. URL: https://goo.su/U6zjt.

2. Види слухання в психології спілкування. *Реферати та конспекти українською мовою* : вебсайт. URL: https://moyaosvita.com.ua.

3. Григор'єва Л. З. Вимоги до мовлення. Мовленнєва ситуація. Особливості орієнтування в ситуації спілкування в Інтернеті. *Методист ТКМЦНОІМ Гапон Л. О. Блог учителів української мови і літератури міста Тернополя* : вебсайт. URL: https://goo.su/izxk.

4. Засоби спілкування. *Навчальні матеріали онлайн* : вебсайт. *Розд. Психологія спілкування*. URL: https://goo.su/DLDLiP4.

5. Комунікативне спілкування. *Еко-життя. Блог про медицину, ліки та здоров'я* : вебсайт. *Розд. Здоров'я*. URL: https://goo.su/qUHIU.

6. Нежинська О. О., Тименко В. М. Основи коучингу : навч. посібник. Київ; Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2017. 220 с.

7. SWOT аналіз особистості: що це, для чого потрібен і як його правильно робити. *Агрокебети. Агроосвіта майбутнього* : вебсайт. URL: https://goo.su/WVLgh.

8. Тест для оцінки комунікативних умінь. *Підручники для студентів онлайн* : вебсайт. *Розд. Педагогіка*. URL: https://stud.com.ua/112587/pedagogika/test_otsinki_komunikativnih_umin.

9. Тест комунікативних умінь Міхельсона (адаптація Ю. З. Гільбуха). *Про психологію. PsiUkrEarth* : вебсайт. URL: https://goo.su/Fa2KjP.

10. Техніки (інструменти) коучингу. *Підручники для студентів онлайн* : вебсайт. *Розд. Менеджмент*. URL: https://goo.su/JXgA8.

11. Типи, види, функції, засоби комунікації. *ALEXUS. Чоловічий журнал: спорт, здоров'я. Розд. Спорт.* URL: https://goo.su/1p9AaSH.

12. Типологія спілкування: типи, функції, проблеми, компоненти психотехніка. *Для тих хто прагне знань!* : вебсайт. URL: http://referat-ok.com.ua.

13. Царук Т. С. Типові ситуації з практики спілкування педагогів з батьками вихованців. *Всеосвіта* : вебсайт. *Розд. Дошкілля.* URL: https://goo.su/EtCUY.

14. Чому комунікація повинна бути більш візуальною? *Goldweb Solutions* : вебсайт. *Розд. Блог.* URL: https://goo.su/HeQYS.

15. Що таке альтернативна і додаткова комунікація (АДК). *Dyvo gra* : вебсайт. URL: https://goo.su/reqUXI.

Додаток М

Коуч-сесія «Методи рефлексії»

Коуч-заняття – це різновид заняття, що передбачає взаємодію коуча (наставника) із клієнтом (-ами) із метою допомогти йому досягти поставлених життєвих цілей, розвивати потенціал, покращувати якість життя тощо.

Під час коучингу наставник зобов'язаний надавати підтримку, стимулювати розуміння ситуації клієнтом, сприяти пошуку потрібних рішень, навчати новим навичкам, допомагати змінити стратегію поведінки, що перешкоджає досягненню мети.

Мета: ознайомитися з техніками рефлексії для покращення якості власної навчальної та майбутньої професійної діяльності, а також повсякдення; продемонструвати актуальний досвід успішного застосування методів рефлексії в професійній та особистісній сферах життя; навчитися рефлексувати над своїми діями та рішеннями; удосконалити навички самоконтролю, раціонального аналізу та самоаналізу; навчитися оцінювати власні сильні та слабкі сторони, а також простежувати їх вияв та вплив на життя; розвинути особистісну, комунікативну та рефлексивну компетентності, навички самокритики та самооцінки; активізувати творчий потенціал, логічне мислення, пам'ять, увагу; виховувати відповідальність за власні дії, професійну культуру; прищеплювати творчість, ініціативу, культуру комунікації, інтерес до психології як професійної сфери діяльності.

Методи та прийоми: SWOT-аналіз, «колесо життя», ведення щоденника почуттів, розмова зі своїм внутрішнім «Я», спілкування з упливовим оточенням.

Обладнання: мультимедійна презентація, ноутбук / комп'ютер, аркуші паперу, маркери (ручки / олівці).

Тривалість: 90 хв.

Цільова аудиторія: здобувачі вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія».

Перебіг заходу

1. Вступ

1.1. ***Привітання***

1.2. ***Оголошення теми та мети коуч-сесії***

Вправа «Мозкова атака»

Мета: з'ясування очікувань учасників від програми семінару; стимулювання ініціативності, налаштування на продуктивну навчальну діяльність.

Час: 10–15 хв.

Коуч просить учасників написати на окремих аркушах усе, що вони знають про рефлексію та її методи; про що хотіли б дізнатися в межах теми сесії. Наставниця збирає інформацію на аркушах та знову роздає їх учасникам, які повинні об'єднатися в групи по 4–5 осіб для спільної роботи. Кожна група повинна обрати одне слово або ідею з аркушів та використати їх як основу для формування «тез очікувань» для презентації в аудиторії з метою узгодження уявлень учасників щодо концепції заняття та запланованої роботи на сесії.

Висновки. Оголошення теми та мети коуч-сесії викладачем

Під час цієї коуч-сесії поговоримо про різні методи рефлексії та їх застосування в повсякденні та професійній діяльності зокрема.

2.1. Знайомство

Вправа «Знайомство з рефлексією»

Мета: знайомство, актуалізація набутого досвіду; розвиток комунікативних навичок, пізнавальних можливостей, емпатії; розширення світогляду.

Час: 15 хв.

Учасники мають розташуватися в аудиторії по колу. Кожен повинен назвати своє ім'я та розповісти, як проводить свій час, коли хоче зробити паузу та задуматися над власним життям. Слід обмінятися конкретними методами рефлексії, які кожен використовує, аби розуміти себе краще та розвиватися.

Також викладач пропонує учасникам обрати один із методів та розповісти про нього більш детально (про функції, користь, уплив на життя тощо).

Самопрезентація викладача

3. Основна частина

3.1. Теоретичний аспект

Теорія з елементами бесіди

Визначення поняття «рефлексія». Роль рефлексії в особистому та професійному житті

Визначимо поняття «рефлексія». Як ви його розумієте? *(Відповіді учасників)*

Орієнтовна відповідь викладача: «Рефлексія – це процес самопізнання та самооцінки, що дозволяє зрозуміти свої потреби, цінності, мотиви й спрямувати свої зусилля на досягнення бажаних результатів. Це процес зосередження уваги людини на власних думках, почуттях та діях із метою усвідомлення результату певних дій та їх впливу на конкретні життєві сфери, самопочуття, оточення тощо. Рефлексія є передумовою успішності кар'єри та розвитку особистості загалом».

Існує два типи рефлексії:

1) *формальна* (полягає в осмисленні своїх дій та досвіду шляхом застосування певних методів, що допомагають встановити причинно-наслідкові зв'язки та зрозуміти суть багатьох проблем);

2) *неформальна* (відбувається без застосування спеціальних методів, але також є корисною для особистісного розвитку та самопізнання).

Орієнтовні запитання: «Як ви вважаєте, яку роль виконує рефлексія в професійній діяльності фахівця, передусім психолога? В особистому житті? Обґрунтуйте вашу думку». *(Відповіді здобувачів).*

У професійній діяльності спеціаліста рефлексія допомагає підвищити власну продуктивність, зрозуміти свої сильні та слабкі сторони й ефективно досягати професійних цілей. В особистому житті рефлексія допомагає

зрозуміти власні потреби, бажання та цілі, зробити правильний вибір та прийняти рішення, що допоможуть досягти успіху та життєвої гармонії.

Важливою функцією рефлексії є не лише самоаналіз, а й дії, що ми виконуємо на основі отриманої інформації. Рефлексія має стати частиною життя, щоб розвиватися з її допомогою, навчатися на помилках та системно розвиватися.

Основні методи рефлексії

Орієнтовні запитання: «Назвіть відомі вам методи рефлексії. Опишіть їх суть та специфіку використання. Яких результатів слід очікувати завдяки застосуванню цих методів?». *(Відповіді учасників).*

Існує безліч методів рефлексії. Деякі з них є формальними, тобто вимагають спеціального підходу та певної стратегії, інші – неформальні, але все одно є корисними для глибинного самоаналізу. Розгляньмо кілька з них.

1. Ведення щоденника (один із найбільш поширених методів рефлексії, що допомагає зосередитися на власних думках та почуттях, проаналізувати свій досвід та зрозуміти, що відбувається в житті або конкретній його сфері).

2. Медитація (допомагає зосередитися на поточному моменті, заспокоїтися та зорієнтуватися. Це може допомогти відчути свої емоції та думки, зрозуміти, як вони впливають на наше життя та як ми можемо їх контролювати).

3. Розмова зі своїм внутрішнім «Я» (метод полягає в заданні собі певних запитань, що допоможуть зосередитися на досвіді та почуттях. Наприклад: «Що я зробив (-ла) добре / відмінно?»; «Що вдалося / не вдалося?»; «Чому не вдалося?»; «Як я можу це покращити?»; «Як я почуваюся зараз?»).

4. Спілкування з упливовим оточенням (розмова з кваліфікованим коучем може допомогти зрозуміти свої мету, цінності та побажання. Спілкування зі своїм партнером із розвитку є також ефективним методом рефлексії. Партнерство в розвитку полягає в тому, щоб знайти спільника, хто також бажає працювати над своїм особистісним розвитком та готовий бути

партнером у цьому процесі. Такий метод рефлексії допоможе зберегти мотивацію та зосередитися на досягненні мети).

5. SWOT-аналіз (метод рефлексії, що використовується для оцінки внутрішніх та зовнішніх факторів, що впливають на діяльність організації, проєкту або ідеї. SWOT-аналіз зазвичай проводиться за допомогою матриці, у якій сильні та слабкі сторони відображаються в вертикальних стовпцях, а можливості та загрози – у горизонтальних рядах. Це дозволяє зосередити увагу на основних проблемах та знайти шляхи для покращення діяльності або висвітлити шляхи вирішення проблемної ситуації).

6. «Колесо життя» (інструмент є популярним для аналізу та оцінки різних аспектів життя людини. «Колесо життя» складається з декількох сфер (фізичне здоров'я, емоційне благополуччя, духовність, кар'єра, фінанси, соціальні стосунки, освіта, хобі тощо), що мають найбільш вагоме значення для людини та забезпечують її оптимально повноцінне існування в суспільстві. Кожна з цих сфер представлена сектором колеса. Людина має оцінити свій рівень задоволеності потреб у кожній зі сфер та відобразити його на колесі, розфарбувавши сектор у відповідний колір відповідно до ступеня задоволення).

3.2. Практичне тренування

1) ***Вправа «Створення рефлексивного щоденника»***

Мета: аналіз власних думок, емоцій та дій; усвідомлення власних потреб та бажань; зосередження на власному «Я» у стані «тут і зараз»; розуміння того, які методи рефлексії є найбільш ефективними для конкретного учасника коуч-сесії.

Обладнання: аркуші паперу, маркери (олівці / ручки).

Час: 15 хв.

Інструкція викладача: «Ви маєте 15 хвилин для того, аби згадати минулий день та власні думки, емоції та дії. Зафіксуйте їх на своїх аркушах. Під час опису в своєму новоствореному щоденнику слід послуговуватися різними відомими вам або щойно розглянутими методами рефлексії (SWOT-аналіз, аналіз власних думок та почуттів, колесо життя тощо). Оберіть метод

рефлексії, що найбільше підходить для аналізу своїх думок, емоцій та дій за день».

Висновки

З'ясуйте, який результат ви отримуєте під час застосування того чи іншого методу рефлексії.

2) ***Вправа «Визначення цінностей за методом SWOT-аналізу»***

Мета: зрозуміти, які цінності є найважливішими та які дії необхідно виконати для задовлення власних ціннісних потреб; проаналізувати, як цінності впливають на діяльність, поведінку та життя загалом.

Обладнання: аркуші паперу, маркери (олівці / ручки).

Час: 10 хв.

Інструкція викладача: «На чистому аркуші паперу перерахуйте свої головні цінності. Наприклад, сім'я, здоров'я, успіх, саморозвиток, мир у світі, любов до природи тощо. Оберіть одну або кілька цінностей, що є для вас найважливішими. Здійсніть SWOT-аналіз своїх цінностей: оцініть сильні та слабкі сторони відповідно до рівня їх задоволення, а також шанси та загрози, що можуть упливати на цей рівень. Оберіть кілька цінностей, визначених на попередньому етапі, та з'ясуйте, які методи рефлексії є найбільш ефективними для відстежування рівня ціннісної реалізації».

Орієнтовна схема SWOT-аналізу:

3) ***Вправа «Колесо життя»***

Мета: проаналізувати різні аспекти свого життя; з’ясувати, які з аспектів потребують особливої уваги для досягнення життєвого балансу; простежити вплив різних цінностей на рівень психоемоційного благополуччя.

Обладнання: аркуші паперу, маркери (олівці / ручки).

Час: 20 хв.

Інструкція викладача: «Намалюйте коло та роподіліть його на сегменти, щоб утворити схему «колеса життя». Кількість сегментів може бути різною, але зазвичай їх буває вісім. Назвіть кожен сегмент відповідно до різних аспектів життя. Оцініть, наскільки ви задоволені кожним із них, використовуючи шкалу від 1 до 10, де 1 – це повністю незадовільно, а 10 – це ідеально. Вирахуйте сумарну кількість ваших оцінок, щоб з’ясувати якість вашого «колеса життя». Нехай кожна оцінка буде точкою на відповідному сегменті колеса. Намалюйте лінії між цими точками, щоб сформувати коло. Визначте, які аспекти життя потребують уваги та покращення. Зробіть висновки.

Поміркуйте, що можна зробити, щоб покращити ті аспекти життя, що потребують особливої уваги. Запишіть кілька конкретних дій, реалізація яких допоможе покращити якість цих аспектів життя».

Орієнтовна схема «колеса життя»:

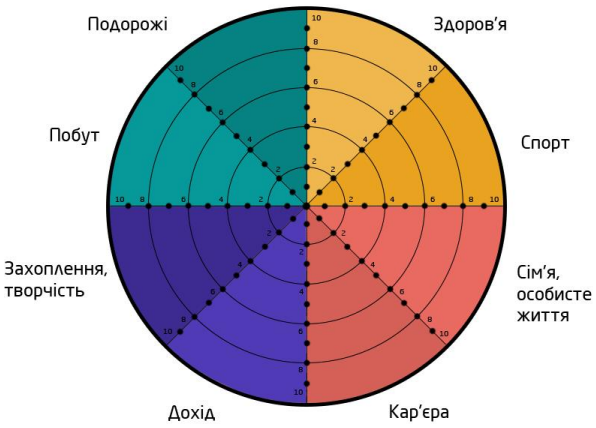

Висновки

4) ***Вправа «Метафори» (за методом спілкування з упливовим оточенням)***

Мета: зрозуміти, які слова кожен учасник схильний використовувати для опису свого життя; спробувати замінити використовувані слова та простежити вплив цих слів на власне світосприйняття з нової перспективи.

Час: 10 хв.

Інструкція викладача: «Оберіть певний образ або метафору, що найбільш точно описує ваше життя. Упродовж 10 хвилин запишіть свої метафори на аркушах.

Проаналізуйте записані метафори. Поясніть, чому ви обрали саме цей образ для опису свого життя. Поділіться своїми метафорами з іншими учасниками. Під час обговорення визначте наявні взаємозв'язки між різними метафорами.

Спробуйте змінити свої метафори та описати своє життя за допомогою іншого образу. Поділіться ним із іншими. Зробіть відповідні висновки».

Висновки

Ми переконалися в тому, що, змінивши спосіб мислення, цілком можливо відчути зміну якості власних дій, стилю поведінки, стратегії взаємодії з іншими, а отже й життя загалом. За допомогою цієї вправи можна зрозуміти, які дії потребують системних змін або корекції.

5) ***Вправа «Щоденник вдячності»***

Мета: акцентувати увагу на речах, що сприяють виникненню позитивних відчуттів; покращити настрій; усвідомити важливість практики вдячності для підтримки високого рівня оптимістичного світогляду.

Обладнання: аркуші паперу, маркери (олівці / ручки).

Час: 10 хв.

Інструкція викладача: «Створімо умовний щоденник подяки для фіксації принаймні одного аспекту життя, у якому ви відчуваєте за щось вдячність (наприклад, за подарунок від друга, підтриму сім'ї в скрутний момент, успішне виконання роботи або навіть просто хорошу погоду тощо) упродовж доби.

Поступово заповнюйте щоденник конкретними подіями в деталях, що допомогли вам відчути вдячність.

Поділіться враженнями від заповнення такого щоденника. Зосередьтеся на своїх емоціях та думках, що виникають під час записування подій, за які ви вдячні».

Колективне обговорення. Висновки

6) ***Вправа «3 речі успіху»***

Мета: усвідомити власні позитивні риси та досягнення; визначити чинники, що допомагають розвиватися та відчувати життєву гармонію; підвищити рівень самооцінки та настрою.

Обладнання: аркуші паперу, маркери (олівці / ручки).

Час: 10 хв.

Інструкція викладача: «Запишіть на своїх аркушах 3 речі в одну колонку, завдяки яким ви можете пишатися собою. Це можуть бути досягнення, здібності, якості особистості тощо. Детально опишіть ці події, їх учасників (за потреби) або чинники впливу, відповівши на такі запитання: «Як ви досягли цих успіхів?»; «Які вміння та якості допомогли вам досягти цього?»; «Хто / що сприяв (-ло) досягненню таких результатів?»; «Як ці успіхи впливають на ваше життя?».

У другій колонці запигіть ще 3 речі, яких ви хотіли б досягти або розинути в майбутньому. Поміркуйте, як можна застосувати свої позитивні якості та вже наявні досягнення для реалізації цих цілей».

Висновки

Орієнтовне запитання: «Які ваші сподівання від майбутньої роботи над цими цілями?».

4. Підбивання підсумків сесії

4.1. ***Бесіда***

Час підбивати підсумки зустрічі. Поділіться вашими враженнями від цієї коуч-сесії.

Колективне обговорення, обмін враженнями

4.2. ***Вправа «Довільна рефлексія»***

Мета: підбити підсумки роботи на занятті; отримати зворотній зв’язок від учасників; самоаналіз; самооцінювання.

Час: 10 хв.

Інструкція викладача: «Логічним завершенням цього коуч-заняття буде здійснення рефлексії щодо роботи впродовж сесії. Для цього оберіть один із методів рефлексії, уже відомих вам, та проаналізуйте якість вашої діяльності на цьому занятті».

4.3. ***Рекомендації щодо подальшого використання методів рефлексії***

4.4. ***Прощання з учасниками коуч-заняття***

Список використаної літератури

1. Блохіна І. О. Значення рефлексії в діяльності фахівців з управління закладами освіти. *Габітус*. Одеса, 2020. Вип. 19. С. 81–85.

2. Павелків Р. В. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. *Вісник післядипломної освіти. Сер. Соціальні та поведінкові науки*. 2019. Вип. 8. С. 84–98.

3. Рефлексія – що це таке в психології, значення і приклади. *Журнал KOZAKY. Матеріали по психіатрії та хворобам ЦНС* : вебсайт. URL: https://goo.su/eJwG.

4. Що таке рефлексія в психології. К*иївський пиріг. Щасливе та здорове життя* : вебсайт. *Розд. Поради з психології*. URL: https://goo.su/05OQF.

Додаток Н

Психологічний воркшоп «Емоційна стійкість»

Мета: ознайомити з поняттям «*воркшоп*»; технологіями, що спрямовані на стабілізацію психоемоційного фону, сприяють емоційній стабільності та рівновазі; навчити здобувачів вищої освіти використовувати засоби психологічної самопідтримки, саморегуляції та контролю власних емоцій, запобігати емоційному вигоранню; удосконалити навички самоаналізу та емоційно-чуттєвої раціоналізації; розвивати комунікативні навички, логічне мислення, пам’ять, увагу, уміння диференціювати емоції різного характеру, професійно-творчу активність, ініціативність, емпатію, резильєнтність; виховувати загальнолюдські моральні та професійні цінності, повагу до власних почуттів та почуттів інших; культуру комунікації.

Методи: терапія малюванням, комплексний аналіз, оксигенотерапія.

Обладнання: дошка з різнокольоровими маркерами, ватман, аркуші, роздатковий матеріал схем-малюнків.

Тривалість: 60 хв.

Цільова аудиторія: здобувачі вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія».

Перебіг заходу

1. Вступ

*1.1.**Привітання***

*1.2.**Інформаційне повідомлення***

Воркшоп (англ. *workshop*) – вид навчально-практичного заходу, що спрямований на напрацювання певних навичок. Зазвичай такий інтенсив передбачає самостійне набуття його учасниками практичного досвіду шляхом активної індивідуальної та групової роботи, особистісних переживань, динаміки дій, що й вирізняє цей вид практичної діяльності з-поміж інших.

*1.3.**Вправа «Коло ідей»***

Отже, з’ясовано значення цього поняття. Які в вас виникли асоціації з цим словом?

(Приклади ідей учасників фіксуються на дошці).

Орієнтовні асоціації:

- активність;
- експеримент;
- якісні зміни;
- ризик;
- розв’язання проблем;
- ініціатива;
- дії;
- позитив;
- результат.

*1.4.**Оголошення теми та мети заходу***

Цей воркшоп присвячується темі емоційної стійкості. Сьогодні є можливість практично проаналізувати технології, що допомагають контролювати власний емоційний стан в емотивно складних ситуаціях, запобігаючи деструктивному впливу негативних почуттів. А переконатися в терапевтичному ефекті спеціальних методик може спробувати кожен, обираючи ті, що сподобалися найбільше. Але перш ніж переходити до практики, пропоную познайомитися.

*1.5.**Знайомство***

Вправа «Мене звуть…»

Мета: знайомство, створення невимушеної, дружної атмосфери, налаштування на продуктивну співпрацю.

Обладнання: ватман, кольорові маркери.

Час: 15 хв.

Група має розташуватися в колі. Учасники мають в алфавітному порядку написати на ватмані своє ім’я та ще одне слово, яке асоціюється з власним іменем (наприклад, тлумачення імені, його історія, скорочене ім’я, як називають близькі тощо). Після того як останній учасник напише своє ім’я, ватман прикріплюється на дошку та залишається там упродовж усього заняття.

2. Основна частина

*2.1.**Притча «Непросте завдання»***

Існує притча, відома під назвою «Непросте завдання». Розповідають, що Бог зліпив людину з глини, залишивши невикористаний шматок речовини. «Що ще тобі зліпити ? – запитав Бог людину. – «Зліпи мені щастя», – попросила вона.

Бог нічого не відповів людині, лише поклав їй у долоню шматок глини, що залишився.

Кожна людина з народження має власний шматок глини, із якого вона може самотужки «виліпити» своє майбутнє, оточення, власний емоційний стан – список можна продовжувати. Відповідно, усе в житті людини залежить винятково від її власних учинків, рішень, дій, вибору. Тому наше завдання на сьогодні – оволодіти дієвими техніками управління власними емоціями, аби з їх допомогою забезпечити відчуття психологічної рівноваги та підвищення рівня якості самосприйняття.

*2.2.**Вправа «Психологічна порада»***

Інструкція викладача: «Ураховуючи специфіку вашої фахової підготовки, цілком імовірно, що ви вже володієте арсеналом певних практик, що сприяють стабілізації особистого психоемоційного фону в ситуаціях, що можуть спровокувати певні бурхливі емоцій. Запропонуйте кілька з них, якими послуговуєтеся та впевнено можете порадити іншим».

(Пропозиції учасників фіксуються на дошці).

*2.3.**Теоретичне повідомлення з елементами бесіди***

З’ясуємо сутність поняття емоційної стійкості. Як ви його розумієте?

Слово «стійкість» походить від латинського «*resilio*», що означає «стрибнути назад», «відскочити». У широкому сенсі емоційною стійкістю називається вміння «відскочити» від події, що викликає стрес, не дозволяючи цій події впливати на нашу цілісність. Слід ураховувати те, що основний принцип цієї концепції полягає не в тому, щоб «згинатися, але не ламатися».

Стійкість – це про свідоме, адекватне прийняття того, що відбувається, незважаючи на втрати, яких ми зазнаємо в різних ситуаціях.

Емоційна стійкість – це не перемога. Це здатність витримувати будь-які емоційні навантаження без втрати внутрішньої опори. У нестабільному світі, що стрімко змінюється, процеси змін обов'язково супроводжуються переживаннями, негараздами або навпаки – яскраво позитивними подіями. Сімейно-побутові проблеми, інформаційне поле соціальних мереж, професійний розвиток, адаптація до нових соціально-політичних умов, особливо в період воєнних подій – усе це потребує значних психологічних ресурсів. Звичайно, не завжди можливо залишатися емоційно стабільним. Неабияк важливо навчитися зберігати рівень психологічної рівноваги, аби вчасно запобігати емоційному виснаженню. Коли ми залишаємося стійкими, можемо не лише пристосовуватися до стресових обставин, але й здійснити якісний аналіз ситуації з чітким усвідомленням того, що саме так вплинуло на наше самопочуття, як із цим почуттям упоратися та що робити далі, уникаючи таких болісних наслідків.

Компоненти емоційної стійкості

Чи можете назвати елементи емоційної стійкості? Із чого складається ця психічна властивість?

Емоційна стійкість має три компоненти – це ті «три кити», на яких вона ґрунтується. Цю триєдину основу ще називають трьома вимірами емоційної стійкості. Серед них виокремлюють:

1) *фізичні компоненти* (фізична сила, енергія, міцне здоров'я);

2) *психічні* (*психологічні*) компоненти (здатність до саморегуляції, увага та зосередженість, самооцінка, впевненість у собі, емоційне усвідомлення, а також регуляція, здатність до самовираження, мислення та міркування);

3) *соціальні компоненти* (міжособистісні стосунки (колеги, батьки, друзі тощо) – групова ідентичність, симпатія, спілкування та співпраця.

Робота саме над цими трьома аспектами спрямована на розвиток емоційної стійкості. Такі навички є універсальними завдяки тісному взаємозв'язку з різними сферами життя.

Розвиток емоційної стійкості

Відповідно до результатів численних досліджень, навички управління власними емоціями сприяють формуванню емоційної стійкості. Люди, які мають високий рівень самовладання, можуть успішно виконувати будь-які завдання без шкоди для ментального здоров'я. Адже кожен може навчитися раціоналізувати травматичний досвід, а не дозволяти подіям травмувати себе.

Орієнтовні запитання: «Чи можете назвати ознаки емоційної стійкості? У чому виявляється така здатність? У який спосіб можна перевірити її наявність?».

Свідченням розвитку емоційної стійкості є фокус на таких аспектах:

1. *Самосвідомість* (концентрація на власних відчуттях, внутрішніх суперечностях та світосприйнятті). Завдяки цій категорії ми глибше розуміємо, як почуття впливають на наші вчинки.

2. *Наполегливість*. Розвиток емоційної стійкості допомагає людині послідовно та сумлінно продовжувати долати труднощі. Не важливо, що саме стало причиною «психологічної кризи», наполегливість – вагомий ресурс, що спрямовує на розв'язання проблеми.

3. *Емоційний самоконтроль*. Навички саморегуляції емоцій дозволяють успішно керувати думками, емоціями, та, як наслідок, діями.

4. *Гнучке мислення*. Це невід'ємний компонент психічного здоров'я, що є передумовою досягнення успіху в певній справі. Щоб розвинути таку навичку, необхідно враховувати такі критерії: оптимізм, адаптивність, раціональність і позитивне мислення. Із такого погляду на проблему, безумовно, легше витримати труднощі та залишатися стійким.

5. *Міжособистісні стосунки*. Закономірно, що чим більш якісні стосунки з оточенням, тим більш урівноважений емоційний стан маємо. Людина – істота соціальна, тому для того, аби стати більш емоційно

витривалими, важливо мати надійну соціальну опору та завжди бути готовим до знайомств із однодумцями.

Розгляньмо практичні способи емоційного самовідновлення.

*2.4.**Практичне тренування***

Слід пам’ятати, що розвиток емоційної стійкості передбачає:

1) формування самоприйняття;
2) пошук дієвих саме для вас стратегій управління стресом;
3) формування адекватної самооцінки;
4) уважність та зосередження на сьогоденні;
5) адекватне та екологічне вираження емоцій;
6) здорові способи боротьби зі стресом.

1) ***Вправа «Емоційний термометр»***

Час: 5 хв.

Обладнання: роздатковий матеріал (малюнок термометра, маркери).

Інструкція викладача: «Кожен має шкалу термометра, намальовану на аркуші. Проаналізуйте свій поточний рівень емоційної стійкості. Позначте на цій шкалі ваш рівень від 0 до 100% відповідно, де 0 % – цілковита нестійкість, а 100 % – повна стійкість. Кілька учасників за власним бажанням може озвучити й обґрунтувати свій вибір».

Зразок малюнка:

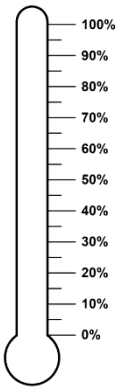

Орієнтовні запитання: «Що впливає на емоційну стійкість? У який спосіб можна підвищити рівень емоційної стійкості? Як розвитнути емоційну стійкість особистості?».

2) ***Вправа «Контрольна точка»***

Час: 5 хв.

Обладнання: аркуші паперу, маркери.

Інструкція викладача: «Пригадайте ситуації, у яких ви почувалися емоційно неконтрольованими або відчували винятково негативні емоції. Опишіть цю ситуацію, особливо акцентуючи увагу на деталях, що викликали такі емоції. Зараз ви в позиції спостерігача над ситуацією. Уявіть, ніби повернулися в момент напередодні того, як втратили емоційний контроль. Поміркуйте, яка стратегія буде дієвою саме в цій ситуації (дихальні вправи, раціональний аналіз тощо).

Розробіть індивідуальний план дій для ефективного розв'язання проблеми емоційного контролю. Нехай створений вами план буде опорною схемою, якою можна послуговуватися в майбутньому».

Орієнтовні запитання: «Чи відрізняються записані в плані ідеї від ваших дій у ситуації, що вже сталася? Як навички емоційної стійкості впливають на професійну діяльність психолога?».

3) ***Вправа «Алфавіт свідомості»***

Час: 10 хв.

Обладнання: роздатковий матеріал (схеми-таблиці).

Інструкція викладача: «Як відомо, будь-яка ситуація, почуття, емоція або проблема мають свої причинно-наслідкові зв'язки. Мета цієї вправи – визначення A-B-C певної емоційно насиченої події, де A – причина, що призвела до виникнення події, що аналізується, B – власне реакція або почуття, що з'явилося (-ися) у відповідь на подію, і C – наслідки, які, скоріше за все, матиме ситуація та (або) емоційний стан за умови відсутності свідомого контролю.

Упродовж 10 хвилин заповніть таблицю, яку маєте перед собою. Ще одна колонка під літерою D повинна містити необхідні дії, що, імовірно, допоможуть узяти під контроль ситуацію та власні емоції».

Зразок таблиці для заповнення:

№	A	B	C	D
	Стрес-фактор	**Причина**	**Реакція** (почуття/емоції)	**Дії** (як слід учинити)
1				
2				
3				

Орієнтовне запитання: «Що ви помітили, виконуючи цю вправу?».

Висновки

Коли знаємо, що саме порушує нашу емоційну рівновагу, вчасно реалізуємо необхідні дії, то можемо стати «хазяїнами» ситуації, беручи ситуацію під контроль.

4) ***Вправа «Управління гнівом»***

Час: 5 хв.

Обладнання: роздатковий матеріал схеми-малюнка.

Інструкція викладача: «Згадайте принцип роботи спідометра автомобіля, як стрілки приладу рухаються від зеленого до червоного кольору, указуючи на перевищення нормованої швидкості. Кольорові індикатори змінюють колір завчасно, перш ніж ситуація стає критичною, тому водій має час на вирішення проблеми. Спробуйте простежити, що відчуваєте в стані спокою. Охарактеризуйте цей стан кількома словами. Так само охарактеризуйте свій стан біля помітки «Напруга» та «Стрес».

Поміркуйте, коли саме ваш стан переходить зі статусу «спокій» у статус «напруга». Що змінюється? Що сприяє змінам − люди, слова, дії, вчинки, обставини?

Накресліть лінію на тому місці, де починаються зміни стану, а над нею коротко опишіть те, що спричиняє такі зміни. Продовжуйте цикл процесу до відмітки «Стрес»».

Зразок схеми-малюнка:

Напруга

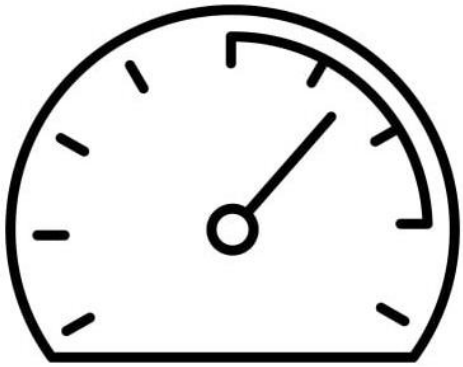

Спокій Стрес

Виконання вправи, обговорення результатів

5) ***Вправа «Айсберг»***

Час: 10 хв.

Обладнання: роздатковий матеріал шаблону-малюнка.

Інструкція викладача: «Подивіться уважно на малюнок, що маєте перед собою. Кожен із нас є носієм певної інформації. Звичайно, про щось ви з радістю можете поділитися з іншими. Є інформація, яку точно прагнете розповсюдити. Також час від часу ми відчуваємо потребу розділити свої думки з кимось, кого вважаємо близьким, сподіваючись на підтримку. Але ми водночас володіємо інформацією, яку бажаємо залишити конфіденційною.

Заповніть, будь ласка, шаблони». *Зразок схеми-малюнка:*

Те, що всі знають про мене

Те, що знає про мене лише кілька людей

Те, чого не знає про мене ніхто

Висновки

Уміння захищати особисті кордони − характерна ознака емоційної стійкості. Так, ми можемо висловити свої почуття за необхідності, але й маємо право залишитися наодинці, коли вважаємо потрібним. Такі навички характерні для цілісної особистості.

6) ***Вправа «Сила позитиву»***

Час: 5 хв.

Обладнання: аркуш паперу, олівець / ручка або мобільний телефон.

Інструкція викладача: «Усе, що вам знадобиться для виконання цієї вправи – зручне місце, 5 хвилин вільного часу, аркуш паперу або записник у телефоні. Завдання полягає в тому, щоб записати в колонку всі 5 (або більше) думок, що турбують вас або викликають негативні емоції. Поруч із цією колонкою запишіть відповідні винятково позитивні думки. Спробуйте знайти в проблемі конструктивні шляхи вирішення або просто перерахуйте успішні моменти в ситуації, що склалася. Наприклад, думку «Я не можу порозумітися зі своєю родиною» можна замінити на «Я можу вибрати інші слова, щоб не ображати почуття інших або поділитися переживаннями з другом».

Упродовж п’яти хвилин ви маєте можливість виконати цю вправу та переконатися, чи буде вона дієвою для вас».

7) ***Вправа «Альпініст»***

Час: 10 хв.

Інструкція викладача: «Уявіть, ніби ви щойно досягли вершини великої гори. Позаду залишилося чимало труднощів, із якими ви успішно впоралися. Аналогічно проаналізуйте ситуацію, учасником якої нещодавно ви стали. Поміркуйте та запишіть:

1. Що вам допомогло подолати труднощі?
2. Що ви відчували в цей час?
3. Які риси характеру, сильні сторони, обставини стали в пригоді або хто найбільше зміг вплинути на досягнення успіху?».

Орієнтовне запитання: «Що ви відчували під час виконання цієї вправи?».

Ця вправа допомагає зрозуміти, як можна розв’язати певну складну проблему або як знайти вихід у, здавалося б, безнадійній ситуації, переосмисливши отриманий досвід.

3. Підсумки воркшопу

*3.1.**Вправа «Продовж речення»***

Продовжте такі речення:

1. *Емоційно стійка людина ‒це людина, яка…*
2. *Прості способи розвитку емоційної стійкості*: …

*3.2.**Рефлексія***

Орієнтовні запитання: «Що корисного ви отримали від цього навчально-практичного заняття? Які вправи вам сподобалися найбільше? Які з них плануєте практикувати в повсякденні?». *(Відповіді здобувачів).*

*3.3. **Прощання з учасниками воркшопу***

Список використаної літератури

1. Воркшоп: що це таке із чим його «їдять». *UBI Конференц Хол* : вебсайт. *Розд. Статті.* URL: https://u.to/mne1Hw.

2. Голубець В. М. Вправи для тренінгів. *Всеосвіта. Національна освітня платформа* : вебсайт. *Розд. Психологія.* URL: https://goo.su/z2UC.

3. Дев’ять веселих ігор, які сприяють розвитку емоційної стійкості у дітей. Благодійна організація «Фонд Ріната Ахметова» : вебсайт. *Розд. Поради спеціалістів.* URL: https://u.to/wHe1Hw.

4. 5 вправ для підвищення емоційної стійкості учнів. *На Урок: освітній проект* : вебсайт. *Розд. Практичні прийоми.* URL: https://u.to/3Xe1Hw.

Додаток П

Психологічний воркшоп «Відновлення психологічних ресурсів»

Мета: поглибити знання щодо поняття «воркшоп»; технологій, спрямованих на поповнення психоемоційних ресурсів; навчити використовувати засоби підвищення рівня психологічної рівноваги;ознайомити із технологіями відновлення власних психологічних ресурсів, запобігання емоційному та професійному вигоранню, комплексної профілактики проблем психічного здоров'я; удосконалити навички самоаналізу та саморефлексії;розвинути навички первинної психологічної допомоги, комунікативні навички, логічне мислення, пам'ять, увагу, професійно-творчу активність, ініціативність, емпатію, резильєнтність; виховати загальнолюдські моральні та професійні цінності, культуру комунікації, повагу до власних ментальних потреб та потреб інших.

Методи: психологічний самоаналіз, психологічне дослідження, тестування, групова робота.

Обладнання: дошка, маркери, роздатковий матеріал.

Тривалість: 60 хв.

Цільова аудиторія: здобувачі вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія».

Перебіг заходу

1. Вступ

1.1. ***Привітання***

1.2. ***Інформаційне повідомлення***

Воркшоп −(англ. *workshop* −«робоча майстерня») −такий вид навчально-практичного заходу, що передбачає переважно самостійну роботу аудиторії, засвоєння нових знань та їх практичне відпрацювання. Основна відмінність такого виду цілеспрямованої спільної діяльності полягає в тому, що це ефективний формат навчання для досягнення певного результату, розв'язання проблем тощо. Ці заходи, як правило, різні за тривалістю. Оптимальна тривалість стандартної воркшоп-сесії −приблизно година.

Орієнтовні запитання: «Чи брав хтось із вас участь у подібних заходах? Чи має такий тип заходу спільні ознаки з тренінгом? Назвіть відмінності». *(Орієнтовна відповідь: «Воркшоп – організація людей одного рівня знань, спільної сфери діяльності для колективного обговорення теми. Тренінг передбачає роботу аудиторію над матеріалом, що надається, під супроводом спікера»).*

Отже, з'ясовано значення поняття «воркшоп» та характерні для нього ознаки. Які невід'ємні компоненти інтегрує такий навчально-практичний процес? *(Відповіді учасників фіксуються на дошці: планування, навчання, мотивацію, розвиток, командоутворення, спілкування).*

1.3. ***Вправа «Дерево очікувань»***

Що ви очікуєте від цього заняття? Про що хотіли б дізнатися? *(Відповіді учасників).*

1.4. ***Оголошення теми та мети заходу***

Отже, мета цього воркшопу − навчитися визначати рівень особистої психологічної ресурсності, ознайомитися з технологіями контролю власних ментальних можливостей та методами їх регулювання.

1.5. ***Знайомство***

Вправа «Автопортрет»

Мета: знайомство, створення невимушеної, дружної атмосфери, налаштування на продуктивну співпрацю.

Час: 10 хв.

Пропоную кожному з вас представитися в незвичний спосіб: назвіть своє ім'я та опишіть себе від імені третьої особи. Не забувайте про деталі (вік, індивідуальні риси зовнішності, найкращі риси характеру, захоплення). Розпочну з себе.

Триває знайомство.

2. Основна частина

2.1. ***Теоретичне повідомлення з елементами бесіди***

Ресурси − це такі життєві орієнтири, за допомогою яких людина

задовольняє потреби безпечного існування. Це стосується виживання, фізичного комфорту, психічного благополуччя, соціальної самореалізації. Наявність або відсутність ресурсів значно впливає на наші фізичні та духовні можливості, визначає рівень здатності досягнення певних цілей та проміжок часу, потрібний для їх реалізації.

Для того, аби відчувати життєвий баланс, потрібно послуговуватися різними ресурсами. Розрізняють зовнішні та внутрішні ресурси.

Орієнтовне запитання: «Чи можете назвати приклади таких ресурсів? Почнемо з зовнішніх». *(Орієнтовні відповіді учасників: «Зовнішні ресурси – це енергія, яку ми поповнюємо за допомогою зовнішніх ресурсів і завдяки якій здатні відновлюватися. Наприклад, хобі, спорт, спілкування з друзями, улюблені солодощі, спорт тощо. Внутрішні − ресурси особистісні. Це позитивні якості, риси характеру, здібності, життєві цінності, установки, безумовне прийняття себе – те, що робить людину сильною»).*

Слід усвідомлювати, що ресурси − нестабільні резерви. Вони слугують опорою лише на певний час, доки не будуть ущент використаними. За наявності необхідних ресурсів людина, як правило, не відчуває дискомфорту. Вона почувається впевнено, успішно розв'язує певні життєві проблеми, не відчуваючи особливо гострого дефіциту в чому-небудь. Натомість дефіцит ресурсів позначається на якості життя людини та її самосприйнятті.

Орієнтовне запитання: «Що ви розумієте під сутністю поняття «психологічні ресурси»?».

Психологічними ресурсами небезпідставно можна вважати таку сукупність особистісних властивостей та здібностей, що допомагають людині повноцінно реалізовувати власний потенціал та забезпечують успішну адаптацію до стресових ситуацій.

Тривале перебування людини в нересурсному стані шкодить психологічному здоров'ю, призводить до виникнення ментальних розладів, що заважає повноцінній реалізації в багатьох важливих сферах. Тому так важливо контролювати рівень задоволення власних потреб та вчасно

поповнювати необхідні ресурси.

Орієнтовні запитання: «Із якими методами психоемоційного відновлення ви вже знайомі? Запропонуйте способи відновлення внутрішніх психоемоційних ресурсів».

Відповіді здобувачів фіксуються на дошці.

Які з перерахованих способів допомагають найбільше? *(Відповіді здобувачів).*

2.2. ***Самоаналіз рівня психологічної ресурсності***

Для того, аби з'ясувати, яких саме психологічних ресурсів ми потребуємо й якою мірою, варто вміти відстежувати їх рівень і вчасно його врегульовувати. Існує багато спеціальних тестів для моніторингу власного психологічного стану. Пропоную пройти один із них.

Інструкція викладача: «Ви маєте перед собою схеми трьох шкал за такими критеріями: рівень напруги та стресу, морального стану та психоемоційного виснаження. Оцініть ваш рівень ресурсності, поставивши відповідну оцінку. Сума всіх балів ‒це і є кількісно-якісний результат».

Оцінка рівня напруги та стресу

10	Екстремальний рівень, нестерпно
9	Від високого до екстремального, надзвичайно важко
8	Високий, дуже важко
7	Від середнього до високого, важко стримувати
6	Помірний, яскраво неприємно
5	Від легкого до помірного, ледве неприємно
4	Легкий, трохи дискомфортно
3	Досить легкий, комфортно
2	Майже відсутній, почуття розслаблення
1	Стан цілковитої рівноваги

Оцінка рівня морального стану

10	Екстремальне виснаження, колапс
9	Виснаження на рівні від високого до екстремального, майже колапс
8	Високий рівень виснаження, межа перевищена
7	Виснаження на рівні від помірного до високого
6	Помірне виснаження
5	Виснаження
4	Легкий дискомфорт
3	Легка втома, у межах комфортного самопочуття
2	Виснаження відсутнє
1	Стан цілковитої рівноваги

Оцінка рівня психоемоційного виснаження

10	Екстремальне пригнічення, нестерпно
9	Пригнічення від високого до екстремального рівня, надзвичайно важко
8	Пригнічення від високого до середнього рівня, дуже важко
7	Пригнічення від середнього до високого рівня, важко
6	Помірний рівень пригнічення, яскраво неприємно
5	Нестабільний рівень, легке пригнічення
4	Часті зміни настрою, трохи дискомфортно
3	Стабільний рівень
2	Задовільний рівень
1	Стан цілковитої рівноваги

Аналіз результатів

Час проаналізувати результати. Підрахуйте загальну кількість балів.

Увага! Якщо сума ваших балів дорівнює 7+, ваша зона ‒червона.

А.***Зелена зона*** (3–10 балів). Результати свідчать, що рівень ваших психологічних ресурсів у межах норми. Стрес, виснаження чи пригнічення відсутні. Проте важливо продовжувати слідкувати за рівнем фізичного та психоемоційного балансу. Рекомендується обмежити тривожне інформаційне поле (неприємні новини, спілкування з емоційно неврівноваженими людьми), наповнювати щоденну рутину, що сприяє духовному відновленню, а також бути на зв'язку з важливими для вас людьми.

Б. ***Помаранчева зона*** (11–18 балів). Такі показники вказують на те, що ваша ситуація або життєві обставини поступово продукують один або кілька факторів: стрес, пригнічення та виснаження. Рекомендується почати аналіз того, що викликає негативні реакції та за можливості обмежити їх вплив. Надзвичайно важливо попрацювати над підвищенням якості фізичного та психічного здоров'я, наповнювати щодення корисними та приємними видами діяльності. Не нехтуйте потребою звернутися по допомогу, зокрема професійною (до психолога, психотерапевта).

В. ***Червона зона*** (19–30 балів). Такі показники є свідченням того, що ваші психологічні ресурси потребують негайного відновлення. Слід обов'язково звернутися до фахівця в сфері психічного здоров'я або самостійно практикувати спеціальні методики для психоемоційного відновлення.

2.3. ***Практичне тренування***

Аналіз психоемоційного стану неабияк важливий для оптимального вибору методів урегулювання внутрішніх ресурсів. Спробуймо на практиці універсальні техніки покращення показників стану психічного здоров'я.

Слід пам'ятати, що відновленню психологічних ресурсів сприяє регулярність таких простих звичок:

- релаксація (повноцінне розслаблення);
- раціональний розподіл власних ресурсів;
- якісний сон;
- збалансоване харчування;

- планування;
- спілкування з близькими;
- фізична активність;
- саморефлексія;
- хобі;
- активний відпочинок.

1) ***Вправа «Пошук ресурсів»***

Час: 15 хв.

Обладнання: аркуші, маркери / олівці, ручки.

Ця вправа дуже корисна для пошуку тих ресурсів, які щодня можуть внутрішньо наповнювати та повертати почуття наснаги.

Інструкція викладача: «Вам знадобиться аркуш, на якому потрібно накреслити таблицю для послідовного заповнення. Виокреміть найбільш важливі сфери життя (наприклад, кар'єра, сім'я, гроші, здоров'я, спорт, хобі, відпочинок тощо). Кілька сфер можна об'єднати в одну. Запишіть їх у першу колонку. Визначте, що є для вас цінним у кожній із цих сфер. Перелік цих речей буде містити друга колонка. Згідно з цими цінностями зазначте, що ви вже робите або що можна зробити для задоволення цих цінностей. Зауважую, що це мають бути дії, після виконання яких ви відчуваєте певний терапевтичний ефект. До кожної зі сфер потрібно вказати періодичність виконання цих дій, що повноцінно відповідала б вашим потребам».

Зразок таблиці:

№	Сфери життя	Цінності	Дії	Періодичність виконання
1				
2				
3				

Психологи радять час від часу виконувати цю вправу для обліку актуальних ресурсів та цінностей.

2) ***Вправа «П’ять елементів»***

Ця вправа, розроблена психологом Анною Бородіною, ґрунтується на методі послідовних груп запитань, що допомагають «зануритися» у свій теперішній стан, зрозуміти власні почуття, а також з’ясувати причини їх виникнення. Відчуваючи сильну емоційну напругу або психологічне виснаження, щоразу задавайте собі такі запитання. Намагайтеся дати чесну відповідь.

Час: 5 хв.

Інструкція викладача: «Уважно прослухайте запитання. Зосередьтеся на власних відчуттях».

1. Який образ зараз переважає в вашій свідомості? Що ви бачите перед собою? Опишіть реальний візуальний образ детально. Якщо конкретного образу немає, тримайте фокус на внутрішніх почуттях.
2. Що ви зараз відчуваєте (що це за емоції, внутрішній стан)?
3. Який ваш фізичний стан? Що відчуваєте? Де знаходяться ці відчуття? Як вони виявляються?
4. Які думки вас турбують? Про що ви думаєте? Якщо конкретних думок немає, це нормально.
5. Що для вас зараз є корисним та важливим? Що я ви можете для себе зробити?

Орієнтовне запитання: «Що ви відчуваєте після виконання вправи?».

Цикл запитань можна повторювати до тих пір, поки не досягнете бажаного результату.

3) ***Групова робота. Вправа «Адвент-кадендар самотурботи»***

Час: 20 хв.

Обладнання: ватман, маркери.

Пропоную вам попрацювати в командах над таким завданням: створити адвент-календар практик, що допомагають повсякчас підтримувати ресурсний психологічний стан. Чи знайоме вам поняття «адвент-календар»?

Адвент (від лат. *adventus*) означає «прихід». Відповідно до історичних

свідчень, виникнення календаря датується приблизно XIX століттям у Німеччині, коли Фрау Ленг надокучав його син Герхард із запитанням про те, коли нарешті настане Різдво. Урешті-решт вона не витримала й вирішила створити для нього календар із кількістю днів, що залишаються до свята. Календар містив перелік днів у вигляді віконець із дверцятами, за якими було сховане печиво. Герхард міг відчинити лише одне віконце на день, спостерігаючи за скороченням кількості днів. Коли хлопчик виріс, він зміг монетизувати винахід матері −випускав адвент-календарі, але замість печива були цукерки. Нині значення цього поняття стало ширшим, і в сучасному розумінні адвент-календар − це система щоденних дій, об'єднаних спільною тематикою та спрямованих на досягнення однієї мети.

Інструкція викладача: «Об'єднайтеся в дві підгрупи. Створіть план ідей простих дій або вправ на 30 днів, виконання яких допоможе систематично піклуватися про свій внутрішній стан. Перша підгрупа відповідальна за перші 15 днів, друга −за решту днів до кінця місяця».

Приклад плану:

01.01	Пригадати 5 подій (або людей) у своєму житті, завдяки яким з'явилося почуття вдячності
02.01	Згадати п'ятьох людей, які позитивно впливають на життя
03.01	Дві години на добу не користуватися соцмережами (наприклад, вранці та ввечері)
04.01	Намалювати малюнок із зображенням речей, що надихають. Залишити його, щоб у час втрати потрібних ресурсів або емоційного виснаження дивитися на нього
05.01	Познайомитися з кимось у транспорті
06.01	Одягнутися так, щоб кожен елемент образу мав улюблений колір
07.01	Перед тим як заснути, запитати себе: «За що я сьогодні вдячний (-а) собі?», «Як я сьогодні подбав (-ла) про себе?», чесно відповівши на ці запитання
08.01	Поласувати улюбленим морозивом та (або) кавою
09.01	Присвятити 3 години на добу своєму хобі
10.01	Година прогулянки на свіжому повітрі
11.01	5 хвилин контрастного душу
12.01	Викинути 5 непотрібних речей зі своєї квартири
13.01	Почати день із 5 хвилин цілковитої тиші
14.01	Зробити масаж із аромамаслами
15.01	Станцювати під улюблену пісню наодинці

Презентація ідей обох команд, обговорення

3. Підсумки воркшопу

3.1. ***Рефлексія***

Орієнтовні запитання: «Які враження у вас від психологічного воркшопу? Що сподобалося / не сподобалося? Які вправи вам до вподоби найбільше? Які з них плануєте практикувати в повсякденні?». *(Відповіді здобувачів).*

3.2. ***Прощання з учасниками воркшопу***

Список використаної літератури

1. Воркшоп – що це таке і навіщо потрібно, форми, види та задачі воркшопів. *Termin.in.ua - прості відповіді на популярні в інтернеті запитання типу*: «*Що це?», «Що значить?», «Що таке?»* : вебсайт. *Розд. Бізнес і політика*. URL: https://u.to/7n21Hw.

2. Воркшоп: що це таке із чим його «їдять». *UBI Конференц Хол* : вебсайт. *Розд. Статті*. URL: https://u.to/mne1Hw.

3. Мілованова А. Вправи на знайомство. *Academia.edu* : вебсайт. URL: https://u.to/Bn61Hw .

4. Про зовнішні та внутрішні ресурси. *УкрЄдність – психологічна підтримка у воєнний час* : вебсайт. URL: https://u.to/GX61Hw.

5. Тест: швидка діагностика психологічного стану. *Психологічний центр «Без паніки»* : вебсайт. *Розд. Дорослі та війна.* URL: https://u.to/L361Hw.

6. Техніки для зняття стресу. *Психологічний центр «Без паніки»* : вебсайт. *Розд. Статті.* URL: https://u.to/OH61Hw.

7. Фещенко Ю. В. Техніки відновлення ресурсів для педагогічних працівників. *Всеосвіта. Національна освітня платформа* : вебсайт. *Розд. Новини*. URL: https://goo.su/LGFUV.

8. Як відновити внутрішні ресурси та енергію? *SPACE − онлайн-ресурс про моду, красу, гастрономію* : вебсайт. URL: https://u.to/Rn61Hw.

Додаток Р

Семінар «Інноваційна діяльність фахівців із психології у сучасних закладах освіти в умовах діджиталізації»

Мета: узагальнити та систематизувати знання здобувачів вищої освіти стосовно понять «інноваційна діяльність», «діджиталізація»; розширити уявлення про різноманіття прийомів, методів та способів розвитку навичок інноваційної діяльності психолога в умовах діджиталізації; розвинути навички інноваційної компетентності; переконати здобувачів вищої освіти в необхідності впровадження інновацій у майбутній професійній діяльності.

Основна література:

1. Боковець О. І. Основні парадигмальні позиції дослідження структурної організації інноваційного потенціалу особистості. *Вісник післядипломної освіти* : зб. наук. праць. *Сер. Соціальні та поведінкові науки*. 2017. Вип. 3 (32). С. 20–33.

2. Клімова Г. П. Інноваційне суспільство як імператив сучасності. *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві* : зб. матеріалів II Інтернет-конф., 29 листоп. 2019 р. Харків : НДІ ПЗІР НАПрНУ. С. 147–153.

3. Типові реакції на нововведення та психологічні бар'єри, їхня характеристика. *Навчальні матеріали онлайн* : вебсайт. *Розд. Психологія управління.* URL: https://pidru4niki.com/17910211/psihologiya/tipovi_reaktsiyi_novovvedennya_psihologichni_baryeri_yihnya_harakteristika.

4. Шерудило А. В. Сутність, зміст, структура і функції інноваційної діяльності вчителя в умовах модернізації педагогічної освіти. *Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи: компетентнісний та інтегрований підходи* : монографія / за наук. ред. Л. Я. Бірюк. Суми, Вінниченко М. Д., 2019. С. 245–269.

Додаткова література:

1. Долбнєва Д. В. Просто про складне. «Діджиталізація як неминучий процес прогресивного розвитку української економіки». *Факультет управління фінансами та бізнесом* : вебсайт. URL: https://financial.lnu.edu.ua/news/prosto-pro-skladne-didzhytalizatsiia-iak-nemynuchyy-protses-prohresyvnoho-rozvytku-ukrainskoi-ekonomiky.

2. Назарьова Н. М. Проблеми впровадження педагогічних інновацій у навчально-виховний процес початкової школи. *Освітній проект «На Урок» для вчителів* : вебсайт. *Розд. Методичні рекомендації*. URL: https://naurok.com.ua/problemi-vprovadzhennya-pedagogichnih-innovaciy-u-navchalno-vihovniy-proces-pochatkovo-shkoli-44072.html.

3. Петельська Є. А. Використання інноваційних технологій в роботі психолога ЗДО. *Всеосвіта. Національна освітня платформа* : вебсайт. *Розд. Психологія.* URL: https://vseosvita.ua/library/vykorystannia-innovatsiinykh-tekhnolohii-v-roboti-psykholoha-zdo-584766.html.

4. Попова Н. А. Застосування тренінгових вправ у розвитку готовності педагога до інновацій. *Всеосвіта. Національна освітня платформа* : вебсайт. *Розд. Педагогіка*. URL: https://vseosvita.ua/library/zastosuvanna-treningovih-vprav-u-rozvitku-gotovnosti-pedagoga-do-innovacij-2674.html .

Орієнтовний перелік тем:

1. Перспективи використання інноваційних технологій у професійній діяльності психолога в сучасних закладах освіти.

2. Інноваційні методи віддаленої психологічної консультації та психокорекції.

3. Психологічна підтримка учнів із застосуванням мобільних додатків та онлайн-платформ.

4. Вплив діджиталізації на роботу психолога в сучасних школах.

5. Особливості інноваційної професійної діяльності сучасного психолога.

6. Місце розвитку інноваційної компетентності в системі професійного зростання психолога.

7. Проблеми та перешкоди розвитку інноваційної компетентності психолога в умовах діджиталізації.

8. Методи, прийоми та засоби розвитку інноваційної компетентності психолога в сучасних закладах освіти.

9. Використання психологом соціальних мереж як інструменту психологічної підтримки учнів у сучасних закладах освіти.

10. Методи діагностики розвитку інноваційної компетентності психологів у сучасних закладах освіти.

Додаток С

Семінар «Діджитал-ресурси підвищення рівня розвитку комунікативної компетентності психолога»

Мета: поглибити та узагальнити знання здобувачів вищої освіти щодо понять «комунікативна компетентність», «діджиталізація» та проблем, пов'язаних із ними в професійній діяльності психолога; стимулювати бажання професійного самовдосконалення; розвивати комунікативні навички; розвинути цифрову компетентність; сформувати готовність до інноваційної професійної діяльності.

Основна література:

1. Близнюк Т. Цифрові інструменти для онлайн і офлайн навчання : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. 64 с.

2. Комунікативна компетентність учасників освітнього процесу: практичний підхід до формування навички XXI століття. *Освітній проект «На Урок» для вчителів* : вебсайт. URL: https://naurok.com.ua/learn/komunikativna-kompetentnist-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-praktichniy-pidhid-do-formuvannya-navichki-hhi-stolittya-29.

Додаткова література:

1. Кириленко К., Стратюк В., Бойко Л., Бенюк О., Кундеревич О. Використання платформи Moodle з метою формування комунікативної компетентності в процесі викладання курсу «філософія» у закладах вищої освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи* : зб. наук. праць. 2021. Вип. 2 (6). С. 60–72.

2. Підбірка онлайн платформ для самоосвіти. *Портал управління знаннями. Національне агентство України з питань державної служби* : вебсайт. URL: https://pdp.nacs.gov.ua/news/pidbirka-onlain-platform-dlia-samoosvity.

Орієнтовний перелік тем:

1. Етичні аспекти використання діджитал-ресурсів як засобів розвитку комунікативної компетентності психолога.
2. Використання інтерактивних платформ та онлайн-додатків для вдосконалення комунікативних навичок психолога.
3. Використання онлайн-ресурсів як інструментів розвитку навичок візуальної комунікації та засобів роботи з клієнтами.
4. Роль онлайн-комунікації в формуванні міжкультурної комунікативної компетентності психолога.
5. Вебінари та онлайн-курси як форми розвитку комунікативних навичок психолога.
6. Роль онлайн-дискусій, форумів та колективних проєктів у розвитку комунікативної компетентності психолога
7. Вплив можливостей віртуальної реальності на розвиток навичок невербальної комунікації психолога.
8. Використання мультимедійних презентацій та відеоматеріалів для покращення комунікативного впливу психолога.
9. Застосування мобільних додатків для тренування вмінь активного слухання та навчання ораторської майстерності.
10. Відеоаналіз та саморефлексія як засоби моніторингу розвитку комунікативних навичок психолога.

Додаток Т

Семінар «Роль спілкування в структурі професійної діяльності фахівця із психології»

Мета: узагальнити та систематизувати знання здобувачів вищої освіти щодо понять «комунікація», «комунікативна компетентність»; переконати здобувачів у неминучості виникненні типових проблем, що трапляються в практиці фахівців за умови відсутності навичок ефективного спілкування з клієнтами; сприяти формуванню готовності до активної комунікативної взаємодії з клієнтами.

Основна література:

1. Берестенко О. Г. Культура професійного спілкування : навч. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2013. 300 с.;

2. Спілкування і діяльність. Роль спілкування в професійній діяльності. Спілкування як спосіб комунікації. *Українська «Преса» Онлайн* : вебсайт. *Розд. Суспільство.* URL: https://goo.su/jBsAQqi.

3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.

4. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2008. 224 с.

Додаткова література:

1. Ященко В. М. Опорні конспекти з психології і педагогіки : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2004. 168 с.

Орієнтовний перелік тем:

1. Комунікація психолога з суб’єктами психологічного впливу та її влив на якість професійних стосунків.

2. Ефективні методи спілкування з різними категоріями клієнтів: діти, підлітки, дорослі, люди похилого віку.

3. Засоби вербальної та невербальної комунікації в професійній діяльності психолога.

4. Проблема міжкультурної комунікації в роботі фахівця із психології.

5. Специфіка комунікативної взаємодії фахівця із психології в залежності від характеру проблем клієнтів.

6. Роль активного слухання та взаєморозуміння в комунікації психолога з клієнтом.

7. Етичні аспекти спілкування в психологічній діяльності: конфіденційність, межі в професійній комунікації, етика стосунків із клієнтами.

8. Стратегії спілкування в конфліктних ситуаціях.

9. Шляхи розвитку комунікативної компетентності в майбутніх психологів.

10. Вплив особистісних якостей психолога на комунікацію з клієнтами.

Додаток У

Семінар «Психологічні аспекти комунікації між фахівцем та суб'єктом психологічного впливу»

Мета: поглибити знання майбутніх психологів щодо основних психологічних принципів комунікації; висвітлити та проаналізувати окремі психологічні аспекти комунікації між психологом та клієнтами; дослідити наявний теоретичний та практичний досвід у галузі психології; прищеплювати інтерес до психології як професійної сфери діяльності.

Основна література:

1. Галаган В. Я., Орлов В. Ф., Отич О. М., Фурса О. О. Психологія конфлікту : навч.-метод. посібник. Київ : ДЕТУТ, 2008. 422 с.

2. Загальні принципи консультативної психології. *Навчальні матеріали онлайн* : вебсайт. *Розд. Консультативна психологія*. URL: https://pidru4niki.com/78018/psihologiya/zagalni_printsipi_konsultativnoyi_psihologiyi.

3. Засєкіна Л. В., Пастрик Т. В. Основи психології та міжособове спілкування : навч. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2013. 184 с.

Додаткова література:

1. Основи психокорекції. Курс лекцій. *StudFiles*. *Файловый архив для студентов* : вебсайт. URL: https://studfile.net/preview/5263909/page:4/.

2. Особливості організація та проведення психологічної корекції. *Allreferat. Реферати. Контрольні. Дипломні. Курсові* : вебсайт. *Розд. Контрольна*. URL: http://allreferat.com.ua/uk/psuhologiya/kontrolnaya/97/page/2#google_vignette.

Орієнтовний перелік тем:

1. Основні принципи ефективної комунікації в психології.

2. Вплив різних засобів спілкування на процес психологічного впливу.

3. Невербальна комунікація в психологічній практиці: жести, міміка, мова тіла.

4. Метод активного слухання в процесі консультативної бесіди з клієнтом.

5. Емпатія та її роль у взаємодії фахівця із психології з клієнтом.

6. Бесіда як психологічний вербально-комунікативний метод у професійній діяльності психолога.

7. Стратегія конструктивного вирішення конфліктів у психологічній діяльності.

8. Особливості побудови зворотного зв’язку в психологічній практиці.

9. Вплив самопізнання та саморозвитку фахівця із психології на якість комунікації з клієнтами.

10. Особливості визначення цілей комунікації в психологічній практиці.

Додаток Ф

Семінар «Теоретичні основи розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології в сучасних умовах»

Мета: поглибити та узагальнити знання здобувачів вищої освіти про роль ефективної комунікації в професійному житті фахівців з психології; розширити уявлення про різноманітність прийомів, методів та способів розвитку комунікативної компетентності в сучасних умовах; розвинути комунікативні навички та вміння; стимулювати мотивацію майбутніх психологів до особистісного та професійного самовдосконалення зокрема.

Основна література:

1. Карпюк Ю. Я. Теоретико-методологічні засади розвитку комунікативної компетентності у майбутніх психологів. *Abstracts of VIII international scientific and practical conference* : the 8 th International scientific and practical conference, April 8–10, 2020. Sofia : «ACCENT», 2020. P. 277–287.

2. Федорчук Л. П. Теоретичні аспекти формування професійної компетентності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія» : науковий журнал*. Острог : Вид-во НаУОА, 2019. № 8. С. 77–81.

Додаткова література:

1. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Ло́гос. Мистецтво наукової думки. Сер. Педагогічні науки.* 2019. № 3. С. 70–73.

2. Стеценко Н. М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічний альманах* : зб. наук. праць / редкол. : В. В. Кузьменко та ін. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. Вип. 29. С. 185–191.

Орієнтовний перелік тем:

1. Розвиток комунікативної компетентності фахівця із психології як визначальний чинник його професійного самоствердження.
2. Теоретико-методологічні засади розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології.
3. Шляхи розвитку вербальної та невербальної комунікації психолога.
4. Роль невербальних засобів комунікації на ефективність комунікативної взаємодії з клієнтом.
5. Вплив рівня емоційного інтелекту на комунікативну компетентність психолога.
6. Принцип інтерперсональної комунікації в психологічній практиці.
7. Психологічне консультування та розвиток комунікативних навичок: взаємозв’язок та закономірності.
8. Особливості розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології на різних етапах їх становлення.
9. Психологічні чинники розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології
10. Особистісний розвиток фахівця як передумова розвитку комунікативної компетентності.

Додаток Х

Конкурс професійного есе для майбутніх фахівців із психології «Розвиток комунікативної компетентності в професійно-науковому просторі»

Мета: навчити майбутніх психологів використовувати набуті теоретичні знання щодо теми комунікативної компетентності; залучити до творчої діяльності; стимулювати бажання досліджувати та вдосконалювати сформовані компетентності; поглибити та узагальнити знання здобувачів вищої освіти стосовно поняття «комунікативна компетентність», проблем щодо розвитку комунікативних навичок психолога; активізувати професійно-творчий потенціал; розвинути творче мислення, ініціативність, навички зв'язного висловлювання з дотриманням логіки викладу думок; здатність застосовувати теоретичні знання на практиці, виховати професійну культуру; прищепити інтерес до професії психолога.

Запропоновано кілька типів есе: дослідницькі, критичні (оглядові), інформативні, есе-роздуми.

По завершенню конкурсу серед здобувачів вищої освіти прізвища двох учасників, чиї роботи буде відзначено найкращими, будуть оголошені як переможці конкурсу.

Орієнтовний перелік запропонованих тем для есе

1. Комунікативна культура як складник професійної компетентності практичного психолога.
2. Вплив інноваційних технологій на розвиток комунікативної компетентності психолога.
3. Поняття комунікативної компетентності в аспекті професійної діяльності психолога.
4. Формування комунікативної культури психолога: проблеми та перспективи.

5. Етичні засади комунікативної компетентності практичного психолога.

6. Комунікативна компетентність – актуальна проблема професійного становлення сучасного психолога.

7. Роль комунікативної компетентності в професійній діяльності психолога.

8. Комунікативна компетентність як основа сталого розвитку практичного психолога.

9. Шляхи формування комунікативної компетентності майбутнього психолога.

10. Значення розвитку комунікативної компетентності в професійному становленні майбутнього психолога.

11. Складові комунікативної компетентності сучасного психолога.

12. Огляд психологічних особливостей формування комунікативних умінь майбутнього психолога відповідно до викликів сучасності.

13. Словесний портрет комунікативно компетентного психолога.

14. Взаємозалежність комунікативної компетентності та лідерських якостей особистості.

15. Уміння формулювати професійні висловлювання як складова комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутнього психолога

16. Стилі комунікативної поведінки психолога.

17. Ми – це те, якою є наша комунікативна культура або чому для сучасного психолога важливо розвивати комунікативну компетентність.

18. Мій погляд на роль сучасних засобів комунікації в професійній діяльності практичного психолога.

19. Професійний успіх психолога на основі комунікативного потенціалу.

20. Навички ефективної комунікації: що потрібно знати майбутньому психологу.

Приклади есе на запропоновані теми

Есе на тему «Навички ефективної комунікації: що потрібно знати майбутньому психологу»

Психолог – це фахівець, до професійних обов'язків якого належить вивчення внутрішнього світу та законів ментального розвитку людини. У багатьох є стереотипні уявлення щодо цієї, на перший погляд, простої професії – це нібито надзвичайно чуйний спеціаліст, який уважно розпитує свого клієнта. На жаль, часто реальність зовсім не схожа на описувану. Це пов'язано передусім із тим, що часто обирають цю професію, не маючи ґрунтовної, компетентної особистісної бази.

Слід розуміти, що психолог – фахівець, хто справді вміє шляхом комунікації допомогти людині вирішити певні особистісні проблеми. Психолог не може гарантувати стовідсоткового результату, але він здатний правильно впливати на клієнта, спонукати до потрібних рішень, ламати деструктивні механізми мислення. Із допомогою психолога людина може поглянути на проблему (або навіть на життя загалом) під протилежним кутом, а також досягнути бажаних результатів у різних сферах життя.

Якщо ви впевнені, що можете повноцінно реалізуватися в цій професій, радимо передусім проаналізувати рівень власних комунікативних навичок. На сьогодні для цього доступні різні способи: проходження безкоштовних психологічних тестів, професійна консультація. Також не буде зайвим дізнатися думку близьких. Радимо звернути увагу на такі параметри:

–цікавість до цієї спеціальності та внутрішнього світу людей;

–розвинені навички вербального та невербального спілкування;

–етична культура, висока соціальна відповідальність (професія передбачає роботу з делікатною інформацію підсвідомості клієнта, що потребує особливих компетентностей);

–навички індивідуального, комплексного, диференційованого підходів під час роботи;

–успішні власні кейси та досвід;

–знання основ юриспруденції;

–навички емоційної стійкості;

–знання основ світових релігій;

–психологічна освіта тощо.

Як бачимо, перелік вимог до компетентності психолога досить великий. Пам’ятайте, що головним інструментом психолога є його особистість. Відповідно, архіважливою є комунікативна компетентність, від рівня якої залежить позиціонування, ефективність роботи з клієнтом, професійне масштабування та загальна якість самосприйняття.

Есе на тему «Поняття комунікативної компетентності в аспекті професійної діяльності психолога»

Як відомо, комунікація – це процес обміну інформацією, міжособистісний контакт, без якого неможливий прогрес сучасного суспільства. Ураховуючи стрімкий розвиток суспільного життя, зростають вимоги до якості професійного спілкування. Зокрема для психолога стають дедалі більш важливими навички комунікації з урахуванням особистісних характеристик кожного клієнта. Ці навички стають обов’язковими інструментами його професійної діяльності. Проте залишається актуальним питання щодо визначення поняття «комунікативна компетентність».

У психології під комунікативною компетентністю вважають складну особистісну характеристику, що передбачає комунікативні здатності та вміння, обізнаність зі сфери спілкування, наявність психологічних ресурсів, що забезпечують комунікативний процес. Важливо те, що комунікативна компетентність безпосередньо визначає готовність особистості до професійної діяльності.

Одразу ж виникає питання стосовно того, як виявляється ця особистісна здатність. Спробую пояснити. Простіше кажучи, цю здатність можливо простежити найбільш очевидно, зокрема в психологічній практиці, на рівні ефективності показників праці, здатності знаходити раціональні шляхи

розв’язання проблем під час роботи з клієнтами. Розвиток цієї властивості безпосередньо пов’язаний із умінням здійснювати об’єктивний аналіз власних навичок, самооцінкою, що стають внутрішнім стимулом до особистісного розвитку.

Науковці визначають комунікативну компетентність як єдність сформованого особистісного та професійного досвіду взаємодії з людьми, що є необхідним для професійної та особистісної реалізації в суспільстві. Та незважаючи на те, що в науці досі відсутнє чітке визначення цього поняття, досить важливим є цілісне усвідомлення його концепції, а також уявлення щодо ролі комунікативної компетентності в професійній діяльності фахівця із психології.

На моє переконання, комунікативна компетентність перегукується з такими поняттями як культура, обізнаність, розвиток, творчість, ініціативність, самостійність, нестандартність мислення. За умови розвитку цієї компетентності можна вдосконалити багато особистісних якостей, що безпосередньо впливають на успішність виконання професійних обов’язків психолога, а також значно підвищити рівень відповідальності за результати прийняття важливих життєвих рішень. Підсумовуючи, можу наголосити на тому, що комунікативна компетентність психолога є не лише невід’ємним компонентом у системі підготовки майбутнього психолога, а й основою його цінності як спеціаліста з високою соціальною відповідальністю.

Додаток Ц

Конкурс для майбутніх фахівців із психології в вигляді гри «Психотея: гра чи реальність»

Мета: залучити здобувачів вищої освіти до творчої діяльності; стимулювати бажання досліджувати проблематику теми; розвинути здатність застосовувати теоретичні знання на практиці; активізувати професійно-творчий потенціал; розвинути творчі здібності, навички раціонального аналізу та самоаналізу, критичне мислення, комунікативні навички, пам’ять, логіку, увагу; прищепити інтерес до теми, що вивчається; виховати комунікативну та професійну культуру.

Методи: ситуативне моделювання; перехресний раціональний аналіз; самоаналіз.

Обладнання: ноутбук або комп’ютер, інтерактивна дошка.

Тривалість: 80 хв.

Тип заняття: гра-психотея.

Цільова аудиторія: здобувачі вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія».

Перебіг заходу

1. Вступ

1.1. ***Привітання***

1.2. ***Знайомство***

Вправа «Моє ім’я»

Мета: висвітлити свою індивідуальність; самопрезентація; вербально висвітлити позитивні якості особистості.

Інструкція викладача: «Ви добре знаєте імена один одного, але навряд чи замислювалися над тим, джерелом якої інформації є певне ім’я. Пропоную зараз записати на аркушах свої імена великими літерами в стовпчик, а навпроти цих літер указати особливість, характерну для вашої поведінки. (Наприклад: Андрій – амбіційний, авторитетний…)». *(Триває знайомство, самопрезентація ведучого)*

1.2. ***Інформаційне повідомлення***

Теорія з елементами бесіди з аудиторією

Напевно, кожен хоча б раз у житті брав участь у конкурсі, проте не всі були учасниками гри-психотеї. Тому слід з'ясувати значення цього терміна. Що вам відомо про психотею як метод у психологічній практиці?

(Відповіді учасників)

Психотея (від грец. «подих», «душа», «психіка») – демонстрація того, як діє психіка. Це відтворення в сценічній дії різних моделей поведінки та структури психічної діяльності. Ця психологічна методика проводиться під супроводом ведучого-терапевта, який обирає акторів та розподіляє ролі для інсценізації. Психотея починається з розігрування запропонованого сюжету – сценарію, казки, фрагменту з кіно або художнього твору, проблемних ситуацій тощо. Урешті-решт глядачі можуть за короткий проміжок часу простежити, як актори починають несвідомо виявляти характерні для них деструктивні стратегії поведінки, у той час як актори мають змогу вільно виражатися відповідно до власних психологічних особливостей. Після довільної інсценізації методика психотеї передбачає своєрідний перехресний аналіз раціонального визначення прогресивних та деструктивних моделей психологічних механізмів особистості.

Мета методики «психотея»:

1) *терапевтичний аспект*: можливість отримати результат свідомого рішення учасника позбутися патологічних стратегій психіки;

2) *психолого-педагогічний аспект*: можливість усвідомити закони функціонування індивідуальних психологічних особливостей та переосмислити власні переконання та (або) дії.

Чи був хтось із вас учасником цієї методики? Які ролі ви розігрували? Які були враження? *(Відповіді учасників)*

Знання властивостей певних емоційних механізмів сприяють глибокому психологічному самоаналізу, а вміле провокування характерних учинків важливе під час створення якісних творів мистецтва для відповідної цільової

аудиторії. Антоніо Менегетті, автор книги «Психотея», уважає театр «живим дзеркалом», що дає можливість поглянути на власні вчинки під іншим кутом та взяти відповідальність за власне життя. Отже, інструменти театрального мистецтва можна використати як засіб «екзистенційного обману» для того, аби покращити спосіб життя.

1.3. ***Проблемне запитання***

Упродовж гри пропоную поміркувати над таким запитанням: «*Психотея – це гра чи реальність*?». Дискусія відбудеться після завершення конкурсу.

1.4. ***Оголошення теми та мети заходу***

Ця конкурсна гра-психотея присвячена проблемі розвитку комунікативних навичок особистості, зокрема психолога в його професійній діяльності. Ураховуючи формат заняття, наприкінці гри маємо визначити команду переможців, учасники якої продемонстрували найкращу обізнаність із теми комунікативної компетентності. Звертаю вашу увагу, що команда переможців отримає символічну винагороду.

2. Практична частина (власне конкурсна гра)

2.1. ***Комплектування команд та вибір суддів***

Інструкція викладача: «Об’єднайтеся в дві команди відповідно до розміщення в аудиторії. Також потрібно обрати журі, члени якого слідкуватимуть за зміною стратегії поведінки акторів та оцінюватимуть виконання ігрових завдань. Для розрізнення команд необхідно дібрати назви. Протягом п’яти хвилин поміркуйте над назвою та оберіть лідерів у кожній із двох команд».

2.2. ***Оголошення програми конкурсу та критеріїв оцінювання***

Інструкція викладача: «Програма конкурсу передбачає виконання чотирьох завдань, що полягають в інсценізації та раціональному розборі проблемних ситуацій. Кожне завдання буде оцінюватися залежно від якості демонстрації проблем та об’єктивності аналізу ситуації. Максимальна кількість балів за гру становить 20 балів».

Таблиця 1.

Критерії оцінювання ігрових завдань

Кількість ігрових завдань	Кількість балів за окремий конкурс	Критерії
4	5	*Розігрування проблеми*: поведінка акторів повністю відповідає виконуваній ролі; наявні деякі відхилення в напрямку прояву індивідуальних рис особистості
		Аналіз інсценізованої проблеми та власної поведінки: раціональний, об'єктивний, науково обґрунтований
	4,5	Дотримання одного з двох критеріїв на високому рівні (відсутність чіткої аргументації або похибки в реалізації сюжету проблемної ситуації)
	4	Середній рівень дотримання обидвох критеріїв (середній рівень наближення до сюжету проблемної ситуації; наявні значні відхилення в напрямку прояву індивідуальних рис особистості; наявні похибки під час аналізу інсценізованої проблеми та власної поведінки)

Конкурс № 1

Інструкція викладача: «Шановні учасники І-ї команди *(назва)*, прочитайте уважно умови проблемної ситуації на слайді. Підготуйтеся до живого розігрування. Регламент підготовки – 5 хвилин».

Проблемна ситуація 1: Здобувачі вищої освіти першого курсу впродовж семестру так і не звикли витирати дошку після пари. На початку заняття з основ психологічної корекції в аудиторію зайшла викладачка й побачила, що дошка знову брудна. Це її дуже обурило. Після конфлікту вона попросила старосту витерти дошку та в емоційно нестабільному стані почала лекцію. Результати проведеного заняття були невтішні, адже здобувачі освіти були розгублені й пасивні.

Той самий випадок трапився й на парі з практичного курсу англійської мови. Викладач зайшов в аудиторію, де так само дошка була невитерта. Він

привітався зі здобувачами, потім спокійно витер дошку та промовив із гумором: «Якщо ви не можете витирати дошку самостійно або це повинен робити я, то попереджайте мене заздалегідь. Я буду приходити на п’ять хвилин раніше, аби ми не витрачали часу, відведеного на опрацювання навчального матеріалу». Згодом викладач розпочав заняття як зазвичай. Здобувачі активно співпрацювали з викладачем, мета практичної роботи була досягнута. Наступного заняття дошка була чиста.

Аналіз проблемної ситуації

Орієнтовні запитання: «Які ваші відчуття в кожній із ролей? Оцініть дії кожного з учасників ситуації. Як емоційний стан впливає на ефективність професійної діяльності та стан співрозмовника? Пропоную колективно оцінити інсценування та аналіз ситуації від І-ї команди *(назва)*».

Оцінювання членами журі якості виконання конкурсного завдання І-ї команди (назва) відповідно до критеріїв

Конкурс № 2

Інструкція викладача: «Шановні учасники ІІ-ї команди *(назва)*, уважно прочитайте умови проблемної ситуації. Запропонуйте розв’язку ситуації відповідно до сюжету. Підготуйтеся до живого розігрування. Регламент підготовки – 5 хвилин».

Проблемна ситуація 2: Понад усе Роман мріє стати самозайнятим психологом. Роман відмінно обізнаний із психікою людини та психологічними проблемами, але не наважується здійснити власну мрію, оскільки знає, що йому важко спілкуватися з людьми в повсякденні, а тому боїться спробувати.

Аналіз проблемної ситуації

Орієнтовні запитання: «Поділіться враженнями. Як ви проживали роль Романа? Чи вдалося вам передати зміст ситуації? Над чим йому слід працювати? У який спосіб Роман зможе здійснити свою мрію?».

Оцінювання членами журі якості виконання ігрового завдання ІІ-ї команди (назва) відповідно до критеріїв

Конкурс № 3

Інструкція викладача: «Шановні учасники І-ї команди *(назва)*, підготуйтеся до інсценізації наступної проблемної ситуації. Регламент підготовки – 5 хвилин».

Проблемна ситуація 3: Дитячий психолог багато часу, уваги та зусиль витратила на роботу над самооцінкою підлітка, який перебував на обліку в зв'язку з проханням батьків. Із підлітком вдалося побудувати доброзичливі, довірливі стосунки, тому невдовзі його було знято з обліку. Невдовзі хлопець на побаченні зі своєю дівчиною зустрів колишнього наставника та, пройшов повз, опустивши голову й не привітавшись.

Аналіз проблемної ситуації

Орієнтовні запитання: *«*Як ви відчуваєте себе в ролі, що довелося розіграти? Чи помітили вияв власних рис поведінки під час інсценізації? Висловіть ваш погляд на проблему. Що спонукало підлітка проігнорувати випадкову зустріч? Аргументуйте відповідь».

Проаналізуйте поведінку психолога.

Оцінювання членами журі якості виконання ігрового завдання І-ї команди (назва) відповідно до критеріїв

Конкурс № 4

Інструкція викладача: «Шановні учасники ІІ-ї команди *(назва)*, ознайомтеся з умовами наступної проблемної ситуації. Упродовж п'яти хвилин підготуйтеся до розігрування та аналізу проблемної ситуації».

Проблемна ситуація 4: Соціальний педагог у закладі загальної середньої освіти після розмови з матір'ю 14-річного Михайла дізнався, що агресивна поведінка підлітка зумовлена постійними конфліктами в сім'ї, відсутністю єдності поглядів батьків на сімейне життя. Вона заявила, що вони з чоловіком збираються розлучатися, але не знає, як повідомити про це хлопцеві.

Пізніше соціальний педагог швидко розповсюдив цю інформацію серед колег – учителів школи. Згодом про це знали всі. Це призвело до того,

що Михайло перестав відвідувати заняття, та невдовзі його перевели до іншої школи.

Аналіз проблемної ситуації

Орієнтовні запитання: «Поділіться враженнями щодо виконання ролей. У кого з акторів ви помітили зміну поведінки? У чому був помітний вияв індивідуальних особливостей психіки? Проаналізуйте вчинки соціального педагога. Як фахівець мав діяти після отримання детальної інформації стосовно проблеми клієнта? Запропонуйте шляхи розв'язання проблеми».

Оцінювання членами журі якості виконання ігрового завдання ІІ-ї команди (назва) відповідно до критеріїв

3. Підсумки конкурсу

3.1. ***Підрахунок кількості балів, визначення членами журі команди переможців***

Вітаю команду (назва) із перемогою в конкурсі! Ви набрали найбільшу кількість балів. *Команда переможців отримує символічну «золоту» медаль, команда-суперник нагороджується «срібною» медаллю*

3.2. ***Дискусія***

Отже, повернімося до проблемного запитання. Як ви вважаєте, такий психологічний експеримент за методом психотеї можна вважати грою, чи це все-таки реальна психологія людини? Обґрунтуйте власну тезу.

Висловлювання учасників, колективне обговорення

*3.3.****Прикінцеве слово ведучого. Прощання з учасниками конкурсної гри***

Список використаної літератури

1. Барвінко В. М. Урок на тему: «Вирішення складних життєвих ситуацій та проблем». *Всеосвіта. Національна освітня платформа* : вебсайт. *Розд. Психологія*. URL: https://goo.su/9M2oa1.

2. Онтопсихологія. *Колекція рефератів, курсових, дипломних робіт* : вебсайт. *Розд. Психологія*. URL: https://u.to/76G1Hw.

Додаток Ш

УКРАЇНСЬКА ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ,
ПСИХОЛОГІЇ, МЕНЕДЖМЕНТУ ТА ОСВІТИ ДОРОСЛИХ

Кафедра Практичної психології

СИЛАБУС

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ПСИХОЛОГІЇ

Харків 2023

Кафедра	Кафедра Практичної психології /Department of Practical psychology Посилання на сайт кафедри http://psihol.uipa.edu.ua
Назва освітнього компоненту	Вкажіть назву освітнього компонену Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології / Development of communicative competence of future specialists in psychology Освітній компонент ведеться (*українською/англійською*) мовою
Рівень вищої освіти	Початковий (короткий цикл)
Викладач (-і)	1. асистент кафедри практичної психології Шкурко Ангеліна Вадимівна (лекції); - *посилання на* профайл викладача: http://psihol.uipa.edu.ua/?page_id=76 - контактний телефон: 733-78-81; - електронна пошта: anhelinashkurko@gmail.com
Сторінка освітнього компоненту в системі дистанційноїосвіти УІПА	Посилання на вибірковий освітній компонент в системі дистанційної освіти УІПА
Консультації	Зазначається формат, розклад і місце проведення консультацій **Онлайн-консультації:** Усі запитання можна надсилати на електронну пошту *Шкурко А.В.*, вказану в цьому силабусі, або в форумі на сайті освітнього компоненту дистанційної освіти УІПА.

1. Коротка анотація до курсу

Вивчення освітнього компоненту «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» сприятиме ознайомленню здобувачів освіти з теоретико-методичними засадами розвитку комунікативної культури майбутніх фахівців з психології та формуванню практичних навичок розвитку комунікативної грамотності професійного спілкування в структурі діяльності фахівців із психології. Зміст освітнього компоненту охоплює коло питань, пов'язаних із базовими поняттями: майбутні фахівці із психології, комунікативна компетентність, професійне спілкування, комунікативна поведінка, комунікативна техніка, техніки саморегуляції та самопрезентації, психологічні конфлікти, інформаційно-освітнє середовище, інтерактивні методи, діджиталізація, розвиток комунікативної компетентності.

Освітній компонент «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» складається з одного розділу, який складається з двох змістовних модулів: змістовний модуль 1. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології як психолого-педагогічна проблема та змістовний модуль 2. Технології розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології. Курс «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» викладається протягом одного семестру по закінченню складається залік.

Вивчення освітнього компоненту забезпечує формування наступних компетентностей відповідно до стандарту:

ЗК 1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК 3. Навички використанні інноваційних і комунікаційних технологій.

ЗК4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 5. Здатність бути критичним і самокритичним

ЗК6. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

ЗК 7. Здатність генерувати нові ідеї (креативність)

ЗК 8. Навички міжособистісної взаємодії.

ЗК 9. Здатність працювати в команді.

Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини

і громадянина в Україні.

ЗК11. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

СК3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.

СК4. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.

СК5. Здатність використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій.

СК8. Здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову).

СК9. Здатність здійснювати просвітницьку та психопрофілактичну відповідно до запиту.

СК10. Здатність адаптуватися до нових ситуацій та здатність до професійної мобільності.

СК11. Здатність дотримуватися норм професійної етики

СК12. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку

СК9. Здатність дотримуватися норм професійної етики.

Освітні технології, що використовуються під час навчання: проблемне навчання, аудіо-візуальні технології, технологія студентоцентрованого навчання тощо.

У залежності від виду занять використовуються наступні методи:

– на лекціях – різні види бесід, розповідь, пояснювально-ілюстративний метод, метод проблемного викладу, ілюстрація, проблемні запитання, мультимедійні презентації;

– на практичних заняттях – тестування (психологічне), ігрові методи, психологічні воркшопи, коучинги, тренінги, ділові ігри, виконання практичних вправ репродуктивного та творчого характеру, організації роботи у малих групах;

– у ході самостійної навчально-пізнавальної діяльності – вивчення навчальної та наукової літератури, використання довідникових джерел, відбір матеріалу, його аналіз, систематизація, класифікація, конспектування, виконання вправ, пошук відповідей на запитання.

2. Мета та цілі курсу

Метою вивчення освітнього компоненту є розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

Для досягнення поставленої мети виділяються наступні завдання курсу:

- ознайомити здобувачів вищої освіти з особливостями розвитку комунікативної компетентності та професійного спілкування майбутніх фахівців із психології;
- сформувати творче, критичне та професійно-педагогічне мислення у здобувачів вищої освіти задля креативного вирішення професійних задач;
- сприяти розвитку умінь використовувати діагностичні методики для подальшої професійної діяльності;
- опанувати механізми практичного розвитку та вдосконалення культури спілкування здобувачів вищої освіти за допомогою методів, прийомів, технік;
- навчити здобувачів вищої освіти використовувати діджитал технології в освітньому процесі;
- заохочувати здобувачів вищої освіти до постійного професійного самовдосконалення, пошуку інноваційних ідей, формування та розвитку професійної майстерності.

3. Формат освітнього компоненту:

Змішаний (blended) – атестований курс, що має супровід в системі дистанційної освіти.

4. Результати навчання – вказуються результати навчання, що отримає здобувач після вивчення освітнього компоненту

Очікувані результати навчання (ПР)	**Складові результатів навчання**
ПР1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв’язання.	ПР1.1 володіти знаннями щодо основних теорій психології особистості та знаннями наукових розробок основних представників кожного напрямку вміння аналізувати психічні явища ПР1.2 володіти пошуком та аналізом інформації з питань розвитку комунікативної компетентності; ПР1.3 вміти представляти отримані результати у вигляді публічних виступів, звітів та презентацій
ПР2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань.	ПР2.1. знання основних наукових понять розвитку комунікативної компетентності і пов’язаних з ними закономірностей; ПР2.2. розуміння основних загальнотеоретичних, конкретнонаукових та спеціальних підходів до вивчення проблеми розвитку комунікативної компетентності; ПР2.3. здатність використовувати дані підходи у процесі дослідження розвитку комунікативної компетентності
ПР13. Взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності.	ПР13.1. володіння навичками вербальної та невербальної комунікації необхідними для професійного спілкування: ПР13.2. знати основи крос культурної взаємодії задля комунікації з представниками інших культур; ПР13.3. знати особливості гендерно-вікових відмінностей різних груп клієнтів.
ПР15. Відповідально ставитися до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.	ПР15.1 вміти проводити рефлексію та саморефлексію ПР15.2 знати принципи та вміти використовувати сучасні методи професійного самовдосконалення ПР15.3 знати принципи та вміти використовувати сучасні методи саморозвитку

5. Обсяг курсу

Види навчальних занять	Кількість годин (кредитів)	Форми поточного та підсумкового контролю
Лекції	14	Експрес-опитування, оформлення конспекту лекцій
Практичні заняття	26	Виконання вправ передбачених практичним заняттям
Семінарські заняття	20	Підготовка презентації та публічна демонстрація презентації на семінарському занятті, публічний виступ з науковою доповіддю, виконання вправ в робочому зошиті.
Самостійна робота	30	Підготовка до лекції, практичних та семінарських заняття, виконання самостійних завдань,робота на сайті дистанційного навчання (тестове завдання, завдання творчогохарактеру), наукова робота.
Всього	**90 (3 кредити)**	Підсумковий контроль: залік

6. Ознаки освітнього компоненту:

Навчальний рік	Курс (рік навчання)	Семестр	Спеціальність (спеціалізація),освітня програма (за необхідністю)	Нормативна /вибіркова
2023/2024	1	2 (весна)	**Спеціальність** 053 Психологія **ОПП** «Практична психологія»	вибіркова (В)

7. Пререквізити:

Вступ до фаху та основи психології іміджу

8. Постреквізити:
Держіспит

9. Технічне й програмне забезпечення та/або обладнання – використання проектора, наявність оболонки Moodl для роботи в системі дистанційного навчання.

10. Політики курсу.

1. Положення про академічну доброчесність в УІПА.
2. Положення про систему внутрішнього забезпечення якості в Українській інженерно-педагогічній академії.
3. Положення про академічну доброчесність при виконанні письмових робіт здобувачами освіти Української інженерно-педагогічної академії.
4. Порядок оцінювання навчальних досягнень студентів Української інженерно-педагогічної академії.

Специфічна політика освітньої програми, полягає в тому, що тестові завдання, які виконуються в системі дистанційного навчання мають часові обмеження. Якщо здобувач вищої освіти не встиг своєчасно відповісти на тестові завдання, то він не отримує за них балів в системі дистанційного навчання, але може отримати бали за виконання тестових завдань під час очної консультації. Творче завдання з курсу виконується здобувачем вищої освіти самостійно. Роботи які є плагіатом не зараховуються викладачем.

11. Календарно-тематичний план (схема) освітнього компоненту

№ тижня	**Вид і номер занять**	**Тема заняття або завдання на самостійну роботу**	**К-ть годин**
Змістовний модуль 1. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології як психолого-педагогічна проблема			
1	Лекція 1	Проблеми розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології у сучасному суспільстві.	2
	Практичне заняття 1	Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології	2

	Семінарське заняття 1	Інноваційна діяльність фахівців із психології у сучасних закладах освіти в умовах діджиталізації	2
	Самостійна робота 1	Сучасний фахівець із психології. Професійні якості та здібності сучасного фахівця із психології. Модель особистості сучасного психолога. Складання портфоліо особистісних якостей сучасного фахівця із психології. Комунікативна взаємодія сучасного психолога з суб'єктами психологічного впливу. Написання есе на тему «Роль комунікації в професійній діяльності сучасного фахівця із психології».	3
2	Лекція 2	Термінологічний словник розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології	2
	Практичне заняття 2	Мотивація до розвитку комунікативної компетентності: мотиви та перешкоди	2
	Семінарське заняття 2	Діджитал ресурси підвищення рівня розвитку комунікативно компетентності психолога	2
	Самостійна робота 2	Комунікативна компетентність у структурі професійної діяльності фахівця із психології. Поняття «комунікативна компетентність», її структура. Значення комунікативної компетентності в забезпеченні якості виконання посадових обов'язків психолога. Науково-пошукова робота. Захист результатів науково-пошукової роботи в формі доповідей.	3
3	Лекція 3	Структура розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології	2
	Практичне заняття 3	Вербальне та невербальне спілкування як взаємозалежні компоненти якісної комунікації психолога	2
	Семінарське заняття 3	Роль спілкування в структурі професійної діяльності фахівця із психології.	2
	Самостійна робота 3	Комунікативна культура сучасного фахівця із психології. Уміння психолога спілкуватися з клієнтом та іншими суб'єктами психологічної практики, можливості діагностики та шляхи формування комунікативної культури фахівця. Підготовка тез доповідей.	3

4	Лекція 4	Критеріальний апарат розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології	2
	Практичне заняття 4	Методи рефлексії	2
	Семінарське заняття 4	Психологічні аспекти комунікації між фахівцем та суб'єктом психологічного впливу.	2
	Самостійна робота 4	Психологічні особливості ділової та неділової комунікації. Дослідження психологічних особливостей ділової і неділової комунікативної взаємодії. Підготовка повідомлення про психологічні особливості ділової комунікації психолога та клієнта	3
	Лекція 5	Модель розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології	2
	Практичне заняття 5	Емоційна стійкість	2
	Семінарське заняття 5	Теоретичні основи розвитку комунікативної компетентності фахівців із психології в сучасних умовах.	2
	Самостійна робота 5	Технології організації ефективної комунікації. Технології ефективного психологічного впливу, технології бесіди та дискусії, технології публічного виступу. Укладання таблиці (схеми-аналізу) технологій ефективної комунікації, що доцільно використовувати в психологічній практиці.	3
	Лекція 6	Комунікативна грамотність як основа розвитку комунікативної культури	2
	Практичне заняття 6	Розвиток комунікативної компетентності в професійно-науковому просторі	2
	Семінарське заняття 6	Бренд психолога в цифровому суспільстві.	2
	Самостійна робота 6	Вербальне та невербальне спілкування в процесі психологічної практики. Вербальні засоби спілкування в практиці психологічного консультування. Дослідження специфіки та значення вербального спілкування в психологічній	3

		практиці із використанням допоміжної літератури Невербальні засоби спілкування. Інтерпретація невербальних засобів спілкування. Підготовка повідомлення про особливості інтерпретації певних груп невербальних засобів комунікації.	
Всього за змістовий модуль1 – 54год. (лекцій – 12 год., ПЗ – 12год., СЗ – 12 год, СР – 18год.)			

Змістовий модуль 2. Технології розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології			
7	Лекція 7	Комунікативна культура як чинник успішного управління конфліктами	2
	Практичне заняття 7	Відновлення психологічних ресурсів	2
	Семінарське заняття 7	Візуалізація практичного застосування комунікативних технік у професійній діяльності майбутніх фахівців із психології.	2
	Самостійна робота 7	Технології розвитку комунікативного потенціалу фахівця із психології. Аналіз сучасних технологій розвитку комунікативної компетентності. Створення індивідуального списку-рейтингу найбільш ефективних технологій розвитку комунікативної компетентності сучасного психолога. Захист індивідуальних робіт здобувачів.	3
8	Практичне заняття 8	Психотея: гра чи реальність Ефективне спілкування та взаємодія психолога з батьками/державними органами	4
	Семінарське заняття 8	Професійна майстерність майбутнього фахівця із психології в контексті формування комунікативної компетентності.	2
	Самостій на робота 8	Конфлікт як компонент професійної діяльності психолога. Особливості діяльності психолога в конфліктних ситуаціях. Опрацювання науково-методичної літератури, конспектування основних положень. Побудова алгоритму роботи психолога в ситуаціях розв’язання міжособистісних конфліктів. Етичні принципи урегулювання конфліктних ситуацій. Розробка тесту для визначення рівня розвитку вмінь фахівця успішно розв’язувати конфліктні ситуації.	3

9	Практичне заняття 9	Техніка мовлення майбутнього фахівця із психології	4
		Позитивне вирішення конфліктів у професійній діяльності психолога	
	Семінарське заняття 9	Сучасний психолог: місія та завдання	2
	Самостій на робота 9	Психологічні особливості міжособистісного сприймання в процесі комунікації. Механізми та зміст сприймання в процесі комунікативної взаємодії. Уміння спостерігати в психологічній практиці. Опрацювання навчальних відеоматеріалів. Письмове резюмування. Особистість фахівця психології як інструмент впливу на клієнта. Техніки самопрезентації психолога. Розробка фрагмента консультаційної сесії з клієнтом із використанням технік самоподачі.	3
10	Практичне заняття 10	Сучасні технології професійної діяльності в процесі підвищення рівня комунікативної компетентності психолога	2
		Професійна етика спілкування психолога	4
	Семінарське заняття 10	Стилі спілкування та їх вплив на комунікацію	2
	Самостій на робота 10	Професійна майстерність фахівця із психології в контексті розвитку комунікативної компетентності. Обґрунтування комунікативних умінь психолога як показника високого рівня професійної придатності. Доведення важливості розвитку комунікативних навичок на прикладі особистості психолога-взірця комунікативної культури (підготовка доповіді з презентацією).	3
Всього за змістовий модуль 2 – 36 год. (лекцій – 2 год., ПЗ – 14 год., СЗ – 8 год., СР – 12год.)			
Всього з освітнього компоненту – 90 год. (лекцій – 14 год., ПЗ – 26 год., СЗ – 20 год. СР – 30 год.)			

12. Система оцінювання та вимоги

Загальна система оцінювання: Освітня компонент оцінюється за 100-бальною шкалою.

Робота здобувача впродовжсеместру/залік – 100 балів

Шкала оцінювання з освітнього компоненту

№	Види робіт здобувача	Оцінка
1.	Активна робота на лекції, участь в експрес опитуванні, конспект лекцій	0-32
2.	Підготовка презентації наукової доповіді	0-3
3.	Наукова доповідь	0-4
4.	Виконання вправ на практичних/ семінарських заняттях	0-16
5.	Робота на сайті дистанційного навчання (тестові завдання №1 (0-5 балів) та завдання творчого характеру №1, №2, №3, №4 по 0-5 балів)	0-25
6.	Залік	0-27
	Всього за освітній компонент	**0-100**

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Підсумкова оцінка	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою (екзамен)	Оцінка за національною шкалою(залік)
90 – 100	**A**	відмінно	зараховано
82 – 89	**B**	добре	
74 – 81	**C**		
64 – 73	**D**	задовільно	
60 – 63	**E**		
35 – 59	**FX**	незадовільно з можливістю повторного складання	незараховано
0 – 34	**F**	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	

13. Умови допуску до підсумкового контролю:

1) Відпрацювання усіх практичних робіт;
2) Заповнений робочий зошит або конспект лекцій за всіма темами.
3) Робота здобувача впродовж семестру оцінено не менше ніж на 35 балів.

14. Питання до заліку

1. Сучасний фахівець із психології. Характеристика професійних функцій психолога.
2. Психолого-педагогічні вимоги до особистості сучасного психолога.
3. Історія виникнення та розвитку культури. Функції культури спілкування.
4. Класифікація культури. Загальна, професійна майбутнього фахівця із психології.
5. Комунікативна компетентність майбутніх фахівців із психології: поняття, особливості, структура.
6. Професійне спілкування. Види, функції та закони спілкування.
7. Особливості та стилі професійного спілкування.
8. Комунікативна поведінка майбутніх фахівців із психології у процесі спілкування із клієнтами. Етика професійного спілкування.
9. Комунікативні якості мовлення. Культура усного та писемного мовлення.
10. Норми сучасної української літературної мови.
11. Педагогічної взаємодія. Форми, методи, технології організації взаємодії суб'єктів комунікації.
12. Комунікативна техніка майбутніх фахівців із психології.
13. Техніка вербального спілкування: дихання, голос, дикція, виразність.
14. Техніка невербального спілкування: міміка, пластика, пантоміміка, візуальний контакт, міжособистісний простір.
15. Техніка саморегуляції та самопрезентації.
16. Конфлікти в професійній взаємодії. Динаміка конфлікту.
17. Індивідуальні стилі поведінки в конфліктній ситуації. Прийоми безконфліктного спілкування.

18. Інтерактивні методи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології
19. Бренд психолога в сучасному вимірі.
20. Професійна майстерність майбутніх фахівців із психології у процесі налагодження комунікації із державними органами влади .

14. Рекомендована література та інформаційні ресурси

Основна (базова) література

1. Шкурко А.В. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології : навч. посібник; Українська інженерно-педагогічна академія. Харків, 2024. 334 с.

2. Шевченко О.Т. Психологія кризових станів.: навч. посібник. К.: Здоров'я, 2005. 120 с.

Додаткова (допоміжна) література

1. Альохіна Н. В. Формуваннння комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 40 (2). С. 51-55. URL:

2. Вінтюк Ю. В. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахових психологів. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 245–249.

3. Григоренко Т. В. Формування професійних компетентностей у психолога (спеціального, клінічного) у процесі навчання : дис. … д-ра філос. Наук : 016 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2021. 237 с.

4. Дьоміна Г. А. Комунікативна та мовна компетентність психолога. *Мова: психологічні, соціальні та ентокультурні аспекти* : зб. наук. праць учасн. круглого столу, 9 листоп. 2021 р. / за заг. ред. Вольнової Л. М. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. С. 16–19.

5. Завініченко Н. Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього психолога системи освіти : дис. канд. психол. наук. : 19.00.07 / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2003. 229 с.

Інформаційні ресурси

1. http://www.nbuv.gov.ua/ – Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського.
2. http://korolenko.kharkov.com/ – Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка.
3. Журнал «Практична психологія та соціальна робота» http://psyjournals.org.ua
4. Сайт дистанційної освіти УІПА http://do.uipa.edu.ua/

Додаток Щ

Математичний розрахунок достовірності отриманих результатів ефективності розвитку КК МФ із психології за критерієм χ^2

Для перевірки вірогідності отриманих результатів використовувався критерій, який застосовується для порівняння розподілу об'єктів двох сукупностей за станом певних ознак у двох вибірках із сукупностей, що розглядаються.

Перевірка гіпотези дослідження за допомогою критерію χ^2 дозволяє підрахувати значення статистики критерію Т за такою формулою:

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^{C} \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}},$$

де n1 та n2 - обсяги двох вибірок із двох сукупностей;

$O_{1i(i=1,2..C)}$ кількість об'єктів першої вибірки;

$O_{2i(i=1,2..C)}$ кількість об'єктів другої вибірки;

С – кількість результатів досліджуваних властивостей.

Нехай α - прийнятий рівень значущості. Для педагогічних досліджень приймають п'ятивідсотковий рівень значущості, тобто α = 0,05. Тоді значення Т, отримане на підставі експериментальних даних, порівнювалося з критичним значенням статистики, яке було визначене за таблицею «Критичних значень статистик», що мають розподіл χ^2 з кількістю ступенів свободи ν, для рівнів значущості α * з урахуванням вибраного значення α.

При виконанні нерівності $T > \chi_{1-\alpha}$ нульова гіпотеза відхиляється на рівні α та застосовується альтернативна. У педагогічних дослідженнях під нульовою гіпотезою (H_0) розуміють відмінність у результатах виконання двома групами одних і тих же завдань, яка викликана випадковими причинами, а насправді рівень виконання цієї роботи для обох груп однаковий. Перевірка нульової гіпотези здійснювалася шляхом порівняння її з іншою гіпотезою, яка називається альтернативною (H_1).

Для критерію χ^2 нульова гіпотеза матиме вигляд: $H_0 : p_{1i} = p_{2i}$, а альтернативна - $H_1 : p_{1i} \neq p_{2i}$.

Розподіл об'єкту на С категорій за станом властивостей, що вивчалися, різний у двох досліджуваних сукупностях. Якщо виконується нерівність $T \leq \chi_{1-\alpha}$, то немає достатніх підстав вважати стан властивостей, що визначалися, різними в обох сукупностях.

Для застосування критерію χ^2 необхідне виконання таких вимог: обидві вибірки випадкові; вибірки незалежні; шкала вимірювань може бути найпростішою шкалою найменувань з декількома (С) категоріями.

Для розрахунків вірогідності результатів, отриманих в ході експериментальної роботи, використовувалися не відсоткові, а кількісні дані (табл. Щ.1, Щ.2, Щ.3).

Таблиця Щ.1

Комплексне оцінювання рівня розвитку КК МФ із психології за когнітивно-мовленнєвим критерієм

№	Рівні	Експериментальна група (ЕГ1) (62)		Контрольна група (КГ1) (62)	
		початкові дані	контрольний зріз	початкові дані	контрольний зріз
1	Високий	46	58	59	51
2	Середній	10	3	16	8
3	Достатній	6	1	2	3

Таблиця Щ.2

Комплексне оцінювання рівня розвитку КК МФ із психології за інтерактивно-комунікативним критерієм

№	Рівні	Експериментальна група (ЕГ2) (62)		Контрольна група (КГ2) (62)	
		початкові дані	контрольний зріз	початкові дані	контрольний зріз
1	Високий	49	59	49	51
2	Середній	8	2	11	10
3	Достатній	5	1	2	1

Таблиця Щ.3

Комплексне оцінювання рівня розвитку КК МФ із психології за діяльнісно-перцептивним критерієм

№	Рівні	Експериментальна група (ЕГ3) (62)		Контрольна група (КГ3) (62)	
		початкові дані	контрольний зріз	початкові дані	контрольний зріз
1	Високий	50	59	50	52
2	Середній	7	2	6	8
3	Достатній	5	1	6	2

Для перевірки вірогідності даних експерименту було проведено математичний аналіз кожного критерію ефективності розвитку КК МФ із психології в процесі фахової підготовки з використанням середніх значень усіх показників відповідних критеріїв.

Наявні кількісні значення всіх трьох рівнів для кожного критерію ефективності розвитку КК МФ із психології згідно з таблицею «Критичні значення статистик», що мають розподіл χ^2 з кількістю ступенів свободи ν, для рівнів залежності, для рівнів значущості α * де ν = С – 1 = 3–1 = 2, критичне значення $T_к$ = 5,991.

Таблиця Щ.4

Розподіл показників за когнітивно-мовленнєвим критерієм (експериментальної (ЕГ1) та контрольної (КГ1) груп)

Групи	Високий рівень	Середній рівень	Достатній рівень
ЕГ1, $n_1 = 62$	$O_{11} = 58$	$O_{12} = 3$	$O_{13} = 1$
КГ1, $n_2 = 62$	$O_{21} = 51$	$O_{22} = 8$	$O_{23} = 3$

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^{C} \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right]$$

$$T = \frac{1}{62 \cdot 62} \left[\frac{(62 \cdot 58 - 62 \cdot 51)^2}{58 + 51} + \frac{(62 \cdot 3 - 62 \cdot 8)^2}{3 + 8} + \frac{(62 \cdot 1 - 62 \cdot 3)^2}{1 + 3} \right] = 13{,}2$$

Тобто $T_н > T_к$, 13,2 > 5,99 – результат вірогідний.

Таблиця Щ.5

Розподіл показників за інтерактивно-комунікативним критерієм (експериментальної (ЕГ2) та контрольної (КГ2) груп)

Групи	Високий рівень	Середній рівень	Достатній рівень
ЕГ2, $n_1 = 62$	$O_{11} = 59$	$O_{12} = 2$	$O_{13} = 1$
КГ2, $n_2 = 62$	$O_{21} = 51$	$O_{22} = 10$	$O_{23} = 1$

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^{C} \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right]$$

$$T = \frac{1}{62 \cdot 62} \left[\frac{(62 \cdot 59 - 62 \cdot 51)^2}{59 + 51} + \frac{(62 \cdot 2 - 62 \cdot 10)^2}{2 + 10} + \frac{(62 \cdot 1 - 62 \cdot 1)^2}{1 + 1} \right] = 7{,}3$$

Тобто $T_н > T_к$, 7,3 > 5,99 – результат вірогідний.

Таблиця Щ.6

Розподіл показників за діяльнісно-перцептивним критерієм (експериментальної (ЕГ3) та контрольної (КГ3) груп)

Групи	Високий рівень	Середній рівень	Достатній рівень
ЕГ3, $n_1 = 62$	$O_{11} = 59$	$O_{12} = 2$	$O_{13} = 1$
КГ3, $n_2 = 62$	$O_{21} = 52$	$O_{22} = 8$	$O_{23} = 2$

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^{C} \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}} = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \left[\frac{(n_1 O_{21} - n_2 O_{11})^2}{O_{11} + O_{21}} + \frac{(n_1 O_{22} - n_2 O_{12})^2}{O_{12} + O_{22}} + \frac{(n_1 O_{23} - n_2 O_{13})^2}{O_{13} + O_{23}} \right]$$

$$T = \frac{1}{62 \cdot 62} \left[\frac{(62 \cdot 59 - 62 \cdot 52)^2}{59 + 52} + \frac{(62 \cdot 2 - 62 \cdot 8)^2}{2 + 8} + \frac{(62 \cdot 1 - 62 \cdot 2)^2}{1 + 2} \right] = 18{,}8$$

Тобто $T_н > T_к$, 19,8 > 5,99 – результат вірогідний.

Висновки. В цілому, у результаті розрахунку отримані такі дані.

Порівнюючи показники груп Е1 та К1, отримали, що $T_н$ =13,2.

Тобто $T_н > T_к$, 13,2 > 5,99 – результат вірогідний (при $p<0{,}05$).

Порівнюючи показники груп Е2 та К2, отримали, що $T_н$ =7,3.

Тобто $T_н > T_к$, 7,3 > 5,99 – результат вірогідний (при $p<0{,}001$).

Порівнюючи показники груп Е3 та К3, отримали, що $T_н$ =19,8.

Тобто $T_н > T_к$, 19,8> 5,99 – результат вірогідний (при $p<0{,}001$).

Додаток Ю

Комплексна контрольна робота

«Рівень комунікативної грамотності» (розроблена автором)

Інструкція: Шановні учасники тестування! Уважно ознайомтесь із умовами різних типів завдань.

Варіант 1

1. *У кожній парі слів оберіть варіант із правильним наголосом.*

1. а) катало́г б) ката́лог

2. а) навчання́ б) навча́ння

3. а) диспансе́р б) диспа́нсер

4. а) неврасте́нія б) неврастені́я

5. а) медика́мент б) медикаме́нт

6. а) експе́рт б) е́ксперт

7. а) обладна́ння б) обла́днання

8. а) навести́ б) наве́сти

9. а) шляхи́ б) шля́хи

10. а) прокрастинаці́я б) прокрастина́ція

11. а) акцентуаці́я б) акцентуа́ція

12. а) філогене́з б) філоге́нез

13. а) ехола́лія б) ехолалі́я

14. а) жа́даний б) жада́ний

15. а) по́милка б) поми́лка

16. а) абу́лія б) абулі́я

2. *Відредагуйте помилки, допущені в запропонованих прикладах*.

1) Спостерігати на протязі року −_____.

2) Забезпечити безпеку −_____.

3) Заходи по поліпшенню −_____.

4) Проблема заключається в тому, що −_____.

5) Не зміг справитися з потоком емоцій −_____.

6) Зраджувати принципам −_____.

7) Наслідувати моделі відносин батьків −_____.

8) Запобігти вигорання −_____.

9) Задаватися метою −_____.

10) Викликати негативний вплив −_____.

11) Терапія тривалістю до двох неділь −_____.

12) Мішає формуванню нових звичок −_____.

13) Відчути почуття задоволення −_____.

14) Учбова література −_____.

15) Звернутися за допомогою −_____.

16) Оточуючі люди −_____.

3. *Утворіть від поданих у дужках слів форми найвищого ступеня порівняння за змістом*.

Психологи −одні з (затребуваних) фахівців, які в сучасному світі мають попит на свої послуги. (Високий) рівень оплати праці фахівців із психології встановлено у Швейцарії, де їх середній дохід становить $ 88,304. При цьому наявні рекомендації, які, мабуть, ви почуєте від високооплачуваних фахівців, нічим не відрізняються від порад у будь-якій іншій країні світу. Якщо запитати людей, що відвідали психолога, які рекомендації вони отримали, (часто) ви будете чути одну відповідь. Це не через те, що в них відсутні інші варіанти, а через те, що стандартні відповіді прийнятні (великій) кількості осіб. Тож, для чого платити за те, що можна знайти у відкритому доступі в мережі Інтернет?

4. *Прочитайте уривок тексту та визначте його стиль та підстиль.*

Текст 1. −_____(*науковий, науково-навчальний*).

Керівництво та лідерство як соціальні феномени

Важливо відзначити, що при розгляді проблеми лідерства в зарубіжній психології ототожнюються поняття «лідер» і «керівник» (хоча в німецькій мові, на відміну від англійської, існують обидва поняття). Для вітчизняних дослідників характерно виділяти керівництво та лідерство як два різних явища, властивих організованим спільнотам.

Вимагає окремого розгляду проблема співвідношення двох понять:

«управління» та «керівництво». Управління виступає як більш широке поняття, що означає спрямований вплив на систему або окремі процеси, що відбуваються в ній, з метою зміни її стану або додання їй нових властивостей і якостей. Поняття «управління» відноситься як до технічної («машина–машина»), соціотехнічної («людина–машина»), так і до соціальної («людина–людина») систем. Керівництво ж є окремим випадком управління. Його основні відмінності в тому, що керівництво:

– обмежується впливом на людей та їхньої спільності;

– припускає взаємодію керівника з підлеглими;

– покликано почати чиюсь діяльність відповідно до намірів керівника.

Отже, керівництво – це довільний (цілеспрямований) вплив на керованих людей та їхньої спільності, що призводить до їх усвідомленої й активної поведінки та діяльності відповідно до намірів керівника. Тому керівництво можна назвати управлінням, але далеко не всяке управління є керівництвом.

Текст 2. − _____(*публіцистичний, стиль ЗМІ*).

Проблеми із самоврядуванням часто криються на рівнях, про які й не підозрюємо. Чи нехтуємо ними, намагаючись розв’язати проблему одномоментно. Новітні традиції, закладені в суспільну свідомість впродовж сімдесяти років історії, яка передувала нинішнім часам нашої незалежності, не минули безслідно. Нас привчили до словесної еквілібристики настільки, що… Хіба не тавтологія – «самоврядування» і «врядування», якщо обидва означають уміння давати собі лад? Було тільки бажання, аби в житті окремої людини виникло розуміння, що не треба все перекладати на плечі держави…

Текст 3. −_____(*розмовний, розмовно-побутовий*).

– Здрастуй, Андрію!

– Привіт, Петре!

– Андрію, ти вже вирішив, до якого вузу будеш вступати? Вибач, що я так відразу відверто питаю, але для мене ця тема зараз болюча!

– Нічого особистого немає в цьому питанні. Я буду вступати в

педагогічний університет.

– Ти вирішив бути вчителем?

– Так, але ще не вирішив, чи саме вчителем. Схиляюся до того, щоб вивчитися на психолога. Але мені не потрібно вирішувати це питання зараз. Повчуся три роки, тобі оберу собі спеціалізацію.

– А чому ти вирішив обрати саме цей напрям?

– Я вважаю, що здатний допомагати людям. У мене міцні нерви та гострий язик! До того ж, педагоги та психологи зараз дуже потрібні, без роботи я не залишуся!

– А я, мабуть, стану юристом. Мама примушує.

– Ти що, ти ж ніколи не цікавився правознавством! У тебе абсолютно інші вподобання! Пам'ятаєш, ми з тобою велосипед із запчастин збирали? А ти до нього потім мотор приробив?

– Я знаю. Мені техніка до вподоби. Але мама мені голову гризе: мовляв, станеш адвокатом, будеш заробляти великі гроші. Будеш, мовляв, сидіти в кабінеті в білій сорочці. А станеш інженером, то все життя по заводам пробігаєш.

– Петре, я не хочу образити твою маму, але в неї застаріла інформація. Зараз у країні юристів забагато, а от інженерів якраз не вистачає. Куди ти потім влаштуєшся на роботу, якщо в тебе немає хисту до права?

– Ти так думаєш?

– Знаєш Наталку Бабій? Вона сяк–так, з трійками, закінчила юридичний. А тепер вже два роки роботи знайти не може!

– Невже...Ну, добре! Бувай друже, я обов'язково подумаю над твоєю порадою. Мені самому вся ця юриспруденція не подобається...

– Бувай, Петре! Щасти тобі!

Текст 4. –_____(*офіційний, дипломатичний*).

Керівникам департаментів (управлінь) освіти і науки обласних,

Київської міської державних (військово–цивільних) адміністрацій

Інститути післядипломної педагогічної освіти

Про забезпечення психологічного
супроводу учасників освітнього процесу
в умовах воєнного стану в Україні

Шановні колеги!

Міністерство освіти і науки України повідомляє, що одним із важливих пріоритетів в діяльності закладів освіти є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу, які страждають від російської воєнної агресії.

Відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24.02.2022 «Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України», (далі–Плану) введеного в дію Указом Президента України від 24.02.2022 № 70/202 (ресурс доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525–22#n2) Міністерство, заклади та установи освіти визначені співвиконавцями Плану заходів у п.2.7.4. щодо створення умов для медичної, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, а також у п.2.7.5. в частині надання соціально–психологічної допомоги для жертв насильства та торгівлі людьми.

Сьогодні всі учасники освітнього процесу більш, ніж будь–коли раніше, потребують психологічної підтримки і допомоги. В цей буремний час Міністерство вдячне кожному та кожній із понад 23 тис. педагогічних працівників психологічної служби у системі освіти України, хто засвідчив

високий професіоналізм та надає психологічні послуги в режимі 24/7, налагодив взаємодію з учасниками освітнього процесу за допомогою інформаційно – комунікаційних технологій, проводить консультування через електронний «Кабінет психолога/соціального педагога», що створені на вебсайтах закладів освіти; здійснює інформаційну підтримку щодо джерел консультування, куди саме можна звернутися, розмістивши повідомлення у месенджер Facebook–сторінки, чат Telegram–каналу тощо.

Розуміючи, що перед освітянами постає багато завдань, пов'язаних із знаннями у царині психології, Міністерство у співпраці з партнерами проводить онлайн–вебінари та інші заходи щодо застосування сучасного науково–обґрунтованого підходу в наданні психологічної допомоги дітям, які пережили психотравмуючі події на війні (https://www.facebook.com/UAMON).

На сайтах ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», Українського науково–методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПНУ, обласних навчально–методичних центрів психологічної служби у системі освіти, НМЦ практичної психології і соціальної роботи ІПО Університету Грінченка накопичено та доповнюється перелік корисних ресурсів для дорослих та дітей. Ресурси спрямовані на психологічну підтримку, навчання та достовірне інформування. Матеріали можуть використовуватись як самими педагогами, так і рекомендуватись для використання батьками і дітьми (додаються).

З метою виконання в частині компетенції Плану, затвердженого Указом Президента України від 24.02.2022 № 70/2022, просимо надсилати матеріали про кращі практики роботи із означеної тематики для розміщення на сайті Міністерства (press@mon.gov.ua) та для формування електронного банку досвіду фахових розробок (psyche–logos@ukr.net).

Принагідно надсилаємо для використання в роботі контакти гарячих ліній організацій, які надають психологічну підтримку при сильному емоційному потрясінні, стресі, відчутті небезпеки, що можуть викликати у дитини психологічну травму (додаються).

Державна політика та діяльність у сфері освіти ґрунтуються на засадах та принципах, визначених Законом України «Про освіту». Просимо керівників закладів освіти дотримуватись норм трудового законодавства для фахівців психологічної служби у системі освіти.

Роз'яснення про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану Міністерство надавало у листах від 28.02.2022 №1/3292–22 та від 07.03.2022 №1/3378–22,

а також щодо організації оплати праці визначено у п. 3 наказу МОН від 28.03.2022 №274 «Про деякі питання організації здобуття освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні».

Зміст листа просимо довести до відома керівників органів управління освітою різного рівня, керівників та педагогічних працівників закладів освіти з метою організації діяльності щодо захисту прав та інтересів дітей, надання психологічної та соціально–педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

З повагою
Заступник Міністра Віра РОГОВА

Текст 5. −_____(*художній, ліричний*).

Якби вся кров моя уплинула отак,
як сі слова! Якби моє життя
так зникло непримітно, як зникає
вечірнє світло!.. Хто мене поставив
сторожею серед руїн і смутку?
Хто наложив на мене обов’язок
будити мертвих, тішити живих
калейдоскопом радощів і горя?
Хто гордощі вложив мені у серце?
Хто дав мені одваги меч двусічний?
Хто кликав брать святую орифламу
пісень, і мрій, і непокірних дум?
Хто наказав мені: не кидай зброї,
не відступай, не падай, не томись?
Чому ж я мушу слухати наказу?
Чому втекти не смію з поля честі
або на власний меч грудьми упасти?
Що ж не дає мені промовить просто:

«Так, доле, ти міцніша, я корюся!»

Чому на спогад сих покірних слів

рука стискає невидиму зброю,

а в серці крики бойові лунають?..

Леся Українка

5. *Оберіть правильні відповіді*.

За сферами спілкування або стосунками комунікантів види мовного спілкування називають:

а) неофіційне;

б) дружне;

в) естетичне;

г) антагоністичне;

д) офіційне (рольове);

е) полілогічне.

6. *Оберіть правильні відповіді.*

За темою розглядають такі види спілкування:

а) політичне;

б) ініціативне;

в) побутове;

г) офіційне;

д) спонтанне;

е) навчально–педагогічне.

Ключ до 1 варіанта комплексної контрольної роботи

1. *Бал за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або більше однієї відповіді, або відповіді не надано*.

1. а

2. б

3. а

4. б

5. б

6. а

7. б

8. а

9. а

10. б

11. б

12. а

13. а

14. б

15. а

16. б

2. *2 бали за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або відповіді не надано.*

1. Спостерігати протягом/упродовж року.

2. Гарантувати безпеку.

3. Заходи щодо поліпшення.

4. Проблема полягає в тому, що…

5. Не зміг упоратися з плином емоцій.

6. Зраджувати принципи.

7. Наслідувати модель стосунків батьків.

8. Запобігти вигоранню.

9. Ставити за мету/мати на меті.

10. Негативно впливати.

11. Терапія тривалістю до двох тижнів.

12. Заважає формуванню нових звичок.

13. Відчути задоволення.

14. Навчальна література.

15. Звернутися по допомогу.

16. Оточення.

3. *2 бали за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або відповіді не надано.*

Найбільш затребуваних; найвищий; найчастіше; найбільшій.

4. *2 бали за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або відповіді не надано*.

1. Науковий, науково–навчальний.

2. Публіцистичний, стиль ЗМІ.

3. Розмовний, розмовно-побутовий.

4. Офіційно-діловий, дипломатичний.

5. Художній, ліричний.

5. *Бал за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або відповіді не надано.*

б, г, д.

6. *Бал за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або відповіді не надано.*

а, в, е.

Аналіз результатів:

1) 63-72 правильних відповідей – високий рівень комунікативної грамотності;

2) 39-62 правильних відповідей – середній рівень комунікативної грамотності;

3) 0-38 правильних відповідей – достатній рівень комунікативної грамотності.

Варіант 2

1. У кожній парі слів оберіть варіант із правильним наголосом.

1. а) моноло́г б) моно́лог

2. а) завдання́ б) завда́ння

3. а) вітчи́м б) ві́тчим

4. а) нена́видіти б) ненави́діти

5. а) про́міжок б) проміжо́к

6. а) жа́лісливий б) жаліс́ливий

7. а) щодобо́вий б) щодобови́й

8. а) автофілі́я б) автофі́лія

9. а) боя́знь б) бо́язнь

10. а) джерело́ б) джере́ло

11. а) гіпертѝмія б) гіпертимі́я

12. а) літота́ б) літо́та

13. а) ра́зом б) разо́м

14. а) поня́ття б) поняття́

15. а) фено́мен б) феноме́н

16. а) фахо́вий б) фаховѝй

2. Відредагуйте помилки, допущені в запропонованих прикладах.

1) Він не звернув на це увагу −_____.

2) Не вважати значимим −_____.

4) Усилено займатися саморозвиненням −_____.

5) Добитися результатів власної роботи −_____.

6) Глузувати над опонентом −_____.

7) Дивуватися поведінці −_____.

8) Завдати біль −_____.

9) Із психологічної точки зору −_____.

10) Лікування за рубежем −_____.

11) Не робити з цього проблему −_____.

12) Нехтувати порадами −_____ .

13) Найбільш оптимальний −_____.

14) Поставити питання −_____.

15) Потенційна можливість −_____.

16) Завершитись до кінця −_____.

3. Прочитайте текст. Доберіть влучний синонім до виділених слів за змістом.

Головне завдання психолога – слухати. Саме так. Хороший ***психолог*** (_____) не дає жодних порад, не має готових рішень, не вчить і не примушує ні до чого. Він просто дає можливість людині висказатися, поплакати чи навіть посміятися – усе що завгодно, аби «***пацієнт***» (_____) сам знайшов відповіді на свої питання та розплутав клубок власних проблем.

Але звісно ж, психолог направляє бесіду до потрібного русла, «**зчитує**» (_____) сигнали, які «***подає***» (_____) пацієнт та допомагає зосередитися саме на тих моментах, які мають допомогти віднайти душевний спокій. При цьому спеціаліст не дає жодних власних оцінок ситуації.

4. Прочитайте уривок тексту та визначте його стиль та підстиль.

Текст 1. − _____(*науковий, власне науковий*).

Особливості впровадження інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти

Одним із сучасних пріоритетів освіти в Україні є розвиток інклюзивного навчання. Основна увага інклюзивним технологіям приділяється у рамках шкільної освіти, так як діти якраз в шкільні роки проходять інтенсивну соціалізацію. Проте, оскільки одним із завдань інклюзії виступає гармонійне включення дитини з особливими освітніми потребами (далі – ООП) в соціум, необхідним є розвиток дошкільної інклюзії, який дозволить дитині взаємодіяти зі світом на більш ранньому етапі розвитку. Адже саме у дошкільному віці закладаються передумови майбутньої навчальної діяльності дитини, яка активно оволодіває культурними навичками та здібностями, відбувається активний розвиток її пізнавальних можливостей. Тому потрібні фундаментальні дослідження, які б науково обґрунтували педагогічні умови, форми, методи, принципи забезпечення інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти (далі – ЗДО), які сприяють зменшенню або усуненню психофізичних недоліків.

Текст 2. −_____*(публіцистичний, стиль ЗМІ)*.

Мистецтво знайомства

У житті кожної людини нерідко бувають ситуації, за яких виникає потреба познайомитись: ви прийшли додому з подругою, якої не знає мама; вас запросили на день народження, а там чимало зовсім незнайомих людей; ви – учасник офіційного прийому іноземної делегації… Яким має бути перший крок до знайомства? Адже від слів, сказаних під час знайомства з кимось, залежить багато в майбутніх стосунках. І навіть якщо вам не доведеться з цією людиною зустрітись ще раз, перші хвилини знайомства багато скажуть про вас.

Із плином часу сама процедура знайомства, за винятком хіба що ділового спілкування, зазнала чималих змін, стала більш невимушеною. Однак деякі правила, незалежно від ситуації, залишилися незмінними дотепер. До того ж, вони не залежать від культури певної національності. Відповідно до етичних норм, молодшого завжди відрекомендовують старшому; чоловіка завжди представляють жінці, навіть якщо вона не досягла повноліття (ролі змінюються лише тоді, коли чоловік – Президент України); підлеглого завжди відрекомендовують керівникові.

Ольга Корніяка у своїй праці «Мистецтво ґречності» зазначає, що ритуал знайомства треба здійснювати спокійно, стримано, з гідністю та без ніяковості. Якщо хочете справити добре враження на свого нового знайомого, дивіться (непильно) йому в вічі, а для посилення психологічного ефекту можете ще й усміхнутися. Виниклі (завдяки вашому ґречному поводженню) приємні емоції в партнерів спілкування сприяють доброзичливому сприйманню ним інших людей − зрозуміло, першочергово, вас; поліпшують. Украй нечемно не дивитися на того, з ким ви розмовляєте.

Текст 3. −_____(*розмовний, розмовно-побутовий)*.

– Добридень, Богдане!

– Привіт, Оленко!

– Богдане, ти просто сяєш! В тебе добрі новини?

– Бачиш, диск додому несу?

– Так. І чому ти так радієш?

– Це не простий диск. На ньому автограф мого улюбленого ді-джея. І запис теж ексклюзивний, такого в Інтернеті не знайдеш.

– А як звуть твого улюбленого ді-джея?

– Андрій Балконський! Його псевдонім майже як прізвище героя «Війни та миру», але від слова «балкон»!

– Ха-ха-ха! Смішно! Знаєш, Богданчику, я тобі заздрю. Адже мені музика не приносить такої насолоди, як тобі.

– Ти не любиш музики? Чому?

– Не знаю. Мені не подобаються всі ці дурні пісні про кохання, як передають по радіо. І артисти, яких показують по телевізору, мені теж не до вподоби.

– Пробач, так не буває, щоб людина не любила музики! Значить, ти просто не знайшла свого улюбленого стилю. А які пісні тобі коли-небудь подобалися?

– Тільки не смійся, Богдане. Мені до вподоби були народні пісні, які ми вивчали в школі. Але не веселі мелодії, під які гопак танцюють, а сумні, мінорні композиції. Та біда, ніхто з моїх друзів такої музики не слухає! Вона не модна!

– Не буду я сміятись! Я, навпаки, пораджу тобі слухати народні мелодії або сучасні обробки фольклорних пісень. Існує багато записів музикантів, які грають на флейті, на кобзі, на бандурі тощо. Музика має бути для душі, а не для моди!

– Спасибі за добру пораду!

– Ну, бувай здорова, подружко!

– І ти бувай, Богдане!

Текст 4. **–**_____(*офіційно-діловий, законодавчий*).

Стаття 14. Позашкільна освіта

1. Метою позашкільної освіти є розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок,

необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності.

2. Позашкільна освіта може здобуватися одночасно із здобуттям дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти. Компетентності, здобуті за програмами позашкільної освіти, можуть враховуватися та визнаватися на відповідному рівні освіти.

3. Здобуття позашкільної освіти забезпечується закладами позашкільної освіти різних типів, форм власності та підпорядкування, іншими закладами освіти, сім'єю, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями та іншими юридичними і фізичними особами.

4. Державні заклади позашкільної освіти утворюються центральними органами виконавчої влади та фінансуються за кошти державного бюджету. Інші заклади позашкільної освіти утворюються органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, у тому числі релігійними організаціями, статути (положення) яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку, іншими юридичними і фізичними особами, за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних та інших працівників.

5. Фінансування позашкільної освіти здійснюється за кошти засновника, державного та/або місцевих бюджетів, батьків, з інших джерел, не заборонених законодавством.

6. Органи місцевого самоврядування створюють умови для доступності позашкільної освіти шляхом формування, утримання та розвитку мережі закладів позашкільної освіти відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб та запитів населення.

7. Порядок, умови, форми та особливості здобуття позашкільної освіти визначаються спеціальним законом.

Текст 5. −_____(*художній, драматичний*).

Юлія. Господи! І чого ті люди на нас завзялися? Ще далі розголосять,

що ми вам холеру або яку іншу хоробу до села принесли. А ви, бідні, аж розплакалися!

Пасічна. Ну, та як же не плакати? Вигнали мене ніби на шельварок, а потому кажуть: «Ну, Марино, досі ти була порядна газдиня, а віднині будеш у нас за жидівську помивачку. Маємо в школі нового навчителя – жида бородатого, що жиє на віру з якоюсь панею, а тебе громада визначила, щоби ти їм услуговувала». Як я се вчула, то мало не зомліла, а далі як не кинуся війтові в ноги, як не зачну голосити, та плакати, та благати, щоби не робив з мене публіки… Та де там, навіть слухати не хотів. Мусиш іти та й мусиш! І скажіте ж самі, як я не мала плакати?

Юлія. *(зворушена, схапується з крісла)* Ні! Сього так не можна пустити! Не досить, що нас на всі боки кривдять, ще оббріхують!

(Кличе в вікно)

Мільку, гей, Мільку! А ходи лишень сюди!

(І. Франко «Учитель»)

5. Оберіть правильні відповіді.

За кількістю учасників розрізняють такі види спілкування:

а) міжособистісне;

б) короткотривале;

в) соціально зорієнтоване;

г) публічне;

д) групове;

е) довготривале.

6. *Оберіть правильні відповіді.*

Укажіть етично правильні принципи користування мобільним телефоном серед запропонованих.

а) не класти телефон на стіл під час ділових чи приватних зустрічей;

б) голосно не розмовляти по телефону в транспорті та на вулиці;

в) розмовляти за кермом автомобіля дозволено винятково під час руху;

г) вимикати звук телефону на час перегляду спектаклю, фільму, концерту

чи участі в конференції та богослужінні;

д) демонструвати функційні можливості телефона під час ділової зустрічі чи навчального заняття;

е) вести розмови по телефону під час засідань і навчальних занять лише зігнувшись і відвернувшись від сусіда за столом.

Ключ до 2 варіанта комплексної контрольної роботи

1. *Бал за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або більше однієї відповіді, або відповіді не надано.*

1. а

2. б

3. а

4. а

5. б

6. а

7. б

8. а

9. б

10. а

11. б

12. б

13. а

14. а

15. а

16. б

2. *2 бали за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або відповіді не надано.*

1. Він не звернув на це уваги.
2. Опинитися, перебувати в кризі.
3. Не вважати значущим.
4. Заглиблюватися в саморозвиток.

5. Домогтися (досягти) результатів власної роботи.
6. Глузувати з опонента.
7. Дивуватися з поведінки.
8. Завдавати болю.
9. Із психологічного погляду.
10. Лікування за кордоном.
11. Не робити з цього проблеми.
12. Нехтувати поради.
13. Найкращий, найліпший або оптимальний.
14. Порушити питання.
15. Можливість.
16. Завершитися або закінчитися.

3. *2 бали за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або відповіді не надано.*

Психолог −душевний лікар, духовний терапевт, коуч;

«пацієнт» −клієнт, реципієнт, довіритель;

«зчитує» −сканує, відчуває, помічає;

«подає» −показує, демонструє, передає.

4. *2 бали за кожну відповідь правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або відповіді не надано.*

1. Науковий, власне науковий.
2. Публіцистичний, стиль ЗМІ.
3. Розмовний, розмовно-побутовий.
4. Офіційно-діловий, законодавчий.
5. Художній, драматичний.

5. *Бал за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або відповіді не надано.*

а, г, д.

6. *Бал за кожну правильну відповідь; 0 балів – якщо вказано або неправильну відповідь, або відповіді не надано.*

а, б, г.

Аналіз результатів:

1) 63-72 правильних відповідей – високий рівень комунікативної грамотності;

2) 39-62 правильних відповідей – середній рівень комунікативної грамотності;

3) 0-38 правильних відповідей – достатній рівень комунікативної грамотності.

Додаток Я

Анкета «Загальнолюдські цінності»

Інструкція. Анкета спрямована на визначення рівня сформованості загальнолюдських цінностей. Необхідно прочитати запитання та обрати найбільш доцільні, на Вашу думку, відповіді. Допускається обрання кількох відповідей.

1. Розставте пріоритети Ваших життєвих цінностей від 1 до 5 (1 – найбільш значима , 5 – найменш значима)

	1	2	3	4	5
життя					
родина / стосунки					
кар'єра					
рівність і свобода					
реалізація власного потенціалу					
навчання і самоосвіта					

2. Хто або що впливає на формування Ваших цінностей ?

- родина
- друзі
- колеги
- викладачі, наставники
- релігія
- інтереси, захоплення
- особистий життєвий досвід
- відомі особистості, їх життєвий та творчий шлях
- інтернет, пости у соціальних мережах, додатках
- віртуальні друзі
- економічний, політичний, культурний рівень розвитку країни
- інше _____

3. Якому виду спілкування ви надаєте перевагу?

- реальне
- віртуальне
- змішане

4. Зазначте Ваші життєві орієнтири:
- впевненість у собі
- цілеспрямованість
- оптимізм
- толерантність
- самореалізація
- незалежність у власних рішеннях та діях
- особистісний розвиток
- професійне зростання
- інше: _____

5. Які моральні орієнтири сприяють досягненню бажаних успіхів?
- совість
- чесність
- повага
- щирість
- справедливість
- відповідальність
- честь
- інше: _____

6. На що впливають ваші життєві цінності?
- особисте життя
- стосунки із рідними
- навчання
- професійні досягнення
- здоров’я, самопочуття
- зовнішній вигляд
- матеріальне становище
- особистісний розвиток
- інше: __

7. Чи комфортно Вам у зазначених колах спілкування?
- сім’я
- друзі
- місце роботи/навчання
- на самоті
- інше: _____

8. У чому полягає цінність життя?
- створити власну сім’ю

- мати багато друзів та знайомих
- мати надійних друзів, колег
- бути порядною та чесною людиною
- бути корисним суспільству
- мати сильний вольовий характер
- бути незалежним
- вдосконалювати себе, свої здібності
- бути матеріально забезпеченим
- зробити бажану кар'єру
- інше: _____

9. Яку рису ви цінуєте найбільше у людях?

_____

10. Яку рису людини ви вважаєте неприйнятною?

_____

11. Що необхідно передусім для того, щоб мати матеріальний достаток у житті?

- добре оплачувану посаду
- наполегливо працювати
- ходити на роботи, тому так прийнято в суспільстві
- мати добре забезпечених батьків
- витрачати кошти не рахуючи їх
- здобути хорошу освіту та бути висококваліфікованим фахівцем
- володіти приватною власністю (земля, нерухомість)
- займатися власним бізнесом
- вкладати гроші та мати стабільний дохід
- бути знайомим із впливовими людьми
- займати керівну посаду
- інше: _____

12. Як, на Вашу думку, можливо досягти успіху?

- мати забезпечених та впливових рідних чи знайомих
- прагнути до самоосвіти та самовдосконалення
- займатися тим, що відповідає власним інтересам та потребам
- обрати престижну професію
- слідувати за вказівками інших (батьки, колеги, друзі, викладачі)
- планувати свій шлях до успіху та слідувати йому
- інше: _____

Анкета «Професійна етика спілкування»

Інструкція. Анкета спрямована на визначення рівня обізнаності етики професійного спілкування. Необхідно прочитати запитання та обрати найбільш доцільні, на Вашу думку, відповіді. Допускається обрання кількох відповідей.

1. Яким комунікативним якостям ви надаєте перевагу під час спілкування з колегами, викладачами?

- природність у спілкуванні
- чесність
- порядність
- оптимізм
- відкритість
- уміння слухати
- уміння підтримувати розмову
- проявляти терпимість
- володіти мовними нормами
- порушувати одночасно кілька тем
- надання переваги монологічному мовленні
- швидко переходити між темами
- самоконтроль емоцій та почуттів
- стриманість
- інше: _____

2. Що, на Вашу думку, сприяє успішному спілкуванню?

- здатність до емпатії
- розуміння теми бесіди
- ціннісні орієнтири
- повага до співрозмовника
- уміння говорити та слухати
- зосередженість
- толерантність
- гуманістичне ставлення до співрозмовника
- самоконтроль
- атмосфера комфорту, доброзичливості
- порушення різних тем (сім’я, робота, конкуренти, клієнти, колеги тощо)

- інше: _____

3. Визначте особливості професійного спілкування:

- поважати себе та співрозмовника
- усвідомлювати роль власної професійної репутації
- надавати перевагу швидкості та кількості комунікативних зв’язків
- бути терпимим до недоліків, інтересів співрозмовника
- володіти мовними нормами
- володіти професійним мовленням
- вільно висловлювати свою думку
- зосереджуватися на результаті бесіди
- мати сталі вирази для швидкого реагування
- проявляти коректність та уважність у спілкуванні з клієнтами
- інше: _____

4. Оберіть принципи ділового етикету, що сприяють якісному професійному спілкуванню.

- свобода вибору
- адекватність мислення
- етичність
- зручність
- доцільність
- економічність
- невимушеність
- консерватизм
- конструктивність
- впевненість
- пунктуальність
- чіткість
- грамотність
- дрес-код
- імідж
- інше: _____

5. Які якості перешкоджають ефективності професійного спілкування?

- психічна та емоційна неврівноваженість
- зібраність
- емоційність
- емпатія
- внутрішня мотивація

- помилки у вимові слів (термінів, понять)
- змішування робочих та особистісних стосунків
- інше: _____

6. Які елементи вербального спілкування доречно застосовувати?
- інтонація
- темп
- тембр
- паузи
- гучність
- зітхання
- кашель
- інше: _____

7. Які елементи невербального спілкування доречно застосовувати?
- жестикуляція руками
- положення тіла в просторі
- дистанція
- візуальний контакт
- постава
- міміка
- модальні жести
- текстильні жести
- частота контакту
- інше: _____

8. Що треба враховувати під час професійного спілкування?
- емоційний стан співрозмовника
- власний стан
- тему та мету спілкування
- місце розмови
- робочий час
- тривалість
- статус
- інше: _____

9. Які види професійного спілкування найбільш доречні?
- безпосереднє (реальне)
- соціальні мережі
- паперові листи
- електронна пошта

- мобільні додатки
- через колег, спільних знайомих
- інше: _____

10. Який стиль спілкування сприяє продуктивній взаємодії?

- авторитарний
- демократичний
- ліберальний
- інше: _____

Анкета «Мотивація професійної діяльності»

Інструкція. Анкета спрямована на визначення рівня мотивації до професійної діяльності. Необхідно прочитати запитання та дати відповідь, що найбільше відповідає Вам. Уникайте міркувань. Обирайте перше, що спаде на думку.

1. Чи задоволені Ви обраною професією?

– ні
– частково
– переважно
– так

2. Чи відповідають Ваші очікувані від роботи реальності?

– ні
– ні, але можна адаптуватися
– частково
– так, за винятком кількох факторів
– так

3. Чи прагнете Ви уникати можливих покарань чи неприємностей?

– ні
– частково
– інколи
– завжди

4. Наскільки Ви прагнете уникання критики зі сторони колег чи керівника?

– не прагну
– частково
– інколи
– завжди

5. Наскільки Ви задоволені заробітною платою?

– не задоволений(а)
– достатньо задоволений(а)
– майже задоволений(а)
– сповна задоволений(а)

6. Чи прагнете Ви досягти соціального престижу та поваги оточення?

– ні
– рідко
– інколи
– часто
– так

7. Наскільки часто Ви задоволені процесом та результатами власної професійної діяльності?

– ніколи
– рідко
– інколи
– часто
– завжди

8. Чи маєте Ви можливість до самореалізації саме в цій професії?

– ні
– рідко
– інколи
– часто

– завжди

9. Чи відповідають Ваші обов’язки здібностям та можливостям?

– ні

– частково

– переважно

– так

10. Що спонукає Вас до професійної діяльності?

– бути корисним суспільству

– мати високе соціальне положення

– бути матеріально забезпеченим

– самореалізація

– мати кар’єрний зріст

– очікування рідних, друзів

– потреба у комунікації

– інше: _____

Міністерство освіти
і науки України

УКРАЇНСЬКА ІНЖЕНЕРНО-
ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

вул. Університетська, 16,
м. Харків, 61003, Україна

Тел. (057)731 28 62, факс (057)731 32 36
E-mail: rektor@uipa.edu.ua
http://uipa.edu.ua
Код ЄДРПОУ 02071228

Ministry of Education
And Science of Ukraine

UKRAINIAN ENGINEERING
PEDAGOGICS ACADEMY

Universytets'ka str. 16,
Kharkiv, 61003, Ukraine

Від 29.03.2024 № 107-04-65

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Шкурко Ангеліни Вадимівни
на тему: «Розвиток комунікативної компетентності
майбутніх фахівців із психології»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Матеріали дисертації Шкурко А.В. були впроваджені в освітній процес Української інженерно-педагогічної роботи впродовж 2022-2024 рр.

Основні ідеї, висвітлені в дослідженні, відобразилися в поглибленні змісту професійної підготовки майбутніх фахівців із психології, зокрема під час вивчення освітніх компонентів «Вікова та педагогічна психологія», «Диференційна психологія», «Психологія праці» на семінарських та практичних заняттях, а також у підготовці та проведенні позааудиторних заходів.

Упровадження розробленої структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології сприяло підвищенню ефективності професійної підготовки шляхом залучення здобувачів вищої освіти до різних видів та форм освітньої діяльності.

Запропоновані дисертанткою критерії, показники та рівні розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології й відповідний діагностичний інструментарій було впроваджено при моніторингових дослідженнях перевірки якості даної компетентності здобувачів вищої освіти науково-педагогічними працівниками кафедри практичної психології (протокол № 9 від 20.03.2024 р.).

Проректор з наукової роботи,
професор, доктор технічних наук Олександр КУПРІЯНОВ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

61001, м. Харків, провулок Руставелі, 7, тел/ факс (057) 732-46-30, e-mail hgpa@kharkov.com
Розрахунковий рахунок UA428201720344200004000032413, UA828201720344291004200032413,
UA858201720344201004300032413 Держказначейська служба України м.Київ
МФО 820172, Код 02125591

01.04.2024 № 01-17/183

на № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Шкурко Ангеліни Вадимівни
на тему: «Розвиток комунікативної компетентності
майбутніх фахівців із психології»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 01 – Освіта/Педагогіка
за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки

Результати дисертаційної роботи Шкурко А.В. проходили апробацію впродовж 2022-2024 рр. в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Предметом упровадження майбутнім фахівцям із психології науково-педагогічними працівниками академії були розроблені дисертанткою цикл бесід «Майстерне оперування стилями спілкування психолога як запорука професійного успіху»; тренінги – «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології», «Мотивація до розвитку комунікативної компетентності: мотиви та перешкоди»; коучинги – «Вербальне та невербальне спілкування як взаємозалежні компоненти якісної комунікації психолога», «Методи рефлексії»; психологічні воркшопи – «Емоційна стійкість», «Відновлення психологічних ресурсів» тощо.

Представлені матеріали отримали схвальну оцінку науково-педагогічних працівників, які визначали теоретичну й практичну цінність запропонованих форм та методів роботи, що мають практичну значущість, як для викладачів академії, здобувачів вищої освіти, так і для практичних психологів.

Матеріали дисертаційної роботи були предметом колективного обговорення на засіданні кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту (протокол № 8 від 18.03.2024 р.)

Проректор з науково-педагогічної роботи
та міжнародної діяльності,
доктор педагогічних наук, професор Алла ХАРКІВСЬКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013,
тел./факс: (0382) 72-09-23, 65-65-52, тел.: 79-53-55, 79-59-45
E-mail: kgpa@ukr.net Код ЄДРПОУ 02138872

Від 03.04.2024 р. № На № 194

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Шкурко Ангеліни Вадимівни
на тему: «Розвиток комунікативної компетентності
майбутніх фахівців із психології»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Упровадження результатів дисертаційної роботи з теми «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» апробувалися при модернізації освітнього процесу Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії впродовж 2022-2024 рр.

Практичне значення результатів дослідження дисертантки полягає в обґрунтуванні структурно-функціональної моделі системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, визначенні понятійно-термінологічного апарату наукової роботи, критеріального апарату та діагностичного інструментарію щодо перевірки ефективності рівня розвитку даної компетентності.

Матеріали дослідження можуть бути використані для вдосконалення едукації майбутніх фахівців із психології у закладах вищої освіти та під час тренінгової діяльності, а також при підготовці навчально-методичних та наукових матеріалів щодо розвитку комунікативної культури майбутніх фахівців із психології.

Матеріали дисертації Шкурко А.В. на тему «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології» розглядались на засіданні кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик (протокол № 8 від 25 березня 2024 р.)

Проректор з наукової роботи,
доктор педагогічних наук, професор Олександр ГАЛУС

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДДПУ)
вул. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна, 84116
Тел./факс: (062) 666-54-54
E-mail: sgpi@slav.dn.ua, www.ddpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 38177113

08.04.2024 № 01-01-428 на №

Довідка
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Шкурко Ангеліни Вадимівни
на тему: «Розвиток комунікативної компетентності
майбутніх фахівців із психології»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

В освітній процес ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» впродовж 2022-2024 рр. були впроваджені результати дисертаційної роботи Шкурко А.В.

Теоретично обгрунтована й розроблена авторкою структурно-функціональну модель системи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології, що складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: методологічно-цільового, змістовно-процесуального, діагностико-результативного; критерії та показники: когнітивно-мовленнєвий (рівень володіння загальнотеоретичними та професійними знаннями, методиками, методами, формами й засобами спілкування, рівень комунікативно-мовленнєвої грамотності, рівень знань механізмів соціальної перцепції), інтерактивно-комунікативний (рівень сформованості загальнолюдських цінностей, наявність мотивації у МФ із психології, здатність до здійснення рефлексії), діяльнісно-перцептивний (рівень розвитку емпатії, здатність виявляти та аналізувати конфліктні ситуації та психологічні порушення, рівень ефективності використання загальнонаукових та конкретно-наукових методів, прийомів, технологій впливу на клієнтів), а також навчальний посібник «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології», були підгрунтям для планування та розробки навчально-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх фахівців із психології та розвитку їх комунікативної компетентності.

Отримані результат дисертаційної роботи рекомендовано до подальшого впровадження в освітній процес закладів вищої освіти України з метою підвищення якісного рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців із психології.

Матеріали дисертації Шкурко А.В. розглядались на засіданні кафедри практичної психології (протокол № 8 від 21.03.2024 р.).

В.о. ректора ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
доктор педагогічних наук, професор Світлана ОМЕЛЬЧЕНКО